NÄRINGSLIVETS TVISTLÖSNING

Slutbetänkande av Skiljedomsutredningen

SOU1995:65

NÄRINGSLIVETS TVISTLÖSNING

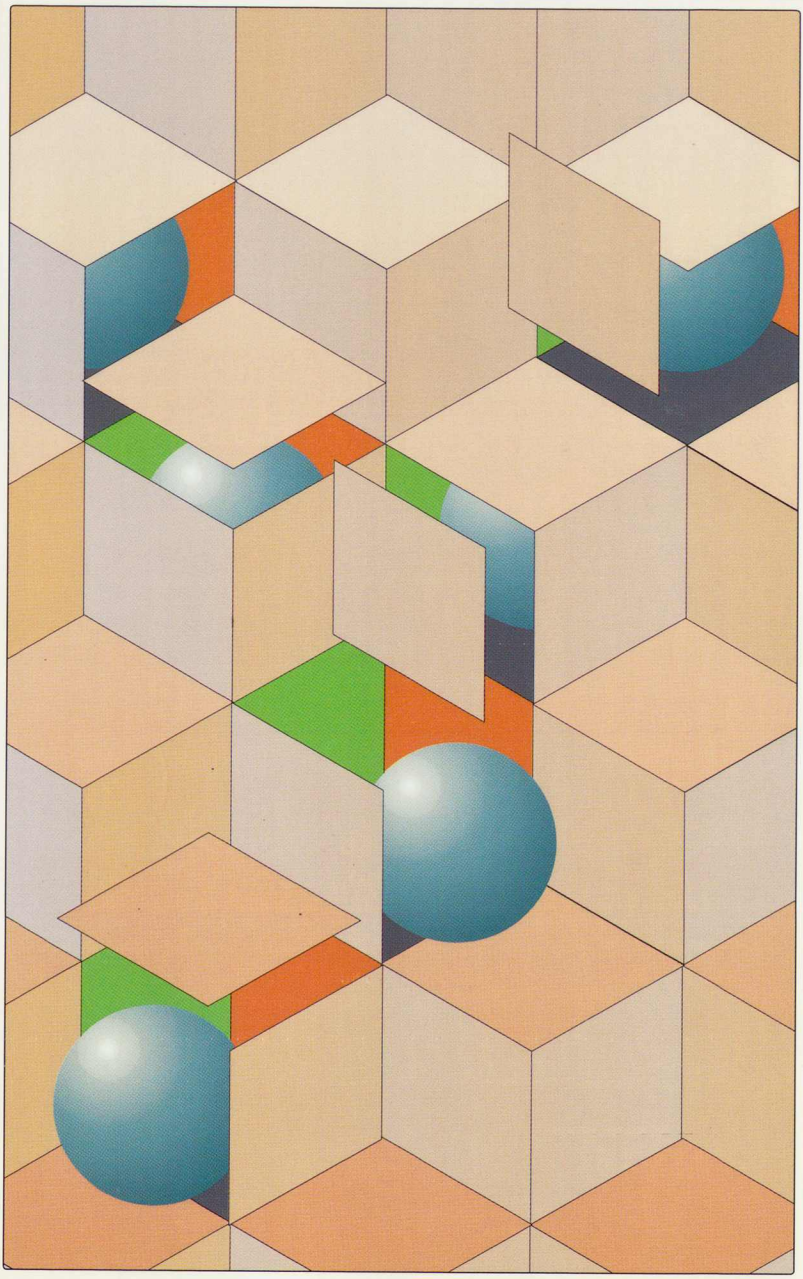

Slutbetänkande av
Skiljedomsutredningen

SOU1995:65

Statens offentliga utredningar
1995:65
Justitiedepartementet

Näringslivets tvistlösning

Slutbetänkande av Skiljedomsutredningen
Stockholm 1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svara
Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08-790 09 86
Telefon: 08-405 24 81

Omslag: Beck & Jung

Graphic Systems AB, Malmö 1995

ISBN 91-38-13982-0
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Den 27 februari 1992 bemyndigade regeringen chefen för Justitiedepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att se över skiljemannalagstiftningen, utreda vissa rättsskyddsfrågor på skiljemannaområdet samt föreslå regler som skapar bättre förutsättningar för de allmänna domstolarna att pröva förmögenhetsrättsliga tvister med anknytning till näringslivet.

Dåvarande departementschefen utsåg hovrättspresidenten Bo Broomé till särskild utredare.

Utredningen har antagit namnet Skiljedomsutredningen.

Utredningen redovisade den första delen av sitt arbete - en översyn av skiljemannalagstiftningen - i delbetänkandet (SOU 1994:81) *Ny lag om skiljeförfarande*. Utredningsarbetet har därefter fortsatt med resterande frågor.

Följande har såsom sakkunniga biträtt utredaren under denna andra del av arbetet: vice verkställande direktören Ulf Franke (förordnad den 13 april 1992), professorn Lars Heuman (förordnad den 13 april 1992), advokaten Göran Ramberg (förordnad den 13 april 1992), legitimerade redovisningskonsulten SRF Peter Berg (förordnad den 1 november 1993), juris kandidaten Michael Rask (förordnad den 1 november 1993, entledigad den 15 juni 1994), chefsrådmannen Dan Ogvall (förordnad den 2 december 1993) och chefsjuristen Gunnar Lindgren (förordnad den 15 juni 1994).

Sekreterare åt utredningen har varit hovrättsassessorn Bengt Olsson (förordnad den 10 april 1992) och hovrättsrådet Björn R. le Grand (förordnad den 26 april 1993).

Utredningen får härmed överlämna sitt slutbetänkande (SOU 1995:65) *Näringslivets tvistlösning*.

Till betänkandet fogas särskilda yttranden av Ulf Franke, Lars Heuman, Gunnar Lindgren och Göran Ramberg.

Uppdraget är härmed slutfört.

Malmö i augusti 1995

Bo Broomé

/Bengt Olsson

Björn R. le Grand

Innehåll

Litteraturförteckning

Förteckningen omfattar endast litteratur vartill hänvisning sker i förkortad form i betänkandet.

Skiljedomsutredningens delbetänkande (SOU 1994:81) Ny lag om skiljeförfarande, Stockholm 1994, citeras *delbetänkandet*.

Bogdan, Komparativ Rättskunskap, Stockholm 1993, citeras *Bogdan*.

Corell m.fl., Sekretesslagen, 3 uppl., Stockholm 1992, citeras *Corell m.fl.*

Cromie-Park, International Commercial Litigation, Kent 1990, ISBN 0-406-29002-4, citeras *Cromie-Park*.

Fahlbeck, Företagshemligheter, konkurrensklausuler och yttrandefrihet, Stockholm 1992, citeras *Fahlbeck*.

Hassler-Cars, Skiljeförfarande, 2 uppl., Stockholm 1989, citeras *Hassler-Cars*.

Sammanfattning

Utredningen har haft två huvuduppgifter under denna del av sitt arbete, nämligen att överväga vilka åtgärder som behöver vidtas för att öka de allmänna domstolarnas konkurrenskraft såvitt avser näringslivets tvister och att se över vissa rättsskyddsfrågor i anslutning till skiljeförfarandet.

En slagkraftigare rättegång

Det är framför allt bristen på prejudikat på det förmögenhetsrättsliga området som ligger bakom det i direktiven uttalade önskemålet att fler tvister skall avgöras av domstol i stället för av skiljemän. Det har därför funnits anledning att inte bara försöka öka allmän domstols attraktionskraft rent allmänt utan också att se om det på annat sätt går att främja prejudikatbildningen.

Utredningen har inte haft fria händer att lämna förslag på hur man kan göra domstolarna attraktivare när det gäller att lösa näringslivets tvister. Det har sålunda inte ansetts önskvärt med särskilda handelsdomstolar. Lösningarna har i stället fått sökas inom ramen för den nuvarande domstolsorganisationen.

Utredningen avvisar i huvudsak tanken på att parter, som vid skiljeförfarande, skall få välja domare. Det bör dock vara möjligt för parter att vid samtycke till avgörande av ensamdomare kunna villkora detta till att avse den domare som sitter i rätten vid förberedelsen eller till att en ordinarie domare skall avgöra tvisten. Utredningen tar också avstånd från tankar på att som meddomare anlita särskilda experter eller sakkunniga, men pekar på den nuvarande möjligheten att adjungera t.ex. en advokat vid avgörande av en näringslivstvist och föreslår åtgärder för att främja sådan medverkan.

För att stärka domstolarnas kompetens att avgöra näringslivstvister föreslår utredningen beträffande vissa tingsrätter en specialisering av sådana mål till en (eller ett par) avdelningar. Vid dessa bör finnas minst två på avdelningen särskilt utnämnda domare. Parter skall kunna prorogera sina tvister till sådana avdelningar och därigenom garanteras att få del av deras kompetens när det gäller näringslivets tvister. Någon begränsning i andra tingsrätters behörighet att handlägga näringslivstvister innebär förslaget inte. Utredningen föreslår att särskilda av-

delningar för näringslivstvister inrättas vid tingsrätterna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Sundsvall och Umeå. Även i hovrätt föreslås en viss specialisering ske så att näringslivstvister endast tilldelas en rotel som innehas av ett hovrättsråd som är vice ordförande.

Utredningen föreslår dessutom generellt verkande åtgärder för att stärka domstolarnas förtrogenhet med näringslivstvister i form av utbildningsinsatser. Intresset av att tillföra domstolarna kunskaper om näringslivsförhållanden bör beaktas vid rekrytering till domarkåren och yngre domare bör ges möjlighet till tjänstgöring inom näringslivet.

Den viktigaste fördelen med skiljeförfarande anses vara snabbheten. För att skynda på tingsrättens handläggning föreslår utredningen att rätten åläggs att i samråd med parterna upprätta en tidsplan för handläggningen. Tidsplanen avses medföra att utrymmet för anstånd minskar och att handläggningen hela tiden fortgår utan onödigt uppehåll fram till målets avgörande. Vidare föreslås en generell preklusionsregel som innebär förbud mot att åberopa nya omständigheter och nya bevis sedan förberedelsen i målet förklarats avslutad, om part inte har haft giltig ursäkt för sitt dröjsmål.

Har rätten upprättat en sammanfattning som innefattar parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på föreslås parterna vid huvudförhandlingen kunna hänvisa till sammanfattningen i stället för att göra en muntlig sakframställning. En huvudförhandling kan sålunda direkt börja med bevisupptagning när parterna har tillställts en skriftlig sammanfattning före huvudförhandlingen. På samma sätt föreslås parterna kunna hänvisa till underrättens dom vid en förhandling i överrätt.

Utredningen föreslår också åtgärder som i första hand riktar in sig på en ökning av prejudikatbildningen i dispositiva tvister. De nyss nämnda åtgärderna torde nämligen inte ensamma vara tillräckliga för att tillgodose intresset av en ökad prejudikatbildning.

I dag kan en tingsrätt hänskjuta en fråga direkt till Högsta domstolen om parterna träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens avgörande. Utredningen föreslår att denna möjlighet utökas så att kravet på att parterna skall ha träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom tas bort.

En sådan utökning av Högsta domstolens arbetsbörda kan emellertid knappast genomföras om det inte skapas utrymme för domstolen att i högre grad än i dag ägna sig åt prejudikatskapande verksamhet. Utredningen anser att det bör övervägas att införa generella regler om förbud med s.k. ventil att överklaga hovrätternas domar. Den tänkta reformen bör omfatta inte enbart dispositiva tvistemål, utan även andra typer av mål. Det ligger dock utanför utredningens uppdrag att lägga fram konkreta förslag i denna del.

Det kunde ligga nära till hands att föreslå krav på generellt prövningstillstånd för att få en tvist prövad av hovrätt. Därigenom skulle ju tiden fram till ett slutligt avgörande minska. Det har emellertid framkommit att en sådan åtgärd troligen inte är ägnad att öka domstolarnas attraktionskraft. Inte heller några andra ändringar i rätten att överklaga tingsrätternas domar föreslås.

Rättsskydd

Det förekommer att parter – t.ex. mindre näringsidkare – som är bundna av ett skiljeavtal av kostnadsskäl avstår från att hävda sin rätt. Den möjlighet att frigöra sig från ett skiljeavtal som 36 § avtalslagen ger är inte tillräcklig för att fullt ut tillgodose en ekonomiskt svag parts rätt att kunna få sin sak rättsligt prövad.

Ett sätt att förbättra rättsskyddet är enligt utredningen att göra domstolsprocessen mera attraktiv och därigenom minska användningen av skiljeklausuler som en part vid tvist inte anser sig ha råd att fullfölja i ett skiljeförfarande. Även andra åtgärder bör emellertid vidtas för att underlätta för ekonomiskt svaga parter att komma till sin rätt.

Skiljeavtal som avser framtida tvister godtas i dag inte mellan näringsidkare och konsument om tvisten kan prövas som s.k. småmål vid domstol. Det rör sig här om tvister som uppenbart inte överstiger ett halvt basbelopp, f.n. 17 850 kr. Utredningen föreslår att skiljeavtal som avser framtida tvister mellan näringsidkare och konsument inte skall godtas, oavsett tvisteföremålets värde.

Ett sätt att mera allmänt tillgodose en svag parts befogade krav på att kunna göra sin rätt gällande vore att öka möjligheten att jämka bort skiljeklausuler, t.ex. genom ändringar i 36 § avtalslagen. Utredningen har emellertid i första hand inriktat sig på att försöka lösa problemen inom ramen för skiljeförfarandet.

Den kostnad som tillkommer i ett skiljeförfarande är ersättningen till skiljemännen. Utredningen föreslår en särskild kostnadsregel som begränsar en underlägsen parts ansvar för ersättningen till skiljemännen till *ett* basbelopp (f.n. 35 700 kr). För att regeln skall bli tillämplig mellan näringsidkare krävs att parterna är ojämbördiga och att den underlägsne parten är så ekonomiskt svag att han inte skäligen kan bära den kostnad som ett skiljeförfarande medför.

Godtas de framlagda förslagen finns det enligt utredningens mening inte behov av att öka möjligheterna för part att frigöra sig från ett skiljeavtal.

Sekretess

Utredningen föreslår ett förstärkt skydd för uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden i domstolsförhör i skiljetvister. I övrigt föreslås inte någon begränsning av domstolsoffentligheten.

Finansiering

Förslagen om förstärkning av domstolarna kan leda till en viss kostnadsökning för staten. För att finansiera denna föreslår utredningen en generell höjning av ansökningsavgifterna i mål – med undantag av familjemål och förenklade tvistemål – till 700 kr.

Summary

Following a Government resolution in 1992, a Commission was appointed in order among other things to review Swedish arbitration law. The Commissioner appointed was Appeal Court President Bo Broomé, assisted by special advisers.

In June 1994, the Commission submitted an interim report outlining a new Arbitration Act. That draft, together with a short presentation, has been published in English as "The Draft New Swedish Arbitration Act. A Presentation". Two main tasks now remained for the Commission, namely to consider what measures need to be taken in order to make the general courts a more competitive option for the determination of commercial disputes, and to review certain aspects of access to justice connected with arbitration procedure.

Improving the trial option

The desire, expressed in the remit, for more disputes to be determined by courts of law instead of by arbitrators, was prompted above all by the lack of precedent in the field of commercial law. There was reason, accordingly, not only to try to make the general courts a more attractive alternative in a purely general sense but also to consider other means of promoting the future development of Swedish law through judicial precedent.

The Commission did not have a free hand in recommending ways of making the general courts a more attractive alternative for the determination of commercial disputes. Specialised commercial courts, for example, have not been considered desirable. Instead solutions have had to be looked for within the framework of the existing judicial organisation.

The Commission basically rejects the idea of parties being allowed to choose judges, as is the practice in arbitration proceedings. It ought, however, to be possible for the parties, when consenting to adjudication by a single judge, to limit this consent to the judge at the preparatory hearing or to stipulate that the dispute is to be determined by a permanent judge. The Commission also rejects ideas of special experts or special advisers being engaged as co-judges, while drawing attention

to the existing possibility of co-opting, for example, a lawyer with special experience for the determination of a commercial dispute, and it proposes ways of promoting such participation.

In order to enhance the competence of the courts for dealing with commercial disputes, the Commission proposes, where certain district courts are concerned, that one (or more) divisions should specialise in cases of this kind. Every such division should have at least two judges specially appointed to it. Parties must be able to prorogue their disputes to such divisions and in this way be ensured of the benefits of their competence in commercial disputes. This proposal does not imply any restriction of the ability of other district courts to take cognisance of commercial disputes. The Commission recommends the establishment of special divisions for commercial disputes within the Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Sundsvall and Umeå district courts. A certain measure of specialisation is also recommended for courts of appeal, in the sense of commercial disputes being assigned exclusively to a section led by a judge of appeal acting as vice chairman.

Further, the Commission recommends general measures, in the form of training, to familiarise the courts more closely with commercial disputes. The addition of commercial expertise to the courts is an interest to be taken into account in the recruitment of the judiciary, and younger judges should be given the opportunity of secondment to the business sector.

The main advantage ascribed to arbitration is its rapidity. To accelerate district court proceedings, the Commission recommends that the court be required, in consultation with the parties, to draw up a timetable for the proceedings. The intention is for this timetable to reduce the scope for adjournments unnecessarily impeding final determination of the issue. The Commission also recommends a general rule of preclusion, forbidding the submission of new facts and new evidence once preparatory proceedings in the case have been declared closed, unless a party has had good excuse for his delay.

If the court has drawn up a summary including the parties' points of claim and objections, together with the facts on which these are based, it is proposed that, in the main hearing, the parties should be able to refer to the summary instead of giving a full oral presentation of matters. A main hearing could then begin directly with the taking of evidence, since the parties had been supplied with a written summary beforehand. It is similarly recommended that the parties should be able to refer to the judgement of the lower court during proceedings in an appellate court.

The Commission also recommends measures concerned primarily with augmenting the formation of precedent in disputes amenable to out-of-

court settlement, since the measures referred to above are unlikely, of themselves, to make adequate allowance for the future development of Swedish law through judicial precedent.

It is currently possible for a district court to refer a matter directly to the Supreme Court if the parties have agreed not to appeal against the district court's judgement. The Commission recommends extending this option, by eliminating the prerequisite of an agreement existing between the parties not to appeal against the district court's judgement.

An increase of this kind in the Supreme Court's workload will hardly be feasible, however, unless scope is provided for the court to devote itself more than at present to the development of precedent. The Commission believes that consideration should be given to the introduction of general rules of prohibition combined with a "safety valve" for appealing against judgements by the courts of appeal. This reform should embrace not only disputes amenable to out-of-court settlement but also other types of proceedings. The presentation of concrete proposals in this respect, however, does not fall within the Commission's remit.

It might seem natural to recommend the stipulation of a general review dispensation before a dispute can be brought before a court of appeal. This would, of course, reduce the time needed for a final determination. It has become apparent, however, that a measure of this kind is unlikely to enhance the attractiveness of the general courts. Nor does the Commission recommend any other changes in the right of appeal against judgements by district courts.

Legal Guarantees concerning Access to Justice

Under Section 36 of the Contracts Act, an arbitration agreement can be set aside if it is found to be unreasonable. In an assessment of this kind, arbitration clauses in contracts between businessmen are usually upheld, while the opposite applies to agreements between businessmen and consumers.

There are instances of parties – small businessmen, for example – who are bound by an arbitration agreement refraining, because of costs, from the assertion of their rights. The possibility afforded by Section 36 of the Contracts Act of setting aside an arbitration agreement does not go far enough to make full provision for the entitlement of an economically disadvantaged party to have his case adjudicated.

One way of improving guarantees of access to justice, in the Commission's opinion, is to make the judicial process a more attractive option and, in this way, to reduce the use of arbitration clauses which, in the event of a dispute, a party feels that he cannot afford to implement by

means of arbitration proceedings. Other measures should also be taken, however, to facilitate the assertion of their rights by economically disadvantaged parties.

At present, arbitration agreements between businessmen and consumers referring to future disputes are not judicially approved if the dispute can be adjudicated in court as a "small claim". The reference here is to disputes manifestly not involving more than half a national insurance base amount *(basbelopp)*, at present SEK 17,850. The Commission recommends that arbitration agreements referring to future disputes between a businessman and a consumer should not be approved, whatever the value at dispute.

One way of catering more generally to the justified needs of a disadvantaged party to assert his rights could be to augment the possibility of setting aside arbitration agreements, e.g. through amendments to Section 36 of the Contracts Act. Primarily, however, the Commission has concentrated on trying to solve these problems within the framework of arbitration proceedings.

The additional expense involved by arbitration proceedings comprises the arbitrators' fees. The Commission recommends a special costs rule limiting an inferior party's liability for the arbitrators' fees to *one* base amount (at present SEK 35,700). In order for this rule to apply between businessmen, the parties will have to be unequal and the inferior party economically disadvantaged to such a degree that he cannot be reasonably required to bear the costs which arbitration proceedings entail.

If these recommendations are accepted, the Commission believes that there will be no need to augment the possibilities of setting aside an arbitration agreement.

Secrecy

Proceedings before a general court are public. The documents submitted in the case are also public domain and, accordingly, accessible to any person wishing to study them. These principles, however, are subject to exceptions, e.g. regarding particulars concerning the business or operations of an individual.

The Commission recommends strong safeguards for particulars concerning the individual person's business or operating conditions in judicial hearings during arbitration disputes. Secrecy will apply, if a party so requests, unless it is clear that the information can be divulged without any harm to the person to whom it refers. This means that secrecy, as a general rule, will be available to a party desiring it.

No other restrictions are proposed concerning principles of public access to court proceedings.

Funding

The proposals concerning reinforcement of the courts can lead to a certain increase in State expenditure. To finance this, the Commission recommends a general increase in application fees for judicial proceedings – family cases and small claims apart – from SEK 350 to SEK 700.

Författningsförslag

1 Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken att 5 kap. 1 §, 10 kap. 16 §, 14 kap. 7 §, 42 kap. 6, 15 och 16 §§, 43 kap. 7 och 10 §§, 50 kap. 18 § samt 56 kap. 13 § skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap. Om offentlighet och ordning vid domstol	
1 §	
Förhandling vid domstol skall vara offentlig.	
Kan det antagas att vid förhandling kommer att förebringas uppgift, för vilken hos domstolen gäller sekretess som avses i sekretesslagen (1980:100), må rätten, om det bedömes vara av synnerlig vikt att uppgiften ej röjes, förordna att förhandlingen i vad den angår uppgiften skall hållas inom stängda dörrar. Även i annat fall må förhandling hållas inom stängda dörrar, om sekretessen gäller enligt 7 kap. 22 §, 8 kap. 17 § eller 9 kap. 15 eller 16 § sekretesslagen eller, i vad avser domstolsförhandling under förundersökning i brottmål eller därmed likställt mål eller ärende, enligt 5 kap. 1 § eller 9 kap. 17 § samma lag. Förhandling skall alltid hållas inom stängda dörrar, om sekretessen gäller	Kan det antagas att vid förhandling kommer att förebringas uppgift, för vilken hos domstolen gäller sekretess som avses i sekretesslagen (1980:100), må rätten, om det bedömes vara av synnerlig vikt att uppgiften ej röjes, förordna att förhandlingen i vad den angår uppgiften skall hållas inom stängda dörrar. Även i annat fall må förhandling hållas inom stängda dörrar, om sekretessen gäller enligt 7 kap. 22 §, 8 kap. 17 *eller 24* § eller 9 kap. 15 eller 16 § sekretesslagen eller, i vad avser domstolsförhandling under förundersökning i brottmål eller därmed likställt mål eller ärende, enligt 5 kap. 1 § eller 9 kap. 17 § samma lag. Förhandling skall alltid hållas inom stängda dörrar, om sekretessen gäller

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
enligt 9 kap. 3 § andra stycket samma lag och det skulle strida mot avtal som avses där att uppgiften röjes vid förhandlingen.	enligt 9 kap. 3 § andra stycket samma lag och det skulle strida mot avtal som avses där att uppgiften röjes vid förhandlingen.

Förhör med den som är under femton år eller lider av en psykisk störning får hållas inom stängda dörrar.

Är eljest för särskilt fall föreskrivet, att förhandling må hållas inom stängda dörrar, vare det gällande.

10 kap. Om laga domstol

16 §

Har skriftligt avtal slutits därom, att uppkommen tvist eller framtida tvist, härflytande ur angivet rättsförhållande, må väckas vid viss domstol eller att för tvisten viss domstol ensam skall vara behörig, lände det till efterrättelse, om ej annat är stadgat.	*Om inte annat är föreskrivet är ett skriftligt avtal om att en uppkommen tvist får prövas av en viss domstol bindande. Ett sådant avtal kan avse framtida tvister angående ett rättsförhållande som är angivet i avtalet. Avtalet får också innebära att domstolen ensam skall vara behörig.* *Om regeringen har utfärdat föreskrifter om att mål av viss beskaffenhet skall handläggas på särskild avdelning i domstolen, får avtal enligt första stycket som rör sådan tvist även ange att prövningen skall ske på den angivna avdelningen. Om inte annat anges i avtalet, skall det anses innebära att domstolen ensam skall vara behörig.*

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

14 kap. Om förening av mål och tredje mans deltagande i rättegång

7 §

I fall som avses i 1–6 §§ får mål förenas endast om målen väckts vid samma domstol och denna är behörig samt samma rättegångsform är tillämplig för målen.

Väcks talan som avses i 3–5 §§ sedan huvudförhandling påbörjats eller huvudkäromålet på annat sätt företagits till avgörande, får rätten handlägga målen särskilt, om de inte utan olägenhet kan handläggas i samma rättegång. Detsamma gäller, om part väcker talan som avses i 3 eller 5 § efter det att *tiden för yttrande enligt 42 kap. 15 § har gått ut.*

Väcks talan som avses i 3–5 §§ sedan huvudförhandling påbörjats eller huvudkäromålet på annat sätt företagits till avgörande, får rätten handlägga målen särskilt, om de inte utan olägenhet kan handläggas i samma rättegång. Detsamma gäller, om part väcker talan som avses i 3 eller 5 § efter det att *den i 42 kap. 15 § första stycket angivna tiden har gått ut och motparten gör invändning mot gemensam handläggning då han första gången har att yttra sig över denna fråga.*

42 kap. Om stämning och förberedelse och om avgörande av mål utan huvudförhandling

6 §

Utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum.

Förberedelsen har till syfte att klarlägga

1. parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som parterna åberopar till grund för sin talan,

2. i vad mån parterna är oense om åberopade sakförhållanden,

3. vilka bevis som skall förebringas och vad som skall styrkas med varje bevis,

4. om ytterligare utredning eller andra åtgärder behövs före målets avgörande och

5. om det finns förutsättningar för förlikning.

Rätten skall driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. Så snart det

Rätten skall driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. Så snart det

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
lämpligen kan ske bör rätten höra parterna angående målets handläggning.	lämpligen kan ske bör rätten höra parterna angående målets handläggning *och, om det inte är obehövligt, upprätta en plan för denna.*
15 §	
Är saken sådan att förlikning därom är tillåten, får en part föreläggas att slutligt bestämma sin talan och uppge de bevis han åberopar, om det är påkallat med hänsyn till hur parten utfört sin talan tidigare under målets handläggning. *Efter det att tiden för sådant yttrande har gått ut, får parten inte åberopa någon ny omständighet eller något nytt bevis, om han inte gör sannolikt att han har haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset tidigare.*	Är saken sådan att förlikning därom är tillåten, får en part föreläggas att *senast viss dag* slutligt bestämma sin talan och uppge de bevis han åberopar, om det är påkallat med hänsyn till hur parten utfört sin talan tidigare under målets handläggning. *Tingsrätten får om saken är sådan som nyss nämnts alltid meddela parterna att förberedelsen i målet kommer att avslutas viss dag.* *Efter det att denna tid har gått ut får part mot motpartens invändning åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis endast om parten gör sannolikt att han har haft giltig ursäkt för att inte göra det tidigare. Part skall erinras om denna verkan i föreläggandet och meddelandet.* *Vill part göra invändning mot att andra parten åberopar ny omständighet eller nytt bevis skall han göra det genast, om åberopandet framställs vid sammanträde, och annars inom en vecka från den dag då han fick del av åberopandet.*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
16 §	
Är det till fördel för handläggningen av målet, bör rätten *innan förberedelsen avslutas göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattas av rätten.* Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanfattningen.	Är det till fördel för handläggningen av målet, bör rätten *göra en skriftlig sammanfattning av parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på.* Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanfattningen.

43 kap. Om huvudförhandling

7 §	
Vid förhandlingen skall käranden framställa sitt yrkande och svaranden angiva, huruvida han medgiver eller bestrider det. Parterna skola vidare var i sin ordning utveckla sin talan och yttra sig över vad motparten anfört.	Vid förhandlingen skall käranden framställa sitt yrkande och svaranden angiva, huruvida han medgiver eller bestrider det. Parterna skola vidare var i sin ordning utveckla sin talan och yttra sig över vad motparten anfört. *Har rätten upprättat en sammanfattning av parternas ståndpunkter får part i stället hänvisa till vad som anges där, om det inte är olämpligt.*

Då omständigheterna föranleda därtill, må vid förhandlingens början rätten kort redogöra för tvisteläget.

Vad part anfört under förberedelsen må icke uppläsas i annat fall, än då hans utsaga vid förhandlingen avviker från den tidigare utsagan eller han underlåter att yttra sig eller eljest särskilda skäl äro därtill.

Äger förhandling rum, ehuru ena parten icke är tillstädes, skall genom rättens försorg, i den mån det erfordras, ur handlingarna framläggas vad han anfört.

10 §

Om en part under huvudförhandlingen ändrar eller gör tillägg till tidigare lämnade uppgifter eller om han åberopar omständigheter eller

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

bevis som han inte uppgett före förhandlingens början, får det nya materialet lämnas utan avseende, om det kan antas att parten genom detta förfarande försöker förhala rättegången eller överrumpla motparten eller att parten annars handlar i otillbörligt syfte eller av grov vårdslöshet.

Att en part redan före huvudförhandlingen kan ha förlorat sin rätt att åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis följer av 42 kap. 15 §.

50 kap. Om överklagande av domar i tvistemål

18 §

Vid huvudförhandlingen skall den överklagade domen redovisas i den omfattning det behövs. Klaganden skall ange i vilken del domen överklagas och den ändring i domen han yrkar. Motparten skall ange om han medger eller bestrider yrkandet.

Därefter skall, om inte hovrätten anser något annat lämpligare, först klaganden och sedan motparten utveckla sin talan. Varje part skall yttra sig över vad den andra parten anfört. Om förhandlingen äger rum trots att klagandens motpart uteblivit, skall hovrätten se till att det som denne anfört läggs fram ur handlingarna i den utsträckning det behövs.

Därefter skall, om inte hovrätten anser något annat lämpligare, först klaganden och sedan motparten utveckla sin talan. Varje part skall yttra sig över vad den andra parten anfört. Om förhandlingen äger rum trots att klagandens motpart uteblivit, skall hovrätten se till att det som denne anfört läggs fram ur handlingarna i den utsträckning det behövs. *I stället för att muntligen utveckla sin talan får parterna hänvisa till vad som angetts i underrättens dom, om det inte är olämpligt.*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
56 kap. Om överklagande av beslut och om hänskjutande av prejudikatfrågor	
13 §	
Om parterna har ingått ett sådant avtal som avses i 49 kap. 2 § om att inte överklaga tingsrättens dom, får tingsrätten med parternas samtycke hänskjuta en viss fråga i målet till prövning av Högsta domstolen.	*En tingsrätt får* med parternas samtycke hänskjuta en viss fråga i målet till prövning av Högsta domstolen, *om förlikning om saken är tillåten.* *Tingsrättens beslut att bifalla eller avslå en begäran om att hänskjuta en fråga till prövning av Högsta domstolen får inte överklagas.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1996.

2 Lag om ändring i lagen (1995:000) om skiljeförfarande

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1995:000) om skiljeförfarande att 6, 37, 38, 40 och 43 §§ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
6 §	
Kan en tvist mellan näringsidkare och konsument *prövas av tingsrätt och rör tvisten* vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst träffat *avtal att tvist skall hänskjutas till skiljemän utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen göras gällande endast om 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken inte skulle vara tillämpligt vid prövning av tvisten i tingsrätt.*	*Rör* en tvist mellan näringsidkare och konsument vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst träffat *skiljeavtal inte göras gällande. Dock gäller sådana avtal i hyres- eller arrendeförhållanden om därigenom hyres- eller arrendenämnd utsetts till skiljenämnd och annat inte följer av bestämmelserna i 8 kap. 28 § eller 12 kap. 66 § jordabalken.*

Första stycket gäller ej om tvisten rör avtal mellan försäkringsgivare och försäkringstagare om försäkring som grundas på kollektivavtal eller som grundas på gruppavtal och handhas av företrädare för gruppen och ej heller om annat följer av Sveriges internationella förpliktelser.

37 §

Har skiljemännen avslutat förfarandet genom skiljedom utan att avgöra de frågor som hänskjutits till dem får part överklaga domen hos tingsrätten. Talan skall väckas inom tre månader från den dag då parten fick del av domen. Skiljedomen skall innehålla tydlig hänvisning om vad part som vill överklaga domen skall göra.

Första stycket medför rätt att föra särskild talan mot beslut i fråga som anges i 43 § endast om den skiljedom i vilken beslutet har tagits in innebär att skilje-	Första stycket medför rätt att föra särskild talan mot beslut i fråga som anges i 43 § *utan att gälla tillämpning av andra stycket i nämnda* § endast om den skiljedom i vilken beslutet har tagits in

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
männen har ansett sig obehöriga att pröva tvisten.	innebär att skiljemännen har ansett sig obehöriga att pröva tvisten.

38 §

Parterna skall solidariskt betala skälig ersättning till skiljemännen för arbete och utlägg. Har skiljemännen i skiljedomen förklarat att de är obehöriga att pröva tvisten är dock den part som inte påkallade skiljeförfarandet betalningsansvarig endast i den mån det föranleds av särskilda omständigheter.

Skiljemännen får i slutlig skiljedom förplikta parterna att betala ersättning till dem jämte ränta från den dag som infaller en månad efter den dag då skiljedomen meddelades. Ersättningen skall anges särskilt för varje skiljeman.

Om en part i egenskap av konsument eller annars intar en underlägsen ställning i förhållande till motparten är han dock inte skyldig att betala högre belopp än som motsvarar ett basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring vid tidpunkten för skiljeförfarandets inledande. Detta gäller inte om tvisten rör parts näringsverksamhet och parten skäligen kan bära kostnaden. Vid denna bedömning skall särskilt beaktas antalet anställda i rörelsen samt dess omsättning och balansomslutning.

Tredje stycket tillämpas endast om part begär det.

40 §

Bestämmelserna i 38 *och 39* §§ gäller inte om något annat har bestämts av parterna gemensamt	Bestämmelserna i 38 § *första och andra styckena samt 39* § gäller inte om något annat har bestämts av parterna gemensamt på ett sätt

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
på ett sätt som är bindande för skiljemännen.	som är bindande för skiljemännen.

Avtal angående ersättningen till skiljemännen som inte träffas med parterna gemensamt är ogiltigt. Har ena parten ställt hela säkerheten får han dock ensam medge att skiljemännen tar säkerheten i anspråk för att täcka upplupen ersättning för arbete.

43 §

Om inte parterna har överenskommit något annat får skiljemännen på begäran av part förplikta motparten att betala ersättning för hans kostnader och bestämma hur ersättningen till skiljemännen slutligt skall fördelas mellan parterna. Skiljemännens förordnande får även omfatta ränta om part har yrkat det.

Om en part i egenskap av konsument eller annars intar en underlägsen ställning i förhållande till motparten skall han inte bära högre belopp av ersättningen till skiljemännen än som motsvarar ett basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring vid tidpunkten för skiljeförfarandets inledande. Detta gäller dock inte om tvisten rör parts näringsverksamhet och parten skäligen kan bära kostnaden. Vid denna bedömning skall särskilt beaktas antalet anställda i rörelsen samt dess omsättning och balansomslutning.

Andra stycket tillämpas endast om part begär det.

Skiljedomen får av part överklagas hos tingsrätten såvitt gäller tillämpningen av andra stycket. Därvid gäller 42 § första stycket.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1996.

De nya bestämmelserna tillämpas även om skiljeavtalet ingåtts före ikraftträdandet. Äldre bestämmelserna gäller dock om skiljeavtalets tillämpning har påkallats före ikraftträdandet.

3 Lag om ändring i sekretesslagen (1980:100)

Härigenom föreskrivs att i sekretesslagen (1980:100) skall införas en ny paragraf, 8 kap. 24 §, av följande lydelse.

8 kap. Sekretess med hänsyn främst till skyddet för enskilds ekonomiska förhållanden

24 §

Sekretess gäller hos domstol för uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden som framkommer vid förhör enligt 26 § lagen (1995:000) om skiljeförfarande, om part begär det och det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den som uppgiften rör lider skada.

För uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst tjugo år.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1996.

1 Utredningsuppdraget

Utredningsuppdraget framgår av *direktiv (Dir. 1992:22) Förmögenhetsrättsliga tvister i skiljeförfarande och rättegång*. Det har två delar. Den första gäller bl.a. en översyn av skiljemannalagstiftningen. Utredningen har redovisat den delen av uppdraget i delbetänkandet (SOU 1994:81) *Ny lag om skiljeförfarande*. Detta betänkande omfattar den andra delen. Avsnitt 1.1 innehåller en närmare redogörelse för uppdraget i denna del.

Tillgången till aktuella fakta om domstolarnas verkliga roll i tvistelösningen på näringslivets område är begränsad. På flera olika sätt har utredningen därför undersökt de faktiska förhållanden i frågor som hänger samman med uppdraget. Avsnitt 1.2 tar upp dessa undersökningar och andra frågor om metoden för arbetet.

Arbetet spänner över ett mycket brett fält. På flera områden som har anknytning till de frågor uppdraget omfattar pågår för närvarande utredningsarbete eller har tidigare omfattande lagstiftningsarbete skett. Avsnitt 1.3 innehåller därför en översikt över annat sådant utrednings- och lagstiftningsarbete.

1.1 Direktiven

Bilaga 1 innehåller direktiven i dess helhet. Denna andra del av uppdraget omfattar att

- se över frågor om *rättsskydd* med anknytning till skiljeförfarande.
- överväga vilka ändringar som lagstiftaren kan behöva göra i reglerna om förfarandet i de allmänna domstolarna för att *öka domstolarnas konkurrenskraft* såvitt avser näringslivets tvister.
- överväga möjligheter att *förbättra prejudikatbildningen* på förmögenhetsrättens område.
- *finansiera* eventuella reformer.

När det gäller *rättsskyddet* skall utredningen enligt direktiven undersöka

- om och i vilken utsträckning kostnaderna i skiljeförfarandet i praktiken hindrar part från att rättsligt utkräva vissa anspråk eller

- om det finns hinder av annat slag - t.ex. ekonomiska - som gör att vissa personer eller företag inte kan göra sin rätt gällande.

Om det föreligger sådana hinder skall utredningen överväga lämpliga åtgärder för att parter skall kunna göra anspråken gällande i skiljeförfarande eller i domstol. Inriktningen bör vara att söka stärka rättsskyddet för utsatta grupper eller för vissa typer av anspråk genom förbättringar inom skiljeförfarandet eller på annat sätt. Ett alternativ som utredningen bör undersöka är om parter skall få större möjlighet att frigöra sig från skiljeklausuler.

Direktiven utgår från att skiljenämnder i stället för domstolar avgör de flesta förmögenhetsrättsliga tvister som avser näringslivets förhållanden och pekar på tre skäl för näringslivets val:

1. I skiljeförfarandet har parterna inflytande över skiljenämndens sammansättning. Parterna kan till skiljemän utse personer som de vet är särskilt skickliga och som de har förtroende för. På många håll inom näringslivet anser man att domstolsjuristerna inte har önskvärd erfarenhet och förtrogenhet med affärsjuridiska frågor.
2. Skiljeförfarandet är snabbare. I näringslivet är snabbheten särskilt viktig.
3. Skiljeförfarandet är inte offentligt. Parterna vill inte att utomstående skall få insyn i deras affärsförhållanden.

Direktiven syftar till en förutsättningslös prövning av olika modeller för att förbättra domstolarnas möjligheter att avgöra näringslivets tvister. Utredningen skall således försöka *öka de allmänna domstolarnas konkurrenskraft*. Lösningar bör om möjligt ligga inom ramen för den nuvarande domstolsorganisationen. Tyngdpunkten ligger därför enligt direktiven på att överväga vilka ändringar som behöver ske i förfaranderegler na för de allmänna domstolarna. En viktig del av uppdraget är emellertid också att se över *sekretessen i allmän domstol*. Det är frågan om sekretess i tvister som parterna låter domstolarna i stället för skiljenämnder pröva. Det är också frågan om sekretess i de fall då domstolarna medverkar till skiljeförfaranden, t.ex. genom att utse skiljeman.

Att förbättra *prejudikatbildningen* på förmögenhetsrättens område kan ses som en delvis fristående del av uppdraget.

Finansieringen av en reform är en viktig del av uppdraget. En reformering av rättegången kan leda till att antalet mål som strömmar till domstolarna ökar. Enligt direktiven bör en utgångspunkt för arbetet vara att statens kostnader inte skall öka.

1.2 Utredningens arbete

Arbetet har skett på det sätt som är vanligt i en kommitté. Diskussion kring de olika delarna av betänkandet har således skett vid sammanträden då flertalet sakkunniga varit närvarande. I den mån inte annat framgår av särskilda yttranden står också de sakkunniga bakom betänkandet.

I enlighet med direktiven har en annorlunda sammansatt grupp av sakkunniga än under den första etappen biträtt den särskilde utredaren under denna del av arbetet.

Ulf Franke är vice verkställande direktör i Stockholms Handelskammare, som är en branschövergripande organisation med både stora och små företag som medlemmar. Han är också chef för Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut. Lars Heuman är professor i processrätt. Advokaten Göran Ramberg är verksam vid advokatfirman Lindahl i Helsingborg. Han har i stor omfattning verkat som skiljeman. Peter Berg är remissansvarig för Sveriges Redovisningskonsulters Förbund, en branschorganisation för redovisningskonsulter. Förbundets medlemmar betjänar omkring 100 000 småföretag inom områdena redovisning och beskattning. Gunnar Lindgren är chefsjurist vid Byggentreprenörerna, som organiserar såväl små och medelstora som mycket stora företag inom bygg- och anläggningsbranschen. Michael Rask var tidigare också verksam vid Byggentreprenörernas juristavdelning. Dan Ogvall är chefsrådman vid Göteborgs tingsrätt. Han har även erfarenhet av uppdrag som skiljeman.

Redan av direktiven framgår att tidigare utredningar arbetat med många av de frågor som uppdraget omfattar. Parallellt med denna utredning har andra utredningar haft att överväga frågor som på ett eller annat sätt har samband med arbetet. Samråd har därför skett med Hovrättsprocessutredningen (Ju 1993:04) och 1993 års rättshjälpsutredning (Ju 1993:08).

Arbetet har innefattat ett flertal undersökningar. Utredaren och sekreterarna har vidare deltagit i eller anordnat utfrågningar eller seminarier samt gjort ett studiebesök vid Sø- og Handelsretten i Köpenhamn.

Utredningen redovisar resultatet av de olika undersökningarna m.m. i anslutning till de frågor där det har betydelse. I bilagor till betänkandet finns övergripande redovisningar avseende de mera omfattande undersökningarna.

Utredningen har genomfört en omfattande *enkätundersökning* för att

- kartlägga bruket av skiljeklausuler,
- belysa varför man i vissa avtalsförhållanden använder skiljeklausuler och

- få ett underlag för att bedöma skiljeavtalens effekter för en parts möjlighet att komma till sin rätt.

Bilaga 2 beskriver enkätundersökningen.

En undersökning har även skett av skiljeförfarandets omfattning. Syftet med denna undersökning - *Skiljeförfarandet i Sverige* - var bl.a. att få ett underlag för att bedöma kostnadseffekter. Bilaga 3 och 4 beskriver undersökningen närmare.

Bristen på prejudikat inom centrala delar av civilrätten är ett skäl direktiven tar upp för att göra domstolsförfarandet mera attraktivt för näringslivets tvister. Utredningen har därför sökt få en bild av hur intressant rättskipningen inom skiljeförfarandet är från prejudikatsynpunkt. Det har bl.a. skett genom intervjuer med domare som har erfarenheter både från tjänstgöring i Högsta domstolen och från uppdrag som skiljeman.

Även undersökningar av hur många näringslivstvister som förekommer i domstolarna och bl.a. domstolarnas handläggning av dessa - *Näringslivstvister i domstol* - har skett. De juridiska fakulterna vid universiteten i Lund och Stockholm har medverkat genom specialstudier vid tre tingsrätter i Stockholmsområdet. Undersökningar har i övrigt skett genom statistiska bearbetningar och en särskild studie av rättegångskostnader vid förfarande i två instanser. Bilaga 5 beskriver närmare undersökningarna.

Vid utfrågningar med Skiljedomsföreningen i Södra Sverige och ledamöter i Sveriges Advokatsamfund har utredningen inhämtat synpunkter på frågor som har att göra med de allmänna domstolarnas förmåga att handlägga näringslivstvister. Även utfrågningar med företrädare för de tre största tingsrätterna har rört sådana frågor.

1.3 Annat utrednings- och lagstiftningsarbete

De frågor betänkandet omfattar spänner över ett mycket brett fält. Utredningen har inte sett som sin uppgift att återge äldre motivuttalanden eller presentera detaljanalyser av gällande rätt annat än när materialet haft omedelbar betydelse för övervägandena.

I början av 1970-talet arbetade Domstolskommittén med utgångspunkt i direktiv som i mycket liknar dem utredningen fått. Därefter har lagstiftningsarbetet varit koncentrerat till allmänna frågor om rättegången och domstolarnas sammansättning. En översikt över detta och annat utrednings- och lagstiftningsarbete av särskild betydelse för uppdraget följer.

1.3.1 Konkurrensen mellan domstolar och skiljenämnder

Ända sedan mitten av 1800-talet har frågan hur man skall kunna få in skiljetvisterna till de allmänna domstolarna tilldragit sig ett mycket stort intresse. Rättegångsutredningens delbetänkande (SOU 1986:1) *Högsta domstolen och rättsbildningen* innehåller en redogörelse för äldre utredningsarbete.[1]

Senast i raden av de utredningar som särskilt tagit sikte på konkurrensen mellan skiljeförfarande och rättegång kommer Domstolskommittén som i slutbetänkandet (SOU 1972:22) *Skiljedomstol* föreslog att avtalsparter i skiljeavtal skulle kunna hänskjuta tvister till eninstansförfarande i särskilda skiljedomstolar. Skiljedomstol skulle vara tingsrätten i särskild sammansättning med - förutom tre lagfarna domare - två av parterna utsedda skiljemän. Rättegången inför skiljedomstolen skulle i stort följa förfarandet enligt rättegångsbalken. Den enda större avvikelsen gällde offentlighetsprincipen. Om inte parterna gemensamt begärde att rättegången skulle vara offentlig, skulle handläggningen nämligen ske inom stängda dörrar. Handlingarna i målet skulle också vara sekretessbelagda under två år efter avgörandet. - Förslaget fick ett ganska positivt gensvar bland remissinstansterna.[2] Det har emellertid inte lett till lagstiftning.

1.3.2 Rättegången och domstolens sammansättning

Ett snabbt och smidigt förfarande i en domstol med erforderlig kompetens ligger nära det som arbetet i denna del omfattar. Främst Rättegångsutredningen har arbetat med dessa frågor.

Rättegångsutredningen gjorde således en mycket omfattande översyn av rättegångsbalken. I delbetänkandet (SOU 1982:25–26) *Processen i tingsrätt* föreslog Rättegångsutredningen åtskilliga ändringar som bland annat gällde en anpassning av rättegången till kraven i det enskilda målet. Förslagen ledde sedermera i huvudsak till lagstiftning (prop. 1986/87:89).

Rättegångsutredningens delbetänkande (SOU 1987:13) *Expertmedverkan och specialisering* innefattade bland annat förslaget att en särskild ledamot med ekonomisk eller annan särskild fackkunskap skulle ingå i tingsrätt eller hovrätt, om detta väsentligen skulle främja prövningen av ett mål. Lagstiftaren avvisade emellertid denna tanke (prop.

---

[1] Se (SOU 1986:1) Högsta domstolen och rättsbildningen s. 194–197.

[2] Se (SOU 1986:1) Högsta domstolen och rättsbildningen s. 198–200.

1989/90:71). Efter förslag i den särskilde utredaren Peter Fitgers betänkande (Ds 1988:66) *Några processrättsliga frågor* vidgades i samma lagstiftningsärende möjligheten för domstolen att dela upp handläggningen och meddela mellandom i en fråga som främst angår rättstillämpningen. Ett förslag från Stockholms tingsrätt att förenkla huvudförhandlingen i tvistemål avvisades.

I slutbetänkandet (SOU 1987:46) *Hovrättsfrågor, sammansättningsfrågor m.m.* tog Rättegångsutredningen upp bland annat frågan om att kunna tillföra tingsrätt i kollegial sammansättning ledamöter med juridiska specialkunskaper. Departementschefen anslöt sig till tanken (prop. 1988/89:95) vilket ledde till ändringar i tingsrättsinstruktionen (1979:572). Tingsrätterna fick därigenom möjlighet att vid kollegial sammansättning adjungera t.ex. en professor i ett rättsvetenskapligt ämne eller en ledamot av Sveriges advokatsamfund, typer av personer som inte sällan förekommer som skiljedomare.

Åtskilligt arbete har skett och sker fortlöpande när det gäller att ta tillvara domarnas kompetens - s.k. renodling av domarrollen. Arbetet berör den interna arbetsfördelningen mellan olika personalkategorier i domstolarna, vilka typer av mål och ärenden som domstolarna skall handlägga samt i hur många instanser part skall kunna få en fullständig prövning av enklare mål eller mål som är av mindre betydelsefull art. Detta arbete har betydelse främst för att skapa ett utrymme för mera kvalificerade insatser från domstolarna i de komplicerade målen. Domstolsutredningen behandlade således i betänkandet (SOU 1991:106) *Domstolarna inför 2000-talet - Arbetsuppgifter och förfaranderegler* frågor om prövningstillstånd vid överklagande till hovrätt. Lagstiftning har sedermera skett.[3] För närvarande arbetar Hovrättsprocessutredningen (Ju 1993:04). Den har bland annat till uppgift att gå igenom olika sätt att begränsa flödet av mål till hovrätterna och att underlätta en flexibel handläggning av målen.

1.3.3 Rekrytering av skickliga domare

Medan Rättegångsutredningens arbete innefattat frågor om att tillföra domstolen kompetens genom att låta experter av olika slag ingå i rätten jämte juristdomare har flera andra utredningar gällt möjligheterna att rekrytera skickliga jurister med en bred erfarenhet till domaryrket.

1972 års domarutredningen pekade således i betänkandet (SOU 1974:96) *En öppnare domarbana* på vikten av att tillföra domstolarna erfarenheter från andra samhällsområden, t.ex. från advokatverksamhet.

---

[3] Se prop. 1992/93:216.

Den nu gällande ordningen vid tillsättning av domare bygger i huvudsak på 1987 års domarutrednings betänkande (SOU 1988:53) *Domarbanan - Utbildning och meritvärdering*. Vid tillsättningen hade tidigare främst den tid de sökande tjänstgjort inom domstolsväsendet kommit att avgöra vem av dem som fick tjänsten. Riktmärket är numera i stället att de sökandes skicklighet skall vara den avgörande faktorn.

Senast har 1993 års domarutredning övervägt frågor om bland annat rekrytering av domare. I betänkandet (SOU 1994:99) *Domaren i Sverige inför framtiden - utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete* föreslog denna utredning en bredare rekrytering till domartjänsterna. Vidare tog 1993 års domarutredning upp frågor som hänger samman med domaryrkets attraktivitet.

Dessa tre domarutredningar har även behandlat frågor om domarutbildningen, främst den som sker inom domarkarriären.

1.3.4 Prejudikatbildning

Bristen på prejudikat inom civilrättens område låg bakom Rättegångsutredningens delbetänkande (SOU 1986:1) *Högsta domstolen och rättsbildningen*. Rättegångsutredningens förslag i detta betänkande innebar i korthet en renodling av Högsta domstolens roll som prejudikatbildande instans.

Rättegångsutredningen diskuterade i betänkandet olika metoder för att förbättra prejudikatbildning. Till dessa hörde bland annat språngrevision, fristående rättsförklaringar och fri process i Högsta domstolen. En annan metod som Rättegångsutredningen diskuterade var hänskjutande av prejudikatfrågor från andra tvistlösande organ än tingsrätt, t.ex. Allmänna reklamationsnämnden eller skiljenämnder. Det fortsatta lagstiftningsarbetet med anledning av Rättegångsutredningens förslag[4] ledde till möjligheten för tingsrätt att hänskjuta en prejudikatfråga till Högsta domstolen i de fall parterna avtalat att inte överklaga tingsrättens dom. De övriga metoder Rättegångsutredningen diskuterat ansåg lagstiftaren emellertid borde anstå tills effekterna av de andra i ärendet vidtagna ändringarna hade visat sig.

1.3.5 Sekretess

---

[4] Se prop. 1988/89:78 s. 61 ff.

Den sekretess som för närvarande gäller i domstolarnas verksamhet är i allt väsentligt resultatet av det långvariga utredningsarbete med flera remissomgångar som efter *prop. 1979/80:2 med förslag till sekretesslag m.m.* ledde fram till den nu gällande sekretesslagen (1980:100).

1.3.6 Rättsskydd

Även frågor om rättsskydd med anknytning till skiljeförfarande har tilldragit sig stort intresse under årens lopp. Arbetet har kretsat kring två metoder för att förbättra rättsskyddet.

Den ena metoden har varit att söka åstadkomma garantier för rättssäkerhet inom skiljeförfarandet. Utredningen behandlar således i delbetänkandet bl.a. krav på skiljemännens opartiskhet och bundenhet till gällande rätt.[5]

Den andra metoden har varit att på olika sätt begränsa parters möjlighet att få till stånd skiljeförfaranden i frågor som annars är underkastade deras avtalsfrihet. Det har skett dels genom åtgärder på särskilda avtalsområden, dels genom allmänt verkande regler som frånkänner ett skiljeavtal dess verkningar.

På flera specialreglerade avtalsområden finns således bestämmelser som begränsar parternas möjlighet att hänskjuta tvister till skiljeförfarande. Bilaga 6 till delbetänkandet innehåller en översikt över sådana regler.

Mot bakgrund av promemorior upprättade inom Justitiedepartementet (Stencil Ju 1971:9 och Ds Ju 1972:6) tillkom i anslutning till 1973 års lag om rättegången i tvistemål om mindre värden[6] (småmålslagen) även 3 a § 1929 års skiljemannalag, enligt vilken på förhand ingångna skiljeavtal inte skall vara bindande i den typ av tvister som småmålslagen omfattade. Den kanske mest betydelsefulla typen av en sådan här, allmänt verkande åtgärd har emellertid regeln om jämkning av oskäliga avtalsvillkor varit. Generalklausulutredningens betänkande (SOU 1974:83) *Generalklausul i förmögenhetsrätten* ledde till (prop. 1976/77:110) den allmänt tillämpliga regeln om jämkning av oskäliga avtalsvillkor i 36 § avtalslagen.

Andra allmänt verkande åtgärder har varit lagstiftning som möjliggör ingripande mot vissa avtalsvillkor. Till skillnad från t.ex. 36 § avtalslagen har sådan lagstiftning direkt tagit sikte på att förebygga användningen av oskäliga avtalsvillkor genom förbud mot den som använder

---

[5] Se delbetänkandet s. 111–122 och 153–154.

[6] Se prop. 1973:87.

avtalsvillkoret. Ett exempel på lagstiftningsarbete som innefattar en kombination av åtgärder är lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden.[7]

1.3.7 Finansiering

Stämpelskatteutredningen föreslog i betänkandet (Ds B 1980:7) *Avgifter vid tingsrätt m.m.* att den part som väcker talan i en sådan typ av mål som utredningens uppdrag avser skulle bidra till domstolens självkostnad för att handlägga målet. För storleken av ansökningsavgift skulle således gälla ekonomiska mål. Avgiften skulle motsvara en viss andel av självkostnaden och utgå med lika stort belopp i alla mål.[8] Lagstiftaren avvisade emellertid tankarna om att sätta upp sådana ekonomiska mål för domstolarnas handläggning av den här typen av mål.[9]

---

[7] Se prop. 1994/95:17.

[8] Se (Ds B 1980:7) Avgifter vid tingsrätt m.m. s. 150–151 och 168.

[9] Se prop. 1981/82:31, bet. 1981/82:SkU 15 och rskr. 1981/82:62.

2 Olika former för lösning av tvister

Kapitlet tar upp förhållandet mellan avtal och tvist samt olika former av tvistlösning med anknytning till näringslivets förhållanden. Kapitlet behandlar också parters kostnader för en tvist.

2.1 Avtal och tvist

Avtalet spelar en central roll i företagandet. Genom avtal förvärvar företagen produktionsresurser, såsom råvaror samt human- och realkapital. Genom avtal omsätter de sina produkter till andra företag, till det allmänna eller till konsumenter.

Rätten att fritt sluta avtal är grundläggande för effektiviteten i det enskilda företaget och för det privatekonomiska systemet som helhet. Den befrämjar konkurrensen samt låter företaget anskaffa och använda resurser på det från företagets synpunkt mest effektiva sättet. Lagstiftaren begränsar visserligen avtalsfriheten när den riskerar att komma i konflikt med andra värden i samhället men ger som grundprincip skydd åt avtalet genom att föreskriva att avtal är bindande och genom att tillhandahålla instrument för ingrepp mot den som bryter ett avtal.

Att avtal skall hållas är en även bland icke-jurister väl känd princip. Tillsammans med en ibland diffus vetskap om att den som bryter mot avtal kan drabbas av påföljder är det oftast tillräckligt för att parter skall försöka uppfylla ingångna avtal efter bästa förmåga. Det är först när viljan eller förmågan brister som en konflikt uppstår. Metoderna för att lösa konflikten kan då ses från olika perspektiv.

Domstolsperspektivet är i sin mest renodlade form retrospektivt. Det är inriktat på att slå fast vad som avtalats, i vad mån en parts prestation skiljer sig från vad som avtalats och att bestämma en påföljd för avtalsbrottet. Domstolsperspektivet - som för övrigt även är tillämpligt på skiljeförfarandet - innefattar dock även den inom näringslivet hävdvunna formen för lösning av konflikter: avtalet eller förlikningen.

Inom näringslivet är perspektivet däremot framåtblickande. Avtalet är resultatet av ett redan inlett samarbete samt grunden för fortsatt verksamhet och samarbete. Avtalet växer fram successivt, i vart fall när det gäller större affärer, samt fylls ut och kompletteras efter hand som

frågor dyker upp i parternas förhållande. Vägen kan gå från letters of intent över andra mer eller mindre juridiskt bindande mellanformer med en stegvis låsning av förhandlingspositionerna till fullgörelse under den uttryckliga eller underförstådda förutsättningen att omförhandling skall kunna ske.[1]

Avtalet är medlet för att anskaffa en resurs eller sälja en produkt och kostnaden för att ingå avtalet ("transaktionskostnaden") är en del av kostnaden för resursen eller produkten. Det gäller att hålla denna kostnad nere, vilket återverkar på hur långt parterna går i sina ansträngningar för att precisera respektive åtagande; medvetet risktagande är en del av företagens vardag och går igen också på avtalsslutandet - även om jurister medverkar.[2] Frågan om ett avtal är juridiskt bindande får i den relationen kanske mindre betydelse.[3]

Näringslivets effektivitet bygger i stor utsträckning på att tvister inte uppstår därför att avtalsparterna iakttar god affärsmoral. I denna ingår att komma överens i olösta frågor snabbt och billigt. Det är i ett försvinnande litet antal fall som parterna inte själva löser sina frågor på det för dem hävdvunna sättet, dvs. genom förhandlingar som leder till en överenskommelse.

Den svenska rättsordningen tillhandahåller, liksom de flesta främmande rättsordningar, två former för judiciell tvistlösning, dvs. tvistlösning som mynnar ut i ett verkställbart avgörande: rättegång i domstol och skiljeförfarande. Innan en fråga i ett avtalsförhållande gått så långt som till judiciell tvistlösning har avtalsparterna sökt använda den traditionella formen för att lösa frågan: överenskommelse utan inblandning av utomstående. Vanligtvis har de också - med extra kostnader som följd - anlitat utomstående rådgivare, t.ex. advokater.

Det kan då synas motsägelsefullt att parterna i avtalssituationen sällan fäster någon vikt vid hur eventuella tvister med anledning av deras avtal skall lösas. Av svaren på enkätundersökningen att döma är det mycket vanligt - kanske närmast regel - att parter slentrianmässigt infogar en tvistlösningsklausul i sina avtal utan att närmare reflektera över dess innebörd. Det centrala för avtalsparterna är deras respektive prestationer, och det är på de delar av avtalet som rör dessa de lägger ned energi.

Någon egentlig motsägelse föreligger dock inte. Som angetts i det föregående är det endast en mycket liten del av avtalen som leder till

---

[1] Jämför Kurt Grönfors, Avtalslagen, 2 uppl., Stockholm 1989, s. 37-38; Avtalsgrundande rättsfakta, Stockholm 1993, s. 74 ff. Se även samme förf., Avtal och omförhandling, Stockholm 1995.

[2] Jämför t.ex. Stefan Lindskog, Förhandlingsspelet, Stockholm 1989, s. 139.

[3] Jämför Jan Hellner, Kommersiell avtalsrätt, 4 uppl., Stockholm 1993, s. 13.

tvister. Även om många avtal inom näringslivet av juristen kan ses som en drivbänk för tvister, är osäkerheten för näringslivets parter en van faktor, och man räknar med att kunna komma överens om det skulle krävas på någon särskild punkt. För det mesta torde det vara naturligt att falla tillbaka på tilltron till motpartens hederlighet eller affärsmoral i stället för att lägga ned resurser på att i detalj fixera avtalsförpliktelsernas innehåll. Önskemålet att få en affär i hamn kan också avhålla en part från att föra in frågor som riskerar affären i avtalsdiskussionen. Om part gjort en felaktig bedömning visar sig först långt senare.

Av svar på enkätundersökningen att döma är det vanligt att bland affärsmän se en tvist som ett misslyckande. Det är mot den angivna bakgrunden inte så underligt. Även om parternas samarbetsvilja inte brister kan tvisten ändå upplevas så. De gjorde en felaktig bedömning av vilka insatser som krävdes vid avtalets ingående. Vid sidan av den psykologiska betydelsen härav spelar givetvis strikt företagsekonomiska faktorer in. Utredningen återkommer till tvistlösningens ekonomi senare i kapitlet. Det kan här räcka att betona att en tvist allvarligt kan störa ett företags normala verksamhet och således även på objektiva grunder är ett misslyckande.

Lagstiftarens uppgift synes vara att tillhandahålla instrument för tvistlösning utan onödiga ingrepp i parternas avtalsfrihet. Som angetts i det föregående ställer den svenska rättsordningen två alternativ till förfogande: rättegång och skiljeförfarande. Återstoden av kapitlet innehåller en bakgrundsteckning av bl.a. dessa båda tvistlösningsformer. Bakgrundsteckningen tjänar två syften. Den ligger till grund för utredningens överväganden om på vilka punkter förbättringar av rättegången är påkallade. Den kan emellertid också underlätta för parter att i den enskilda avtalssituationen analysera vilken tvistlösningsform som passar deras behov bäst.

2.2 Skiljeförfarande

I detta avsnitt behandlar utredningen inledningsvis de olika grunderna för skiljeförfarandet. Utredningen redovisar därefter på vilka områden skiljeavtal förekommer. Slutligen tar utredningen upp vilken omfattning skiljeförfarandet har i Sverige. För närmare upplysningar om skiljeförfarandeproceduren hänvisas till delbetänkandet (SOU 1994:81).

2.2.1 Avtal och andra grunder för skiljeförfarande

Att parter löser tvister genom skiljeförfarande kan ha olika orsaker. Anledningen till skiljeförfarandet kan vara en föreskrift i lag eller annan författning om att tvister som gäller vissa typer av rättsförhållanden skall avgöras i skiljeförfarande, *legalt skiljeförfarande*. Betydligt vanligare är att grunden för skiljeförfarandet är ett avtal mellan parterna, *konventionellt skiljeförfarande*. En tredje form av skiljeförfarande som numera saknar betydelse i svensk rätt var det *judiciella skiljeförfarandet*.[4]

Föreskrifter i lag eller annan författning som stadgar att skiljeman eller skiljenämnd skall avgöra en tvist mellan parter i en viss typ av rättsförhållande grundar legalt skiljeförfarande. Föreskrifter av detta slag förekommer på olika rättsområden. Ofta innebär föreskrifterna att skiljemän skall avgöra tvister enligt skiljemannalagen. Men det finns också författningar med särskilda regler för hur skiljeförfarandet skall gå till. Bilaga 6 till delbetänkandet innehåller en förteckning över bl.a. författningar som föreskriver legalt skiljeförfarande. 10 kap. 17 § första stycket 1. rättegångsbalken stadgar att domstol inte får ta upp en tvist som omfattas av legalt skiljeförfarande. Bestämmelsen är tvingande.

Konventionellt skiljeförfarande beror för det mesta på ett särskilt avtal mellan parterna i ett rättsförhållande, skiljeavtal. Avsnitt 1 i delbetänkandet beskriver skiljeavtalet närmare. Några av huvudpunkterna tas upp i det följande.

Parterna kan träffa ett skiljeavtal utan att iaktta några särskilda formföreskrifter. Vanligtvis tar de in skiljeavtalet i ett förmögenhetsrättsligt avtal. Skiljeavtalet gäller då tvister som kan uppkomma vid tillämpningen av avtalet. När en tvist har uppkommit kan parterna emellertid också träffa ett särskilt skiljeavtal. Det sistnämnda är dock inte så vanligt.

En grundläggande förutsättning för att domstolar och myndigheter skall acceptera ett skiljeavtal är att den fråga skiljeavtalet omfattar är skiljedomsmässig. Det innebär att det rättsförhållande skiljeavtalet avser skall vara sådant att parterna fritt kan träffa en förlikning när en tvist har uppstått. Lagbestämmelser på särskilda områden innebär emellertid att skiljeavtal inte alltid blir gällande, trots att eventuella tvister i och för sig är förlikningsbara. Exempel på en sådan lagbestämmelse är 3 a § 1929 års skiljemannalag (6 § i delbetänkandets förslag till lag om skiljeförfarande).

Även om ett skiljeavtal skulle vara bindande enligt det redovisade kan en part angripa skiljeavtalet på i huvudsak samma grunder som han kan

---

[4] Hassler-Cars, s. 13.

angripa ett annat förmögenhetsrättsligt avtal. Reglerna i avtalslagen (1915:218) om rättshandlingars ogiltighet är således tillämpliga också på skiljeavtal. I domstolarnas praxis finns många exempel på att domstolarna bortsett från skiljeavtal därför att avtalet varit oskäligt enligt 36 § avtalslagen.

Ett gällande skiljeavtal är ett dispositivt hinder för rättegång i domstol. Utredningen har i delbetänkandet föreslagit uttryckliga lagregler om detta (4 § lagen om skiljeförfarande och 34 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken).

En ovanlig form av skiljeavtal är sådana i vilka parterna förbehållit sig möjligheten att föra talan mot skiljedomen på materiell grund. Reglerna i 1929 års skiljemannalag är inte tillämpliga på skiljeförfarande enligt ett sådant avtal (se 2 § andra stycket). I praxis[5] har man emellertid ansett att skiljeavtalet ändå hindrar rättegång. Utredningen har i delbetänkandet föreslagit att lagen om skiljeförfarande skall gälla även skiljeavtal med förbehåll av detta slag.

2.2.2 Användningen av skiljeavtal

På många områden tar parterna regelmässigt in ett skiljeavtal när de träffar ett förmögenhetsrättsligt avtal. Ett av målen för enkätundersökningen (se bilaga 2) var att kartlägga på vilka.

En tendens i svaren är att företagen undviker skiljeklausul i avtal med konsumenter. De iakttar i allmänhet också restriktivitet när det gäller avtal med part som intar en svagare ställning. Med undantag i princip för konsumentförhållanden förekommer skiljeavtal enligt följande.

I *byggbranschen* är skiljeklausuler vanliga i alla typer av avtal med undantag för avtal om köp av fast egendom. Inom *bankväsendet* förekommer skiljeavtal i avtal om samarbete och undantagsvis i en del internationella kreditavtal. *Finansbolagen* använder normalt skiljeklausul i leasingavtal som avser betydande belopp (mer än 10 mkr) samt i olika former av samarbetsavtal. Inom *handel och industri* använder man skiljeavtal i stor omfattning. I agenturverksamhet (handelsagenter) förekommer skiljeklausul i standardavtal för återförsäljare medan standardavtal för handelsagentur saknar sådan. Inom detaljhandeln möter man skiljeklausuler i lokalhyresavtal och i avtal om samarbete med t.ex. grossistcentraler. Skiljeklausul ingår normalt i avtal om franchising. Licensavtal, avtal om patent och andra avtal om immaterialrättigheter brukar ha skiljeklausul. Industriföretagen använder skiljeklausuler i nästan alla typer av avtal. Avtal om samarbete mellan företag (*joint*

---

[5] Hassler-Cars, s. 63.

venture) brukar innehålla skiljeklausul. Detsamma gäller avtal mellan aktieägare (*konsortialavtal*) liksom avtal om *företagsöverlåtelse* eller överlåtelse av inkråmet i ett företag. I avtal mellan återförsäljare och leverantörer inom *motorbranschen* förekommer skiljeklausuler.

Kommunerna undviker skiljeavtal men möter sådana i anslutning till entreprenader eller t.ex. inköp av datorer.

Inom *sjöfartsnäringen* använder man en mängd internationella standardavtal där det är mycket vanligt med skiljeklausul. I den del av *SJ:s verksamhet* som avser transporter kan skiljeavtal förekomma i samarbetsavtal med de allra största godskunderna. Skiljeklausuler är vanliga i avtal om kollektiv persontrafik som företaget träffar med länstrafikbolag och trafikhuvudmän. I *åkerinäringen* är skiljeavtal sällsynta. De kan förekomma vid godstrafik i samband med bygg- och anläggningsentreprenader.

På *det arbetsrättsliga området* är det på den privata sidan vanligt med skiljeavtal som gäller tvister mellan organisationer eller mellan organisationen och en medlem. Skiljeklausuler förekommer också i anställningsavtal för högre tjänstemän. I anställningsavtal för verkställande direktörer använder man ofta skiljeklausul. Inom sjöfarten förekommer skiljeklausuler i internationella kollektivavtal som reglerar villkoren för anställning i svenska rederiers fartyg under utländsk flagg. På det statliga området finns några kollektivavtal med skiljeklausuler som hänvisar till prövning i särskilda skiljenämnder.

Inom *försäkringsbranschen* förekommer avtal av ganska skilt slag. I avtal om personförsäkring använder man inte skiljeklausul. Detsamma gäller i princip sakförsäkringar för konsumenter och företagsförsäkringar. Undantag från principen utgör värderingstvister. Försäkringar av kollektiv slag är AMF-försäkringar, Patientskadeförsäkringen och Miljöskadeförsäkringen. Skiljeklausuler och andra former för lösning av tvister förekommer i denna typ av försäkringar. Internationella försäkringsavtal förekommer bland annat för återförsäkring och captive. I sådana avtal är praxis att alltid använda skiljeklausul.

Ett skiljeavtal hänvisar i normalfallet till de regler som finns i skiljemannalagen. Ibland görs det dock tillägg som kan innebära t.ex. att rättegångsbalkens omröstningsregler skall tillämpas eller att tvister skall slitas av en ensam skiljeman. Parter kan också hänvisa till skiljeförfarande enligt något skiljedomsinstituts regler. Dessa regler kan i större eller mindre grad avvika från de dispositiva reglerna i skiljemannalagen.

En viss strävan finns i dag att försöka förbilliga skiljeförfarandet. Så antog Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut 1995 regler om förenklat skiljeförfarande. Det förenklade förfarandet är i första hand avsett för mindre, okomplicerade tvister. Utmärkande för förenklat skiljeförfarande enligt dessa regler är att

- skiljenämnden alltid skall bestå av endast en skiljeman,
- vardera parten får - utöver käromål och svaromål - endast ge in en enda skrift. Skriften skall vara kortfattad och avges inom tio dagar,
- muntlig förhandling skall äga rum endast om part begär det och skiljemannen anser det erforderligt,
- skiljedomen skall meddelas inom tre månader och saknar domskäl om inte part begär sådana,
- skiljemannens arvode och Skiljedomsinstitutets ersättning utgår efter omtvistat värde.

Det bör påpekas att det krävs att parterna själva har kommit överens om skiljeförfarande enligt dessa regler för att det förenklade förfarandet skall aktualiseras.

2.2.3 Förekomsten av skiljeförfaranden

Mot bakgrund av den - åtminstone i vissa branscher - utbredda användningen av skiljeklausuler skulle man kunna tro att också skiljeförfaranden är mycket vanliga. Bruket av skiljeklausuler är dock inte en direkt spegel av antalet skiljeförfaranden som faktiskt förekommer. Det finns flera orsaker. En är den strävan man normalt har inom näringslivet att söka lösningar i samförstånd, jämför avsnitt 2.1. En annan orsak är att skiljeklausuler i viss omfattning tjänar syftet att förhindra ett judiciellt förfarande. I enkätundersökningen ställdes frågan varför det är vanligt med skiljeklausuler eller varför man undviker sådana. I flera svar anger man - med varierande ordval - önskemålet att undvika rättslig prövning som ett skäl för att använda skiljeklausul. Det är då kostnaderna för skiljeförfarandet som för med sig att part inte för en tvist till prövning. Just kostnaderna för skiljeförfarandet anger även flera av de tillfrågade som ett skäl *mot* skiljeklausul. Utredningen återkommer i avsnitt 2.6 och 8.1 med en jämförelse av kostnader för tvistlösning inom skiljeförfarande respektive i rättegång. Det kan här räcka med konstaterandet att många av näringslivets aktörer hyser uppfattningen att skiljeförfarandet är en dyr tvistlösningsform och att denna uppfattning motverkar användningen av skiljeförfarandet.

I många fall utgår resonemang om skiljeförfarandet från att de flesta förmögenhetsrättsliga tvister som avser näringslivets förhållanden prövas i skiljeförfarande. Underlaget för denna utgångspunkt är dock bräckligt, helt enkelt därför att skiljeförfarandets omfattning i stort varit okänt.

Professorn P. O. Bolding m.fl. undersökte i slutet av 1960-talet hur omfattande konfliktlösning genom skiljedom är. Bilaga A till Domstolskommitténs betänkande innehåller några huvudpunkter från undersökningen. I undersökningen ingick en enkät till ett urval advo-

kater, bolagsjurister och domare. Bolding uppskattade att det i Sverige årligen förekom omkring 200 skiljeförfaranden med karaktär av tvistemål.[6] Uppskattningen vilade dock på ett i vissa delar ofullständigt underlag.

Det förekommer inte sällan - dock främst i avtal med internationell anknytning - att skiljeklausuler hänvisar till skiljeförfarande enligt reglemente antaget av något skiljedomsinstitut. I Sverige dominerar Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut. Till detta kom in följande antal ärenden under åren 1990-1994:

År	Svenska	Internationella	Totalt
1990	10	25	35
1991	17	45	62
1992	16	47	63
1993	22	89	111
1994	11	89	100

Bland ärendena ingår även sådana som avslutats utan ytterligare åtgärd än att en part påkallat skiljeförfarande. Ärenden med internationell anknytning, dvs. där inte båda parterna var svenska, dominerar som synes skiljedomsinstitutets verksamhet.

Som utredningen återkommer till i kapitel 4 är skiljeförfaranden med internationell anknytning av begränsat intresse för utredningsuppdraget. Institutets befattning med inhemska ärenden ger uppenbarligen inte heller någon rättvisande bild åt skiljeförfarandets omfattning i Sverige.

2.2.4 Undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige*

Under våren 1995 lät utredningen Statistiska centralbyrån (SCB) genomföra undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige*.

Bilaga 3 innehåller en beskrivning av undersökningens uppläggning, genomförande och resultat. SCB:s tekniska rapport återfinns i bilaga 4. Den som i detalj vill ta del av undersökningsresultatet hänvisas till bilagorna. I det följande lämnar utredningen en kort beskrivning.

Undersökningen skedde med enkäter i två omgångar. I den första omgången fick alla landets advokater och biträdande jurister på advokatkontor, ordinarie domare, bolagsjurister och professorer i ett rättsvetenskapligt ämne ange om de såsom skiljeman deltagit i ett under 1992 eller 1993 påkallat skiljeförfarande. Totalt tillfrågades omkring

---

[6] Bilaga A till Domstolskommitténs betänkande (SOU 1972:122) Skiljedomstol, särskilt s. 100 vänsterspalten.

5 500 personer. De som svarade att de deltagit fick i en andra enkätomgång ange i vilken omfattning de verkat som skiljeman under perioden samt lämna uppgifter om skiljeförfarandena.

Andelen som svarade på enkäterna var förhållandevis hög och undersökningsresultatet är därför tillförlitligt.

Resultatet av undersökningen ger vid handen att det årligen förekommer som mest 300–400 konventionella skiljeförfaranden i landet vid sidan av arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar. Det är en uppskattning från de 250–270 förfaranden om året som undersökningen direkt visade.

En ensam skiljeman förekom i 13 procent av förfarandena. I övriga fall bestod skiljenämnden, med några enstaka undantag, av tre skiljemän.

En femtedel av skiljeförfarandena gällde internationella avtal, dvs. minst en av parterna var utlänning eller utländskt företag.

Skiljedom meddelades efter saklig prövning i 55–60 procent av tvisterna.

Efter 8½ månad från påkallelsen hade hälften av alla förfarandena avslutats. Det tog 8 månader i de inhemska och 11½ i de internationella tvisterna. I de förfaranden som avslutades med skiljedom efter sakprövning tog det omkring 1 månad längre tid.

Entreprenadtvisterna svarade för omkring 17 procent av förfarandena. Kollektivavtalstvister, tvister om bolagsordningar i aktiebolag eller om föreningsstadgar var mycket få. Nästan 80 procent av tvisterna gällde andra typer av avtal.

Skiljeförfarande med karaktär av tvistemål förekommer således i tämligen begränsad omfattning.

2.3 Rättegång

I detta avsnitt tar utredningen till en början upp frågan om olika sätt att mäta rättegångens och skiljeförfarandets ställning som judiciell tvistlösningsform i näringslivstvister. Därefter följer en kort beskrivning av hur tvistlösning i rättegång går till. Slutligen tar utredningen upp vilken omfattning tvistlösning genom rättegång kan antas ha i Sverige.

2.3.1 Några mått på konkurrenskraften

Uppdraget innefattar att göra de allmänna domstolarna mer konkurrenskraftiga för näringslivets tvister. Som ett mått på domstolarnas konkurrenskraft skulle man i dagsläget kunna se den omfattning i vilken näringslivets parter genom skiljeavtal väljer bort rättegång. Av redovisningen i avsnitt 2.2 skulle då följa att domstolarnas ställning "på marknaden" är svag. Som antytts där kan emellertid användningen av skiljeavtal inte alltid förklaras med ett medvetet val från parternas sida om att få bästa möjliga tvistlösningsform. I ännu mindre grad kan givetvis frånvaron av skiljeklausul ses som ett utflöde av något medvetet ställningstagande. Att skiljeklausuler är ovanliga inom ett visst område tyder däremot på att den judiciella tvistlösningen, i den mån någon sådan över huvud förekommer inom området, sker i domstolarna.

Ett annat mått skulle kunna vara en sorts "objektiviserad analys" av rättegångens för- och nackdelar visavi skiljeförfarandet. Som angetts i avsnitt 2.1 är ett syfte med framställningen i detta kapitel att underlätta för parter att i den enskilda avtalssituationen analysera vilken tvistlösningsform som passar deras behov bäst. Rättegång som tvistlösningsform torde inom många delar av näringslivet vara en relativt okänd företeelse, i vart fall talar det omfattande bruket av skiljeklausuler inom några områden för det. I avsnitt 2.3.2 lämnar utredningen därför en kortfattad beskrivning av vägen till tvistens lösning i rättegång. Beskrivningen tjänar även syftet att utgöra en del av bakgrunden till den jämförande analys som utredningen gör i avsnitt 2.4 och avsnitt 2.6.

Inte heller en sådan analys är emellertid tillräcklig för att bedöma domstolarnas konkurrenskraft. Det kanske tillförlitligaste måttet är att se hur väl domstolarna hävdar sig "på marknaden", dvs. helt enkelt hur många näringslivstvister domstolarna faktiskt handlägger. En uppskattning därav får betydelse inte minst för att bedöma vilka effekter enbart en förstärkt konkurrenskraft kan få för det i direktiven uttalade målet att förbättra prejudikatbildningen. I avsnitt 2.3.3 gör utredningen en sådan uppskattning.

2.3.2 Vägen till tvistens lösning i en rättegång

När parter i ett avtalsförhållande misslyckats med att själva eller med biträde av utomstående, t.ex. advokater, lösa en tvistefråga, kan den part som anser sig förfördelad agera på olika sätt. I många fall kanske parten "lägger sig" därför att han anser kostnaderna och besväret med att föra saken vidare till ett judiciellt förfarande inte stå i proportion till vad han kan vinna genom ett sådant. Som utredningen återkommer till i avsnitt 2.6, är nämligen judiciell tvistlösning - oavsett om den sker i skiljeförfarande eller i rättegång - kostnadskrävande.

De allra enklaste fallen kan gälla att en avtalspart håller inne betalning utan att egentligen ha någon grund för det men i förhoppningen att på det viset kunna slippa en utgift. För dem står den summariska processen till borgenärens förfogande. Genom en enkelt utformad ansökan till kronofogdemyndigheten kan borgenären - om inte gäldenären aktivt motsätter sig kravet - få indrivning gjord på ett för honom billigt sätt.

Den summariska processen är integrerad med rättegången i allmän domstol. Borgenären kan därför - även om han inte kan utesluta att gäldenären kommer att aktivt motsätta sig ett krav - använda sig av den summariska processen som ett förstadium till den egentliga rättegången. Han kan emellertid också direkt väcka talan vid tingsrätten.

Den närmaste motsvarigheten i domstolarna till skiljeförfarandet är rättegång i vad som kallas för dispositiva tvistemål. Ett tvistemål är dispositivt om en överenskommelse mellan parterna i själva tvistefrågan är bindande för domstolen. Så gott som alla tvister som rör avtal och deras fullgörelse är dispositiva.

Dispositiva tvistemål där värdet om det tvisten rör understiger ett halvt basbelopp, s.k. småmål, intar en särställning när det gäller parts rätt till ersättning för rättegångskostnader, rättens sammansättning vid avgörandet och möjligheten att överklaga tingsrättens dom. Förfarandet är emellertid i övrigt oberoende av värdet på det tvisten gäller.

Tingsrätten kan numera i stor utsträckning anpassa förfarandet till det enskilda målets karaktär. Huvuddragen är följande.

I en stämningsansökan skall käranden (den som väcker talan vid domstolen) ange sitt yrkande och grunderna för detta yrkande, dvs. de skäl käranden har till stöd för yrkandet. Tingsrätten förelägger därefter motparten (svaranden) att yttra sig över stämningsansökningen, vanligtvis skriftligen vid risk av s.k. tredskodom. Tredskodom innebär i det fallet vanligtvis att käranden får bifall till sitt yrkande om inte svaranden kommer in med ett motiverat, skriftligt bestridande. Om svaranden går med på kärandens talan, utfärdar tingsrätten omedelbart dom i målet. En mycket stor andel av tvistemålen i tingsrätterna avgörs på dessa förenklade sätt.

I mål av lite mera komplicerad beskaffenhet håller tingsrätten ett sammanträde för muntlig förberedelse med parterna eller deras ombud. Den fortsatta förberedelsen kan också ske skriftligen. Förberedelsen syftar till att klarlägga parternas talan (dvs. vad tvisten egentligen gäller) samt vilka sakförhållanden som är tvistiga och vilka bevis parterna åberopar i fråga om dessa. Rätten skall också klarlägga om det finns förutsättningar för en förlikning i målet, dvs. en uppgörelse i godo mellan parterna. Rätten skall driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. En skillnad i förhållande till vad som gäller inom skiljeförfarandet är att parterna i rättegång som princip inte bestämmer över takten i tvistlösningen.

Det är mycket vanligt att tvister förliks under förberedelsen. Om målet är av enklare beskaffenhet, är det även möjligt för tingsrätten att avgöra tvisten i samband med sammanträdet för muntlig förberedelse.

I de tvister som är riktigt komplicerade kan förberedelsen emellertid behöva fortsätta med flera sammanträden och skriftväxling. Hur omfattande förberedelsen blir beror både på hur komplicerad tvisten är men givetvis också på parternas förmåga och vilja att föra målet till ett avgörande.

När målet är tillräckligt förberett, skall tingsrätten avgöra målet. Om det behövs med hänsyn till utredningen i målet, t.ex. därför att muntlig bevisning förekommer, eller om någon av parterna begär det, skall tingsrätten hålla en huvudförhandling. I andra fall kan tingsrätten avgöra målet på handlingarna. I de mer komplicerade tvisterna är det sällan avgörandet kan ske på handlingarna.

Vid huvudförhandling består rätten, beroende på målets beskaffenhet och parternas önskemål, av en eller tre domare (se vidare avsnitt 5.2.2). Under huvudförhandlingen måste parterna redogöra för allt de vill att tingsrätten skall beakta vid avgörandet (utom rättsregler). All bevisning i målet, t.ex. vittnesförhör, skall läggas fram under huvudförhandlingen, och huvudförhandlingen skall i princip fortgå utan uppehåll. Förhandlingen är som regel offentlig (se vidare kapitel 6). Rättegång skiljer sig i dessa hänseenden väsentligt från vad som gäller inom skiljeförfarandet.

En tid efter huvudförhandlingen meddelar tingsrätten dom. Om inte någon av parterna överklagar domen inom tre veckor, vinner den laga kraft, dvs. blir slutlig. Så fort domen har meddelats kan den emellertid som princip användas för att hos kronofogdemyndighet få verkställighet.

Part kan överklaga domen till hovrätt. Rätten till prövning i hovrätten är dock begränsad om överklagandet inte gäller mer än ett basbelopp. I sådana fall krävs att hovrätten beviljar parten prövningstillstånd för att överklagandet skall prövas. Efter överklagande är gången i korthet att parterna i var sin skrift får ange sina yrkanden och skälen för dessa,

liksom vilken bevisning de åberopar. Parterna får som princip inte åberopa några nya grunder eller några bevis som inte lagts fram redan vid tingsrätten. Efter den inledande skriftväxlingen avgör hovrätten målet. Det kan i vissa fall ske utan huvudförhandling. Om hovrätten håller huvudförhandling skall denna gå till på i stort sett samma sätt som en huvudförhandling vid tingsrätten.

Om part är missnöjd med hovrättens dom kan han överklaga denna till Högsta domstolen. Högsta domstolen prövar dock bara överklagandet om parten får prövningstillstånd. För att part skall få prövningstillstånd krävs - med vissa undantag - att målet har intresse från prejudikatsynpunkt.

2.3.3 Näringslivstvister i domstol

Landets tingsrätter handlägger årligen mer än 80 000 tvistemål. Av dem är många familjemål eller småmål. Den officiella rättsstatistiken[7] redovisar inkomna och avgjorda tvistemål av olika slag. Statistiken delar in dem i familjemål, småmål och andra mål. Endast dispositiva mål kan bli småmål. Även gruppen andra mål torde i huvudsak avse dispositiva tvistemål.

Sett över tioårsperioden 1982-1991 utgjorde småmålen tämligen konstant omkring 25 procent av de avgjorda målen. Familjemålens andel gick ner från 45 procent 1982 till 38 procent 1991. De andra målens andel ökade i motsvarande mån från 30 procent till 36 procent. Dessa fick således en större relativ tyngd i tingsrätternas verksamhet. Omkring 60 procent av tvistemålen vid tingsrätterna under tioårsperioden var dispositiva tvistemål (andra mål och småmål).

Den publicerade rättsstatistiken innehåller inte några närmare uppgifter om vad småmålen eller de andra målen gällt. Där ingår således mål mellan privatpersoner, mål mellan konsument och näringsidkare samt mål med näringsidkare på båda sidorna.

Den publicerade rättsstatistiken ger alltså inte något säkert underlag för att bedöma hur vanligt förekommande näringslivstvister är i domstolarna. Utredningen har därför utfört eller låtit göra ett flertal olika undersökningar. En närmare redogörelse för dessa finns i bilaga 5.

---

[7] Se Rättsstatistisk Årsbok, främst tabellerna 4.2.1.3-5.

Vilka tvister är näringslivstvister?

Det finns inte någon given definition av vad som är en "näringslivstvist". Vid undersökningarna valde utredningen att i görligaste mån använda kriterier som skulle vara enkla att konstatera och vara överförbara på uppgifter som kunde hämtas ur rättsstatistiken. Undersökningarna av tvister vid tingsrätterna utgår därför från sådana faktorer som anges vid målens registrering och som utvisar att målet i princip är ett ordinärt dispositivt tvistemål. För att ta undan mål där någon av parterna kunde antas vara en privatperson begränsades undersökningsmaterialet vidare till att avse mål där ingen av parterna haft allmän rättshjälp. I denna grupp av mål torde nästan alla dispositiva tvistemål mellan näringsidkare vara att finna. Tvister med anledning av hyresförhållanden faller dock utanför. I gruppen ingår även en del ordinära dispositiva tvistemål med någon privatperson som part.

I vilka tvister är skiljeförfarandet ett alternativ?

Det bakomliggande rättsförhållandet (avtalstypen) har betydelse därför att enkätundersökningen visade avtalstyper där skiljeavtal är huvudregel. Det är också intressant för att skilja ut de tvister där skiljeförfarande inte varit ett verkligt alternativ – t.ex. där tvisten gällt utomobligatoriskt skadestånd.

Det finns i svaren på enkätundersökningen en tendens att undvika skiljeförfarande om mindre värden. Enkätsvaren gör nämligen klart att man inom näringslivet för det mesta driver en tvist först efter att ha övervägt förväntade kostnader och intäkter av tvisten. Man undviker tvister som bara kan ge utdelning i form av "rättvisa". Även tvisteföremålets värde skulle därför kunna användas som ett kriterium.

Det förekommer naturligtvis att enskilda personer bedriver näringsverksamhet. I de allra flesta fall rör det sig emellertid i så fall om verksamhet av mindre omfattning. I Sverige är det nästan bara juridiska personer som bedriver omfattande näringsverksamhet. Ett kriterium som är lätt att konstatera och med säkerhet träffar tvister där företag är parter är således mål där båda parterna är bolag eller ekonomiska föreningar.

Hur många är näringslivstvisterna i domstolarna?

Som angetts i det föregående är ordinära dispositiva tvistemål där ingen av parterna haft allmän rättshjälp den grupp av mål i vilken nästan alla tvister mellan näringsidkare – bortsett från hyrestvisterna – står att

finna. Av rättsstatistiska specialundersökningar (se bilaga 5, tabell 5) framgår att tingsrätterna under de senaste två åren handlagt i runda tal 29 000 sådana mål om året.

I denna grupp av mål finns emellertid även tvister där inte båda parterna är näringsidkare. Vid detaljstudier av tvistemål vid Stockholms, Nacka och Sollentuna tingsrätter (se bilaga 5 avsnitt 1.2 och 1.3) visade det sig att andelen tvister mellan näringsidkare i det undersökta materialet utgjorde 39 procent av målen vid två avdelningar i Stockholms tingsrätt. Undersökningen omfattade där endast mål i den aktuella gruppen. Stockholms tingsrätts regler om fördelning av allmänna tvistemål mellan avdelningarna i tingsrätten ger inte i sig underlag för antagandet att just näringslivstvisterna skulle vara överrepresenterade vid de båda avdelningarna. Ett flertal faktorer - däribland att undersökningen var begränsad - kan dock ha spelat in. Av det totala antalet ordinära tvistemål vid de båda avdelningarna under perioden motsvarade de funna näringslivstvisterna 12 procent.

Undersökningen av mål vid Nacka och Sollentuna tingsrätter omfattade även småmål. Det undersökta materialet var även i övrigt mindre avgränsat än vid undersökningen i Stockholms tingsrätt. Undersökningen vid Nacka och Sollentuna tingsrätter gav emellertid en så stor andel tvister mellan näringsidkare som 10 procent.

De båda undersökningarna ger således ett likartat resultat. Det finns mot bakgrund härav fog för att anta att den vid undersökningen i Stockholm funna andelen näringslivstvister inom gruppen mål utan rättshjälp är representativ. Det skulle innebära att antalet näringslivstvister i de allmänna domstolarna årligen kanske kan räknas uppgå till 10 000.

Mot denna uppskattning kan man invända att tvister mellan näringsidkare är kraftigt överrepresenterade i storstadsområdenas tingsrätter. Andelen ordinära dispositiva tvistemål i de tre största tingsrätterna där ingen av parterna har allmän rättshjälp är något högre än riksgenomsnittet (se bilaga 5 tabellerna 1–4). Avvikelsen är emellertid inte så stor att det mer än marginellt påverkar uppskattningen. Trots detta finns givetvis utrymme för att anse uppskattningen 10 000 årliga tvistemål mellan näringsidkare vara för stor. Det står emellertid klart att också vid betydande avvikelse nedåt dominerar tingsrätterna den judidiciella tvistlösning som förekommer mellan näringsidkare.

2.4 Alternativens för- och nackdelar

Här skall summariskt behandlas några skäl för och emot skiljeförfarande respektive rättegång sett ur parternas synvinkel. Flera frågor kommer att behandlas närmare längre fram i betänkandet.

2.4.1 Huvudskälen för och emot

Som skäl för att välja skiljeförfarande som tvistlösningsmetod brukar framhållas några närmast klassiska fördelar med skiljeförfarandet framför en domstolsprövning. Parterna kan i ett skiljeförfarande *välja* vem som skall avgöra tvisten. De har alltså möjlighet att utse personer som de har särskilt förtroende för eller som de anser har särskilda insikter på det område tvisten rör. Skiljeförfarandet leder i allmänhet *snabbt* till ett slutligt avgörande av tvisten. Ett skiljeförfarande tar enligt undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige* i genomsnitt 8–9 månader fram till skiljedomens meddelande. Skiljeförfarandet ger möjlighet till särskilt *smidig handläggning* eftersom skiljemän inte är bundna att följa processprinciperna om koncentration, omedelbarhet och muntlighet. Skiljeförfarandet är till skillnad från rättegången *inte offentligt* och parternas mellanhavande kan oftast slitas utan att förekomsten av en tvist dem emellan blir allmänt känd.[8]

De nämnda fördelarna är av mycket stor betydelse för skiljeförfarandets popularitet och användningen av skiljeavtal inom näringslivet. Part som väljer rättegång kan inte vara säker på vilken sakkunskap som domarna har inom det sakområde som tvisten rör. Visserligen kan parter på förhand komma överens om att tvister i anledning av ett visst avtal skall avgöras av tingsrätt utan rätt för dem att överklaga avgörandet. Förfarandet vid domstol leder i så fall ganska snabbt fram till ett slutligt avgörande av tvisten. Part tillförsäkras då också en möjlighet att få en eventuell prejudikatfråga i målet hänskjuten direkt till Högsta domstolen. Men i övrigt kan knappast samma fördelar tillhandahållas inom ramen för en rättegång vid allmän domstol. Förfarandet vid domstol är till följd av de tidigare nämnda processprinciperna något mera stelbent. Man kan inte heller få till stånd en så långt gående sekretess vid domstol att den ger samma skydd mot insyn utifrån som ett skiljeförfarande.

Då det gäller nackdelarna med skiljeförfarande är det främst de extra *kostnader* som förfarandet är förenat med som kommer i åtanke. Kostnadsbilden är emellertid vid en jämförelse med rättegång inte helt

---

[8] Se vidare delbetänkandet s. 68.

entydig (se vidare avsnitt 2.6 och 8.1). Det görs också bl.a. inom ramen för skiljedomsinstituts verksamhet försök att få ned kostnaderna genom regler om förenklat skiljeförfarande (se avsnitt 2.2.2).

Av det sagda följer att domstolarna tycks ha en konkurrensfördel genom att det inte kostar mer än ansökningsavgiften - f.n. 350 kr - att anlita deras tjänster. Man kan inte heller bortse från att *garantierna för rättssäkerheten* är större vid domstol. Varje tvistlösningsmetod kan sägas vara förenad med vissa brister. Det går inte att helt svära sig fri från möjligheten av att det meddelas ett materiellt felaktigt avgörande. Det kan handla om att den dömande instansen missuppfattat en parts talan eller att en förhörsperson lämnat oriktiga uppgifter. Det kan också hända att aldrig så kunniga domare gör en felaktig bedömning av rättsläget.

Risken för misstag torde allmänt sett minska om rätts- och sakfrågorna kan prövas i mer än en instans. Detta kan ske vid ett förfarande inför domstol men inte i ett skiljeförfarande. Vidare finns det en rättssäkerhetsgaranti i möjligheten att i efterhand angripa ett avgörande med extraordinära rättsmedel, som t.ex. resning. Denna möjlighet saknas beträffande skiljedomar. Det bör dock uppmärksammas att utredningen i förslaget till ny lag om skiljeförfarande föreslår en viss möjlighet till upphävande av en skiljedom vid falsk bevisning.[9]

2.4.2 Några ytterligare skillnader mellan rättegång och skiljeförfarande

Den *gallring* som sker under den förberedande handläggningen av tvister är mindre kostsam för parterna i en rättegång än i ett skiljeförfarande, där parterna tvingas betala ersättning till skiljemännen för deras handläggning av tvisten även om de förliks. I båda tvistlösningsalternativen uppkommer emellertid kostnader för parterna t.ex. i form av ersättning till ombud.

Den kanske allra viktigaste mekanismen för sortering av tvistiga och icke tvistiga fordringar är den *summariska processen*. Att ansöka om betalningsföreläggande är enkelt och föga kostsamt. Lämnas ansökan obestridd leder den till ett exigibelt avgörande. För närvarande kan denna processform inte utnyttjas av parter som är bundna av ett skiljeavtal, utan att den som ansöker om betalningsföreläggande riskerar att anses ha avstått från skiljeavtalet. Utredningen har emellertid i sitt förslag till ny lag om skiljeförfarande intagit en särskild bestämmelse som gör det möjligt att utan nämnda risk använda den summariska

---

[9] Se delbetänkandet s. 182 ff. och 35 § förslaget till lag om skiljeförfarande.

processen även i ett kontraktsförhållande som annars är föremål för skiljeavtal.[10]

Det finns i en rättegång möjlighet att meddela *tredskodom* mot en part som uteblir från en muntlig förhandling eller som inte följer ett föreläggande att avge skriftligt svaromål. Tingsrätterna avgör cirka 20 procent av tvistemålen, utom familjemålen, genom tredskodom. Om en part på motsvarande sätt underlåter att lojalt delta i ett skiljeförfarande måste skiljemännen ändå sakpröva tvisten för att kunna meddela ett exigibelt avgörande, med åtföljande kostnader avseende skiljenämnd, partsombud och utredning.

Skiljeförfarandet riktar framför allt in sig på tvister mellan två parter. Det finns inga bestämmelser om hur skiljemän i ett förfarande skall kunna pröva *tvister mellan fler än två parter*. Ett företag som står inför krav på grund av fel i sin egen prestation i ett avtalsförhållande har ofta anledning att söka täckning för sin eventuella förlust hos tidigare led i t.ex. en distributionskedja eller i ett entreprenadförhållande. För ett företag som ingått ett likalydande avtal med flera andra företag och möter bristande uppfyllelse av mer än en av sina motparter är det av värde om talan kan prövas i ett sammanhang. Vidare kan det vara av stor betydelse att den instans som prövar en tvist också kan pröva en kvittningsinvändning som hänför sig till ett annat mellanhavande mellan parterna.

Skiljeförfarandet kräver ett betydande mått av enighet för att flera tvister skall kunna handläggas i *ett* förfarande av samma skiljenämnd. Framställs en kvittningsinvändning som inte omfattas av det annars aktuella skiljeavtalet kan skiljemännen inte pröva denna om inte parterna är ense om detta. Inom ramen för en rättegång är part däremot enligt regler i rättegångsbalken i de flesta fall tillförsäkrad att prövningen sker i ett enda sammanhang.

En domstol kan besluta om *civilprocessuella säkerhetsåtgärder*, t.ex. kvarstad. Vidare kan domstolen besluta om editionsföreläggande och föreskriva att förhörspersoner vid äventyr av *tvångsåtgärder* skall inställa sig till rättegången. Bevisupptagningen kan ske under sanningsförsäkran och vittnen får avlägga ed.

Skiljemän kan inte besluta om något av detta. Skiljeavtalet utgör emellertid inte hinder för part att vid domstol ansöka om t.ex. kvarstad. Det finns också möjlighet att begära assistans av domstol för editionsföreläggande eller bevisupptagning. I samtliga fall torde det emellertid utgöra en särskild omgång att behöva vända sig en utomstående instans, med åtföljande kostnadsökning.

---

[10] Se delbetänkandet s. 96–100 och 4 § 2 st. förslaget till lag om skiljeförfarande.

I en rättegång tar domstolen hand om många detaljer av mera praktisk art. Domstolen ombesörjer delgivning med parter och vittnen - även utomlands - samt planerar handläggningens förlopp. Detta sker utan något kostnadsansvar för parterna. Vid ett skiljeförfarande får parterna slutligen bära kostnaderna för sådana åtgärder oavsett om dessa vidtas av partsombuden, skiljemännen eller någon annan.

Det brukar framhållas att en svensk skiljedom *erkänns och kan verkställas utomlands* i större utsträckning än en svensk domstols dom. Detta förhållande har rått under ganska lång tid och accentuerades när Sverige 1972 tillträdde 1958 års New Yorkkonvention om erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar. Konventionen har tillträtts av fler än hundra stater, där svenska skiljedomar således numera erkänns och kan verkställas.

Genom Sveriges tillträde till Luganokonventionen har emellertid en svensk domstols domar kommit att få en helt annan ställning inom Europa. Med hänsyn till att den svenska handeln i stor utsträckning sker med länder som tillträtt Luganokonventionen har skiljeförfarandets fördelar ur denna aspekt i många fall försvunnit.

Vidare torde det i länder som har tillträtt båda konventionerna vara enklare att få till stånd verkställighet av en svensk domstols dom enligt reglerna i Luganokonventionen än av en svensk skiljedom med stöd av New Yorkkonventionen. Vid en ansökan om verkställighet enligt Luganokonventionen medges nämligen verkställighet regelmässigt innan ansökan kommuniceras med motparten och den sistnämnda partens möjlighet att i verkställighetsärendet komma med invändningar är betydligt större när det gäller en skiljedom än när det gäller en domstols dom.

2.5 Andra former för tvistlösning

Endast ett fåtal tvister går till ett judiciellt förfarande - rättegång eller skiljeförfarande - som avslutas med ett rättskraftigt avgörande av tvisten. Parterna bilägger det stora flertalet tvister på annat sätt.

Parterna gör själva upp en mängd tvister, med eller utan extern hjälp i form av t.ex. advokater. Förlikning sker ofta även sedan en tvist anhängiggjorts vid domstol eller hänskjutits till avgörande av skiljemän. Avsnitt 5.4.5 behandlar några frågor kring rättens förliknings- och medlingsverksamhet.

Tvistlösningsverksamheten utanför domstolar och skiljenämnder har ibland fått en mera institutionell prägel. Det finns på vissa områden nämnder som avger rådgivande yttranden i tvister.

Mest känd av dessa nämnder är Allmänna reklamationsnämnden. Nämnden prövar en stor mängd tvister mellan konsumenter och näringsidkare. Prövningen utmynnar i en rekommendation till parterna om hur nämnden anser att tvisten bör lösas. Näringsidkare följer i mycket stor utsträckning nämndens utlåtanden. Rekommendationerna är offentliga och får ofta uppmärksamhet i massmedia. Allmänna reklamationsnämndens rekommendationer kan därigenom få en normbildande effekt. En annan sida av saken är att nämnden genom sin inriktning på s.k. konsumenttvister har fått mycket stor erfarenhet av att tillämpa en numera ganska vidsträckt konsumenträttslig särreglering.

Ett annat exempel på rådgivande nämnder kan hämtas från försäkringsområdet, där det finns nämnder som på begäran avger utlåtanden angående villkorstolkning vid tvist mellan försäkringstagare och försäkringsgivare. Inom detta område finns bl.a. Skadeförsäkringens villkorsnämnd och Ansvarsförsäkringens Personskadenämnd. På samma sätt som Allmänna reklamationsnämnden får dessa nämnder efter hand en bred erfarenhet inom respektive arbetsområde.

Gemensamt för de olika nämndlösningarna är att kostnadseffektiviteten torde vara hög både ur parternas och det allmännas synpunkt.

Det finns inte någon egentlig motsvarighet till dessa nämnder när det gäller tvister mellan näringsidkare. I den mån man försöker reglera mellanhavanden mellan dessa sker det med hjälp av olika typer av standardavtal, som kan innehålla en särskild bestämmelse om hur tvister skall lösas. Den särskilda tvistlösningsklausulen hänvisar ofta till avgörande av skiljemän, ibland med förbehåll om att parterna först skall försöka lösa tvisten i godo. Däremot finns det för tvister mellan näringsidkare - med något undantag - inte någon motsvarighet till t.ex. Allmänna reklamationsnämnden som kan lämna oförbindande rekommendationer om hur en tvist bör lösas. Vid tvist angående företagsförsäkring kan dock Skadeförsäkringens villkorsnämnd avge utlåtande.

Olika former av s.k. Alternative Dispute Resolution (ADR), som under senare tid har utvecklats framför allt i USA, behandlas närmare i avsnitt 3.3.4.

2.6 Kostnader för skiljeförfarande och rättegång

Oavsett vilken form för tvistlösning som man väljer uppkommer kostnader för parterna. Ganska lätt iakttagbara är de s.k. egentliga rättegångskostnaderna som består i ersättning till ombud och till det tvistlösande organet samt kostnader för bevisning och eget arbete. Skiljenämndernas praxis i fråga om vilka kostnader som är ersättnings-

gilla och hur de skall fördelas mellan parterna stämmer överens med hur domstolarna tillämpar 18 kap. rättegångsbalken.[11]

Förutom parternas egna kostnader uppkommer som nämnts kostnader för det tvistlösande organet. För att anhängiggöra ett mål vid allmän domstol utgår en avgift om 350 kr. I ett skiljeförfarande tillkommer kostnaden för skiljemännen. I allmänhet är skiljemännen tre och parterna skall solidariskt betala skälig ersättning till dem för arbete och kostnader (23 § 2 st. skiljemannalagen). Detta gäller i brist på särskilt avtal om hur ersättningen skall fastställas. Det förekommer att skiljedomsinstitut har mer eller mindre fasta taxor för ersättningen. Det är annars ovanligt att parterna har bestämt något särskilt om ersättningen till skiljemännen.

Utanför de egentliga rättegångskostnaderna faller kostnader som beror på t.ex. störningar i produktionen eller i en fortlöpande affärsförbindelse. Sistnämnda kostnader kan påverkas av hur lång tid det tar att slutligt lösa den uppkomna tvisten.

De kostnader som uppkommer, såväl egentliga rättegångskostnader som andra kostnader, får parterna slutligt bära. En tvist är sålunda ägnad att medföra kostnader för parterna, utan någon motsvarande nytta för dem, oberoende av utgång i tvisten.

Det brukar göras gällande att skiljeförfarande är förknippat med höga kostnader för parterna. Dessa kostnader uppges framför allt bestå i ersättningen till skiljemännen, som ju framstår som den reella skillnaden vid en jämförelse mellan kostnader för skiljeförfarande och rättegång. Det kan emellertid hävdas att kostnaderna för en process vid allmän domstol också kan bli höga, särskilt om målet prövas av flera instanser.

Man bör vid en kostnadsjämförelse mellan de båda processformerna till en början beakta att det stora flertalet tvister görs upp redan under den förberedande handläggningen såväl vid tingsrätt som i skiljeförfarande. I dessa fall utgör ersättningen till skiljemännen en extra kostnad för parterna. Av enkätsvaren (se bilaga 2) och de statistiska undersökningarna (se bilaga 3–5) framgår att domstolsförfarandet inte mindre ofta leder till att tvister görs upp frivilligt. Man kan alltså konstatera att i det stora flertalet tvister medför ett skiljeförfarande att kostnaden för att lösa tvisten blir högre för parterna. Förliks parterna på ett tidigt stadium av skiljeförfarandet blir dock den faktiska merkostnaden ofta begränsad. Men även i sådana fall kan part ha tvingats ställa säkerhet med betydande belopp för att få till stånd ett skiljeförfarande.

Går tvisten till domstolsdom utfaller kostnadsjämförelsen i stort på samma sätt, om tingsrättens avgörande inte överklagas.

---

[11] Delbetänkandet s. 200 med not 6; J. Gillis Wetter och Charl Priem, Costs and their allocation in international commercial arbitrations, artikel i The American Review of International Arbitration, 1991, s. 267–277.

Kostnadsjämförelsen blir mera komplicerad när tingsrättens avgörande överklagas till hovrätten. För att kunna göra en rättvisande kostnadsjämförelse i dessa fall måste man beakta ökningen av parternas kostnader på grund av förfarandet i hovrätten och ställa den i relation till hur hög kostnaden för skiljenämnden normalt är. Här tillkommer också ett annat moment att ta hänsyn till vid en kostnadsjämförelse, nämligen tidsutdräkten. Av intresse är även hur vanligt det är att en vid tingsrätten anhängiggjord tvist leder till en dom som överklagas till hovrätt.

Enligt den statistik som redovisas i bilaga 5 är överklagningsfrekvensen 5% av antalet genom ordinär dom avgjorda dispositiva tvistemål av visst slag i tingsrätt när målen prövats av en domare och 21,9% när målen prövats av tre domare. I undersökningar vid Nacka och Sollentuna tingsrätter visade sig den genomsnittliga fullföljdfrekvensen i dispositiva tvistemål mellan juridiska personer vara 6,6 % av antalet inkomna mål. Av de mål som gick till dom i dessa tingsrätter överklagades ungefär hälften. En undersökning vid två avdelningar vid Stockholms tingsrätt visade att av 59 inkomna mål gick sex till slutligt avgörande genom dom. I denna undersökning begränsades materialet till dispositiva tvister mellan juridiska personer där tvisteföremålet värde uppgick till minst 200 000 kr. Av de sex domarna överklagades fem till hovrätten.

Utredningen har undersökt parternas kostnader i de näringslivstvister som inkom till Hovrätten över Skåne och Blekinge under år 1992. Som näringslivstvist har därvid ansetts mål där båda parterna var juridiska personer. Det rör sig totalt om 34 mål, varav ett beviljats prövningstillstånd i Högsta domstolen och lämnats utanför undersökningen. Av resterande 33 mål har 12 mål avslutats med en sedvanlig dom i själva saken. Dessa mål har använts för att jämföra parternas kostnader i tingsrätten med kostnaderna i hovrätten. Ett mål avslutades med en förlikning som stadfästes i dom. I 15 mål har hovrättens handläggning avslutats med ett avskrivningsbeslut sedan talan eller överklagandet återkallats. Parterna torde även i avskrivningsfallen ha förlikts. Av de återstående fem målen rörde i två fall överklagandet annat än själva saken, i ett mål meddelades dom utan kommunikation av vadeinlagan, i ett mål förföll överklagandet sedan vadekäranden uteblivit från huvudförhandlingen och ett mål återförvisades till tingsrätten. I de 12 mål där handläggningen i hovrätten avslutades med en sedvanlig dom i saken uppgick partskostnaderna i hovrätten i genomsnitt till 61 % av kostnaderna i tingsrätten. I fyra av målen sökte part utan framgång att få tvisten prövad av Högsta domstolen. - Det redovisade underlaget är visserligen begränsat men ger ändå underlag för slutsatsen att parternas kostnaderna för processen i hovrätten är väsentligt lägre än deras kostnader för förfarandet i tingsrätten. Det arbete som företagsledaren

eller någon annan i företaget lägger ned på en tvist torde som regel vara avsevärt mindre omfattande än ombudets arbete och ökar sannolikt inte i någon större utsträckning för att tvisten skall prövas av ytterligare en instans.

Skiljeförfarandets konfidentiella karaktär gör det svårt att fastställa hur hög kostnaden för skiljenämnden är. Utredningen har ändå försökt att närmare undersöka hur stora skiljenämndskostnader som part i allmänhet har att räkna med. I enkätsvaren anges kostnaden för skiljenämnden ofta till 1,5–2 gånger ena partens ombudskostnader.

Utredningen har bett några erfarna skiljemän att undersöka skiljenämndskostnaderna i förfaranden som de deltagit i. Resultat av denna förfrågan stöder den i enkäten nämnda uppskattningen 1,5–2 gånger ena (vinnande) partens ombudskostnader. Det bör därvid anmärkas att skillnaden i kostnader mellan påkallande part och motpart är ganska stora. Den angivna relationen 1,5–2 gånger avser huvudsakligen påkallande partens kostnader. Skiljenämndskostnaden torde enligt tillfrågade skiljemän i normalfallet kunna uppskattas till motsvarande parternas samlade ombudskostnader.

Utredningen har vidare undersökt skiljedomarna i de klandermål som inkommit till Stockholms tingsrätt under åren 1990–1994. Underlaget har begränsats på så sätt att skiljedomar med minst en icke svensk part och skiljedomar i s.k. inlösentvister enligt 14 kap. aktiebolagslagen lämnats utanför. Med dessa begränsningar består underlaget av 20 skiljedomar. I en av dessa framgår inte parternas ombudskostnader. I de resterande 19 tvisterna uppgår skiljenämndskostnaden till i genomsnitt 2 gånger vinnande partens ombudskostnader. Relationen i de enskilda målen varierar ganska mycket, från 0,53 till 6,03.

Man bör alltså vid en jämförelse mellan de olika processformerna i fall då förfarandet har lett till dom kunna räkna med en genomsnittlig kostnad för skiljenämnden som i det närmaste uppgår till parternas totala ombudskostnader i skiljeförfarandet. Vidare är utgångspunkten att parternas egna kostnader är lika stora i tingsrätten som i ett skiljeförfarande, låt vara att part torde utföra sin talan inför skiljenämnden med större noggrannhet, med åtföljande högre kostnader, än vid tingsrätten just för att skiljenämndens avgörande inte kan överklagas på materiell grund. Med de angivna utgångspunkterna kan man något förenklat säga att parternas kostnader nästan fördubblas i ett skiljeförfarande jämfört med ett eninstansförfarande vid allmän domstol. Det återstår att se, om de strävanden att förenkla och förbilliga skiljeförfarande som har inletts på senare tid kommer att i stort förändra kostnadsbilden.

När en domstolstvist förs vidare till en sakprövning i hovrätt ökar visserligen parternas kostnader, men de fördubblas normalt inte. Det bör också uppmärksammas att den tidigare nämnda undersökningen av

näringslivstvister vid Hovrätten över Skåne och Blekinge gav vid handen att endast ca en tredjedel av tvisterna sakprövades. I resterande antalet mål som överklagats till hovrätten, ca två tredjedelar av det totala antalet, bör kostnaderna ha varit lägre.

Utanför det hittills förda resonemanget, som handlat om de egentliga rättegångskostnaderna, faller den ekonomiska betydelsen av att det kan ta längre tid att få en tvist prövad i domstol än att få den slutligt avgjord av en skiljenämnd. En sådan tidsutdräkt uppkommer alltid, när en domstolstvist förs till högre instans. En pågående tvist kan hindra slutförandet av ett inlett projekt. Ovissheten, om en hävningsförklaring godtas beträffande en för produktionen viktig maskin, medför kanske att företaget inte kan investera i en annan och bättre maskin så länge tvisten pågår. Tidsutdräkten kan tänkas medföra att företaget får dras med likviditetsproblem under längre tid. En pågående tvist kan också verka störande eller rent av förlamande på en affärsrelation. Personer i ledande ställning kan tvingas splittra sin uppmärksamhet mellan sina normala arbetsuppgifter i företaget och den pågående tvisten. Det är emellertid högst osäkert vilka ekonomiska värden som det kan handla om. I de flesta fall tvistar parter om ett penningbelopp. Den part som begär betalning yrkar i allmänhet ränta på beloppet och får på detta sätt viss kompensation för tidsutdräkten. I andra fall kan det vara av utomordentligt stor ekonomisk betydelse att en uppkommen tvist löses snabbt därför att ett fortgående arbete annars riskerar att avstanna tills tvisten har lösts, t.ex. vid ett större byggprojekt.

Tidsutdräktens varierande betydelse medför att det inte går att en gång för alla slå fast vilken tvistlösningsform som ur rent ekonomisk synvinkel är att föredra. Sammanfattningsvis bör man dock kunna dra slutsatsen att även om en tvist sakprövas och går till dom i hovrätten så är *parternas kostnader i allmänhet lägre för domstolsalternativet än för skiljeförfarandet.*

En ansökan om prövningstillstånd i Högsta domstolen påverkar inte nämnvärt denna kostnadsjämförelse. Först när målet går vidare till prövning av Högsta domstolen - något som är ganska sällan förekommande - kommer kostnaderna för domstolsalternativet att genomsnittligt sett nå upp till eller överstiga kostnaderna för ett skiljeförfarande. Här bör dock också uppmärksammas att ett skiljeförfarande kan fördyras genom en efterföljande klanderprocess.

Man kan alltså slå fast att skiljeförfarande endast undantagsvis medför lägre kostnader för parterna än en rättegång vid allmän domstol. Rättegångens kostnadsfördel skulle för övrigt bli mera uttalad om det infördes regler om att part alltid eller i flertalet fall måste ha prövningstillstånd för att få sin sak prövad av hovrätt, en reform som inte

framstår som osannolik i framtiden (se prop. 1994/95:100 bilaga 3 s. 4 f.).

Förutom den skillnad i kostnader som sålunda finns mellan de båda tvistlösningsformerna måste en part i ett skiljeförfarande ställa säkerhet för ersättningen till skiljemännen. Dessa har också rätt att kräva betalning avseende den slutliga ersättningen av vem som helst av parterna.

3 Det internationella perspektivet

I detta kapitel redovisar utredningen inledningsvis Sveriges internationella åtaganden av betydelse för utredningsuppdraget.

Kapitlet innehåller därefter en redovisning av domstolarnas organisation och förfarandet i domstolarna i några större industriländer samt i några länder i vår närmaste omvärld. Redovisningen tar sikte på hur tvistlösningen går till i mål med anknytning till näringslivets förhållanden.

3.1 Sveriges internationella åtaganden

Som framgår av avsnitt 2.4 är en sida av Sveriges internationella åtaganden att svenska domstolars och skiljenämnders avgöranden kan verkställas i andra länder. Inom ramen för utredningsuppdraget är nu främst av intresse sådana åtaganden som reglerar olika former av judiciell tvistlösning, dvs. rättegång och skiljeförfarande, *inom landet* och som således begränsar möjligheterna att för svensk del gestalta förfarandet i domstolar eller inskränka möjligheten att anlita skiljeförfarande.

3.1.1 Rätten till offentlig och opartisk rättegång

Artikel 10 i FN:s universella deklaration om de mänskliga rättigheterna föreskriver att envar är under full likställdhet berättigad till rättvis och offentlig prövning inför oavhängig och opartisk domstol vid fastställandet av såväl hans rättigheter och skyldigheter som varje anklagelse mot honom för brott. Artikel 14.1 i den Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och artikel 6.1 i den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) innehåller en liknande, men mera detaljerad reglering. Artikel 6.1 Europakonventionen föreskriver: "Envar skall, när det gäller att pröva hans civila rättigheter

och skyldigheter ... vara berättigad till rättvis och offentlig rättegång inom skälig tid och inför oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag...". Något hinder för parter att genom avtal avstå från denna rättighet föreligger inte. Däremot är det knappast förenligt med Europakonventionen att i lag föreskriva att skiljemän slutligt skall avgöra en tvist.

Europakonventionens krav på domstolens oberoende och opartiskhet när parter har möjlighet att påverka vilka som kommer att döma i tvisten blev föremål för prövning i fallet Bramelid & Malmström.[1] Det gällde skiljeförfarande enligt 14 kap. 9 § aktiebolagslagen i dess lydelse före den 1 juli 1984. Sådant skiljeförfarande kan komma till stånd i tvister mellan moderbolag och minoritetsaktieägare i dotterbolag om inlösen av minoritetsaktieägarnas aktier i dotterbolaget. I fallet fanns det flera minoritetsaktieägare. Europakommissionen konstaterade att det i fråga om utseende av skiljemän förelåg en viss olikhet mellan parterna. Moderbolaget kunde själv utse sin skiljeman. Minoritetsaktieägarna saknade praktisk sett denna möjlighet. De kom därför i ett sådant underläge i förhållande till moderbolaget att kravet på oberoende och opartiskhet inte var uppfyllt. Fallet ledde redan innan domstolen prövat det till en ändring i lagrummet den 1 juli 1984. Part som var missnöjd med skiljedomen fick möjlighet att klandra den på materiell grund.[2] Kommissionens bedömning får även betydelse för möjligheten att låta parter i en rättegång utse domare (se avsnitt 5.2.1).

Europakonventionen har numera införlivats med svensk rätt.[3] I lagstiftningsärendet skedde en genomgång av svenska föreskrifter, t.ex. om sekretess i domstol. Regeringen konstaterade vid en översiktlig bedömning att svensk lagstiftning i allmänhet torde motsvara konventionens krav.[4]

3.1.2 Rätten till skiljeförfarande

Sverige har på det internationella planet även förbundit sig att respektera skiljeavtal och skiljedomar. Internationella överenskommelser på detta

---

[1] Decisions and Reports 38 s. 18; Hans Danelius, Mänskliga rättigheter, 5 uppl., Stockholm 1993, behandlar avgörandet på s. 156.

[2] Se SFS 1984:342, prop. 1983/84:184.

[3] Se lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

[4] Se prop. 1993/94:117 s. 40 ff.

område tar emellertid huvudsakligen sikte på förhållanden där parter från olika stater är berörda.

Under 1920-talet antog Nationernas förbund två överenskommelser angående det internationella skiljedomsväsendet. Det s.k. Genève-protokollet angående skiljedomsklausuler tillkom 1923. Fyra år senare tillkom Genèvekonventionen angående verkställighet av utländska skiljedomar. Överenskommelserna vann anslutning av ett drygt tjugotal stater, däribland Sverige. De innebär båda förpliktelse för ratificerande stat att inom sitt område respektera skiljeavtal inom i vart fall det kommersiella området mellan parter som är underkastade jurisdiktionen i *olika* fördragsslutande stater.[5]

Större praktisk betydelse har numera 1958 års New Yorkkonvention om erkännande och verkställighet av skiljedomar, som mellan de stater konventionen binder ersätter de båda Genèveöverenskommelserna. Sverige har tillträtt konventionen. Den ålägger fördragsslutande part att inom sitt område respektera skiljedomar, som meddelats i någon annan stat eller som inte skall anses som "inländsk". Konventionsstat är dessutom skyldig att erkänna skiljeavtal, även när parterna är underkastade en och samma jurisdiktion, dvs. låta sina domstolar beakta skiljeavtal som rättegångshinder.

Delbetänkandet innehåller (se s. 61 ff.) en mera utförlig redovisning av skiljedomsrätten i det internationella perspektivet.

3.2 Utländska rättsordningars betydelse

Företagandet är i en mening oberoende av nationsgränser. Vad som skiljer företagande i olika länder åt är bl.a. den rättsliga infrastruktur som de olika länderna har. En del av denna infrastruktur är formerna för tvistlösning.

Företagens behov av tvistlösning är i mycket lika i olika länder. Andra länders lösningar kan därför ha mycket att ge även när det gäller att söka täcka näringslivets behov i vårt land. Näringslivet är kanske också den sektor inom samhällslivet som har flest förbindelser över nationsgränserna. Det är närmast en självklarhet att en intern reglering som inte alltför mycket skiljer sig från vad företagen möter i utlandet gagnar dem.

Återstoden av detta kapitel innehåller därför en genomgång av några utländska rättssystem i de delar som kan ha betydelse för utredningsuppdraget. Redovisningen utgår från en indelning av de olika rättsord-

---

[5] Se vidare prop. 1971:131.

ningarna i rättsfamiljer. Det är av praktiska skäl. Det är ju ett välkänt faktum att den engelska rätten i mycket stor grad kommit att påverka rättsordningarna i de tidigare kolonierna och att rättsordningarna i de kontinentaleuropeiska staterna uppvisar många gemensamma drag. Indelningen kan därför förenkla en genomgång. Delade meningar råder inom rättsvetenskapen om grupperingen.[6] Det är inte nödvändigt att nu analysera sådana frågor.

Redogörelsen omfattar de grundläggande dragen i de olika ländernas rättegångsförfarande m.m. Syftet är att finna inslag som *kan* tjäna som inspiration. Det kan vara inslag i t.ex. domstolsorganisationen eller domarrekryteringen. Det kan också vara fråga om rättens sammansättning, t.ex. inslag av experter i domstolen. Det gäller vidare i fråga om sekretess och avgifter vid domstolarna. Redovisningen tar bara sikte på det svensk rätt känner som dispositiva tvistemål mellan näringsidkare.

Hur rättegången skall gå till är - med de undantag som följer av de i avsnitt 3.1.1 anmärkta åtagandena - i huvudsak en *nationell* angelägenhet. Trots detta kan man på många områden skönja gemensamma drag i de olika ländernas processordningar. Särskilda domstolar eller förfaranden för tvister om mindre värden eller för sjömål går t.ex. igen i många länder. Liksom i Sverige sker fortlöpande förändringar av värdegränser och även i övrigt när det gäller den interna kompetensfördelningen i domstolsorganisationen.

Regler om förfarandet i domstolarna och om domstolarnas organisation m.m. står i ett nära samband med t.ex. regler om fördelning av rättegångskostnader. Kostnadsansvaret inverkar givetvis också på parters benägenhet att föra tvister till domstol. Även andra faktorer har betydelse för hur parter i verkligheten löser sina tvister. Tvång att anlita advokat för att föra talan vid domstol har t.ex. säkerligen den effekten att parter är mer benägna att göra upp sina tvister utom rätta eller att tvister i övrigt blir uppgjorda utan domstols medverkan. I bilden kan även ingå kulturella särdrag.

Enskilda inslag i ett främmande lands rättsordning kan vid ett ytligt betraktande te sig attraktiva. Man måste emellertid hålla i minnet att de ingår i ett större sammanhang - det främmande landets samhällssystem, rättsordning, sociala struktur m.m. En fullständig utvärdering av ett sådant inslag skulle därför kräva mycket ingående analyser. Redovisningen i det följande är emellertid med nödvändighet tämligen summarisk. Den bygger i stor omfattning på sekundärmaterial. I detaljfrågor, som har mindre intresse i detta sammanhang, kan ändringar ha hunnit ske.

---

[6] Se t.ex. Bogdan, kap. 7 med hänvisningar.

Vid genomgången förekommer en del svenska processuella begrepp, såsom "förberedelse". Det innebär inte att begreppet har motsvarande funktion i den behandlade statens system. En del rättsordningar skiljer t.ex. inte så som den svenska mellan förberedande åtgärder och huvudförhandling och i vissa länder är "förberedelsen" en procedur som parterna i stor utsträckning själva sköter.

3.3 Anglo-amerikanska rättssystem

Ungefär en tredjedel av mänskligheten lever i länder med rättssystem som i stor utsträckning bygger på engelsk rätt.[7] Till dessa länder hör flera av världens ledande industrinationer: England, Australien, Kanada och USA. Mellan rättsordningarna finns förvisso betydande skillnader. Begreppsapparaten och de ledande principerna är emellertid gemensamma.

En annan vanlig beteckning på de anglo-amerikanska rättssystemen är common law-systemen. Efter det normandiska maktövertagandet omkring år 1100 utvecklade domarna vid de kungliga domstolarna i London en gemensam landsrätt - *common law* - som ersatte tidigare lokala sedvänjor. Ett parallellt regelsystem - mindre procedurfixerat och mera inriktat på materiell rättvisa - växte sedermera fram i form av s.k. *equity*.

Gemensamma drag i common law-systemen som skiljer dem från t.ex. de kontinentaleuropeiska systemen är bland annat discovery, bundenheten till prejudikat och att det inte finns någon egentlig domarkarriär. Det är vanligtvis från advokatkåren som man rekryterar domare.

Discovery är en samlande beteckning på olika aktiviteter under förberedelsen av ett mål som går ut på att finna bevisfakta, ofta främst genom skriftliga bevis. Omfattningen av discovery varierar från land till land. I vissa länder går den inte mycket längre än till att parterna ställer samman bevisuppgifter ungefär på samma sätt som i svensk rätt. I andra länder går discovery mycket längre och innebär en omfattande skyldighet för parterna att utreda alla sakomständigheter som kan ha betydelse i tvisten.

Som framgår av det föregående har common law i stor utsträckning växt fram genom domstolarnas avgöranden. Tidigare avgöranden är i princip bindande inte bara för lägre domstolar utan även för den domstol från vilket avgörandet härrör. Detta påverkar ibland instansordningen.

---

[7] Bogdan, s. 144.

3.3.1 England och Wales

I England är det formellt sett inte nödvändigt med en akademisk juristexamen för att få arbeta som advokat eller domare. Den som vill bli advokat (barrister eller solicitor) måste emellertid genomgå särskilda av advokatsamfunden organiserade kurser, klara av särskilda för barrister respektive solicitor avsedda prov och under föreskriven tid praktisera hos en äldre barrister eller solicitor.[8] Domare rekryteras från kåren av barristers.

De båda kategorierna av advokater har traditionellt haft olika behörigheter. En solicitor är den som parten vänder sig till. Solicitorn tar i sin tur kontakt med en barrister som utför eller kanske snarare lägger fram partens talan i domstolen. Barristern har mer ställning av rättens än partens förtroendeman. En uppluckring[9] av monopolen skedde 1990.

Domstolar

För civilrättskipningen finns i den engelska domstolsorganisationen *county courts* (grevskapsdomstolar), en *High Court of Justice, Court of Appeal* och *House of Lords*. Första instans är antingen en grevskapsdomstol eller High Court of Justice med Court of Appeal som gemensam andra instans. Jury förekommer nästan aldrig.

Grevskapsdomstolarna dömer i flertalet tvistemål. Domare i dessa domstolar (circuit judges) rekryteras bland barristers med minst sju års praktik. Förfarandet inför grevskapsdomstolen liknar i det mesta förfarandet i High Court of Justice.

High Court of Justice är även den första instans. Domstolen kan dock överlämna småmål till en grevskapsdomstol. Domare i High Court hämtas bland barristers med minst tio års praktik. Vanligtvis avgör en ensam domare målet. High Court kan dock utse en eller flera "assessorer" med uppgift att hjälpa domaren förstå bevisningen när det gäller tekniska frågor.

Court of Appeal prövar överklaganden från High Court och grevskapsdomstolarna. Det är ofta bland domare i High Court som man rekryterar domare till Court of Appeal. I Court of Appeal deltar tre domare i avgörandena.

---

[8] Bogdan, s. 136–137.

[9] Se bl.a. Göran Luterkort i Advokaten 1992, s. 356.

House of Lords är högsta instans. Fullföljd dit kräver prövningstillstånd. I vissa fall går det att överklaga ett avgörande av High Court direkt till House of Lords (s.k. leap-frogging). Det gäller om Court of Appeal är förhindrat att ändra High Courts avgörande därför att en ändring skulle strida mot ett tidigare avgörande av Court of Appeal.

När det gäller näringslivets tvister är det för det mesta i High Court som part väcker talan. Domstolen är indelad i avdelningar: Chancery Division, Family Division och Queen's Bench Division.

Mål om immaterialrättigheter, bolag och fastigheter hör till Chancery Division. Men Chancery Division och Queen's Bench har i viss mån överlappande kompetens. För näringslivets del tilldrar sig Admiralty Court och Commercial Court inom Queen's Bench störst intresse.

Admiralty Court handlägger mål om sjöfart och luftfart. Commercial Court (egentligen bara en lottningsgrupp inom Queen's Bench) handlägger andra tvister med anknytning till näringslivet. Den har fått stor popularitet i den internationella handeln. Skäl för populariteten är bland annat domarkaderns skicklighet och flexibilitet samt att domaren som slutligt skall avgöra målet även prövar preliminärfrågor. Sådan prövning sker annars av s.k. masters, dvs. ett slags biträdande domare. På det förberedande stadiet finns även möjlighet att meddela avgörande efter summarisk prövning.[10]

Prorogation kan ske till Commercial Court.

Förfarande

Förfarandet i High Court börjar med att parterna skriftligen redovisar sina yrkanden och grunder. Först därefter övergår förberedelsen till att gälla bevisningen. Parterna sammanställer bevisningen under det som den engelska processen känner som discovery.

I en normal näringslivstvist är vardera parten skyldig att så snart yrkanden och grunder blivit fastställda lämna uppgift om handlingar som parten har eller haft tillgång till och som har betydelse för tvistefrågorna. Skyldigheten omfattar alla dokument av betydelse – även sådana med ett för parten ofördelaktigt innehåll. Om motparten anser att förteckningen är ofullständig kan han få till stånd ett förfarande där den part som avgett förteckningen måste beediga denna. Motparten har med vissa undantag rätt att få ta del av dokumenten. Undantagen avser bl.a. skriftväxling mellan parten och hans ombud eller handlingar vars innehåll skulle röja att parten begått brott.

---

[10] Cromie-Park, s. 125-126.

Det har i åtskilliga år varit praxis att domstolen beordrar parterna att låta sina sakkunniga vittnen sammanställa skriftliga utlåtanden och utväxla dessa utlåtanden flera månader före huvudförhandlingen. Om de sakkunniga vittnena är oense förekommer det att domstolen samlar dem vid ett särskilt sammanträde för att få preciserat vari de är ense och i vilka delar skiljaktigheterna består.

Det har under senare år också blivit brukligt att domstolen beordrar parterna att flera månader före huvudförhandlingen utväxla skriftliga berättelser av parternas "vanliga" vittnen. Vittnena upprättar skrifterna med bistånd av partens ombud. Part får normalt inte höra andra vittnen vid huvudförhandlingen än dem från vilka han i förväg presenterat en skriftlig berättelse. Vid huvudförhandlingen får parten dessutom inte utan rättens tillstånd höra vittnet om andra omständigheter än dem som den skriftliga berättelsen omfattar.

Den domare som skall pröva målet känner för det mesta inte till något om detta när huvudförhandlingen börjar. Undantag utgör mål i vilka en domare vid Commercial Court prövat en preliminärfråga under förberedelsen. Då och då förser partsombuden domstolen med en skriftlig sammanfattning av parternas talan före huvudförhandlingen. Men åtskillig tid går ändå under huvudförhandlingen åt för argumentering. Det är ombudens sak att presentera materialet. Domaren intar däremot ofta en passiv roll med huvuduppgiften att övervaka att partsombuden följer de processuella spelreglerna. Huvudförhandlingen är - något tillspetsat - en affär för domaren och partsombuden medan parterna är hänvisade till åskådarplats.[11]

Ombuden har vid rättegången en för svenska förhållanden ovanligt stark ställning. Både i teori och praktik verkar de som biträden åt domstolen och ser kanske som sin huvuduppgift att underlätta för domstolen att avgöra målet på ett riktigt sätt. Domaren - som kan inleda förhandlingen utan att i förväg ha satt sig in i materialet - förlitar sig i stor utsträckning på att ombuden presenterar även rättsläget för honom på ett korrekt sätt.[12]

När käranden har lagt fram sin bevisning kan rätten på yrkande av svaranden ogilla kärandens talan på den grund att bevisningen till stöd för kärandens talan är otillräcklig. På detta sätt kan man undvika onödig upptagning av motbevisning.

---

[11] Cromie-Park, s. 125-126.

[12] Cromie-Park, s. 128-129.

Kostnader

Principen är att den förlorande parten skall betala den vinnande partens rättegångskostnader och själv får stå för sina egna. Den vinnande parten i en kommersiell tvist kan dock inte räkna med att få mer än i genomsnitt två tredjedelar av sina verkliga kostnader ersatta.

Skiljeförfarande

Skiljeförfarande är mycket vanligt i kommersiella tvister, både inhemska och internationella. Skiljeklausuler är särskilt vanliga i avtal inom byggnadsbranschen, i lokalhyresavtal och avtal om återförsäkring samt i avtal inom sjöfarten och på råvarumarknaden. Konsumenter är endast i begränsad mån bundna av skiljeavtal.[13]

3.3.2 Australien

Australiska statsförbundet är i praktiken en federal förbundsrepublik (fast med den engelska monarken som formellt statsöverhuvud). Landet är indelat i delstater och territorier. De olika delstaterna har egna parlament och stiftar i viss utsträckning sina egna lagar.

Liksom i England är advokatkåren indelad i barristers och solicitors. Förhållandena varierar dock mellan delstaterna.

Domstolar

Domstolsorganisationen och instansordningen varierar från delstat till delstat. Huvuddragen är följande. Alla delstaterna och territorierna har i botten på domstolsorganisationen lokala domstolar (local eller *magistrates courts*) vars behörighet är begränsad med hänsyn till tvisteföremålets värde. I toppen på den delstatliga domstolsorganisationen finns i varje delstat en *Supreme Court* med en i princip obegränsad behörighet. Den federala rättsskipningen utövar *Federal Court of Australia* och - som sista instans - *High Court of Australia*. För kommersiella tvister är delstaternas Supreme Court ofta första instans med Federal Court of Australia som appellationsdomstol och - under förutsättning av prövningstillstånd - High Court of Australia som

[13] Underhandsuppgifter från V. V. Veeder, QC, London.

slutinstans. I praktiken är det huvudsakligen erfarna barristers som blir utsedda till domare.

På grund av en värdemässig begränsning av de lokala domstolarnas behörighet blir det oftast en Supreme Court som i första instans prövar en näringslivstvist. En Supreme Court är för det mesta indelad i avdelningar med en särskild Commercial Division eller Commercial List. Rätten består av *en* domare vid avgörandet. I några av delstaterna kan dock Supreme Court utse "assessorer" för att hjälpa domaren att förstå bevisningen.

Förfarande

Efter en inledande skriftväxling övergår förfarandet i en Supreme Court till discovery. Det är inte ovanligt med flera sammanträden inför rätten under den fortsatta förberedelsen.

Skyldigheten för part att under discovery avslöja dokument följer i stort sett samma mönster som i England. Parterna skall dock normalt avge förteckningen under edlig förpliktelse. I de flesta delstaterna är parterna vidare skyldiga att låta motparten i god tid före huvudförhandlingen få del av sina expertvittnens utlåtanden. Det förekommer att en part inte får höra ett sakkunnigt vittne om andra frågor än dem som utlåtandet tar upp. Något allmänt utbyte av "vanliga" vittnens berättelser före huvudförhandlingen förekommer dock inte.

Kostnader

Den vanliga regeln är att den framgångsrike parten skall få ersättning för sina rättegångskostnader av motparten. Fördelningen av ansvaret för rättegångskostnaderna - liksom storleken av den ersättning part skall betala till sitt ombud - utgår från tariffer.

3.3.3 Kanada

Kanada är en förbundsstat som består av provinser och territorier. Provinserna har var sitt parlament och egen regering. Den reella federala makten utövar förbundsparlamentet och en av detta utsedd regering. Provinsen Quebec intar en särställning på det rättsliga området med ett starkt inflytande från fransk rätt. Redovisningen i det följande tar sikte på övriga delar av landet.

Någon formell uppdelning av advokatkåren i olika kategorier förekommer inte i Kanada.

Domstolar

I allmänhet har den delstatliga domstolsorganisationen – bortsett från särskilda domstolar för mindre värden – två instanser: *Trial Division* vid Superior eller *Supreme Court* samt *Court of Appeal* för provinsen eller territoriet. Den federala *Supreme Court of Canada* är överinstans. Delstatens Supreme Court har i viss mån en lokal förankring på grund av att domarna i numera införlivade lokala domstolar bor kvar och verkar där den lokala domstolen hade sitt säte. Den federala domstolsorganisationen består i botten av *Federal Court Trial Division* och *Federal Court of Appeal*. Den federala behörigheten omfattar bl.a. tvister mellan privata rättssubjekt om immaterialrättigheter och sjömål (admiralty matters). *Supreme Court of Canada* prövar överklaganden från appellationsdomstolarna under förutsättning att domstolen meddelar prövningstillstånd. Domare rekryteras i stor utsträckning från advokatkåren.

Trial Division vid Supreme Court handlägger således i första instans vanligtvis ordinära tvistemål om inte helt bagatellartade värden. En Trial Division är typiskt sett inte indelad i avdelningar men en faktisk specialisering förekommer ofta.

Förfarande

Förfarandet bygger på förhandlingsprincipen men är inriktat på att förebygga överraskning. Efter en inledande skriftväxling tar discovery vid. Discovery kan dra ut på tiden. Det är brukligt att en särskilt utsedd domare övervakar förberedelsen. Förlikning uppmuntras och den särskilt utsedde domaren (som inte deltar i det slutliga avgörandet) kan mer eller mindre formaliserat ge uttryck för en preliminär bedömning av tvisten. Om tvisten består bestämmer domstolen när förberedelsen är avslutad tid för huvudförhandling (trial). Om målet inte får förtur kan det dröja upp till ett år innan huvudförhandlingen kommer till stånd.

Discovery går i Kanada längre än i t.ex. Australien och England men inte så långt som i USA.

Kostnader

Huvudregeln är att den förlorande parten skall betala den vinnande partens rättegångskostnader. Tariffer bestämmer hur stor ersättningen skall vara. Den uppgår vanligtvis bara till mellan hälften och två tredjedelar av partens verkliga kostnader.

3.3.4 USA

Delstaterna har egna parlament och egen lagstiftningsmakt på civilrättens område. Med undantag för delstaten Louisiana bygger dock alla delstaters rättssystem på common law-traditionen.[14] Den av samtliga delstater antagna Uniform Commercial Code (1951) täcker stora delar av affärsrätten.[15]

Man uppskattar att 750 000 jurister är verksamma i USA. Juristerna spelar en mycket viktig roll i samhället, inte minst inom politiken.[16] Advokatkåren är inte formellt uppdelad i olika kategorier. Det är huvudsakligen erfarna advokater som blir domare.

Domstolar

I varje delstat har domstolsorganisationen distrikts- eller grevskapsdomstolar (*trial courts*) i botten och en delstatens högsta domstol i toppen. I de flesta delstaterna har man också appellationsdomstolar som mellaninstans. Särskilda domstolar för småmål (*small claims court*) förekommer även. Den federala domstolsorganisationen består av distriktsdomstolar, ett dussintal appellationsdomstolar samt USA:s Högsta domstol (*Supreme Court of the United States*). I vissa frågor har de federala domstolarna exklusiv behörighet. Det gäller t.ex. i patentmål och sjörättsmål. I vanliga tvistemål kan både en federal domstol och en eller flera delstatliga domstolar vara behöriga.

I första instans består rätten vid avgörandet av en enda domare. Part har dock i de flesta fall rätt att få bevisfrågor prövade av en jury. Det är mycket vanligt att jury deltar. Domarens uppgift blir i så fall att pröva rättsfrågorna. Vid sidan om domare arbetar i t.ex. de federala

---

[14] Bogdan, s. 148.

[15] Bogdan, s. 150.

[16] Bogdan, s. 158–159.

distriktsdomstolarna särskilda magistrates som från domstolens sida sköter förberedelsen.

Endast i begränsad omfattning kan parter genom prorogationsavtal styra en tvist till en viss domstol. Någon möjlighet för parter att välja vilken domare i domstolen som skall pröva en tvist finns inte.

Förfarande

Huvuddragen i förfarandet är desamma som i de engelska domstolarna. Det finns dock flera väsentliga skillnader. Discovery startar på ett tidigare stadium och kan bli en mycket omfattande procedur. Över huvud tenderar processerna att få ohanterliga proportioner. Domstolarna använder därför särskilda verktyg för att få till stånd förlikning (Alternative dispute resolution, *ADR*) och det är inte ovanligt att domstolarna tillgriper sanktioner mot ombud och parter.

Discovery kan börja redan när det finns ett mål. Hur discovery skall gå till följer i stort samma regler i de federala domstolarna och i de delstatliga domstolarna. Många domstolar har dock utvecklat egna - ofta mycket detaljerade - bestämmelser. Parterna sköter i princip själva discovery och domstolens roll är att träda in när parterna inte kan komma överens i en fråga som gäller denna. Discovery omfattar allting som är "reasonably calculated to lead to the discovery of admissable evidence",[17] således inte bara tillåtna bevismedel i sig utan även information som kan leda till att sådana bevismedel upptäcks.

Discovery av dokument innebär en skyldighet att tillhandahålla dokument. Det gäller alla dokument - fördelaktiga eller ofördelaktiga för parten. Vissa undantag gäller kommunikation mellan parten och hans ombud. Skyldigheten omfattar i princip alla typer av dokument. Parten skall tillhandahålla även t.ex. utkast, andra mellanprodukter och skrivbordskalendrar.

En form av discovery är *written interrogatories*. En part kan skriftligen ställa frågor till den andra parten eller dennes expertvittnen. Frågorna skall besvaras skriftligen och under edlig förpliktelse.

En part - liksom vittnen - kan vidare bli förhörda under något som kallas *oral deposition*. Det sker vanligtvis hos en advokat. Videoinspelning eller annan form av dokumentering av förhöret sker.

Discovery kan slutligen omfatta syn, tekniska tester eller läkarundersökning av personer.

En allmän uppfattning bland domare och advokater i USA är att processen ofta antar okontrollerade former. Domstolarna har mött

---

[17] Cromie-Park, s. 221.

problemet bl.a. genom att tillämpa sanktioner mot parter och ombud som enligt domarens uppfattning bryter mot spelreglerna. Domaren kan utdöma bötesstraff eller ogilla partens talan i saken. Ett annat exempel är att domaren ålägger advokaten att delta i utbildning eller att till sina klienter sprida en skrift vari domaren gett uttryck för sin uppfattning om advokatens förmåga. Praxis är dock varierande; vad den ene domaren anser vara ett tankeväckande argument uppfattar den andre som så grundlöst att det förtjänar bestraffning.[18] Ett utslag av sanktionssystemet är att det ger grogrund för yrkanden från parterna om sanktioner mot den andra parten. I debatten förekommer förslag[19] till mera ingripande reformer.

De amerikanska domstolarna är hårt ansträngda. I storstadsområdena dröjer det normalt två till tre år från talans väckande till huvudförhandling.[20]

Kostnader

I allmänhet får den vinnande parten ersättning för sina rättegångskostnader. I brist på särskilda föreskrifter utgår emellertid inte ersättning för ombudskostnader. Det är således huvudsakligen ansökningsavgifter och andra utlägg som den vinnande parten kan få ersatta.[21] Ett särdrag i amerikansk lagstiftning är att det är tillåtet för advokater att debitera sina klienter en andel av vad advokaten genom förlikning eller rättegång kan utverka för klienten (s.k. contingent fee). Det är framför allt på kärandesidan en sådan debiteringsnorm förekommer. Med den vinnande partens begränsade rätt till ersättning för kostnader leder detta till att det sällan är förenat med någon egentlig ekonomisk risk att väcka talan och bidrar till att USA är det kanske mest processlystna samhället i världen.[22] Domstolsavgifterna lär också vara blygsamma.

---

[18] Cromie-Park, s. 226.

[19] Se t.ex. Göran Luterkort i Advokaten 1992, s. 354-355.

[20] Cromie-Park, s. 218.

[21] Cromie-Park, s. 253.

[22] Bogdan, s. 161.

ADR

Alternative dispute resolution, ADR, är i USA en samlande beteckning på former för tvistlösning som är alternativa till rättegång i domstol. Inom ADR finner man således även sådana former av tvistlösning som går igen i svensk rätt, t.ex. medling och skiljeförfarande. Över huvud kan man säga att vad som kallas ADR får sin prägel av att stå som alternativ till just den ordinära rättegången - eller kanske snarare det som svensk terminologi skulle kalla huvudförhandlingen - med dess i amerikansk rätt tämligen formella prägel. ADR innefattar således tvistlösningsmetoder där avsteg sker från t.ex. bevisreglerna. Även sådana inslag som normalt förekommer under förberedelsen i en svensk rättegång får bära namn av ADR. En del av tvistlösningsmetoderna är inte judiciell tvistlösning i betydelsen att de leder till ett verkställbart avgörande.

På utredningens initiativ har en genomgång skett av det tämligen omfattande material som finns beträffande ADR.[23] Sakuppgifterna i det följande bygger i allt väsentligt på en rapport[24] från genomgången.

Följande former av tvistlösning inom ADR förekommer:

- Primära processer
  - Förhandling
  - Medling
  - Skiljeförfarande
  - Summary Jury Trial
- Hybrider
  - Mediation-Arbitration
  - Mini-trial
  - "Rent-A-Judge"
  - Early Neutral Evaluation
  - Neutral Expert Fact-Finding
- Övriga typer
  - Special Masters
  - Magistrates
  - Ombudsman

---

[23] Genomgången har utförts av jur. stud. Per Johansson under handledning av prof. Gunnar Bergholtz.

[24] Se Per Johansson, Alternative Dispute Resolution - Universalbotemedel eller förbannelse?, stencil Juridiska Fakulteten vid Lunds Universitet, november 1994.

Till begreppsbildningen kring ADR har man till en början hänfört en vanlig *förhandling* mellan parterna (med ombud) i avsikt att träffa ett avtal i en uppkommen tvistefråga.

Medlingen kan ses som en fortsättning efter misslyckade förhandlingar där en utomstående, neutral person försöker få parterna att nå en överenskommelse. Resultatet är ett avtal, inte en exekutionstitel. Medlingen kan vara frivillig eller komma till stånd genom ett bindande domstolsbeslut. Det sistnämnda kallas court-annexed mediation. Domstolen, eller parterna själva, utser medlaren. Parterna får oftast själva betala utgifterna för medlaren vid frivillig medling, medan det allmänna står kostnaden när domstol förordnat om medling.

Vanligt *skiljeförfarande* förekommer i USA på samma sätt som i Sverige. Därom mera nedan. Av särskilt intresse är att domstolarna har möjlighet att hänskjuta en tvist till skiljeförfarande (Court ordered arbitration), vilket kan jämföras med det i äldre svensk rätt förekommande judiciella skiljeförfarandet. Störst praktisk betydelse av olika former av Court ordered arbitration har ett förfarande som främst används vid fordringstvister där tvisteföremålets värde understiger ett visst belopp, varierande från 1 000 till 150 000 USD beroende på vilken delstat det gäller (court annexed arbitration). Parterna kan själva ta initiativet, ibland är förfarandet obligatoriskt. Domstolen utser en eller tre "skiljemän", vanligtvis advokater. Förfarandet innefattar en prövning på ett begränsat underlag. Det är inte offentligt. Skiljemännens "dom" kan parterna acceptera eller förkasta. Accepterar part inte skiljemännens dom fortsätter förfarandet i domstolen med bortseende från domen. Den kan dock få betydelse på så sätt att part som inte låtit sig nöja med skiljemännens avgörande och för vilken domstolens avgörande är mindre fördelaktigt kan dra på sig ett särskilt kostnadsansvar.

Summary Jury Trial är en förenklad form av preliminär rättegång i domstolen, inför en mindre jury än vid vanlig huvudförhandling. Förfarandet är inte offentligt och leder inte heller till ett bindande avgörande. Respektive parts ombud får endast kort tid till sitt förfogande för att utföra partens talan. Muntlig bevisning förekommer inte. Sedvanliga regler om tillåtna bevis gäller inte. När förhandlingen är avslutad överlägger juryn och meddelar ett icke bindande utslag. Ombuden har därefter möjlighet att ställa frågor till juryn om hur den har uppfattat deras argument och bevisning och vad som fick juryn att slutligt bestämma sig i tvisten. Förfarandet synes närmast syfta till att ge parterna ett oförbindade förhandsbesked om vad en riktig rättegång skulle leda till och därmed också ge dem bättre möjlighet att träffa en förlikning.

Vid sidan om dessa fyra former av s.k. primära processer ingår bland former av ADR också förfaranden som förenar inslag från en eller flera

av dessa primära processer. En sådan form av hybrid är *Mediation-Arbitration*. Som namnet anger är det frågan om medling som ett inslag i skiljeförfarande, antingen genom att skiljemannen under en del av förfarandet söker medla mellan parterna eller genom att en särskilt utsedd medlare får denna uppgift.

S.k. *mini-trial* är ett förfarande utan anknytning till vare sig rättegång eller skiljeförfarande. Det rör sig om en avtalad form för tvistlösning med rättegångsliknande drag men där resultatet - i bästa fall - är en överenskommelse. Parterna väljer själv en "domare", vars uppgift är att vara samordnare och rådgivare. Det kan vara en pensionerad domare eller en expert på det sakområde tvisten rör. En form av frivillig discovery sker under förfarandet. Huvudförhandlingen motsvaras av ett sammanträde där partsombuden inför "domaren" och en panel av representanter för parterna (vanligtvis ur företagsledningarna) på begränsad tid lägger fram respektive parts argument och bevisning. Efter förhandlingen möts företagens representanter med den uttalade målsättningen att nå en överenskommelse utan medverkan av advokater.

"Rent-A-Judge" eller reference procedure är till skillnad från mini-trial ett lagreglerat förfarande som innefattar judiciell tvistlösning i den meningen att - åtminstone i vissa delstater - ett bindande avgörande kan bli resultatet. Är parterna ense kan de själva bestämma vilken domare som skall hyras in. Den inhyrde domaren får parterna själva betala för. Han har i huvudsak samma befogenheter som en domare i domstol, är skyldig att följa materiell rätt men kan på parternas begäran bortse från process- och bevisregler. Förfarandet är inte offentligt. Utslaget, som är bindande, skall dock registreras vid rätten och kan överklagas på materiell grund.

Early Neutral Evaluation, ENE är ett förfarande kopplat till en inledd rättegång. Syftet är att parterna på ett tidigt stadium av processen skall få en sakkunnig bedömning av tvisten. En tvist kan hamna i denna typ av förfarande antingen därför att vissa typer av fall automatiskt skall hänskjutas till ENE eller därför att parterna själva begär det. Domstolen kan också diskretionärt hänskjuta en tvist. Parterna är skyldiga att inställa sig till ett "utvärderingsmöte" inför den sakkunnige. Detta är inte offentligt. En vecka före mötet skall parterna meddela vilka sakfrågor de vill diskutera, vilka bevis de vill lägga fram och vilka personer från motpartens sida de vill skall vara närvarande (domstolen meddelar föreläggande om inställelse). Vid mötet lägger vardera parten kortfattat fram sin sak. Vanliga process- och bevisregler tillämpas inte. Efter presentationen kan den sakkunnige hjälpa parterna på olika sätt; han kan peka ut vilka fakta som är ostridiga, uttala sig om styrkan eller svagheten i argument och bevisning, bedöma ansvarsfördelning och uppskatta storleken av eventuella skadestånd. Syftet synes vara - liksom

vid Summary Jury Trial - att parterna skall komma överens i tvisten. Experten kan dock även hjälpa parterna inför en fortsatt process genom att planera discoveryn eller hjälpa dem utforma sin talan.

Neutral Expert Fact-Finding går som namnet anger ut på att reda ut bevisfakta. Förfarandet sker inför en av rätten utsedd sakkunnig, i den innebörd samma begrepp har i Sverige, här kallad expert. Expertens uppgift, som närmare formuleras av rätten, är emellertid i första hand att fungera som en rådgivare som samlar information från parterna eller utför undersökningar. Det förekommer även att experten tar roll som medlare. Experten avger ett för parterna oförbindande utlåtande.

Bland de övriga förfaranden som faller in under beteckning ADR återfinns även bruket av *Special masters*. Domstolen tillsätter en Special master i komplicerade tvister och anger särskilt masterns uppgifter i det aktuella målet. Mastern har i stor utsträckning samma befogenheter som en domare. Uppdraget är vanligtvis att samla in fakta och bevis samt att hålla förhör med parterna. Att medla kan också vara ett inslag.

En s.k. *magistrate* har en svagare ställning än en master. En magistrate är närmast en domarens medhjälpare som skall hålla förhör samt på annat sätt samla fakta och bevis men även föreslå domaren vilka rättsregler denne skall lägga till grund för bedömningen. Det förekommer även att en magistrate har till uppgift att förlika parterna.

Ombudsman förekommer i USA även för att lösa arbetsrelaterade tvistefrågor inom företag. En av företaget utsedd ombudsman kan t.ex. ha till uppgift att ta emot och behandla anonyma klagomål från anställda på brister i arbetsmiljön och liknande missförhållanden inom företaget.

Skiljeförfarande

Skiljeklausuler är mycket vanliga i entreprenadavtal, textilavtal, försäkringsavtal och andra avtal inom industrin. Ganska nyligen har banker och försäkringsbolag börjat ta in skiljeklausuler i sina standardavtal. Detsamma gäller arbetsgivare i förhållande till icke organiserade anställda. Skiljeklausuler förekommer också inom många speciella områden, såsom inom handeln med spannmål och andra råvaror. Skiljeförfarande förekommer således också i stor omfattning vid sidan av ADR. T.ex. administrerade American Arbitration Association omkring 60 000 inhemska skiljeförfaranden under 1994.[25]

---

[25] Underhandsuppgifter från American Arbitration Association, New York.

3.4 Kontinentaleuropiska rättssystem

De kontinentaleuropeiska rättssystemen - till vilka även de nordiska ibland räknas - är inbördes mer olika än de anglo-amerikanska. Gemensamma drag är författningars stora betydelse som rättskällor och en betoning av domarens roll som rättstillämpare. En annan likhet mellan systemen är att domarkarriären är sluten.

De kontinentaleuropeiska rättssystemen kallas också romansk-germanska. De båda rättsordningar som fått störst betydelse inom civilrättens område är den franska och den tyska. Den franska civillagen (Code Napoléon) är således inte gällande rätt bara i Frankrike utan har i stora delar kommit att införlivas i rättsordningarna i BENELUX-länderna, Italien, Portugal och Spanien samt i Latinamerika.[26] Motsvarande tyska lagverk (Bürgerliches Gesetzbuch) har på sin sida kommit att stå som förebild i flera sydostasiatiska länder och har troligen ett stort inflytande i den omdaning som sker i det förra sovjetimperiet.[27]

3.4.1 Frankrike

Den franska domaraspiranten inleder efter juridisk universitetsexamen sin karriär med en central domarutbildning som pågår under cirka 2½ år varefter han blir utsedd till domare. Karriären har många drag gemensamma med den svenska domarkarriären, t.ex. perioder då den unge domaren deltar i lagstiftningsarbetet.

Den franska advokatkåren är i princip inte indelad i kategorier med skiftande behörighet.

Domstolar

I botten på den franska domstolsorganisationen finns för tvistemål i allmänhet *Tribunal d'instance* för mål om mindre värden och *Tribunal de grande instance* för mål om större värden. Vidare finns särskilda handelsdomstolar (*Tribunal de commerce*). I Tribunal d'instance respektive Tribunal de grande instance dömer enbart yrkesdomare (en respektive tre). I Tribunal de commerce verkar i stället tre icke-professionella domare som affärsmännen själva väljer för perioder om två år. Om båda parterna är affärsmän (commerçants) har Tribunal de

---

[26] Bogdan, s. 183.

[27] Bogdan, s. 198.

commerce i regel exklusiv behörighet. Mål om vissa imaterialrättigheter är dock Tribunal de grande instance ensam behörig att pröva.[28] Talan mot avgöranden av dessa domstolar prövar någon av appellationsdomstolarna (*Cour d'appel*) som dömer i sammansättning med tre yrkesdomare. Specialiserade avdelningar för kommersiella mål förekommer. Ett avgörande av en Cour d'appel kan part angripa genom att ansöka om kassation (närmast ett extraordinärt rättsmedel) till den högsta instansen: *Cour de cassation*. Denna domstol är dock en ren kassationsdomstol; vid bifall till ansökningen hänvisar Cour de cassation målet till en annan Cour d'appel för omprövning.

I Tribunal de grande instance måste part låta en advokat företräda honom. I en Tribunal de commerce - den för näringslivets tvister viktigaste domstolen - råder däremot inte advokattvång. I Cour d'appel och i Cour de cassation råder advokattvång och endast vissa advokater är behöriga att företräda.

Parterna har inte någon möjlighet att välja domare.

Förfarande

Förfarandet i en Tribunal de grande instance och i en Tribunal de commerce följer i huvudsak samma mönster men är ofta mindre formellt i Tribunal de commerce. Det går i regel också snabbare.[29] Käranden väcker talan genom att ge in en stämningsansökan som i stort sett skall ha samma innehåll som motsvarande handling i Sverige - käranden behöver dock endast ange skriftlig bevisning. Efter skriftligt svaromål kan rätten utse en särskild referent i målet (*juge de la mise en état*) som har ansvaret för förberedelsen. Förberedelsen innehåller både muntliga och skriftliga inslag. Bland dem ingår även att söka förlika parterna. Att åstadkomma en förlikning är för övrigt en uppgift som domaren under alla skeden i förfarandet skall sätta i första rummet.[30] Parterna har också möjlighet att till domaren överlämna att avgöra målet som en "amiable compositeur", dvs. närmast som en ensam skiljeman men med domstolens resurser, bl.a. för insamling av bevis, i ryggen.

Reglerna utgår visserligen från att det i första hand är parterna som skall se till att målet blir utrett. I praktiken har emellertid referenten stor makt att under förberedelsen tillföra målet bevisning och bevisupptagningen sker huvudsakligen inför referenten. Domstolen kallar således

---

[28] Se även Per Karlsson i Advokaten 1992, s. 362-363.

[29] Se bl.a. Per Karlsson i Advokaten 1992, s. 361.

[30] Cromie-Park, s. 154.

och hör vittnen under förberedelsen. Parterna har inte rätt att själva ställa frågor till vittnena - inte ens utanför rätten.

Om målet är av större omfattning avslutar referenten förberedelsen med att skriftligen sammanställa parternas talan, utredningen och de frågor som rätten har att ta ställning till.

När rätten håller huvudförhandling ingår le juge de la mise en état inte nödvändigtvis i domstolen. Har han gjort en sammanställning i målet föredrar han denna. Därefter kan förhandlingen ofta direkt övergå till att ombuden slutför parternas talan.

Kostnader

Som regel får den förlorande parten betala den vinnande partens rättegångskostnader. De ersättningsgilla kostnaderna omfattar utgifter för utredningen (reglerade utlägg till vittnen, sakkunniga, notarier och ombud) men däremot inte utgifter för t.ex. rättsutlåtanden eller partens egna reskostnader. Domstolsavgifter utgår med obetydliga belopp.

Offentlighet

Som princip är domstolsförhandlingar alltid offentliga. Allmänheten är dock inte ofta närvarande.

Skiljeförfarande

I inhemska tvister spelar skiljeförfarandet en mindre roll. Anledningen sägs vara dels att skiljeavtal enbart är gällande i kommersiella förhållanden, dels att landet har särskilda handelsdomstolar. Skiljeavtal är vanliga i avtal om samarbete mellan företag och i konsortialavtal mellan aktieägare.[31]

3.4.2 Tyskland

Sin federala karaktär till trots har Tyskland gemensamma regler på civilrättens och civilprocessrättens områden, främst Bürgerliches Gesetzbuch, Handelsgesetzbuch och Zivilprocessordnung.

---

[31] Underhandsuppgifter från advokatfirman Jeantet & Associés, Paris.

Den som aspirerar på en karriär som domare eller advokat fullgör efter juridisk examen vid universitet en treårig praktik som Referendar i hägn av en Oberlandesgericht. Ett statligt prov (Assessorsprüfung) avslutar praktiken. Aspiranten har därefter möjlighet att skapa sig en karriär som domare eller advokat.

Den tyska advokatkåren har en lokalt avgränsad behörighet att uppträda inför domstol. Advokatmonopol och -tvång råder i stor omfattning.

Domstolar

Domstolsorganisationen består av delstatliga domstolar i botten och federala domstolar endast som slutinstans. Bortsett från domstolar för småmål är domstolsorganisationens bas *Landgerichte* med obegränsad behörighet att pröva tvistemål. Andra instans utgör i varje Land en *Oberlandesgericht*. Talan mot ett avgörande av en Oberlandesgericht kan part föra till den federala *Bundesgerichtshof*. Som huvudregel består rätten vid avgörandet i en Landgericht av en eller tre, i en Oberlandesgericht av tre och i Bundesgerichtshof av fem yrkesdomare. För handelsmålen förekommer emellertid specialavdelningar i många Landgerichte med en annan sammansättning.

Alla Landgerichte i de större städerna har specialavdelningar för handelstvister (*Kammer für Handelssachen*). Endast en av de tre domarna är yrkesdomare medan de två andra är Handelsrichter[32] – handelsmän utsedda på rekommendation av den lokala handelskammaren. Parterna kan påverka om en Kammer für Handelssachen eller en vanlig avdelning i Landgericht skall handlägga målet. Men man anser att det som regel är att föredra en prövning av domare på Kammer für Handelssachen "rather than by the civil judges whose appreciation of commercial matters is not always what one would wish it to be".[33]

Näringsidkare kan genom prorogationsavtal styra en tvist till en viss domstol. De kan inte välja vilken domare som skall pröva tvisten.

Förfarande

Förfarandet i en tysk domstol liknar – i vart fall till det yttre – det som gäller i en svensk. Några avvikelser är att processbedrägeri är straffbe-

---

[32] Jämför Heinrich Nagel i SvJT 1976 s. 192.

[33] Cromie-Park, s. 164.

lagt och att rätten har en benägenhet att på eget initiativ utse sakkunniga.[34] Ett särskilt inslag under förberedelsen är rättens bevisbeslut (*Beveisbeschluß*). I detta beslut anger rätten bl.a. vilka tvistiga sakfrågor som kräver bevisning.[35] Muntlighets- och koncentrationsprinciperna är lagfästa. Men i tillämpningen är det vanligt att partsombuden enbart hänvisar till vad handlingarna innehåller[36] och att huvudförhandlingen pågår under ett flertal mindre och i tiden väl åtskilda sammanträden.[37] Några andra avvikelser är att domstolen är skyldig att uppmärksamma part på en lagregel som parten uppenbarligen har förbisett innan domstolen lägger regeln till grund sitt avgörande[38] och att rätten inte redovisar skiljaktiga meningar.[39]

Kostnader

Förlorande part skall ersätta den vinnande parten alla nödvändiga rättegångskostnader. Tvisteföremålets värde bestämmer storleken av ersättningen för ombudsarvode enligt taxor. Det är sällsynt att det verkliga ombudsarvodet överstiger taxebeloppen. Ersättning utgår också för den vinnande partens kostnader för domstolsavgifter och andra utlägg.[40]

Ansökningsavgift vid domstol utgår efter tvisteföremålets värde (Streitwert). Avgiften ökar enligt en degressiv skala. Följande tabell innehåller några exempel (alla belopp i DEM):

Streitwert	Avgift	Avgift i % av Streitwert
10 000	705	7,05
20 000	1 155	5,78
50 000	1 965	3,93
100 000	2 865	2,87
500 000	10 635	2,13
1 000 000	17 715	1,77

---

[34] Cromie-Park, s. 173.

[35] Heinrich Nagel i SvJT 1976 s. 200.

[36] Heinrich Nagel i SvJT 1976 s. 198; Cromie-Park, s. 167.

[37] Cromie-Park, s. 167 och 171-172.

[38] Heinrich Nagel i SvJT 1976 s. 196; Gunnar Bergholtz, Ratio et Auctoritas, Lund 1987, s. 230-231.

[39] Cromie-Park, s. 164-165; Gunnar Bergholtz, Ratio et Auctoritas, Lund 1987, s. 230-232.

[40] Cromie-Park, s. 239 och 270-271.

Skiljeförfarande

Skiljeklausuler förekommer regelmässigt i entreprenadavtal, bolagsavtal och agenturavtal. Även på andra områden är skiljeklausuler vanliga. En tendens är att avtal som rör betydande belopp innehåller skiljeklausul.[41]

3.4.3 Några andra länder

I *Italien* finns inga särskilda handelsdomstolar. Parterna har inte möjlighet att välja domare. Domstolsavgifter utgår efter storleken av parts inlagor (cirka 10 USD per 4 sidor). - Skiljeavtal är vanliga i entreprenadkontrakt och i finansiella avtal samt i avtal på råvarumarknaden. I övrigt är det inte regel att infoga skiljeavtal i kommersiella avtal. Enligt tillgängliga uppgifter om skiljeförfaranden är sådana relativt ovanliga. Ad hoc-förfarandenas förekomst är dock okänd. En nyligen genomförd undersökning av målen vid domstolarna visade att andelen tvister om större värden (mer än 1 miljon USD) var mycket liten. En bedömning är att tvister om större värden slits i skiljeförfaranden.[42]

I vissa kantoner i *Schweiz* finns särskilda handelsdomstolar, t.ex. i Zürich. Parter har inte möjlighet att välja domare. Domstolsavgifterna är som regel mycket låga. Ett undantag utgör avgift vid klander av skiljedom. Möjlighet finns till sekretess för företagshemligheter. Som regel är domstolsförhandlingarna emellertid offentliga. Allmänheten har dock inte tillgång till uppropslistor. Någon allmänhet är därför sällan närvarande. - I inhemska förhållanden är skiljeklausuler vanliga i entreprenadkontrakt, hyresavtal och anställningsavtal avseende företagsledande befattningar samt i avtal på råvarumarknaden. Skiljeförfarandet är mera frekvent i entreprenadtvister och hyrestvister. I allmänhet går näringslivets tvister i inhemska förhållanden till domstol.[43]

Även i *Österrike* finns det särskilda handelsdomstolar. Parter har inte möjlighet att välja domare. Domstolsavgifterna utgår i proportion till tvisteföremålets värde, olika höga beroende på instansen.[44]

---

[41] Underhandsuppgifter från Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit, Bonn.

[42] Underhandsuppgifter från Camera arbitrale nazionale e internazionale di Milano.

[43] Underhandsuppgifter från advokatbyrån Pesalozzi, Gmuer & Patry, Zürich.

[44] Underhandsuppgifter från Wirtschaftskammer Österreich, Wien.

3.5 De nordiska länderna

Efter en reform av domstolsväsendet i *Finland* 1993 föreligger mycket stora likheter i fråga om domstolsorganisationen och förfarandet med den svenska ordningen.

En reform gjorde 1992 i *Island* åtskillnad mellan den verkställande och den dömande makten i landet. Allmänna domstolar i första instans är de åtta häradsdomstolarna som dömer med en enda häradsdomare (*héraðsdómari*) eller - i mycket omfattande eller speciellt viktiga mål - med tre domare. Häradsdomaren kan utse två experter utan juridisk utbildning att döma i målet tillsammans med honom när målets slutförande är avhängigt av specialkunskaper av annat än juridiskt slag. Högsta rätten (*Hæstiréttur*) är landets enda appellationsdomstol. Den prövar - under villkor av prövningstillstånd - från häradsdomstolarna överklagade avgöranden med tre, fem eller sju domare.[45]

Av större intresse för svenskt vidkommande är förhållandena i Danmark och Norge. En närmare redovisning av dessa följer därför.

3.5.1 Danmark

I princip råder advokatmonopol men inte -tvång. Rätten kan dock ålägga en part att låta en advokat företräda honom om rätten inte finner det möjligt att annars behandla målet på ett försvarligt sätt.[46]

Domstolar

Den danska allmänna domstolsorganisationen består av de 82 *byretterna*, Østre och Vestre *landsret* samt *Højesteret*. Byretten är i civilmål domför med en lagfaren domare och landsretten med minst tre. Højesteret dömer på avdelning med minst fem domare. Sø- og Handelsretten i Köpenhamn är också den en allmän domstol i lagens mening men skulle med vårt sätt att se det närmast betecknas som en specialdomstol för bland annat mål mellan näringsidkare. Sø- og Handelsretten är domför med en lagfaren domare och (vanligtvis) två "retsmedlemmer" med sakkunskap inom sjöfart eller handel. Ett antal branschorganisationer

---

[45] Det isländska domstolsväsendet, Institutet för offentlig och internationell rätt nr. 101, Rättvik 1994, ISBN 91-87112-101-7.

[46] Retsplejeloven § 259 och § 260.

deltar vid nominering av dessa sakkunniga domare.[47] Även när byret eller landsret handlägger handelsmål kan sakkunniga domare ingå i rätten.[48]

Byret är behörig att handlägga i princip alla tvistemål. Käranden kan dock väcka talan direkt i landsret om tvisteföremålets värde överstiger 500 000 DKK. På begäran av part kan byretten i så fall även överlämna målet till landsretten. Byretten kan på begäran av part även överlämna mål som gäller en principfråga, har stor betydelse för parten eller för någon som inte är part i målet eller gäller tillämpning av EU-rätt eller främmande rätt.

Sø- og Handelsretten handlägger mål där fackkunskap om sjö- eller handelsförhållanden har betydelse. Särskild vikt har därvid parternas önskemål om att sakkunniga domare skall delta i rätten. Domstolen har en både lokalt och sakligt avgränsad behörighet. Inom domskretsarna i Storköpenhamn handlägger Sø- og Handelsretten i princip sjö- och handelsmål där tvisteföremålets värde överstiger 100 000 DKK. I sådana mål som hör till någon annan del av landet får parterna bestämma att Sø- og Handelsretten skall pröva tvisten.[49] Överklagande av Sø- og Handelsrettens avgöranden sker till Højesteret.

Förfarande

Den danska processen skiljer mellan förberedelse (*sagsforberedelse*) och huvudförhandling (*domsforhandling*). Gemensamma regler gäller för förfarandet i första instans, oavsett om detta äger rum inför byret, landsret eller Sø- og Handelsretten.

Efter inledande utväxling av rättegångsskrifter övergår förberedelsen till att vara muntlig med ett eller flera förberedelsesammanträden. Rätten sätter i ett särskilt beslut punkt för förberedelsen när det gått att få klarhet i parternas grunder och bevisning. Part har därefter endast begränsad möjlighet att mot andra partens bestridande anföra nya grunder eller åberopa nya bevis.[50]

Domsforhandlingen präglas av samma huvudprinciper som en svensk huvudförhandling.

---

[47] Retsplejelov kap. 1 och 9b.

[48] Retsplejelov § 6 och § 18.

[49] Retsplejelov § 6 och § 9.

[50] Retsplejelov § 356, § 357 och § 363.

Rätten skall - även i högre rätt - söka åstadkomma en förlikning mellan parterna. Rätten kan stänga dörrarna vid förlikningsförhandling om det skulle främja möjligheterna att nå en förlikning.[51]

Ett särdrag i den danska rättegången är bruket av Dommertilkendegivelser eller tillkännagivanden. Därmed menar man ett muntligt eller skriftligt uttalande av rätten om hur den anser att parterna bör lösa sin tvist - antingen utifrån billighetsskäl eller från strikt rättsliga utgångspunkter. Tillkännagivandet är således avsett att - om parterna accepterar det - ligga till grund för domen och sker efter att rätten tagit del av parternas bevisning och argumentering, vanligtvis också efter votering i rätten. Avslår parterna tillkännagivandet dömer domstolen i vanlig ordning. Den exakta omfattningen av mål som förliks efter ett tillkännagivande är inte helt klar. Enligt en undersökning för tio år sedan sker förlikning i omkring en tredjedel av de mål som går till huvudförhandling. Frekvensen är högst i storstäderna. Att tillkännagivande sker torde vara regel i alla dispositiva mål.[52]

Kostnader

Tappande part skall ersätta den vinnande parten för rättegångskostnader i huvudsak enligt vad som gäller också i Sverige.

I civilmål utgår ansökningsavgift i första instans med 500 DKK. Om tvisteföremålets värde överstiger 6 000 DKK utgår ytterligare en procent av det överskjutande beloppet i avgift. En särskild tilläggsavgift med 20 procent av detta belopp utgår för huvudförhandling. Ny avgift utgår enligt samma grunder vid överklagande till landsret, dock att minsta avgiften är 750 DKK. Även vid överklagande till Höjesteret får part betala en särskild fullföljdsavgift, i detta fall dubbla beloppet jämfört med i första instansen och minst 1 500 DKK.[53]

Offentlighet

Rättens förhandlingar är i princip offentliga. Rätten kan dock stänga dörrarna bland annat i det fall att målet gäller affärs- eller driftför-

---

[51] Retsplejelov § 268 och § 269.

[52] Se vidare W. E. van Eyben, Dommertilkendegivelser, Köpenhamn 1987, ISBN 87-12-01780-9.

[53] Lov om retsavgifter (1969 nr. 460).

hållanden[54] eller vid förlikningsförhandlingar (se ovan). Någon som inte är part i målet har rätt att få utskrift av handlingar vid rätten bara om han har ett "retligt interesse" som motiverar det.[55]

Särskilt om Sø- og Handelsretten

Sø- og Handelsretten har en stark ställning som näringslivets domstol i Danmark. Ett bidragande skäl för detta är inslaget av "de egna", dvs. de sakkunniga meddomarna. I vissa standardavtal förekommer prorogationsklausuler som anger att eventuella tvister med anledning av avtalet skall prövas av domstolen.

Sø- og Handelsretten har tre ordinarie domare för handläggningen av mål. Ytterligare några icke ordinarie domare tjänstgör vid behov som ordförande. Någon specialrekrytering av domare till domstolen sker inte.

Domstolen handlägger årligen omkring 450 mål som kan betecknas som näringslivstvister. Mellan en tredjedel och hälften av dessa har internationell anknytning.

Dommerfuldmægtige sköter förberedelsen. Någon materiell processledning förekommer inte under förberedelsen. Förberedelsen är numera som princip helt skriftlig. Följden lär vara att en del av det som bort klaras av under förberedelsen i stället sker under huvudförhandlingen. Parterna får alla anstånd de är ense om.

Den preklusion av grunder och bevis som kan inträda efter förberedelsens avslutande spelar mycket liten roll i målen vid domstolen. Ombud i mål vid domstolen motsätter sig sällan att motparten för in nytt material. I det fåtal fall frågan ställs på sin spets intar även domstolen en generös inställning mot part som önskar föra in det nya materialet.

Av domstolens totala målstock, omkring 600 per år, blir 400 förlikta före huvudförhandling. Av de 200 mål som går till huvudförhandling sker förlikning under förhandlingen i ungefär 80 stycken.

Domstolens president verkar i mycket stor utsträckning också som skiljeman. Enligt honom tar målen ungefär lika lång tid oberoende av om tvistlösningen sker i skiljeförfarande eller i domstolen.

Förhandling inom stängda dörrar förekommer i praktiken aldrig.

---

[54] Retsplejelov § 29.

[55] Retsplejelov § 41.

Skiljeförfarande

Skiljeförfarandet har enligt uppgift inte så stark ställning i Danmark. En uppskattning talar om ett hundratal förfaranden om året.

3.5.2 Norge

Såvitt nu är av intresse består den norska domstolsorganisationen av *forliksraaden* (i princip ett i varje kommun), *herreds-* eller *byrettene, lagmandsrettene* och *Høyesteret*. I forliksraad tjänstgör av kommunen utsedda domare utan krav på juridisk utbildning. Herreds- eller byret prövar mål med en lagfaren domare, lagmansret med tre och Høyesteret med fem.[56] Vid huvudförhandling i herreds- eller byret skall – om part begär det – även två meddommere och i landsret fyra eller två meddommere delta. Särskilt sakkunniga meddommere finns för mål som kräver insikter i handel, sjöfart, industri m.m.[57]

Innan part får väcka talan i herreds- eller byretten måste tvisten i vissa fall bli föremål för medling i forliksraad. Undantag gäller emellertid bland annat för saker om patent, varumärken och mönster. Om båda parterna har advokater som ombud är medling inte heller obligatorisk.[58]

Förberedelsen i herreds- eller byretten kan vara endera muntlig eller skriftlig. Enligt en särskild föreskrift bör rätten, om förberedelsen skall vara muntlig, kalla parterna till sammanträde inom tre veckor.

Domstolsavgifter utgår som multipler av ett rettsgebyr (f.n. 485 NKK). För ansökan om stämning vid herreds- eller byret är avgiften sex gånger rettsgebyret, dvs. 2 910 NKK. Om tvisten förliks innan dom faller, utgår dock endast hälften av beloppet. Särskild avgift utgår även vid överklagande (anke) till lagmansretten. Avgiften är 25 gånger rettsgebyret, dvs. 12 125 NKK. Även i lagmansretten blir avgiften mindre, om överklagandet inte leder till dom. Återkallar klaganden sitt överklagande inom fyra veckor, blir avgiften endast två gånger retsgebyret. Sker återkallelsen senare, dock senast under huvudförhandlingen (ankeforhandling), halveras avgiften.

---

[56] Lov om domstolene (13 aug. 1915 nr 5) §§ 1, 5, 12, 21, 54, 56 och 57.

[57] Tvistemålsloven §§ 323–325; Lov om domstolene § 72 och § 76.

[58] Tvistemålsloven § 273 och § 274.

3.6 Kinesiska rättssystem - Japan

Den kinesiska synen på juridik och konfliktlösning är i mycket påverkad av Konfucius indelning av regler i moraliska regler (li) och påtvingade rättsregler (fa). Hederliga människors mellanhavanden kräver inte domare och rättskipning utan enskilda skall själva lösa sina tvister. Den som inte går med på en förlikning utan drar en tvist inför domstol stör samhällsfriden och förlorar ansiktet - något som för övrigt även drabbar hela hans släkt. Dessa tankegångar har fått spridning inte bara i det som i dag utgör folkrepubliken Kina utan även i de industrialiserade länderna öster och sydost därom. I dessa områden har annars engelsk rätt (Hong Kong och Singapore) eller kontinentaleuropeisk rätt (Japan, Taiwan och Sydkorea) till det yttre haft ett stort inflytande. Men: "[d]e formellt gällande rättsreglerna har inte riktigt penetrerat den konfucianska skölden. De spelar en underordnad roll i människors liv, eftersom konflikterna löses genom olika slags kompromisser och förlikningar."[59]

Den japanska statsmakten intog i vart fall under tiden omkring år 1600 till det senaste sekelskiftet en negativ inställning till att lösa enskildas tvister i domstol. Denna inställning sätter än i dag i viss utsträckning sin prägel på rättslivet i Japan.[60]

Den akademiska juristutbildningen är endast till en del inriktad på juridik. Den som aspirerar på att bli domare eller advokat måste därför avlägga särskilda prov för att bli antagen till en tvåårig utbildning i domstolarnas regi. Även den avslutas med svårforcerade prov. Den årliga produktionen av på detta sätt "tingsmeriterade" jurister uppgår till kanske 500. Advokatkåren räknar (1992) omkring 17 000 medlemmar. Part får uppträda själv inför domstol. Något advokattvång råder således inte. Däremot gäller i praktiken advokatmonopol; domstolarna godtar endast i undantagsfall andra ombud än advokater. Vid sidan om den egentliga advokatkåren förekommer dock numerärt mer betydelsefulla grupper som yrkesmässigt deltar vid upprättande av avtal, verkar som skattejurister eller specialiserat sig på hantering av patent.[61]

---

[59] Bogdan, s. 211-220; citatet från s. 218.

[60] Se t.ex. Kaneyoshi Hagiwara i SvJT 1992 s. 247-249; Johnny Sågänger i Advokaten 1993 s. 70.

[61] Kaneyoshi Hagiwara i SvJT 1992 s. 244-245; Cromie-Park, s. 274; Johnny Sågänger i Advokaten 1993 s. 72.

Domstolar

Den japanska domstolsorganisationen saknar specialdomstolar. I botten förekommer domstolar för småmål (1990 var värdegränsen 900 000 JPY) och summarisk process. I övrigt ingår distriktsdomstolar (*Chiho saibansho*), överdomstolar (*Kôtô saibansho*) och en högsta domstol (*Saikô saibansho*). Det finns ungefär 2 000 domare inklusive biträdande domare. Domarkarriären är sluten.[62]

De japanska distriktsdomstolarna handlägger omkring 130 000 mål om året. En distriktsdomstol består normalt av en enda domare vid avgörandet men kan i komplicerade mål döma med tre domare. De större distriktsdomstolarna är indelade i avdelningar. Särskilda avdelningar för handelsmål förekommer.[63]

Förfarande

Det finns två typer av förfaranden inför en japansk domstol i ett tvistemål: ett "avgörandeförfarande" och ett "förlikningsförfarande".

"Avgörandeförfarandet" startar med skriftväxling och övergår sedan till en serie av förhandlingar. Rätten kan hålla förhandlingar i målet med någon månads mellanrum. Vid förhandlingstillfällena lägger parterna fram sina ståndpunkter och rätten tar upp bevisning. I praktiken förekommer även att rätten söker få parterna att nå en uppgörelse vid dessa sammanträden. I enkla fall kan det ta omkring ett år innan rätten avgör målet - i mera komplicerade kan det ta åtskilliga år. Part kan i stället för att väcka talan inleda ett "förlikningsförfarande" (*Chôtei*). Rätten kan också under avgörandeförfarandet hänskjuta tvisten till förlikningsförfarande. Parterna får då möjlighet att inför en särskild förlikningskommitté - övervakad av rätten - söka nå en överenskommelse. Förlikningsförfarandet är till skillnad från avgörandeförfarandet undandraget allmänhetens insyn.[64]

Kostnader

Principen är att den förlorande parten skall ersätta den vinnande parten för rättegångskostnader. Ersättningsskyldigheten innefattar olika utlägg

---

[62] Cromie-Park, s. 186-187.

[63] Kaneyoshi Hagiwara i SvJT 1992, s. 247.

[64] Cromie-Park, s. 188-189.

såsom domstolsavgifter och vittneslöner. Ombudsarvode utgör emellertid inte rättegångskostnad enligt japansk rätt. I mål om kontraktsbrott kan utgifter för ombudsarvode i stället bli ersatta som en del av skadan om det föreligger kausalitet mellan kontraktsbrottet och utgiften.[65]

[65] Cromie–Park, s. 243–245.

4 Allmänna utgångspunkter för överväganden

Två former av rättsligt verksam tvistlösning, rättegång och skiljeförfarande, med var sin huvudkaraktär, bör bestå.

Förstärkning av rättsskyddet för svaga och utsatta parter bör i första hand komma till stånd genom förbättrad rättegång. En förbättring av rättegången bör öka dess attraktionskraft så att tvistlösning i domstol blir det naturliga alternativet i avtalsförhållanden där rättsskyddsaspekterna gör sig gällande. Samtidigt måste hållas öppet för behovet att genom regler i fråga om skiljeförfarandet söka stärka rättsskyddet för vissa grupper av parter.

Förbättringar i rättegången bör ta sikte på avtalsförhållanden där annars avtal om ett skiljeförfarande skulle användas. Den viktigaste målgruppen för förslag med denna inriktning är det svenska näringslivet. I avtalsförhållanden med internationell anknytning spelar andra faktorer in som gör rättegång mindre tilltalande för part.

Åtgärder för att stimulera prejudikatbildningen är främst aktuella på de områden som näringslivstvisterna rör men bör också ses i ett vidare perspektiv.

4.1 Rättegång kontra skiljeförfarande

Utredningen har i detta skede av arbetet att undersöka om rättsskyddet i skiljeförfarandena är tillräckligt för ekonomiskt svaga parter eller parter vilkas anspråk har ett mindre ekonomiskt värde. Vidare skall utredningen överväga vilka åtgärder som kan vidtas för att öka de

allmänna domstolarnas konkurrenskraft såvitt avser näringslivets tvister i förhållande till skiljeförfarandet. Det finns anledning att först skänka några tankar åt relationen i allmänhet mellan skiljeförfarande och rättegång.

Det på avtal grundade skiljeförfarandet är en form av privat rättskipning på förmögenhetsrättens område. Man kan - summariskt uttryckt - säga att det syftar till ett snabbt och slutligt avgörande av tvister utan insyn utifrån. Det förekommer visserligen andra mekanismer i samhället för lösning av tvister utanför domstol, t.ex. genom medverkan av olika nämnder. Det är emellertid bara avgöranden genom skiljeförfarande som får samma rättsverkningar som en domstols dom.

Att staten sålunda gör ett undantag från sitt monopol på rättskipning kan - åtminstone med ett nutida synsätt - föras tillbaka på den i västerländska rättssamhällen rådande principen om avtalsfrihet mellan enskilda. Om rättsordningen godtar parters överenskommelser om reglering av deras mellanhavanden, är det konsekvent att också acceptera deras avtal att låta någon utomstående slita en tvist dem emellan.

Rättegång är det förfarande genom vilket domstolarna löser tvister bl.a. på förmögenhetsrättens område. Förfarandet är utförligt lagreglerat, det innefattar användning av tvångsmedel, det står i huvudsak kostnadsfritt till parternas förfogande och det medför i princip möjlighet till överprövning i en eller två instanser.

Så ter sig läget vid en kort beskrivning utifrån gällande svensk rätt. Man bör dock ha klart för sig att skillnaderna mellan rättegång och skiljeförfarande teoretiskt sett mycket väl skulle kunna jämnas ut. Skiljeförfarande måste för att få rättslig relevans vara legitimerat genom lagstiftning. Denna kan göras mer eller mindre utförlig t.ex. när det gäller att ge regler om förfarandet i skiljetvister. Också befogenheterna att angripa en skiljedom vid domstol kan variera i lagstiftningen. Inget hindrar heller att staten genom rättshjälp mildrar parternas kostnadsansvar gentemot skiljemännen. Skiljenämnden kan tillerkännas kompetens att bruka även vissa tvångsmedel. Tekniskt kan lagregleringen om skiljeförfarande föras samman med reglerna om domstolsprocess i ett lagkomplex.

Å andra sidan kan regleringen av domstolsprocessen på olika sätt närmas till vad som gäller för skiljeförfarande. Parterna kan t.ex. tänkas få inflytande på rättens sammansättning, de kan ges vidsträckt utrymme att bestämma proceduren och de kan få befogenhet att kräva sekretess kring rättegången. Rätten att överklaga kan begränsas. I viss utsträckning kan säkert också parterna avkrävas ett kostnadsbidrag för domstolens arbete med tvisten.

Även om det sagda är riktigt, saknar det praktisk aktualitet att mera radikalt lösa upp skillnaderna mellan rättegång och skiljeförfarande. Såvitt gäller skiljeförfarandet är den självklara utgångspunkten för utredningen ett institut av det slag som har förordats i utredningens första betänkande. I fråga om rättegången är visserligen en huvuduppgift för utredningen att undersöka, om man på olika sätt kan närma reglerna till vad som gäller för skiljeförfarande. Direktiven förutsätter emellertid att arbetet inriktas på lösningar inom ramen för den nuvarande domstolsstrukturen. Utredningen utgår också från att hybridlösningar som att tillskapa skiljedomstolar inom tingsrättsorganisationen (se förslag av Domstolskommittén i SOU 1972:22) saknar aktualitet.

Förutsättningen för det fortsatta resonemanget är med andra ord att det kommer att bestå två former av rättsligt verksam tvistlösning, rättegång och skiljeförfarande, med var sin huvudkaraktär.

4.2 Frågan om förbättrad rättegång bör behandlas först

Mellan utredningens deluppgifter - att skydda främst svaga avtalsparter som träffat skiljeavtal och att förbättra domstolarnas möjligheter att handlägga näringslivets tvister - finns, som framgår av direktiven, ett samband. Direktiven ger närmast intryck av att rättsskyddsfrågorna står först i tur för behandling. Lämpligheten av detta kan emellertid ifrågasättas.

Gäller det att värna om enskildas rättsskydd måste man räkna med åtgärder som på ett eller annat sätt griper in i parters möjlighet att fritt ta i anspråk skiljeförfarande för att lösa sina tvister. De skäl av annan art som kan tala för en överströmning från skiljeförfarande till domstolsprocess har däremot inte sådan angelägenhetsgrad att det kommer i fråga att försvåra anlitandet av skiljeförfarande; det framgår redan av uppgiftsformuleringen att det i denna del endast handlar om åtgärder på domstolssidan.

Allmänt sett är det önskvärt att hålla tillbaka ingrepp i parters frihet att träffa avtal om hur deras ekonomiska tvister skall lösas. Detta har att göra med avtalsfrihetens grundläggande betydelse för en marknadsekonomi och med den vidsträckta användningen av avtalsreglering inom affärsvärlden. Utifrån ett sådant betraktelsesätt blir det befogat att i första hand fråga efter metoder att förbättra domstolarnas kapacitet att handlägga näringslivets tvister. Lyckas detta, kan man räkna med att en

del rättsskyddsproblem får en lösning så att säga på köpet. Åtskilliga parter, som av slentrian eller mer eller mindre välgrundad misstro mot domstolarnas handläggning av tvistemål har brukat ta in skiljeklausul i sina avtal, kan komma att avstå från detta. Saken kan få särskild betydelse för de i direktiven berörda fallen där parterna i och för sig kanske har ekonomisk möjlighet att genomföra ett skiljeförfarande men ändock avstår från det därför att tvisten rör värden som ter sig alltför begränsade satta i relation till skiljedomskostnaderna.

Utredningen tar av anförda skäl först upp till behandling frågan om att öka domstolsprocessens attraktionskraft för tvistlösning inom främst näringslivet. Det kan rent av hävdas att önskemålet att indirekt tillgodose rättsskyddsaspekten genom en billigare tvistlösning är det starkaste - om än inte enda - motivet för åtgärder i syfte att förbättra den dispositiva rättegången. Samtidigt måste hållas öppet för behovet att genom regler i fråga om skiljeförfarandet söka stärka rättsskyddet för vissa grupper av parter.

4.3 Kärnområdet är avtal om ett judiciellt förfarande

Förslagen bör inte syfta till att rättegång skall ersätta de olika former av tvistlösning som sker utanför domstolarna vid sidan om skiljeförfarandet. Förutom rättegång och skiljeförfarande (judiciell konfliktlösning) förekommer åtskilliga andra former för lösning av tvister (jämför avsnitt 2.5). Dessa andra former har det gemensamt med skiljeförfarandet att de som princip förutsätter parternas samtycke. Den avgörande skillnaden mot rättegång och skiljeförfarande är att statsmakten inte verkställer resultatet av tvistlösningen.

En fråga är då om utveckling - t.ex. enligt amerikansk modell - av alternativa former för lösning av tvister bör vara ett mål för utredningen. Bortsett från att många av de i utlandet förekommande formerna av alternativ tvistlösning närmast kommit till på grund av brister i landets domstolsförfarande som det svenska saknar, står en utveckling av sådana former delvis i strid med det i direktiven uttalade målet att förstärka prejudikatbildningen. Häremot kan invändas att billiga och enkla former för tvistlösning är ägnade att förstärka rättsskyddet i så måtto att de håller parternas kostnader för tvistlösningen nere. De alternativa tvistlösningsmetoderna drabbas dock ofta även av kritik för att inte tillgodose rättsskyddsintresset i meningen att ge parterna ett

materiellt riktigt avgörande. Utredningen går inte vidare med tankar om att söka åstadkomma nya, reglerade former för alternativ tvistlösning utan koncentrerar sitt arbete till att skapa ett alternativ inom domstolsorganisationen till skiljeförfarandet.

Skiljeförfarande kommer till stånd antingen därför att det finns särskilda föreskrifter om att skiljenämnd skall avgöra tvister på ett visst område, legalt skiljeförfarande, eller därför att parterna avtalat om det, konventionellt skiljeförfarande (jämför avsnitt 2.2). Utredningen har tolkat direktiven så att arbetet i första hand skall ta sikte på konventionella skiljeförfaranden.

Förslagen som gäller domstolarnas attraktivitet bör avse skiljeförfaranden, oavsett om parterna ingått skiljeavtal före eller efter tvistens uppkomst. I det senare fallet lär dock inte förslagen få några effekter. Teoretiskt sett kan två parter träffa avtal om skiljeförfarande för att pröva en tvist mellan dem som inte har något samband med ett avtalsförhållande mellan parterna. Det är således möjligt för parter i en tvist om utomobligatoriskt skadestånd att låta skiljemän avgöra tvisten. I praktiken är det mycket sällsynt.

Även i fråga om åtgärder som särskilt tar sikte på rättsskydd bör den gjorda avgränsningen i princip vara vägledande. Behovet av rättsskydd är emellertid olika stort beroende på om parter ingår skiljeavtal före eller efter uppkomsten av en tvist.

4.4 Målgruppen är det svenska näringslivet

Den viktigaste målgruppen för åtgärder som syftar till att göra de allmänna domstolarna till ett attraktivt tvistlösningsorgan är svenska företag.

När det gäller tvister med internationell anknytning, t.ex. där ena parten är ett utländskt företag, är sannolikheten för att ett bättre förfarande i svenska domstolar skall få några effekter ganska liten. En av orsakerna till användningen av skiljeavtal i internationella förhållanden är ju att parterna vill åstadkomma balans mellan sig och t.ex. få garantier för att tvistlösning sker enligt en känd rättsordning och utan otillbörliga nationella hänsynstaganden. I förhållanden utan internationell anknytning är valet mellan tvistlösning i domstol eller i skiljenämnd däremot i huvudsak grundat på sådana faktorer som går att påverka inom ramen för utredningsuppdraget.

En avgränsning till icke internationella förhållanden kan från en synpunkt sägas vara motiverad även i fråga om rättsskyddet; det skulle

knappast finnas något omedelbart skäl för den svenska rättsordningen att ingripa med rättsskyddsregler i avtalsförhållanden där inget svenskt intresse är berört. Tvärtom skulle åtgärder som den internationella affärsvärlden kan uppfatta som riktade mot skiljeförfaranden kunna skada den stora popularitet Sverige fått som forum för skiljeförfaranden i internationella tvister. Å andra sidan kan en åtskillnad i det rättsskydd den svenska rättsordningen erbjuder komma att stå i strid med Sveriges internationella åtagande och även i övrigt sägas bygga på ett förlegat protektionistiskt synsätt. Riktmärket bör i denna del vara att söka åstadkomma en likabehandling som samtidigt inte skadar Sveriges anseende som forum i internationella tvister.

4.5 Prejudikatstimulansen bör ses i ett vidare perspektiv

Ett skäl som ofta anförs för att söka göra rättegången mera attraktiv för näringslivets tvister är bristen på prejudikat inom centrala delar av förmögenhetsrätten. Det är dock tveksamt om enbart åtgärder för att förbättra domstolarnas attraktivitet skulle komma att få några större omedelbara effekter på prejudikatbildningen. Det för parterna dominerande är att få tvisten löst, inte att - ofta först efter lång tid och till stora kostnader - bidra till prejudikatbildningen. Det är därför lämpligt att undersöka möjligheten att med särskilda, från uppdraget i övrigt fristående åtgärder söka underlätta framväxten av vägledande avgöranden.

Arbetet skulle i och för sig främst kunna ta sikte på prejudikatstimulans som gäller delar av den centrala förmögenhetsrätten med anknytning till kommersiella förhållanden. Å andra sidan skulle åtgärder med en sådan särskild inriktning kunna anses komma att strida mot principen om olika måls lika behandling. Samtidigt kan det antas att generellt verkande åtgärder får störst effekt på de områden där bristen på prejudikat är mest besvärande och således leder till samma resultat som mera tveksamma, på vissa typer av mål inriktade åtgärder.

5 En slagkraftigare rättegång

Detta kapitel behandlar frågor som gäller domstolarnas konkurrenskraft som konfliktlösande organ. Frågor som gäller sekretess i domstolarna tar utredningen dock upp i kapitel 6.

5.1 Motiv, medel och mål

De tyngsta skälen för att söka få till stånd en ökad användning av rättegång för näringslivets tvister är önskemålet att öka parternas rättsskydd samt att underlätta prejudikatbildningen på det kommersiella området och stärka domstolarnas kompetens att avgöra tvister på detta område. Samtidigt talar önskemålet om att undvika en överbelastning av domstolarnas kapacitet utan motsvarande nytta för en viss återhållsamhet med att stimulera användningen av domstolsprocessen.

Hela området för rättskipningens organisation och bedrivande skulle i och för sig kunna ställas under prövning. Direktverkande åtgärder för att göra domstolsalternativet mera konkurrenskraftigt ligger emellertid närmare till hands. Lämpliga är åtgärder som förbättrar rättegången på de punkter där skiljeförfarandet i allmänhet anses ha ett försteg: kompetensen, snabbheten och flexibiliteten.

Målet är således att öka parters frihet att välja den tvistlösningsform som passar dem bäst. För att åstadkomma denna valfrihet är det önskvärt att förbättra rättegången. Parterna tvingas därigenom inte välja mellan en god och en dålig tvistlösningsmetod utan har tillgång till två goda, var med sin karaktär.

Det är givetvis inte något självändamål att försöka få till stånd en ökning av antalet näringslivstvister i domstolarna, oavsett om det sker genom en överströmning från skiljeförfarande eller genom en ökad användning

av judiciell tvistlösning inom näringslivet. För detta måste föreligga vägande skäl. Mot dessa får ställas de nackdelar som kan tänkas vara förenade med en sådan överföring. Mot bakgrund av denna genomgång av motiven för förändringar får sedan bedömas hur pass radikala åtgärder som kan komma i fråga för att gynna anlitandet av domstolsprocess. Det är därvid att märka att vissa medel att attrahera tvister till domstolarna kan komma i konflikt med andra önskemål om rättskipningens utformning eller med grundläggande processprinciper. En ungefärlig bedömning bör göras av den framtida inbördes rollfördelningen mellan skiljeförfarande och rättegång.

Utredningens undersökningar om förekomsten av näringslivstvister i domstol (bilaga 5) och om frekvensen av skiljeförfaranden (bilaga 3–4) utgör en bakgrund till övervägandena. De visar att många näringslivstvister redan i dag avgörs av allmän domstol medan antalet skiljeförfaranden är relativt litet. En sådan jämförelse haltar dock. Tvister som avvecklas på ett tidigt stadium redovisas i högre grad i statistiken, om de går till domstol än om de skall behandlas i skiljeförfarande. Många av de redovisade målen i domstol avgjordes av en domare (se tabell 8, bilaga 5), vilket tyder på att det rör sig om mål med ett begränsat värde på tvisteföremålet eller om mål av enklare beskaffenhet. Stöd för antagandet att tvisterna vid domstol gäller begränsade värden ger även detaljstudien vid Stockholms tingsrätt (se tabell 13, bilaga 5). Det är i hög grad en typ av mål där skiljeförfarande knappast är ett realistiskt alternativ. I gengäld är vissa slags tvister inom affärsvärlden nästan enbart representerade bland skiljeförfaranden; utredningen återkommer till detta.

5.1.1 Varför mera konkurrenskraftig rättegång?

Skiljeavtal torde inte sällan vara betingade av en mer eller mindre medveten föreställning om att tvistlösning vid domstolarna är mindre effektiv och kompetent. Sådana skiljeavtal kan ingås också av ekonomiskt svaga parter eller komma att träffa tvister som gäller mindre eller måttliga värden. Konsekvensen kan bli att någon rättslig prövning inte kommer till stånd vare sig i skiljeförfarande, som är eller i vart fall ter sig för dyrt (se härom avsnitt 8.1), eller i rättegång. Det har redan i avsnitt 4.2 framhållits att ett viktigt skäl att förbättra domstolarnas tvistlösningsmekanism är att uppmuntra parter att i de nämnda fallen avstå från skiljeförfarande och i stället lita till domstolsprövning, låt vara att även denna kan vara hindersamt kostnadskrävande. På detta sätt kan

det processuella rättsskyddet, "tillgången till rättvisa" (access to justice) i verkligheten stärkas utan att någon regel som griper in i avtalsfriheten har behövt tillämpas.

Det kan emellertid åberopas argument för att näringslivets tvister i större omfattning än för närvarande borde prövas av domstol, även i de fall då ett i och för sig fullt tillfredsställande skiljeförfarande kan genomföras. Å andra sidan finns också argument som talar mot en alltför stor ökning av måltillströmningen till domstolarna. Argument av dessa slag kan punktvis sägas gälla

- Den handlingsdirigerande funktionen
- Den normbildande funktionen
- Intresset av bredd i domstolarnas verksamhet
- Intresset av insyn i rättskipningen
- Intresset av att hushålla med domstolarnas resurser m.m.

I det följande diskuteras dessa argument vidare. En sammanfattande bedömning görs i slutet av avsnittet.

Den handlingsdirigerande funktionen

Ett huvudsyfte med tvistemålsprocessen är givetvis att åstadkomma konfliktlösning eller, om man så vill, reparation. För parterna i en tvist är denna funktion den intressanta. När skiljeförfarande väl kommer till stånd i vårt land uppfyller det, allmänt sett, högt ställda krav på rättssäkerhet och kvalitet i handläggning och avgörande. Från denna synpunkt finns inte skäl att verka för en minskad användning av skiljeförfarande.

Processen anses emellertid ha även en annan funktion, nämligen en styrande, handlingsdirigerande eller preventiv uppgift.[1] Genom att de tvistlösande organen konsekvent tillämpar gällande rätt skapas – är tanken – respekt i det praktiska rättslivet för de materiella reglerna som får det önskvärda genomslaget. Betydelsen av denna funktion är dock omstridd.

Om skiljetvister i betydande omfattning avgjordes efter skälighetsbedömning eller annars efter annat än rättsliga kriterier, kunde befaras en uppluckring i vissa lägen i parternas vilja att följa lagstiftning och avtal. I vårt land är det emellertid vedertaget att skiljetvister bör avgöras enligt

---

[1] Se t.ex. SOU 1994:99 s. 39 ff., och 42 ff., samt Per Henrik Lindblom, Allmän domstol som alternativt tvistlösningsorgan, i Festskrift till Per Olof Bolding, s. 263 med hänvisningar i not 5.

lag, om parterna inte är överens om annat.[2] Kvar står då att kunskapen om de privata skiljedomarna inte på samma sätt kan nå de önskvärda målgrupperna som informationen om de offentliga domstolsdomarna. Den försvagning av tvistemålsavgörandenas handlingsdirigerande effekt som detta kan föra med sig torde emellertid vara ganska marginell.

Den normbildande funktionen

Domstolarna har inte bara en i snäv mening rättstillämpande uppgift utan också rättsutfyllande och rättsskapande funktioner. Dessa tar sitt tydligaste uttryck i den prejudikatbildning som är den främsta uppgiften för våra högsta domstolar, Högsta domstolen och Regeringsrätten. Den moderna lagstiftningens komplexitet och dess användning av ramföreskrifter och målsättningsbestämmelser har ökat behovet av rättsliga principavgöranden.

Tvistlösning genom skiljeförfarande kan knappast tillgodose behovet av normbildning genom prejudikat. Det är en given följd av att skiljeförfarandena inte är offentliga och att någon materiell överprövning inte sker av skiljedomarna. Detta skulle visserligen betyda mindre, så länge en viss andel av tvistemålen kom under de allmänna domstolarnas bedömning. Det är emellertid en utbredd uppfattning att det på delar av det förmögenhetsrättsliga området råder en besvärande "prejudikattorka". Denna uppfattning tycks delas av en arbetsgrupp inom Högsta domstolen vars rapport nyligen har överlämnats till Justitiedepartementet. Enkätundersökningen (se avsnitt 2.2.2) har visat att skiljeavtal nästan alltid förekommer i t.ex. avtal om företagsöverlåtelser eller avtal med mellanmansrättsliga drag (agenturavtal, avtal om franchising) eller andra avtal om samarbete inom näringslivet (konsortialavtal, joint venture-avtal). I motsvarande mån torde domstolsprejudikat saknas i dessa ämnen. Visserligen framgår av de intervjuer utredningen gjort med en grupp mycket anlitade skiljemän att inslaget av prejudikatfrågor i skiljetvisterna inte är större än i de tvister som förekommer vid allmän domstol. Men, eftersom skiljetvisterna delvis rör sådana rättsområden som sällan eller aldrig kommer under de allmänna domstolarna prövning, skulle en ökad tvistlösning i domstol kunna vara en viktig grund för en ökad prejudikatbildning.

Att bristen på prejudikat inom ett rättsområde är oläglig är tydligt nog. Den leder till en splittrad rättstillämpning, till ett ökat antal tvister

---

[2] SOU 1994:81 s. 153 f.

och till osäkerhet i beslutsfattande för enskilda och företag. En sådan osäkerhet kan få negativa ekonomiska konsekvenser eftersom den är ägnad att försämra effektiviteten inom bl.a. handel och industri.

Intresset av bredd i domstolarnas verksamhet

Att tvistlösningen på vissa rättsområden i dominerande grad försiggår utanför domstolarna leder till att dessa kommer att sakna förtrogenhet med förhållandena inom dessa områden och står sämre rustade att ta sig an de mål som ändock kommer under deras bedömande. Detta skapar en ond cirkel: domstolarnas brist på erfarenhet är en orsak till att skiljeavtal kommer till användning, vilket leder till att domstolarna inte får den erfarenhet som behövs för att göra dem så attraktiva att parter avstår från skiljeförfarande. Även domstolarnas anseende påverkas i negativ riktning; de kan i värsta fall mera allmänt komma att spela rollen av organ som i fråga om dispositiva tvister i huvudsak endast anförtros enklare mål.

Det är ett samhällsintresse att den statliga domstolsorganisationen kan erbjuda en kvalitativt högtstående tvistemålsprövning. Detta tjänar också den rättskipning som sker inom ramen för skiljefarande. I längden torde den standard som domstolarna upprätthåller bli bestämmande också för kvaliteten i skiljeförfarandet. Ger domstolsprocessen otillfredsställande resultat, finns risk för negativa reflexer inom skiljeförfarandet.[3]

Intresset av insyn i rättskipningen

Från samhällelig synpunkt finns det ett intresse av att kunna följa rättskipningen också på det förmögenhetsrättsliga området. Det gäller inte minst de rättspolitiskt färgade rättsutfyllande och rättsskapande momenten i dömandet. Iakttagelserna kan ge upphov till en fruktbar debatt och leda till lagstiftningsinitiativ, t.ex. till skydd för svaga parter eller för tredjemansintressen. Behovet av insyn gör sig gällande även i en marknadsekonomi och i fråga om avtalsbestämmelser som trätt i stället för dispositiva lagregler.

En viss insyn i skiljenämndernas dömande verksamhet kan erhållas bl.a. genom rättsvetenskapens försorg. Domstolsprocessens offentliga

---

[3] SOU 1994:99 s. 47.

karaktär gör den emellertid klart lättare tillgänglig för den insyn och granskning som enligt det nyss sagda är önskvärd.

Intresset av att hushålla med domstolarnas resurser m.m.

De svenska domstolarna har under lång tid varit hårt arbetsbelastade och lidit brist på tillräckliga resurser. Nu aktuella besparingskrav utsätter domstolarna för betydande påfrestningar. Reformsträvandena går f.n. ut på att försöka koncentrera domarnas arbetsinsatser till de verkligt kvalificerade uppgifterna. Ofta framförs den synpunkten att antalet domarbefattningar bör minskas, om det skall vara möjligt för domstolarna att i konkurrens med andra arbetsgivare dra till sig de mest kvalificerade juristerna.

I belysning av det sagda kan det tyckas riskabelt att utsätta domstolarna för den ytterligare påfrestning som en högre frekvens rättegångar för att lösa näringslivets tvister skulle innebära. Detta gäller även under förutsättning att en reform innefattar täckning för domstolsväsendets ökade kostnader. Att en stor tillströmning av tvistemål kan överbelasta domstolarna och leda till att privatiseringen av tvistlösningen uppmuntras finns det erfarenhet av från t.ex. USA.[4] Från samhällsekonomisk synpunkt kan det vara fördelaktigt att kunna ta skickliga jurister utanför domarkåren i anspråk för tvisters avgörande.

Många skiljetvister gäller i huvudsak bevisbedömning och har inte principiella inslag - liksom fallet är med tvistemål inför allmän domstol. Det finns heller inga garantier för att just prejudikatfallen skulle finna väg över till domstolarna. En betydande andel av de mål som skulle komma att handläggas vid domstol i stället för av skiljemän skulle antagligen därför sakna intresse från de allmänna synpunkter som har redovisats ovan. Vissa sådana mål kan gälla ett stort antal delposter i t.ex. en entreprenad och i allmän domstol kräva en mer tidsödande behandling än i skiljeförfarande. De åsyftade vinsterna från samhällelig synpunkt av en ökad användning av rättegång är med andra ord osäkra och kan visa sig bli ganska små, särskilt vid en jämförelse med den ökade belastningen.

---

[4] Se Per Henrik Lindblom, Allmän domstol som alternativt tvistlösningsorgan, i Festskrift till Per Olof Bolding, s. 263 f.

En sammanfattande bedömning

Åtskilliga bärande skäl kan åberopas till stöd för åtgärder som gör rättegång till ett i jämförelse med skiljeförfarande mera lockande alternativ än den är för närvarande. Alla har emellertid inte samma styrka, och ett par av dem kan sägas ha en ganska teoretisk anstrykning. Tyngst väger dels önskemålet att öka användningen av rättegång i vissa tvister som inte bär upp ett skiljeförfarande och därmed förbättra parternas rättsskydd, dels strävan att underlätta prejudikatbildningen på det kommersiella området och stärka domstolarnas kompetens att avgöra tvister på detta område. Samtidigt talar önskemålet om att undvika en överbelastning av domstolarnas kapacitet, utan motsvarande nytta, för en viss återhållsamhet med att stimulera användningen av domstolsprocessen.

5.1.2 Allmänt om medlen för att öka konkurrenskraften

Avsnitt 5.2 och följande innehåller analyser av olika åtgärder för att göra rättegång mera tilltalande för näringslivets parter. Den naturliga utgångspunkten är att ta fasta på faktorer som är specifika för skiljeförfarandet och som upplevs som dess särskilda fördelar samt att undersöka om liknande arrangemang kan införlivas med domstolsförfarandet.

I detta avsnitt anlägger utredningen några mera allmänna synpunkter på de åtgärder som kan komma i fråga. Vissa av dessa kan mötas av invändningar på det principiella eller praktiska planet, även om de i och för sig skulle vara effektiva.

Så länge de tilltänkta åtgärderna inte syftar till annat än att komma åt missförhållanden eller förbättra domstolarnas möjligheter att effektivt och rationellt handlägga tvistemål *i allmänhet* behöver man knappast ha några dubier. En viss återhållsamhet är likväl påkallad. Hela området för rättskipningens organisation och bedrivande skulle nämligen kunna ställas under prövning. Domstolarnas funktionsduglighet påverkas inte bara av förfarandereglerna i mera snäv mening utan av en rad andra faktorer. Hit hör - förutom resurstillgången - t.ex. tingsrättsorganisationen, hovrätternas roll i instanskedjan, utbildning och rekrytering av domare, domarnas ställning i bl.a. lönehänseende samt den inre organisationen av domstolarnas arbete. En närmare granskning av rättegångsbalkens regler skulle antagligen också kunna ge åtskilliga uppslag till förenklingar och andra ändringar.

Flera av de berörda ämnena behandlas i särskild ordning. T.ex. ser Hovrättsprocessutredningen för närvarande över rättegången i hovrätt, och 1993 års Domarutrednings betänkande är föremål för övervägande efter remissbehandling. Från Justitiedepartementet har aviserats en övergripande översyn av domstolsorganisationen m.m. Stora delar av rättegångsbalken har vidare genomgått en omfattade reformering under det senaste decenniet.[5] Detta påverkar givetvis utredningens behandling av dessa frågor. Även bortsett härifrån är arbetet inriktat på mera närliggande och direktverkande åtgärder för att göra domstolsalternativet mera konkurrenskraftigt. Lämpliga medel är därvid åtgärder som förbättrar rättegången på de punkter där skiljeförfarandet i allmänhet anses ha ett försteg: kompetensen, snabbheten och flexibiliteten.

Mera känslig blir frågan om lämpliga medel när dessa specifikt inriktas på näringslivets tvister. Hur radikalt man här vågar gå fram skall delvis bedömas med hänsyn till reformens angelägenhetsgrad (se avsnitt 5.1.1). En avvägning mellan mål och medel får alltså göras.

Till en början bör man observera att en åtgärd kan vara ägnad att göra rättegång mera populär, samtidigt som den motverkar någon av de funktioner hos rättegången som enligt det tidigare sagda borde främjas ur allmän synpunkt genom en överflyttning från skiljeförfarande. Dilemmat märks särskilt när man överväger att införa ökad domstolssekretess i affärstvister (se härom vidare kapitel 6).

En särbehandling av näringslivets tvister väcker också frågor om hur långt man kan gå utan att komma i konflikt med grundläggande principer om likabehandling inom rättsväsendet.

Oavsett hur det förhåller sig med detta kan det finnas anledning att undvika mera omvälvande åtgärder. Redan direktiven ställer sig negativa till långtgående förändringar i domstolsstrukturen. Även när det gäller reglerna om förfarandet vid domstolarna är enligt utredningen en viss moderation i åtgärdsförslagen motiverad. Det är inte befogat att i näringslivstvister överge processprinciper som ger den svenska rättegången dess prägel, t.ex. grundsatserna om muntlighet, bevisomedelbarhet och koncentration, något som inte hindrar modifikationer i dessa grundsatser. Över huvud taget kan det vara en styrka att parter som vänder sig till domstol i betydande utsträckning kan förutse hur domstolen kommer att handlägga tvisten; häri ligger en viss rättssäkerhetsgaranti.

---

[5] Jämför avsnitt 1.3.

Det sagda innebär, som utredningen redan har varit inne på, att även efter en reform rättegång och skiljeförfarande i näringslivstvister kommer att behålla var sin profil.

5.1.3 Målet: konkurrens och komplettering

Som framgår av det föregående är utredningens mål att öka parters frihet att välja den tvistlösningsform som passar dem bäst. För att åstadkomma denna valfrihet är det önskvärt att förbättra rättegången. Parterna tvingas därigenom inte välja mellan en god och en dålig tvistlösningsmetod utan har tillgång till två goda, var med sin karaktär.

Målet är således inte att domstolarna skall konkurrera ut skiljeförfarandet. Det är i stället att domstolarna skall kunna erbjuda en lika god tvistlösningsform. Förslagen kommer med all sannolikhet inte att leda till att skiljeförfarandet som tvistlösningsmekanism radikalt trängs tillbaka - och syftar som sagt var inte heller till det. Skiljeförfarandet har en särskilt viktig uppgift när det gäller konfliktlösning mellan parter av olika nationalitet. Att den svenska rättsordningen här understödjer skiljeförfarandet gynnar handelsutbytet och svensk företagsamhet. Tvistlösning genom skiljeförfarande har vidare en stark tradition inom vissa branscher, en tradition som inte bryts i första taget. Även i övrigt kommer säkerligen skiljeförfarande att anlitas i icke oväsentlig utsträckning.

Det är en styrka i rättslivet att ha tillgång till två väl fungerande tvistlösningsmetoder. Även om det förekommer en viss konkurrens mellan dem, kompletterar de samtidigt varandra. Vad reformen bör syfta till är endast en förskjutning i balansen mellan skiljeförfarande och rättegång i näringslivstvister till den senare tvistlösningsmetodens förmån.

Först efter genomgången av olika sätt att göra rättegången mera attraktiv är det möjligt att bedöma den sammantagna effekten. Hänsyn får då också tas till betydelsen av bättre information om domstolsalternativet till näringslivets aktörer. Den återhållsamhet som har förespråkats i det föregående kan emellertid preliminärt tala för begränsade verkningar på frekvensen näringslivstvister vid domstolarna. Till detta är att säga att de ändamål av mera allmän art som en reform syftar till att främja, t.ex. prejudikatbildningen, kan tillgodoses på ett rimligt sätt redan vid en måttlig strömkantring av tvister till domstolarna, i vart fall i kombination med särskild åtgärder för att stimulera prejudikatbildningen (se vidare kapitel 7). Tvistemålsrättegången kan i denna del fylla

sin allmänna funktion utan att komma till en mycket flitig användning; kvaliteten torde betyda mer än kvantiteten. När det däremot gäller att tillgodose intresset av rättsskydd för parter vars ekonomiska förhållanden inte är sådana att skiljeförfarandet är ett realistiskt alternativ är det snarast frågan om att över huvud öppna möjligheten till judiciell tvistlösning, inte att föra över tvistlösningen från skiljeförfarande till rättegång.

Utgångspunkten är således att domstolarna av egen kraft skall bli attraktiva organ för näringslivets konfliktlösning. Förslagen i de följande avsnitten tar därför sikte på att allmänt förbättra domstolarnas kompetens att handlägga tvister med anknytning till näringslivets förhållanden samt att förbättra själva förfarandet genom att göra det snabbare, mera serviceinriktat och bättre anpassat till vad det enskilda målet kräver. Förslagen innefattar emellertid också åtgärder för att skapa en särskild kompetens inom ramen för nuvarande domstolsorganisation men med beaktande av den faktiska koncentrationen av industri och handel som förekommer i och kring de största städerna.

Dessa medel är avsedda att öka valfriheten hos näringslivets parter när det gäller att välja form för konfliktlösning i ett judiciellt förfarande.

5.2 Rätt att välja domare?

Utredningen föreslår inte att parterna i en tvist skall få en generell möjlighet att välja vilken domare vid domstolen som skall handlägga målet. Det är tveksamt om en rätt för parterna att välja domare skulle medföra att rättegång blev mera attraktiv som konfliktlösningsform. Valrätten skulle också medföra ingrepp i flera grundläggande principer eller ge upphov till praktiska svårigheter som gör den olämplig.

Däremot föreslår utredningen ett förtydligande av den möjlighet en part redan i dag har att villkora samtycke till avgörande med ensamdomare av att det blir den domare som skött förberedelsen av målet eller en ordinarie domare som dömer i målet. Syftet är att minska antalet huvudförhandlingar som sker med tre domare i rätten i de fall det inte är motiverat av målets svårighetsgrad.

5.2.1 Ingen generell rätt att välja domare

En av de frågor som utredningen enligt direktiven bör överväga är parternas inflytande över domstolens sammansättning. Bakgrunden är givetvis att skiljeförfarandets popularitet delvis beror på att parterna till skiljemän kan utse personer som de vet är särskilt skickliga och som de har förtroende för.

I enkätundersökningen fick de tillfrågade ange vilken vikt de fäster vid bland annat möjligheten att välja skiljeman som skäl för att använda skiljeförfarande i stället för rättegång. Svaren varierar. Allmänt sett är emellertid just möjligheten att välja skiljeman det som man framhåller som det tyngsta argumentet för skiljeförfarande. En svaghet i enkätsvaren är att en del av de tillfrågade har en tämligen begränsad erfarenhet av tvistlösning i skiljeförfarande och rättegång eller huvudsakligen har erfarenheter från bara den ena tvistlösningsformen. Advokaterna är dock en grupp med erfarenhet från båda formerna. De fäster - som ett genomsnitt - större vikt vid snabbheten än möjligheten att välja skiljeman.

Denna skillnad är intressant. Den inrymmer nämligen den viktiga frågan om förhållandet mellan förmåga och tilltro till förmågan. Avsnitt 5.3 behandlar närmare förmågan, dvs. kompetensen. Kanske större betydelse än den verkliga kompetensen har emellertid den tilltro till förmågan som näringslivets parter har. Bland annat skillnaderna i enkätsvaren talar för detta.

Det finns många olika skäl för förtroende. Ett rationellt skäl för förtroende är god erfarenhet. I ett läge där avtal inom stora delar av näringslivet regelmässigt innehåller skiljeklausuler är det mindre troligt att näringslivet får någon erfarenhet, god eller dålig, av förmågan hos domare i allmänhet att i domstol pröva näringslivets tvister. Domarens kompetens utgör då en okänd faktor och innebär ett risktagande som man kan undvika genom att i skiljeförfarandet påverka det konfliktlösande organets sammansättning.

I utlandet förekommer på många håll särskilda handelsdomstolar där meddomare från näringslivets egna led deltar i rätten (se kapitel 3). Ofta åtnjuter de gott anseende. Ett näraliggande exempel är Sø- og Handelsretten i Köpenhamn. En orsak till dess popularitet inom danskt näringsliv anger man vara just att näringslivets eget folk deltar i prövningen av tvisterna och att detta skapar ett förtroende för domstolen, annorlunda uttryckt genom att undanröja osäkerheten om domstolens kompetens. Även koncentrationen av näringslivstvister till denna domstol och det

mycket begränsade antalet juristdomare vid domstolen är faktorer som ger näringslivet erfarenhet av domstolen och verkar i samma riktning.

Mot denna bakgrund är sannolikt näringslivets begränsade erfarenhet av konfliktlösning i domstol en bidragande orsak till att man fäster sådan vikt vid möjligheten att i skiljeförfarandet utse skiljeman. En annan orsak kan naturligtvis vara negativa egna erfarenheter från domstolarna.

Under utfrågningarna har man fört fram att parterna fruktar att domstolen skall låta en mindre skicklig eller erfaren domare handlägga tvisten. Domarutbildningen innebär att relativt oerfarna yngre domare kan komma att handlägga även komplicerade mål. Cirkulationen mellan specialiserade avdelningar i en större tingsrätt kan även leda till att en ordinarie domare som under flera år bara handlagt brottmål plötsligt är placerad på en tvistemålsavdelning. Parternas rädsla är således inte obefogad. I enkätsvar och vid utfrågningarna med advokater har man också fört fram kritik som tar sikte på att domare i många fall inte har tillräcklig förtrogenhet med näringslivets förhållanden. Förslagen i avsnitt 5.3 avser att komma till rätta med detta problem. Trots det skulle en rätt för parter i domstol att välja domare vara ett sätt att göra konfliktlösning i domstol mera attraktiv för näringslivet. Oavsett orsakerna till näringslivets bristande förtroende för domstolarna är ju just möjligheten att påverka det tvistlösande organets sammansättning enligt enkätsvaren det allmänt sett tyngsta argumentet för att använda skiljeavtal.

Man kan tänka sig olika modeller för hur ett system med rätt för parterna att välja domare skulle kunna se ut. Efter förebild från skiljeförfarandet skulle vardera parten kunna få utse var sin domare vid tingsrätten vilka i sin tur utsåg den tredje. En annan variant är att parterna gemensamt utser alla tre domarna eller i vart fall de två som förutom en av lotten tilldelad referent skulle delta i målets avgörande.

Det finns emellertid både principiella och praktiska skäl som talar mot en rätt för parterna att välja domare.

Domarens opartiskhet är den kanske viktigaste grunden för tilltron till rättskipningen. Redan risken för uppfattningen att domarens opartiskhet inte står över varje tvivel ligger bakom reglerna om domarjäv. De går alltså längre än vad bara krav på faktisk opartiskhet egentligen kräver. För jäv är det nämligen enligt 4 kap. 13 § 10 p. rättegångsbalken tillräckligt att det beträffande en domare föreligger en särskild omständighet som är *ägnad* att rubba förtroendet till hans opartiskhet i målet. En likalydande jävsgrund finns visserligen i 1929 års skiljemannalag. Om den har samma innebörd som rättegångsbalkens regel är dock

inte helt klart.[6] Oavsett detta råder den väsentliga skillnaden att parter i rättegång inte disponerar över jäv. Det gör de däremot i skiljeförfarande. Det framgår av 21 § 1929 års skiljemannalag. Utredningens förslag i delbetänkandet innebär inte någon ändring på denna punkt.

Det är nog ganska naturligt att part i allmänhet som får möjlighet att påverka domstolens sammansättning ser detta som ett sätt att påverka utgången i målet. I den svenska processen finns för närvarande möjlighet för parter att påverka domstolens sammansättning enbart i tryckfrihetsmål. Parter kan i sådana mål utesluta tilltänkta jurymedlemmar, vardera parten sina, se 12 kap. 10 § tryckfrihetsförordningen. Parterna lär utnyttja uteslutningsrätten för att få vad de ser som politiska meningsfränder i juryn. Även om förhållandena är speciella i tryckfrihetsmålen speglar exemplet det hos varje part självklara målet att inom de ramar systemet ger söka framgång i sin sak. Det är troligt att part skulle på samma sätt utnyttja en rätt att välja domare med avsikten att inte enbart få en kompetent sammansättning i rätten utan också en sammansättning som på ett eller annat sätt skulle gynna partens sak.

Den domare som en part pekat ut torde inte vara mera vänligt inställd mot den parten än mot den andra parten. Valrätt skulle således knappast leda till några verkliga jävssituationer. Det väsentliga i sammanhanget är emellertid att det i parternas och allmänhetens ögon antagligen skulle växa fram tankar om den ena respektive den andra partens domare, tankar som är ägnade att rubba tilltron till domarens opartiskhet.

Risken för jävsliknande situationer utgör i skiljeförfarandet inte något hinder mot parternas inflytande över skiljenämndens sammansättning och borde därför inte heller vara ett problem i domstol, säger kritikern. Skiljedomsmässiga tvister rör i princip endast dispositiva förhållanden. Kan parterna fritt träffa avtal utom rätta eller avtala om tvistlösning i skiljeförfarande borde de väl också få träffa avtal i rättegången i frågor som har att göra med domstolen.

Rättegången i domstolarna tillgodoser så många fler intressen än skiljeförfarandet. Förtroendet för domstolarnas oberoende är en av grunderna för samhällsordningen. Domstolarna är en del av den offentliga maktapparaten och utövar sin verksamhet utan att vara beroende av parternas samtycke i den enskilda tvisten. Jämför t.ex. den ovan berörda skillnaden i fråga om parternas möjlighet att disponera i jävsfrågor. Skiljenämnden grundar däremot sin kompetens uteslutande på parternas avtal. Rätt för parterna att välja domare innebär ett avsteg från principen om domstolens oberoende. Ett sådant avsteg, låt vara

---

[6] Se delbetänkandet s. 113.

enbart i dispositiva mål, riskerar att påverka den allmänna synen på domstolarna.

Europakommissionens bedömning i fallet Bramelid & Malmström (se avsnitt 3.1.1) innebär att en rätt för parter att välja domare skulle kunna komma att strida mot Europakonventionen i mål med fler än två parter. Man skulle då kunna tänka sig att parter bara fick utöva valrätt i tvåpartsmål eller att valrätt bara förelåg om det i mål med flera parter, men med bara två partssidor, på båda sidor rådde enighet om vilken domare respektive sida skulle välja. En rätt att välja domare skulle emellertid skapa en mängd svårigheter vid subjektiv kumulation och gemensam handläggning. Som framgår av avsnitt 2.4.2 är domstolens möjlighet att i ett sammanhang erbjuda konfliktlösning trots sammansatta partskonstellationer just en av rättegångens fördelar gentemot skiljeförfarandet. Det är möjligt att valrätt skulle kunna föreligga även i dessa fall utan kränkning av Europakonventionen om man medger en oinskränkt rätt att överklaga tingsrättens avgörande och att få en fullständig sakprövning till stånd i hovrätten. En sådan lösning ligger emellertid inte i linje med genomförda och pågående reformer rörande överrättsprocessen.

Redan direktiven innebär att någon särskild process inte är avsedd för just näringslivets tvister. När det gäller åtgärder inom rättegången tar utredningens förslag också sikte på dispositiva tvistemål eller tvistemål i allmänhet. I brottmål och indispositiva tvistemål är valrätt utesluten. En valrätt skulle med utredningens inriktning visserligen komma att gälla i alla dispositiva tvistemål. Den skulle emellertid kunna få effekten att endast de skickligaste domarna fick handlägga de dispositiva tvistemålen. I vart fall skulle det se så ut i allmänhetens ögon. Det är inte rimligt att hålla en lägre standard på rättskipningen i brottmål och indispositiva tvistemål eller att tillskapa en ordning som ger intrycket att så är fallet. Inslaget av offentlig maktutövning i den typen av mål är framträdande.

Om man sedan ser mer till de praktiska problemen skulle valrätt leda till att parter väljer vissa domare oftare än andra. Syftet med valrätten är ju att parterna skall få välja just sin favorit. En rätt att välja domare innebär en påtaglig risk för att vissa domare skulle få handlägga betydligt fler mål än sina kolleger. Praktiskt sett skulle det kunna innebära att målen tog längre tid att avgöra, helt enkelt därför att de populära domarna fick för mycket att göra. Valrätten skulle således motverka syftet att göra rättegången snabbare.

Det är tänkbart att de största tingsrätterna skulle kunna hantera dessa praktiska svårigheter. De allra minsta tingsrätterna med bara en domare skulle inte kunna erbjuda någon valrätt alls.

Det är således tveksamt om en rätt för parterna att välja domare skulle medföra att rättegång blev mera attraktiv som konfliktlösningsform. Redan därför är utredningen inte beredd att föreslå en sådan rätt. Valrätten skulle också medföra ingrepp i flera grundläggande principer eller ge upphov till praktiska svårigheter som gör den olämplig.

5.2.2 Ett förtydligande om samtycke till ensamdomaravgörande

Som huvudregel gäller enligt 1 kap. 3 a § rättegångsbalken att tingsrätt vid huvudförhandling i tvistemål skall bestå av tre lagfarna domare. Från regeln finns flera undantag. Gemensamt för dem kan sägas vara önskemålet att den kollegiala sammansättningen skall vara förbehållen mål av sådan svårighetsgrad att det motiverar en särskilt kvalificerad sammansättning. Ett av undantagen gäller då rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker till det. Denna möjlighet till ensamdomaravgörande kom till genom 1984 års domförhetsreform.[7] Ett annat undantag, som även det bygger på förslag av Rättegångsutredningen,[8] infördes 1989[9] och gäller om målet är av enkel beskaffenhet. De båda undantagens förhållande till målets svårighetsgrad kan enkelt uttryckt sägas innebära att ett samtycke från parterna vidgar möjligheten till ensamdomaravgörande i förhållande till vad som är tillåtet beträffande mål av enkel beskaffenhet; även mål som inte är av så enkel beskaffenhet att tingsrätten utan parternas samtycke är domför vid huvudförhandling med endast en domare i rätten kan ensamdomare pröva om parterna går med på det.

Redan av lagtexten framgår att parternas samtycke till ensamdomare måste föreligga vid huvudförhandlingen. Av praktiska skäl inhämtar tingsrätten parternas samtycke på ett tidigare stadium, vanligtvis vid sammanträde för muntlig förberedelse. Om den domare som leder sammanträdet finner det lämpligt att ensam avgöra målet hör han efter med parterna om de samtycker till huvudförhandling med endast en

---

[7] Se prop. 1983/84:78.

[8] Se SOU 1982:25 s. 14 samt SOU 1982:26 s. 173–176 och 350.

[9] Se prop. 1988/89:95.

domare. Parterna uppfattar ofta frågan som avseende just den domare som ställer den.

Under utfrågningarna har det framkommit att parter inte sällan underlåter att samtycka till huvudförhandling med ensamdomare, trots att de i och för sig anser att målet lämpligen kan prövas på detta sätt. Anledningen härtill sägs ibland vara rädsla för att en med målet obekant domare eller en yngre och oerfaren domare kommer att handlägga målet. En domare har också fört fram att hans aktivitet för att förlika parterna under förberedelsen kan rubba parts förtroende för honom. Tingsrätterna har i allmänhet stött på önskemål från parter om att få villkora sitt samtycke till att gälla den domare som handlagt målet under förberedelsen eller någon annan, ordinarie domare. Deras praxis när det gäller att acceptera villkorade medgivanden varierar emellertid.

En part som önskar villkora sitt medgivande kan i praktiken åstadkomma detta genom att återkalla sitt samtycke när huvudförhandlingen skall inledas, om han inte anser att den domare tingsrätten tillhandahåller lämpligen ensam bör avgöra målet. Skäl för att återta ett samtycke kan givetvis också vara att målet ändrat karaktär sedan part lämnade sitt samtycke under förberedelsen.

Syftet med möjlighet för tingsrätten att hålla huvudförhandling med endast en domare i rätten är, som nämnts, att hushålla med domstolarnas resurser; endast de mål som verkligen kräver det bör ha den kvalificerade juristkollegiala sammansättningen. Många av de tvister som i dag går till skiljenämnd torde vara av sådan karaktär att de kräver juristkollegial sammansättning. Uteblivet samtycke till huvudförhandling med ensamdomare i mindre komplicerade mål kan fördröja huvudförhandling i de svårare målen. Utredningen har därför anledning att försöka främja tillkomsten av samtycke till huvudförhandling med ensamdomare i de fall det är befogat med hänsyn till målets beskaffenhet.

Det enklaste sättet att främja tillkomsten av samtycke är en markering i 21 § tingsrättsinstruktionen av den rätt part redan i dag har att genom villkor begränsa samtyckets verkningar. En sådan markering bör få vissa pedagogiska effekter. Förtydligandet bör utformas så att det ger uttryck för den delegationsprincip som ligger bakom 1 kap. 3 a § rättegångsbalken. Principen är där avsedd att ge part inflytande över antalet domare. Däremot är den inte avsedd att ge stöd för partsinflytande som innebär rätt för part att ställa villkor om att en viss, namngiven domare skall pröva målet.

I ett nytt stycke sist i 21 § tingsrättsinstruktionen kan regeringen föreskriva, att när tingsrätten vid huvudförhandling i tvistemål är domför med en lagfaren domare med stöd av parternas samtycke rätten, om

parterna särskilt begärt detta, skall bestå av den domare som ansvarat för målets förberedelse eller av domare som innehar eller innehaft en ordinarie domartjänst eller, efter ett förordnande av regeringen, uppehåller eller har uppehållit en tjänst som lagman eller rådman.

Ett förtydligande av detta slag skulle direkt ta sikte på fallet att parternas samtycke är ett villkor för ensamdomare. Däremot skulle det inte beröra de andra fall då tingsrätten kan vara domför med en domare, t.ex. då målet är av enkel beskaffenhet eller huvudförhandling äger rum i förenklad form.

Utredningens avsikt är inte att ändra den praxis som för närvarande gäller: att tingsrätten under förberedelsen hör efter om parterna - ovillkorat - samtycker till avgörande med ensamdomare. Däremot är det lämpligt att tingsrätten, i de fall rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten men parterna inte vill lämna något ovillkorat samtycke, undersöker om parterna kan samtycka under förutsättning av något sådant sakligt grundat villkor som angetts i det föregående.

5.3 En förstärkt kompetens i domstolarna

I detta avsnitt behandlar utredningen domstolarnas kompetens att handlägga mål med anknytning till näringslivets förhållanden. Avsnittet tar således upp behovet av de lagfarna domarnas kunskaper, organisatoriska förutsättningar för en hög kompetens samt möjligheten att tillföra domstolen kompetens utifrån.

5.3.1 Kompetensförstärkningens roll och funktion

> En förstärkning av domstolarnas kompetens är nödvändig för att de skall kunna lösa näringslivets tvister lika bra som tvister från andra sektorer i samhället.

Inom näringslivet och bland advokater som ägnar sig åt affärsjuridik har man över lag ett begränsat förtroende för de allmänna domstolarnas förmåga att hantera tvister som gäller näringslivets förhållanden. Man anser t.ex. att tingsrätterna inte alltid har tillräckliga kunskaper. Ur domstolarnas och samhällets synvinkel är detta den kanske allvarligaste erfarenheten av enkätundersökningen.

Avsnitt 5.2.1 behandlar olika orsaker som kan ligga bakom det bristande förtroendet. En orsak är att man inom näringslivet för det mesta nog har begränsad egen erfarenhet av konfliktlösning i domstol. En annan orsak är att de näringslivstvister som domstolarna faktiskt handlägger är så pass få att en domare i allmänhet har svårt att få och vidmakthålla tillräcklig erfarenhet av sådana tvister.

Målet är att göra domstolarna mera attraktiva som konfliktlösningsorgan för näringslivet och syftar till att näringslivet skall låta domstolar i ökad utsträckning lösa dess konflikter. Skiljeförfarandet är ett värdefullt inslag bland konfliktlösningsmetoderna. Lösningar som innebär en begränsning av möjligheten för parter att med stöd av avtalsfriheten också bestämma konfliktlösningsform är därför inte lämpliga. I stället bör domstolarna av egen kraft bli ett slagkraftigt alternativ.

Domstolarna har i vissa delar redan försteg som konfliktlösningsform. Det gäller t.ex. den omedelbara tillgången till den statliga maktapparaten (se avsnitt 2.4). Sådana konkurrensfördelar för domstolarna bör väl i allmänhet spela in när parter bestämmer vilken form för konfliktlösning de skall utnyttja. Men uppenbarligen räcker de inte till för att näringslivets parter skall välja rättegång. Vad näringslivets parter efterfrågar är domare för vilka de har förtroende och som i ett snabbt och smidigt förfarande löser deras konflikter.

Avsnitt 5.4 tar upp olika åtgärder för att göra rättegången snabbare och smidigare. För att rättegången skall kunna konkurrera med skiljeförfarandet är det nödvändigt att också åstadkomma en verklig och känd kompetens i domstolarna så att näringslivet får tillräckligt förtroende för domstolarnas förmåga. Den verkliga kompetensen är den grundläggande faktorn. Men även information om vad domstolarna kan tillhandahålla är nödvändig. Avsnitt 5.6 behandlar informationsfrågorna närmare.

Ett trovärdigt och konkurrenskraftigt domstolsalternativ måste innefatta garantier för en rättegång med domare som har tillräcklig förtrogenhet med näringslivets förhållanden. Möjlighet för parterna att själva välja domare är inte en framkomlig väg (se avsnitt 5.2). Garantierna måste således finnas i det tvistlösande organet.

Domstolarnas uppgift är att klara *alla* typer av tvister som ingår i deras sakliga behörighet. Det råder knappast någon tvekan om att domstolarna har god förmåga att hantera brottmål och indispositiva tvistemål. Också när det gäller dispositiva tvistemål i allmänhet har domstolarna en mycket god grund att stå på. Domstolarna handlägger dagligen mål med invecklade tekniska orsakssamband, med komplicera-

de bevisvärderingsfrågor eller med svårlösta juridiska problem. I många av dessa hade parterna, om de så önskat, i stället kunnat låta skiljenämnd avgöra tvisten. Men man anser att domstolarna har den tillräckliga kompetensen. Ett exempel från enkätundersökningen är Byggentreprenörerna; vid avtal om köp av fast egendom använder man inte skiljeklausul eftersom man bedömer att domstolarna har den erforderliga specialkompetensen.

För att domstolarna skall klara sin uppgift att kunna hantera alla typer av tvister som ingår i deras sakliga behörighet kan det beträffande vissa typer av mål vara nödvändigt att förstärka kompetensen. När ny lagstiftning eller nya typer av mål ställer krav på domstolarna möter man det med utbildning och organisatoriska åtgärder. På samma sätt behöver domstolarna förstärka sin kompetens att klara av även näringslivets tvister, för att kunna hantera dessa mål lika bra som mål av annat slag.

Övervägandena i frågan om kompetensförstärkning utgår således inte från att domstolarna i första hand skall bli ett organ för näringslivets konfliktlösning. Utgångspunkten är i stället att domstolarna skall kunna möta kraven från denna sektor av samhällslivet lika bra som när det gäller mål från andra sektorer. Detta kräver en förstärkning av domstolarnas kompetens.

5.3.2 Kompetensförstärkningens huvudsakliga inriktning

Kompetensförstärkningen bör huvudsakligen ta sikte på rättsliga frågor som är speciella för näringslivet och på företagsekonomi.

Vad näringslivets parter efterfrågar är skickliga jurister som har en mera allmän förtrogenhet med näringslivets förhållanden. Man ifrågasätter sällan ordinarie domares allmänjuridiska kompetens. Däremot framhåller man bristande erfarenhet och förståelse för sådant som är speciellt för näringslivet. Det kan t.ex. gälla - som Byggentreprenörerna och Svenska Franchiseföreningen anger i sina enkätsvar - de speciella avtalstyper som förekommer på olika områden inom näringslivet. Lika viktig är säkerligen erfarenhet av tvister om tolkning av avtal som växt fram successivt under förhandlingar. Av intervjuerna med domare för att få en bild av skiljetvisternas prejudikatvärde framgår att just avtalstolkning är ett viktigt inslag i skiljetvisterna.

I tvister med anknytning till näringslivets förhållanden har företagsekonomiska frågor en given plats. Bedömningar av tillgångar, skulder och resultat i företag är t.ex. grundläggande för att bedöma företagsöverlåtelser. Ett annat exempel är att kostnads- och intäktsresonemang inverkar vid beräkning av skada på grund av kontraktsbrott eller intrång i immateriella rättigheter. Något avsteg från principen att ansvaret för utredningen skall vila på parterna är inte aktuellt (se avsnitt 5.3.9). Men förtrogenhet med mera allmänna företagsekonomiska principer underlättar för rätten att förstå och tillägna sig den av parterna presenterade utredningen.

Det finns naturligtvis områden där man efterfrågar en skiljenämnd med teknisk sakkunskap. Undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige* visade inte oväntat att ingenjörer och andra tekniker förekommer som skiljemän nästan bara i entreprenadtvister. För de mera frekventa tvisterna inom bygg- och anläggningsbranschen kan man tänka sig möjligheten att - i kombination med koncentration till endast några domstolar eller efter modell från fastighetsdomstolarna - få till stånd en motsvarande sakkunskap inom domstolsorganisationen. Vid sidan om detta område rör det sig emellertid om ett mycket brett fält och möjligheten att inom organisationen åstadkomma sakkunskap är begränsad. Det skulle kunna gå om domstolarna fick adjungera särskilda sakkunniga ledamöter (se vidare avsnitt 5.3.9). Men det är dock sällan näringslivets parter efterfrågar teknisk kompetens i det tvistlösande organet.

5.3.3 Tidigare använda metoder

> När domstolarnas kompetens att handlägga vissa typer av mål tidigare behövt en förstärkning har det skett genom internutbildning, koncentration av målen till vissa domstolar eller inom en domstol, ibland genom inrättande av specialdomstolar. I vissa fall har experter fått ingå i rätten. Kombinationer av dessa åtgärder har också förekommit.

Det hör till domarens vardag att sätta sig in i olika rättsliga frågor och sakfrågor som målen aktualiserar. Den som arbetar som domare är tränad att sätta sig in i sakförhållanden som är obekanta för honom. Domaryrket är i sig en fortlöpande vidareutbildning. När inom domstolarna något mera allmänt behov av vidareutbildning uppkommer

är det brukligt med särskilda kurser, ibland lokalt i vissa domstolar och ibland centralt anordnade.

När man eftersträvat särskild kompetens hos domstolen i en viss typ av mål har det hittills - lagstiftningsvägen - skett genom specialisering eller genom att det tvistlösande organet fått möjlighet att till sig knyta meddomare med särskild sakkunskap. Även kombinationer av dessa åtgärder förekommer.

För vissa typer av mål har man således skapat särskilda domstolar (t.ex. Arbetsdomstolen) eller domstolsliknande nämnder (såsom hyres- och arrendenämnderna). En annan variant har varit att koncentrera handläggningen av vissa måltyper till endast vissa tingsrätter, såsom sjörättsmål till vissa sjörättsdomstolar. Inslag av ledamöter med särskild sakkunskap på området förekommer oftast i dessa fall.[10]

Kompetensförstärkningen har i de berörda fallen således skett både genom specialisering och genom att rätten fått särskilt sakkunniga meddomare. Kompetensförstärkning utan inslag av specialisering förekommer i tingsrätterna med stöd av lagbestämmelser bara i s.k. EKO-mål, dvs. särskilt krävande brottmål i vilka bedömningen av ekonomiska eller skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse. I sådana mål kan i tingsrätten ingå en ekonomisk expert eller en lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol.[11] Hovrätt har motsvarande möjlighet.[12]

Sedan några år tillbaka har tingsrätterna, liksom hovrätterna, möjlighet att vid kollegial sammansättning adjungera t.ex. en professor i ett juridiskt ämne eller en advokat.[13] Syftet[14] med att införa denna möjlighet var att skapa utrymme för att i mål där det uppstår behov av kunskaper inom något särskilt, rättsligt område kunna tillföra domstolen den behövliga juridiska kompetensen. För tingsrätternas del föreligger denna möjlighet bara vid huvudförhandling.

Ett sätt att skapa en god kompetens hos de domare som arbetar vid domstolen är specialisering. Huvudskälet för specialisering torde nämligen vara en strävan efter ett specialkunnande inom rätten. Man vinner ett snabbare och billigare förfarande och får bättre garantier för

---

[10] Se vidare (SOU 1987:13) Expertmedverkan och specialisering s. 31-50.

[11] Se 1 kap. 8 § rättegångsbalken.

[12] Se 2 kap. 4 a § rättegångsbalken.

[13] Se 22 § förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion och 62 § förordningen (1979:569) med hovrättsinstruktion.

[14] Se prop. 1988/89:95 s. 67 f.

materiellt riktiga avgöranden.[15] Domarens förtrogenhet med det rättsliga materialet på det aktuella området kan leda till att han ganska lätt kan lösa en juridisk fråga som en annan domare skulle uppfatta som invecklad.

Detta är en orsak till att det vid sidan av de lagreglerade formerna förekommer specialisering inom tingsrätter och hovrätter. Det sker genom att endast vissa rotlar eller avdelningar handlägger mål av särskild karaktär, s.k. specialmål. De grundläggande reglerna finns i domstolsinstruktionerna,[16] medan varje domstol för sig i sin arbetsordning närmare bestämmer vilka mål som är specialmål. I de största tingsrätterna har man drivit specialisering enligt denna modell ganska långt. T.ex. handlägger endast vissa tvistemålsavdelningar i Stockholms tingsrätt mål som gäller associationsrätt, transporträtt eller klander av skiljedom. Över lag har hovrätterna gått mindre långt i specialiseringen. Men i t.ex. Svea hovrätt är handläggningen av mål som gäller immaterialrätt eller skiljerätt koncentrerad till två avdelningar.

Den specialisering som skett inom tingsrätterna och hovrätterna leder till att domare som tjänstgör på rotel eller avdelning med specialmål får särskild förtrogenhet med den del av samhällslivet eller det rättsliga område som karaktäriserar typen av mål. Framför allt får en specialiserad domare stor vana vid att hantera sådant material som parterna brukar presentera i den speciella typ av mål det gäller. Det är då främst frågan om material som avser annat än rent rättsliga frågor. Exempel kan vara bokföring eller olika typer av tekniska beskrivningar. Ser man till det rättsliga materialet vinner domaren efter en tid förtrogenhet med allmänna principer och även en del frågor som återkommer mera frekvent. Men, som Rättegångsutredningen påpekar,[17] när det rör sig om verkligt invecklade frågor måste man räkna med att det oftast är slumpen som medför att en domare kan utnyttja tidigare förvärvade särskilda kunskaper. Vanan vid utredningsmaterialet och de allmänna rättsliga principerna på området leder emellertid till att domaren, även om han inte tidigare kommit i kontakt med den särskilda frågan, har betydligt bättre förutsättningar för att snabbt och effektivt lösa problemet.

---

[15] Se (SOU 1987:13) Expertmedverkan och specialisering s. 62.

[16] Se 11 § förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion och 13 § förordningen (1979:569) med hovrättsinstruktion.

[17] Se (SOU 1987:13) Expertmedverkan och specialisering s. 66.

Specialisering inom tingsrätt eller hovrätt enligt de tidigare valda modellerna innebär emellertid inte alltid en garanti för att domaren i det konkreta fallet skall ha den erfarenhet som specialiseringen är tänkt att skapa. Det finns två orsaker. Den ena är att icke ordinarie domare - för sin utbildnings skull - tjänstgör även på specialavdelningar eller rotlar för specialmål. Den andra orsaken är att även ordinarie domare vanligtvis bara tjänstgör några år i taget på samma rotel eller avdelning. Den s.k. cirkulationen, som bygger på föreskrifter i tingsrättsinstruktionen,[18] innebär att en domare några år kan syssla med tvistemål för att därefter under lika lång tid endast handlägga brottmål med fortsatt växling. Även i hovrätterna, där specialiseringen visserligen gått mindre långt än i de största tingsrätterna, cirkulerar ledamöterna mellan avdelningarna enligt föreskrifter i varje hovrätts arbetsordning.

Domstolarna använder som regel systemet med cirkulation även när domstolarna uppträder som särskilda domstolar, t.ex. som fastighetsdomstolar. I dessa fall ingår emellertid en teknisk ledamot som inte cirkulerar, i exemplet ett fastighetsråd. Man vinner därigenom en kontinuitet när det gäller kunskap om bland annat det sakliga området. Cirkulation bland juristdomare kan dock fortfarande ha negativa konsekvenser för domstolens förtrogenhet med det aktuella rättsområdet.

Lagstiftaren uppmärksammade svårigheterna med cirkulation och de icke ordinarie domarnas tillfälliga tjänstgöring i samband med en reform av processen i patentmål. Stockholms tingsrätt är i vissa fall exklusivt behörig att pröva mål med patenträttslig anknytning med Svea hovrätt som överinstans. Prövningen sker i ett kollegium av juristdomare och tekniska ledamöter.[19] Under reformarbetet uttalade departementschefen[20] bland annat att man i dessa domstolar borde ha en mera begränsad cirkulation på avdelningar som handlägger patentmål och att endast ordinarie domare borde tjänstgöra som referent i målen.

---

[18] Se 15 § förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion.

[19] Se bland annat 65-67 §§ patentlagen (1967:837).

[20] Se prop. 1985/86:86 s. 21.

5.3.4 De nu lämpliga metoderna

Inga specialdomstolar bör inrättas.

Utredningen föreslår i stället generella åtgärder för att höja förmågan hos domare i landets allmänna domstolar att handlägga tvister från näringslivet.

För att möta kraven i mera omfattande och komplicerade näringslivstvister bör en särskild förstärkning ske i vissa tingsrätter.

Frågan om expertledamöter bör inte få en särlösning för näringslivstvisternas del.

Av översikten i avsnitt 5.3.3 framgår att åtskilliga olika metoder kommit till bruk när behov av särskild kompetens uppstått inom domstolsorganisationen. Behovet av juridisk specialkompetens är inte något unikt för näringslivstvisterna. En naturlig utgångspunkt är således att inledningsvis pröva om någon av de tidigare modellerna eller något inslag i dem kan ge ett bra resultat även för näringslivstvisterna.

Patentprocessen utnyttjar många metoder för specialisering och kompetensförstärkning. I den följande diskussionen knyter utredningen därför an till den processformen och undersöker vilka metoder som bör komma till användning för näringslivstvisternas del. De följande avsnitten behandlar sedan mera utförligt de valda metoderna.

En specialisering enligt modell från patentprocessen skulle – i kombination med andra åtgärder – kunna leda till en tillräcklig förstärkning av juristdomarnas kompetens. Modellen har emellertid också svagheter.

Ett skäl mot specialisering inom domstolen är att cirkulationen bland domarna är grundläggande för att de skall kunna behålla en allmän överblick över rättsordningen. Ju mera avgränsat det juridiska området är, desto större tyngd har argumentet. Patentavdelningarna i Stockholms tingsrätt och Svea hovrätt handlägger emellertid även dispositiva tvistemål i allmänhet. Trots det relativt avgränsade ämnesområdet kan domarna därför behålla sin helhetssyn. När det gäller specialisering av "näringslivstvister" har argumentet mindre tyngd. En sådan tvist har oftast inslag av från olika delar av allmän civilrätt, transporträtt och immaterialrätt.

Många domare ser positivt på den omväxling i arbetsuppgifterna som cirkulationen medför. En mera allmän begränsning av cirkulationen som inte bygger på frivillighet skulle troligen få negativa effekter på domaryrkets attraktivitet, vilket i sin tur motverkar syftet att få skickliga domare. Begränsning enligt modell från t.ex. patentprocessen innebär inte heller några garantier för att just domare med intresse och fallenhet för det aktuella rättsområdet kommer att sitta på patentavdelning, även om de berörda domstolarna säkerligen beaktar domarnas personliga egenskaper vid indelningen av ledamöterna i domstolen.

Patentprocessens modell bygger på att det gäller en specialprocess. Under en följd av år har lagstiftaren sökt begränsa inslaget av specialdomstolar. Enligt direktiven är det inte heller önskvärt med några långtgående förändringar i domstolsstrukturen, t.ex. att inrätta särskilda handelsdomstolar för näringslivstvisterna.

En förstärkningen av domstolarnas juridiska kompetens bör i första hand ske utan några förändringar i domstolsstrukturen. Det är inte heller önskvärt att inskränka den i princip oinskränkta sakliga behörighet som tingsrätterna i dag har att handlägga olika typer av dispositiva tvistemål. Inriktningen bör därför vara att en kunskapsuppbyggnad sker generellt i de allmänna domstolarna. Avsnitt 5.3.5 behandlar närmare hur det bör gå till.

De mera omfattande och komplicerade näringslivstvisterna ställer särskilda krav som det kan vara svårt att tillgodose i en liten domstol. Av organisatoriska skäl är det bekymmersamt för en liten tingsrätt att hantera de mera omfattande målen. Det är i näringslivstvister inte ovanligt med huvudförhandlingar som pågår under flera dagar. Det är givetvis svårt för en tingsrätt, som inte ens har en egen domför besättning (tre lagfarna domare), att arrangera en sådan förhandling. Inte heller kan man räkna med att antalet näringslivstvister vid en liten domstol är tillräckligt stort för att domare som verkar där skall kunna få och vidmakthålla sådana särskilt ingående kunskaper som domare relativt snart får på en avdelning i en stor tingsrätt med speciallottning på avdelningar eller rotlar. Detta talar i och för sig för den sammanslagning av de mindre tingsrätterna - motiverad även av andra skäl - som förts på tal vid åtskilliga tillfällen.

Utredningen söker emellertid finna en annan lösning som är tillämplig också om tingsrätterna i en framtid slås samman till ett färre antal. För de mera omfattande och komplicerade näringslivstvisterna kan i stället en särskild förstärkning av kompetensen ske främst i sådana tingsrätter där det finns organisatoriska förutsättningar och där antalet komplicerade näringslivstvister är tillräckligt stort för att domarna skall kunna få och

bibehålla tillräcklig förtrogenhet med näringslivets förhållanden. Det är alltså vid de större tingsrätterna. Dessa finns på orter med en omfattande handel och industri. Det är också på dessa orter som behovet av en förbättrad konfliktlösning är störst. Samtidigt är det dock viktigt att tillgodose kravet på en god offentlig service i form av den förbättrade konfliktlösningen i olika delar av landet.[21] Det innebär att inte bara de allra största tingsrätterna blir aktuella. Avsnitt 5.3.6 behandlar närmare denna särskilda kompetensförstärkning.

Tyngdpunkten i rättskipningen ligger i tingsrätterna. Enkätundersökningen och utfrågningarna visar klart att möjligheten att överklaga en tingsrätts avgörande har stor betydelse för rättegångens attraktivitet som konfliktlösningsform. Hovrättsprocessutredningen utreder f.n. bl.a. eventuella begränsningar av möjligheten till överklagande. Den längst gående begränsning som kan bli aktuell torde vara krav på prövningstillstånd i hovrätten. Oavsett vad Hovrättsprocessutredningens arbete leder till finns det således även i hovrätt ett behov av särskild kompetens med sikte på näringslivstvisterna. Avsnitt 5.3.7 tar närmare upp hur man bör åstadkomma sådan.

En allmän förstärkning av domstolarnas kompetens bör tillsammans med de övriga föreslagna förbättringarna innebära att rättegången i det stora flertalet fall blir en attraktiv konfliktlösningsform för näringslivet. Trots de generellt verkande åtgärderna är emellertid en följd av förslagen att vissa tingsrätter - typiskt sett - framstår som mer attraktiva än andra. Avtalsparter vars förhållanden ställer särskilt stora krav på det konfliktlösande organets förmåga kan - liksom i dag - genom prorogationsavtal bringa eventuella tvister med anledning av rättsförhållandet under en viss domstols prövning. Den särskilda kompetensförstärkningen vid vissa tingsrätter får på detta sätt komma hela landet till godo. Avsnitt 5.3.8 behandlar vidare utformningen av prorogationsalternativet.

I skiljeförfarandet har parterna möjlighet att påverka skiljenämndens sammansättning. Part kan använda denna möjlighet för att som skiljeman få en expert på det sakområde som tvisten gäller, t.ex. en civilingenjör som skiljeman i en entreprenadtvist. Frågan om s.k. sakkunniga meddomare bör inte få en för näringslivstvister isolerad lösning. Avsnitt 5.3.9 behandlar frågor som hänger samman med sakkunniga meddomare.

---

[21] Se Kommittédirektiv (Dir. 1992:50) till kommittéer och särskilda utredare om att redovisa regionalpolitiska konsekvenser.

5.3.5 En allmän kompetensförstärkning

En allmän förstärkning av förmågan hos domare i allmän domstol att handlägga näringslivstvister bör ske.

Utredningen föreslår utbildning av alla domare och domaraspiranter i allmän domstol. Utredningen föreslår också en vidgad möjlighet att tillföra rätten särskild juridisk expertis samt en översyn av frågor om ersättning till advokater som tjänstgör som adjungerade ledamöter i domstol.

Utredningen pekar på vikten av att redan i dag beakta erfarenheter från näringslivet vid rekrytering av domaraspiranter.

Vidare överväganden om åtgärder för en bredare rekrytering till domaryrket och för att skapa möjligheter till utbytestjänstgöring under domarkarriären bör ske.

Utredningen har i avsnitt 5.3.2 berört några områden på vilka det kan finnas kompetensbrister hos domare i allmänhet. Det gäller:

- Allmän avtalsrätt med särskild inriktning på de former av avtalsslut som förekommer i affärsförhållanden.
- Avtalstyper som är unika för näringslivet, t.ex. franchising och andra avtal om samarbete mellan företag.
- Allmänna företagsekonomiska och redovisningstekniska principer.

En sammanfattande beteckning är "förtrogenhet med näringslivets förhållanden". Sådan förtrogenhet avser inte bara teoretiska kunskaper i näringslivets juridik eller i företagsekonomi. Det gäller även sättet att arbeta i näringslivet med ett starkt kostnadsmedvetande, medvetet risktagande under stark tidspress etc. Miljön i domstolarna skiljer sig ganska mycket från näringslivets vardag.

En förstärkning av kompetensen i allmänhet hos domare kan ske med åtgärder som tar sikte på rekrytering av domare och på utbildningen inom domarbanan. 1993 års domarutredning har redovisat nuläget tämligen utförligt.[22] Huvuddragen är följande.

Den grundläggande domarutbildningen tar vid då domaraspiranten efter akademisk examen fullgjort s.k. notarietjänstgöring i tingsrätt eller länsrätt. Endast ett fåtal av dem som söker in på domarbanan blir

---

[22] Se (SOU 1994:99) Domaren i Sverige inför framtiden s. 103–113.

antagna. Vid antagningen fäster man bl.a. vikt vid betyg från juristexamen och notarietjänstgöring. Den sökandes personliga egenskaper är också viktiga bedömningsgrunder, liksom erfarenheter från andra områden. Den fortsatta utbildningen av domaraspiranter i de allmänna domstolarna är inriktad på praktiskt arbete med de typer av mål som förekommer vid domstolen under handledning av mera erfarna kolleger. Lokalt bedriven utbildning vid överrätterna kan förekomma i ämnen av mera allmän karaktär eller beträffande vanligt förekommande typer av mål. Domstolsverket anordnar centralt kurser i främst formell och materiell processledning för domaraspiranter i allmän domstol.

Efter några år på domarbanan blir domaraspiranten i allmän domstol vanligtvis hovrättsassessor. Assessorn får sedan vänta ytterligare några år på att kunna komma i fråga för en ordinarie domartjänst. Under tiden kan assessorn få tillfälle att delta i lagstiftningsarbetet, t.ex såsom sekreterare i en statlig utredning, eller fullgöra utbytestjänstgöring, t.ex vid åklagarmyndighet. Tjänstgöring som revisionssekreterare i Högsta domstolen är en annan vanlig sysselsättning för assessorer. Tjänstgöring på advokatkontor förekommer också men det är mindre vanligt.

Regeringen utser ordinarie domare. Vid tillsättning av sådana fäster man främst vikt vid de sökandes skicklighet. S.k. sidomeriter, dvs. erfarenheter från lagstiftningsarbetet m.m., har stor betydelse vid skicklighetsbedömningen. Det föreligger visserligen inte något formellt krav på genomgången domarutbildning. I praktiken är det dock mycket ovanligt att andra än sökande från domarkarriären blir utsedda till domare. Under perioden den 1 juli 1990 - 30 juni 1993 utsåg regeringen till ordinarie domare endast fyra personer som inte hade en fullständig domarutbildning bakom sig (varav två blev domare i de högsta instanserna).

De ordinarie domarna och vanligtvis även assessorer som tjänstgör i tingsrätt kan delta i efterutbildning i form av kurser, seminarier eller utbildningsdagar som Domstolsverket eller de enskilda domstolarna anordnar. I Domstolsverkets utbildningsprogram ingår t.ex. f.n. fyra kurser i företagsekonomi om vardera 2-3 dagar.

Domarkarriären innehåller således inslag där den blivande domaren kan få erfarenhet från verksamhet utanför domstolsväsendet. Som framgår är det emellertid mindre ofta från näringslivet. Domare får i sitt arbete med mål från olika sektorer av samhällslivet visserligen inblick i de förhållanden som råder inom dessa sektorer. En domare som inte före inträdet på domarbanan verkat i näringslivet har emellertid sällan någon egen erfarenhet av förhållandena i en sådan miljö. Det finns därför starka skäl att tillföra domarkåren sådan erfarenhet och att även

i övrigt höja medvetenheten inom domarkåren om näringslivets förhållanden. Det bör ske genom:

- Bredare rekrytering till domarkåren.
- Förstärkt utbildning av domare och domaraspiranter.
- Förbättrade möjligheter under domarkarriären att tillfälligt tjänstgöra inom näringslivet.
- Ett ökat utnyttjande av möjligheten att vid kollegial sammansättning i tingsrätt adjungera advokater eller rättsvetenskapsmän.

Det ligger utanför uppdraget att mera allmänt gå in på frågor om *rekrytering till domaryrket*. Senast har 1993 års domarutredning föreslagit en breddad rekrytering till domaryrket.[23] En sådan breddning är ägnad att tillföra domstolsväsendet erfarenheter som tar sikte på näringslivets förhållanden. Denna synpunkt bör man beakta under det fortsatta utredningsarbete som Domarutredningens direktiv (Dir. 1993:47) förutsätter skall följa på utredningens betänkande.

Som Domarutredningen framhåller kommer den traditionella domarbanan att även i framtiden spela en stor roll som grund för rekrytering av ordinarie domare. Det är därför viktigt att överrätterna redan vid *antagning av domaraspiranter* fäster stor vikt också vid kunskaper och erfarenheter vid sidan om juristutbildning och notariemeritering. Särskilda kunskaper i sådana ämnen som ligger nära företagandet, t.ex. företagsekonomi, och erfarenheter från näringslivet är väsentliga i detta sammanhang.

Regeringen bör uppdra åt Domstolsverket att anordna *en bred kursverksamhet* för domare och domaraspiranter i sådana ämnen som har nära anknytning till tvistlösning inom näringslivet. Några aktuella ämnesområden framgår av det föregående. Vid den närmare utformningen bör verket anlita jurister med särskild erfarenhet från näringslivet, såsom bolagsjurister eller advokater med huvudsakligen affärsjuridisk inriktning. Utbildningen bör vara mer omfattande än t.ex. de kurser i företagsekonomi som verket f.n. erbjuder. Utredningen har under hand samrått med Domstolsverkets utbildningssektion som räknat med en kurs omfattande 15 dagar.

Förtrogenhet med näringslivets förhållanden består inte enbart av teoretiska kunskaper. Förutom den bredd i erfarenhet man kan åstadkomma vid antagning av domaraspiranter är i dag huvudsakligen möjligheten för assessorer att under en tid tjänstgöra i annan verksamhet det som kan tillföra domstolsväsendet erfarenheter från andra juridiska

[23] Se (SOU 1994:99) Domaren i Sverige inför framtiden s. 232 f.

områden. Det har hittills varit svårt att ordna sådan *utbytestjänstgöring* vid advokatkontor, inom bankväsendet eller i övrigt där kontakten med näringslivets förhållanden eller de villkor som präglar företagandet är mera framträdande. Även på denna punkt finns det stor anledning att överväga reformer under det på Domarutredningens betänkande fortsatta utredningsarbetet.

Slutligen bör domstolarna i större omfattning är för närvarande få *möjlighet att adjungera en advokat eller rättsvetenskapsman* vid kollegial sammansättning. Detta bör ske på två sätt. För det första bör en ändring ske i 22 § tingsrättsinstruktionen som ökar adjunktionsmöjligheten. För det andra bör ersättningen till advokat som tjänstgör i domstolen bättre anpassas till den förlust av intäkter advokaten gör i sin sedvanliga verksamhet.

I tingsrätt får - till skillnad mot hovrätt - adjunktion av advokater m.fl. endast ske vid huvudförhandling. Enligt 1 kap. 3 § rättegångsbalken skall tingsrätten bestå av en domare. Vid sidan om den särskilda regeln om tredomarsammansättning vid huvudförhandlingar i mera komplicerade tvistemål får tingsrätten bestå av flera lagfarna domare med stöd av reglerna i 1 kap. 3 c § rättegångsbalken. Enligt detta lagrum får tingsrätten ha den för huvudförhandling föreskrivna sammansättningen vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid prövning av frågor som hör till rättegången, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets eller frågans beskaffenhet. Det torde främst vara i mera komplicerade mål som tingsrätterna använder den särskilt kvalificerade sammansättningen. Det torde typiskt sett också vara i dessa mål som behov av kunskaper om ett särskilt rättsområde mera ofta framträder. 22 § tingsrättsinstruktionen (1979:572) bör därför ändras så att advokater och rättsvetenskapsmän kan adjungeras inte bara vid huvudförhandling utan också vid annan handläggning där flera lagfarna domare deltar.

En advokat som tjänstgör i domstolen får f.n. ersättning för sitt arbete enligt överenskommelse med domstolschefen. Ersättningsnivåerna varierar men synes över lag ligga ganska lågt. En mera utbredd användning av möjligheten att adjungera advokater förutsätter att dessa kan erbjudas en ersättning som i rimlig utsträckning täcker det intäktsbortfall advokaterna får i sin advokatverksamhet under den tid de måste förbereda och delta i domstolsarbetet. Utredningen föreslår därför att ersättningsbeloppen regleras. En reglering bör bygga på överenskommelse mellan företrädare för advokatkåren och staten. Ersättningens storlek får därvid bestämmas närmare. En rimlig utgångspunkt kan vara att ersättningen skall motsvara timkostnadsnormen som tillämpas i taxor

för advokatersättning och beräknas efter förhandlingstid med ett schablontillägg för förberedelsetid.

5.3.6 En särskild förstärkning i sex tingsrätter

Med *näringslivstvist* avser utredningen tvist mellan dem som är eller har varit näringsidkare, om tvisten har uppkommit i deras näringsverksamhet.

Sex tingsrätter bör få särskilda avdelningar för handläggning av alla näringslivstvister i tingsrätten. Det bör ske i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Sundsvall och Umeå. Chefsrådmannen och en eller flera andra ordinarie domare (specialister) bör vara utsedda i särskild ordning och fast knutna till avdelningen för näringslivstvister. Härutöver kan andra ordinarie domare tjänstgöra på avdelningen.

Ansvaret för handläggningen av näringslivstvisterna bör som regel ligga på en ordinarie domare. Icke ordinarie domare bör kunna medverka i frågor som inte kräver specialistens eller en annan ordinarie domares kompetens.

För de mera omfattande och komplicerade näringslivstvisterna bör, som utredningen angett i avsnitt 5.3.4, en särskild kompetensförstärkning ske. Koncentrationen av industri och handel till storstadsområdena för med sig att behoven där typiskt sett är störst. Den särskilda kompetensförstärkningen bör därför ske i tingsrätterna i Göteborg, Malmö och Stockholm. Samtidigt är det viktigt att tillgodose kravet på en god offentlig service i alla delar av landet. Den särskilda uppbyggnaden bör därför också omfatta andra tingsrätter.

En utgångspunkt när det gäller att bestämma vilka tingsrätter utanför de tre storstadsområdena som bör omfattas av kompetensförstärkningen är att det i varje hovrättsområde bör finnas i vart fall en sådan tingsrätt. Den koncentration av näringslivstvister som den särskilda kompetensförstärkningen kan väntas resultera i riskerar annars att leda till en olycklig utarmning av några hovrätter. En annan utgångspunkt är att kompetensförstärkningen bör ske vid den tingsrätt inom respektive hovrättsområde som redan i dag har flest tvistemål och där förutsättningarna för att kompetensförstärkningen skall få långsiktiga effekter

således är bäst. Utredningen föreslår därför att den särskilda kompetensförstärkningen också får omfatta tingsrätterna i Norrköping, Sundsvall och Umeå.

I de södra delarna av landet finns flera tingsrätter som kan mäta sig med tingsrätterna i Norrköping, Sundsvall och Umeå när det gäller antalet tvistemål. Man kan då fråga sig om inte även dessa tingsrätter, t.ex. tingsrätten i Helsingborg, bör omfattas. Syftet med förslaget är emellertid att skapa så goda förutsättningar som möjligt för en hög kompetens i näringslivstvister vid ett antal tingsrätter. Koncentrationen är en förutsättning för att specialkompetensen skall kunna nås. För övrigt är det inte frågan om att begränsa övriga tingsrätters behörighet i dispositiva mål.

Utredningen föreslår således en särskild kompetensförstärkning vid tingsrätterna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Sundsvall och Umeå. Förslaget innebär att handläggningen av näringslivstvister i dessa sex tingsrätter författningsmässigt koncentreras till en avdelning eller - i de allra största tingsrätterna - flera avdelningar och sker med specialiserade, ordinarie domare. Utredningen tar i avsnitt 5.3.8 upp hur avtalsparter, vars förhållanden ställer särskilt stora krav på det konfliktlösande organets förmåga, genom prorogationsavtal kan försäkra sig om att tvister mellan dem kommer att handläggas vid någon av de angivna tvistemålsavdelningarna.

I det följande behandlar utredningen närmare:

- Avgränsning av näringslivstvist.
- Avdelningsindelning i de berörda tingsrätterna.
- Koncentration av näringslivstvisterna inom tingsrätten.
- Domarnas specialisering.
- Frågor om icke ordinarie domares medverkan.

Avgränsning av näringslivstvist

Koncentrationen av näringslivstvister inom domstolen bör, som utredningen utvecklar i det följande, förankras i författning. Bl.a. därför är det nödvändigt att närmare behandla hur den aktuella typen av tvister skall avgränsas.

En grund för avgränsningen skulle kunna vara att den särskilda kompetensförstärkningen tar sikte på de tvister som härrör från avtal i vilka skiljeklausul i dag regelmässigt ingår. Det är emellertid inte lämpligt. Regleringen skulle bli detaljerad och svårtillämpad. Behov av den särskilda kompetensen torde även finnas i många rättsförhållanden

där skiljeförfarandet i dag inte spelar någon roll. Över huvud har domarens förtrogenhet med näringslivets förhållanden betydelse i så gott som varje tvist mellan näringsidkare i deras egenskap av sådana.

En avgränsning som tar sikte på tvister mellan näringsidkare i deras egenskap av sådana är emellertid även den för snäv. Tvister med anledning av överlåtelse av rörelse skulle t.ex. riskera att hamna utanför. Det är därför naturligt att knyta an till den vidare definition som finns i 8 § första stycket 3 rättshjälpslagen (1972:429): *tvist mellan dem som är eller har varit näringsidkare, om tvisten har uppkommit i deras näringsverksamhet.*

En så vid definition omfattar inte bara mera komplicerade tvister utan också enklare kravmål i vilka det inte behövs någon speciell kompetens hos domstolen. Detta bör emellertid inte hindra definitionen utan i stället spela in vid överväganden om kraven på den handläggande domarens kompetens.

Utredningen återkommer till definitionen i anslutning till den författningsreglering utredningen föreslår i avsnittet om koncentrationen av näringslivstvisterna inom tingsrätten.

Avdelningsindelning i de berörda tingsrätterna

För att åstadkomma den önskvärda koncentrationen av näringslivstvister och domarnas specialisering bör näringslivstvisterna handläggas på bestämda avdelningar med den grad av specialisering som respektive tingsrätts storlek föranleder.

Tingsrätterna i Göteborg, Malmö och Stockholm är indelade i avdelningar och har, var och en, flera avdelningar som är specialiserade på tvistemål. I dessa tingsrätter är det möjligt att med befintlig organisation åstadkomma den önskvärda kompetensförstärkningen.

Norrköpings tingsrätt är indelad i två avdelningar. Avdelning 2 är "tvistemålsavdelning" och består av en chefsrådman, tre rådmän och en fiskal. Fiskalen har blandad rotel med både brottmål och tvistemål. De ordinarie ledamöterna har bara tvistemål. På avdelningen ligger också ansvaret för inskrivningsmyndigheten och konkurser. Allmänna tvistemål lottas i huvudsak jämnt över de ordinarie ledamöternas rotlar, fiskalsroteln får mindre tilldelning. I denna tingsrätt finns den organisatoriska förutsättningen för kompetensförstärkningen, som kan ske genom specialisering inom tvistemålsavdelningen.

Sundsvalls tingsrätt har åtta rotlar, sex med ordinarie domare och två med fiskal. Allmänna tvistemål lottas rakt över på rådmansrotlarna och

fiskalsrotlarna, med reduktion på de senare. På lagmannens rotel lottas inga sådana mål. Lagmannen är dock som regel ordförande vid huvudförhandlingar med tre domare.

Umeå tingsrätt har sju rotlar, varav fem med ordinarie domare och två med fiskal. Allmänna tvistemål lottas rakt över på alla rotlar med reduktion på fiskalsrotlarna. Tingsrätten är även vattendomstol som har två rotlar.

I Sundsvalls och Umeå tingsrätter saknas i dag den grundläggande organisatoriska förutsättning som består i en särskild tvistemålsavdelning. Frågan om att indela dessa tingsrätter i avdelningar bör därför tas upp.

Frågan om tingsrätternas indelning i avdelningar utreddes av Domstolsverket under första hälften av 1980-talet.[24] Frågan togs upp under behandlingen av budgetpropositionen under riksmötet 1983/84.[25] Departementschefen uttalade då bl.a. att tingsrättens storlek var utgångspunkten vid bedömningen av frågan om avdelningsindelning bör ske och att tio rotlar var den nedre gräns vid vilken en avdelningsindelning bör övervägas. Tingsrättens storlek har betydelse bl.a. på det viset att med avdelningsindelning även följer att tingsrätten får en chefsrådman som avlastar lagmannen en del av ledningsansvaret.

Varken Sundsvalls tingsrätt eller Umeå tingsrätt är så stora att en avdelningsindelning redan därför skulle vara motiverad. Sedan de redovisade uttalandena gjordes har emellertid en omfattande delegation av det administrativa ansvaret skett inom domstolsväsendet. Domstolschefen har fått betydligt fler administrativa arbetsuppgifter. Det tidigare nämnda riktvärdet om tio rotlar är således inte längre riktigt rättvisande. Ökningen av lagmannens administrativa arbetsuppgifter bör kunna motivera inrättande av en chefsrådmanstjänst även i tingsrätter med färre än tio rotlar.

Utredningens förslag bör leda till en ökad tillströmning av mål till Sundsvalls och Umeå tingsrätter. Tingsrätternas nuvarande arbetsbelastning bör därför inte heller tas till utgångspunkt för bedömningen av om indelning i avdelningar skall ske.

Utredningens förslag för att göra domstolarna mera attraktiva för näringslivets tvistlösning består av flera olika åtgärder. Bland dem ingår att inom domstolsväsendet kunna erbjuda domstolar för parter vars förhållanden ställer särskilt stora krav på det konfliktlösande organets

---

[24] Se Domstolsverkets delrapport (1982:6) Avdelningsindelning av tingsrätter – delrapport avseende 13 avdelningsindelade tingsrätter.

[25] Se prop. 1983/84:100 Bilaga 4 s. 71–73.

förmåga. Som utredningen redan anfört är specialisering inom en bestämd avdelning i tingsrätten i sig kompetensförstärkande. Visserligen torde i dessa båda tingsrätter underlaget i form av näringslivstvister inte vara större än vad som motsvarar kanske en rotel. En indelning av tingsrätt i avdelningar bör emellertid i normalfallet innebära att tingsrätten delas upp i en brottmålsavdelning och en tvistemålsavdelning. Redan genom att tillskapa en tvistemålsavdelning vinner man ökad kompetens i fråga om den typ av mål avdelningen sköter. Man kan heller inte bortse från den rekryteringsfrämjande effekt som den med avdelningsindelningen hörande chefsrådmanstjänsten har. I avsnitt 5.3.8 föreslår utredningen att de näringslivets parter vars förhållanden ställer särskilt stora krav på det konfliktlösande organets förmåga skall kunna prorogera till avdelningen för näringslivstvister i någon av de sex berörda tingsrätterna. Förslaget förutsätter att regeringen föreskrivit om sådana avdelningar. Utan en avdelningsindelning i Sundsvall och Umeå tingsrätter kommer det av utredningen föreslagna prorogationsalternativet inte att stå till buds i Norrland. Som utredningen tidigare framhållit måste kraven på god offentlig service i landets alla delar tillgodoses.

Utredningen menar således att övervägande skäl talar för att indela även tingsrätterna i Sundsvall och Umeå i avdelningar och föreslår en sådan indelning.

Mot denna bakgrund har utredningen inte funnit det nödvändigt att utforma alternativa modeller för en särskild kompetensförstärkning i Sundsvall och Umeå tingsrätter. Det närmast till hands liggande alternativet skulle dock - om utredningens förslag om avdelningsindelning inte godtas - vara att i dessa båda tingsrätter koncentrera handläggningen av näringslivstvister till viss rotel.

Koncentration av näringslivstvisterna inom tingsrätten

Den särskilda kompetensförstärkningen kräver att handläggningen av näringslivstvister koncentreras inom tingsrätten. I de mindre av de sex tingsrätterna kan det vara nödvändigt att koncentrera handläggningen till viss eller vissa rotlar inom avdelningen.

Koncentration av vissa måltyper till viss avdelning eller rotel i en tingsrätt sker f.n. genom speciallottning enligt föreskrifter i domstolens arbetsordning. I avsnitt 5.4.8 lägger utredningen fram ett förslag till hur parter skall kunna utnyttja prorogationsavtal för att styra sina tvister till någon av de sex tingsrätterna. Förslaget kräver att speciallottningen

förankras på en högre författningsnivå än i den enskilda tingsrättens arbetsordning.

Under regeringens restkompetens faller detaljregleringen av domstolsorganisationen.[26] I denna ingår bland annat om en domstol skall vara indelad i avdelningar. Regeringen kan med stöd av restkompetensen även föreskriva att handläggningen av vissa typer av mål skall ankomma på vissa rotlar[27] eller vissa avdelningar.

Utredningen föreslår att tingsrättsinstruktionen (1979:572) ändras så att det framgår att i de nämnda tingsrätterna näringslivstvisterna skall handläggas på en eller flera bestämda avdelningar. Ett sådant tillägg - lämpligen i 11 § - bör innehålla en reservation för mål som skall handläggas i särskild ordning, t.ex. enligt reglerna om rättegången i patentmål. Det kan i huvudsak gå ut på att vid Stockholms, Göteborgs, Malmö, Norrköpings, Sundsvalls och Umeå tingsrätter mål, som avser tvist mellan dem som är eller har varit näringsidkare och som har uppkommit i deras näringsverksamhet, skall, om målet inte skall handläggas i särskild ordning, tilldelas rotel på avdelning för näringslivstvist.

Ytterligare precisering kan därefter ske i tingsrättens arbetsordning och man kan där beakta de särskilda organisatoriska förutsättningarna vid respektive tingsrätt. Riktmärket bör emellertid vara att alla näringslivstvisterna speciallottas till rotlar med ordinarie domare. I den mån det behövs bör eventuell kompletterande tilldelning i första hand ske med allmänna, dispositiva tvistemål.

Domarnas specialisering

För att åstadkomma den kompetens som de mera omfattande och komplicerade näringslivstvisterna kräver räcker det inte med en koncentration av näringslivstvisterna till en avdelning inom tingsrätten. Härutöver måste det på avdelningen finnas domare som kunnat specialisera sig på den aktuella typen av tvister.

På varje avdelning för näringslivstvister bör det därför finnas åtminstone en specialiserad ordinarie domare. En sådan domare - specialisten - kan, om han eller hon skall kunna vinna tillräcklig erfarenhet, inte ingå i den vanliga cirkulationen utan bör vara fast

---

[26] Se Håkan Strömberg, Normgivningsmakten, 2 uppl., Lund 1989, s. 139.

[27] Se som exempel 4 § förordningen (1994:1763) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

knuten till avdelningen. Visserligen kan en försiktigt begränsning av cirkulationen ske enligt den modell man använder i patentprocessen. Den är emellertid, som utredningen framhållit i det föregående, inte invändningsfri.

En begränsning av cirkulationen bör vara frivillig, eftersom många domare ser positivt på möjligheten att växla arbetsuppgifter och att få syssla med olika typer av mål. Specialistbefattningarna ställer krav på andra bakgrundskunskaper och erfarenheter än vad domare i allmänhet kanske har. För att urvalet skall bli så bra som möjligt är det vidare väsentligt att en prövning sker av dem som är intresserade.

Särskilda befattningar för ordinarie domare bör därför inrättas och ledigförklaras vid de berörda tingsrätterna. Utnämningen av de specialiserade domarna bör ske på samma sätt som av domare i specialdomstolarna. En domare som anser näringslivstvisterna mer intressanta än andra måltyper kan välja att söka de särskilda befattningarna, och genom den prövning som sker vid utnämningen får man de domare som är bäst skickade att handlägga näringslivstvister.

De särskilda befattningarna bör inrättas vid ikraftträdandet av utredningens förslag i övrigt. På längre sikt finns det skäl att beakta den diskussion 1993 års domarutredning för i sitt betänkande[28] om befordringstjänster utan chefsansvar för särskilt skickliga domare. Blir det i framtiden aktuellt att skapa sådana befattningar finns det givetvis flera olika typer av mål som motiverar särskilt skickliga domare. Det kan t.ex. gälla omfattande brottmål eller mål som gäller vårdnad om barn. Näringslivstvisterna är också en måltyp som ställer stora krav på domarens skicklighet.

Att en antal nya anställningar som specialiserad rådman tillsätts vid de sex tingsrätterna betyder inte utan vidare en nettoökning av domarpersonalen; i flertalet fall kan de nya anställningarna växlas in mot äldre. Utredningen återkommer i kapitel 9 till behovet av en resursmässig nettoförstärkning vid tingsrätterna för att möta en ökad måltillströmning.

På avdelningen för näringslivstvister bör alltså någon eller ett par av de ordinarie domarna vara sådana specialister som utnämnts efter särskilt tillsättningsförfarande. Vid sidan av dessa kan ordinarie domare, som ingår i cirkulationssystemet på vanligt sätt, tjänstgöra. Ansvaret för handläggningen av näringslivstvisterna kommer således att som regel ligga på en ordinarie domare. När frågor som kräver en specialists kompetens uppkommer finns en sådan till hands, och i vart fall *en*

---

[28] Se SOU 1994:99 Del A s. 267.

specialist torde ingå i rätten när målet avgörs med flera domare. Till detta kommer att chefsrådmannen på avdelningen normalt deltar vid huvudförhandling som sker med kollegial sammansättning och därför snart vinner stor erfarenhet av näringslivstvisterna, även om han inte skulle vara särskilt utnämnd på avdelningen.

En särskild fråga är emellertid om inte också chefsrådmannen bör knytas fast till avdelningen för näringslivstvister. I princip bör så vara fallet. Chefsrådmannen på avdelningen för näringslivstvister bör vara en domare med särskilt goda insikter i den juridik som näringslivstvisterna aktualiserar. Utredningen föreslår i det föregående avdelningsindelning av tingsrätterna i Sundsvall och Umeå. Avdelningsindelningen för med sig nya befattningar för en chefsrådman i respektive tingsrätt. Det är lämpligt att dessa båda befattningar redan vid inrättandet görs till specialistbefattningar. I de fyra andra tingsrätterna bör en motsvarande förändring av en chefsrådmanstjänst ske när vakans uppstår på en befintlig befattning. Även chefsrådmannen kommer således att vara utsedd efter ett särskilt förfarande.

Ett andrahandsalternativ till lösningen med särskilda domartjänster skulle kunna vara en begränsning av cirkulation enligt modell från patentprocessen. Föreskrifterna i 15 § tingsrättsinstruktionen bör då ses över.

Frågor om icke ordinarie domares medverkan

Även icke ordinarie domare bör i viss omfattning kunna delta i handläggningen av näringslivstvisterna. Som utredningen berört i det föregående kommer bland dessa tvister även att finnas relativt enkla mål. Det är därför inte alltid motiverat att ta en ordinarie domare (specialist eller annan domare på avdelningen) i anspråk för alla tvister. Det är inte heller rimligt att ta de ordinarie domarna i anspråk för mera rutinartade sysslor i det enskilda målet. Tvärtom är det viktigt att ta tillvara och utnyttja en specialiserad domares och andra ordinarie domares kunskaper när det verkligen behövs. Det är också nödvändigt att kunna tillföra specialistkadern skickliga yngre domare.

Schematiskt kan man säga att åtgärder under förberedelsen som innefattar materiell processledning ställer så stora krav på domarens skicklighet att specialisten eller någon annan ordinarie domare på avdelningen bör ha ansvaret för åtgärderna. Det gäller t.ex. den viktiga inledande granskningen av stämningsansökningen och hållande av muntlig förberedelse. Inslag som mera har formell karaktär, t.ex. att

pröva om förutsättningar föreligger för att meddela tredskodom efter uteblivet skriftligt svaromål, kräver däremot inte specialistkompetens.

Det är viktigt att målen konsekvent styrs mot ett avgörande i sak. Förutsättningarna för en sådan styrning är bäst om en enda domare har ansvaret för målet från det att talan väcks till målet avgörs. Härtill kommer givetvis användning av instrument för tidsplanering, undvikande av uppskov för förlikningsförsök m.m. Det för här för långt att i detalj ange hur den enskilda tingsrätten bör organisera arbetet på avdelningen för näringslivstvister. En modell kan emellertid vara att till den ordinarie domarens rotel eller flera sådana rotlar även knyta en icke ordinarie domare.

När det gäller icke ordinarie domares befattning med näringslivstvisterna bör vidare följande riktlinjer kunna tjäna som utgångspunkt. Det är fråga om en utgångspunkt; i enkla mål kan en annan ordning vara motiverad.

Att efter utbyte av stämningsansökan och skriftligt svaromål hålla muntlig förberedelse i ett dispositivt tvistemål från näringslivet är typiskt sett en sådan arbetsuppgift som kräver särskild erfarenhet och därför enligt 13 § tingsrättsinstruktionen inte får tilldelas fiskal. Det kan däremot vara lämpligt att en fiskal tjänstgör som protokollförare vid en sådan förberedelse.

Utredningen behandlar i avsnitt 5.4.7 rättens skriftliga sammanfattning av parternas ståndpunkter. Det rör sig om en mera omfattande produkt som även får vissa rättsliga effekter och regelmässigt kommer att behövas i alla mål som inte förliks under förberedelsen. Det kan vara lämpligt - inte minst från utbildningssynpunkt - att en icke ordinarie domare biträder när en sådan sammanfattning skall göras.

Som regel torde tingsrätten, vid huvudförhandling med tre lagfarna domare i en näringslivstvist, bestå av i vart fall två ordinarie domare. Den tredje ledamoten kan vara en assessor eller, om det behövs för att kunskaper om ett särskilt rättsområde skall finnas i rätten, en advokat eller rättsvetenskapsman, som adjungeras enligt 22 § tingsrättsinstruktionen (1979:572). Regler om vilken typ av domare som får ingå i tingsrätten vid handläggning som sker med tre domare finns i 21 § tingsrättsinstruktionen. Dessa regler gäller således när tingsrätten håller huvudförhandling med tre lagfarna domare. Minimikraven kan enkelt uttryckt sägas innebära att tingsrätten kan bestå av en ordinarie domare, en assessor och en fiskal. För vissa undantagssituationer är även en mindre kvalificerad sammansättning tillåten. Sammansättningen ordinarie domare, assessor och fiskal är knappast lämplig i den nu aktuella typen av mål. Som utredningen anfört i det föregående har de aktuella målen

den karaktär att de enligt 13 § tingsrättsinstruktionen inte får tilldelas fiskal. Redan därav följer enligt 21 § tingsrättsinstruktionen att en fiskal inte får ingå i tredomarsammansättningen.

Liksom vid muntlig förberedelse kan det vara lämpligt att en fiskal tjänstgör som protokollförare vid huvudförhandling.

5.3.7 Förstärkt kompetens även i hovrätterna

I hovrätterna bör ansvaret för beredningen av näringslivstvister ligga på en vice ordförande, som också blir referent när målet skall avgöras. Genom att särskilda rotlar för handläggning av näringslivstvister inrättas, koncentreras handläggningen till en eller ett fåtal avdelningar i hovrätten. Därigenom skapas den nödvändiga specialistkompetensen.

Förberedelsen i hovrätt, "beredningen", har en mera formell inriktning än i tingsrätten. Underlaget för rättegången i hovrätten är tingsrättens avgörande och parternas kritik av tingsrättens domskäl. En väl genomförd rättegång i tingsrätten ställer därför typiskt sett inte så stora krav på materiell processledning i hovrätten.

I hovrättsprocessen förekommer emellertid flera inslag som komplicerar bilden. Regler om tilltrosbevisning och om begränsningar i rätten att åberopa nya grunder och bevis aktualiseras ofta och kräver ingående överväganden. Vid dessa kan den materiella regleringen på rättsområdet som målet gäller ha stor betydelse. Detsamma torde även komma att gälla om hovrättens prövning generellt eller i större omfattning än för närvarande görs beroende av att hovrätten meddelar prövningstillstånd.

Som utredningen anfört i 5.3.4 finns det således även i hovrätt ett behov av specialistkompetens för näringslivstvisterna.

Landets hovrätter har mycket varierande storlek från 16 avdelningar i Svea hovrätt till 2 avdelningar i Hovrätten för Övre Norrland. Specialisering med tvistemålsavdelning förekommer bara i Svea hovrätt. Underlag för att åstadkomma sådan finns troligen i de tre mellanstora hovrätterna (Göta hovrätt, Hovrätten över Skåne och Blekinge samt Hovrätten för Västra Sverige).

En hovrättsavdelning består normalt av en hovrättslagman som ordförande, ett hovrättsråd, tillika vice ordförande, samt två hovrättsråd och två adjungerade ledamöter. Av de ordinarie ledamöterna cirkulerar vanligtvis hovrättsråden, ungefärligen med samma tidsintervall som

rådmän i tingsrätt, medan hovrättslagmännen stannar kvar på avdelningen och vice ordföranden kanske byter avdelning mindre ofta än hovrättsråden. Lokala variationer förekommer naturligtvis. Men - typiskt sett - är förutsättningarna för att på en avdelning bygga upp den specialkompetens utredningen eftersträvar bättre än i tingsrätterna.

Koncentrationen av näringslivstvister kan i hovrätten åstadkommas genom speciallottning till en eller flera rotlar. Det bör ske genom ett tillägg i 13 § hovrättsinstruktionen (1979:569) enligt vilket mål mellan dem som är eller har varit näringsidkare om tvist som uppkommit i deras näringsverksamhet som specialmål skall fördelas på en eller flera näringslivsrotlar.

Innehavaren av den rotel som tilldelats ett mål i hovrätten, referenten, ansvarar för beredningen av målet. Referenten är också den av hovrättens ledamöter som först säger sin mening och sätter upp utkast till avgörande. Liksom i tingsrätt bör referenten vara en ordinarie domare.

Hovrättslagmannen har inte någon rotel. Det hovrättsråd som är vice ordförande på avdelningen har rotel och anses inta en särställning bland hovrättsråden när det gäller juridisk skicklighet. Detta är ett skäl att koncentrera näringslivstvisterna till vice ordförandens rotel. Lottningen på vice ordförandens rotel är emellertid i alla hovrätter reducerad. Mera omfattande mål tilldelas vanligen inte heller vice ordförandens rotel. Det hänger samman med att vice ordföranden har en del andra arbetsuppgifter än övriga hovrättsråd. Detta får lösas av respektive hovrätt så att inte de mera omfattande målen, där specialistkompetensen är särskilt viktig, lottas på någon annan än vice ordföranden.

De skäl utredningen anfört för att utnämna särskilda domare vid tingsrätterna väger inte lika tungt när det gäller domare i hovrätt. I hovrätten bör domarnas kompetens vara mera generell än i tingsrätt. Detta hindrar dock inte en specialisering inom hovrätten så att vissa avdelningar eller rotlar tilldelas endast dispositiva tvistemål. Eftersom cirkulationen är begränsad när det gäller i vart fall lagmän, medför koncentrationen av sådana mål att erfarenheter av bl.a. näringslivstvister utvecklas.

När hovrätten avgör ett mål i sak skall den enligt 2 kap. 4 § rättegångsbalken bestå av tre lagfarna domare. Om tingsrätten har bestått av tre lagfarna domare skall dock fyra domare delta i hovrättens avgörande. Kompletterande regler finns i 26 § hovrättsinstruktionen (1979:569). De innebär förenklat uttryckt att lagmannen eller vice ordföranden skall ingå i rätten. Därutöver skall minst en domare vara

ordinarie domare. Det är brukligt att hovrättslagmannen tjänstgör som ordförande vid huvudförhandling i mål där vice ordföranden är referent.

Mot bakgrund av vad utredningen redovisat i avsnitt 5.3.6 om vilken sammansättning tingsrätten normalt kommer att ha vid avgörande med tre lagfarna domare kan det visserligen hävdas att den nu redovisade regleringen av hovrättens sammansättning borde ändras, t.ex. så att inte t.f. assessorer kan inta två platser i en fyrdomarsammansättning. Även om en sådan sammansättning typiskt sett är mindre lämplig kan ett mål ha ändrat karaktär, t.ex. genom att endast någon enstaka fråga förts upp i hovrätten. Att en hovrättslagman deltar i hovrättens avgörande förutom det specialiserade hovrättsrådet har också stor betydelse. Utredningen föreslår därför inte någon ändring av hovrättsinstruktionen men vill framhålla vikten av att hovrätten vid sitt avgörande får en sammansättning som markerar att hovrättens prövning skall vara ännu mera kvalificerad än den som sker i tingsrätt.

5.3.8 Prorogationsalternativet

Näringslivets parter skall få möjlighet att i sina avtal ta in en "tvistlösningsklausul", som innebär att tvist som avser i avtalet angivet rättsförhållande skall prövas på sådan avdelning i de sex tingsrätterna som handlägger näringslivstvister.

Den nya tvistlösningsklausulen är avsedd att som huvudregel innebära att denna avdelning blir exklusivt behörig att pröva tvist mellan parterna. Den hindrar inte part från att använda summarisk process vid kronofogdemyndighet (betalningsföreläggande och handräckning).

Enligt 10 kap. 16 § rättegångsbalken kan parter skriftligen avtala att tvister som avser ett visst rättsförhållande mellan dem skall handläggas vid en viss domstol (prorogation). Avtalet kan innebära att den angivna domstolen vid sidan av en annars behörig tingsrätt, t.ex. svarandens hemvistforum, skall vara behörig men kan också innebära att endast den i avtalet angivna tingsrätten skall få pröva tvisten (prorogation med derogativ verkan).

I avsnitt 5.3.6 har utredningen föreslagit en särskild kompetensförstärkning i sex av landets tingsrätter. Den är avsedd att tillgodose behov hos sådana avtalsparter vars förhållanden ställer särskilt stora krav

på det tvistlösande organets förmåga och innebär att handläggningen av näringslivstvister i de angivna tingsrätterna skall ske på vissa avdelningar.

Även om de generellt verkande åtgärder som utredningen föreslår i avsnitt 5.3.5 kan förväntas leda till att många parter väljer att låta övriga tingsrätter pröva deras tvister, kommer dock många andra att vilja få sina eventuella tvister prövade i någon av de sex tingsrätter som har en avdelning för näringslivstvister. För deras behov bör bestämmelserna om prorogation ses över.

Prorogation till en viss tingsrätt enligt nu gällande regler inverkar inte på frågan om vilken avdelning inom tingsrätten som skall handlägga tvist mellan parterna. Skälet för parterna att prorogera till någon av de sex tingsrätterna är däremot just att tvist skall handläggas på den särskilda avdelningen. Prorogationen skulle enligt nu gällande regler inte heller ha derogativ verkan. Till skillnad från vad som gäller vid skiljeavtal skulle prorogationen därför inte utesluta andra tingsrätters kompetens med mindre parterna särskilt angav detta i avtalet. En enkelt utformad prorogationsklausul skulle därmed inte leda till förutsebarhet.

Mot denna bakgrund bör en ändring ske i bestämmelserna om prorogation. Det bör vara möjligt för parterna att prorogera till avdelning för näringslivstvister och prorogationsavtalet bör presumeras innebära att den utpekade avdelningen exklusivt skall vara behörig att pröva tvister mellan parterna.

Enligt 10 kap. 16 § rättegångsbalken har ett prorogationsavtal derogativ verkan bara om det särskilt angetts i avtalet. Vidare krävs att avtalet är skriftligt. Bestämmelsen skiljer sig i dessa båda hänseenden från vad som gäller enligt Brysselkonventionen och Luganokonventionen.[29] En mera allmän översyn av prorogationsbestämmelsen kan därför i och för sig vara motiverad. Det finns för övrigt skäl som talar för att se över reglerna om de allmänna domstolarnas lokala behörighet i tvistemål.[30] Inom ramen för utredningsuppdraget är en särreglering för näringslivstvisternas del i 10 kap. 16 § rättegångsbalken tillräcklig. Utredningen föreslår en sådan. Förslaget utgår från att även tingsrätterna i Sundsvall och Umeå indelas i avdelningar. Utredningen lägger således inte fram något förslag som omfattar alternativet att specialisering i dessa båda tingsrätter sker på något annat sätt.

---

[29] Se vidare Lennart Pålsson, Luganokonventionen, Stockholm 1992.

[30] Jämför departementspromemorian En ny ärendelag (Ju92/323) s. 52.

Utredningen återkommer till förslaget i författningskommentaren (avsnitt 10.1 vid 10 kap. 16 § rättegångsbalken). Det kan dock vara lämpligt att här avslutningsvis kort beröra frågor om förhållandet mellan prorogation med derogativ verkan å ena sidan samt kumulation i rättegång respektive summarisk process å den andra.

Särskilda forumregler som tar sikte på fall av subjektiv kumulation och genkäromål finns i 10 kap. 14 § rättegångsbalken. Ett prorogationsavtal inverkar på dessa särskilda forumregler.

Om prorogationsavtal enligt förslaget inte anger något annat skall det anses ha derogativ verkan. Om vid subjektiv kumulation endast någon av flera svarandeparter ingått prorogationsavtal är den i avtalet utpekade domstolen (avdelningen) inte behörig att pröva tvisten såvitt gäller övriga svarandeparter, om inte tingsrätten råkar vara identisk med något annat i 10 kap. rättegångsbalken anvisat forum, t.ex. vara tingsrätten på den ort där dessa svarandeparter har sitt hemvist. Tingsrätten kan också bli behörig därför att svarandeparterna ingår i svaromål utan att göra invändning om den bristande behörigheten (se 10 kap. 18 § rättegångsbalken).

En annan praktiskt viktig fråga rör kvittningsinvändningar och genkäromål. Antag att en part (käranden) väckt talan mot den andra parten (svaranden) i en fråga som inte omfattas av prorogationsavtal mellan parterna. Svaranden vill framställa kvittningsinvändningar eller väcka genkäromål i ett rättsförhållande som omfattas av ett mellan parterna ingånget prorogationsavtal med derogativ verkan. Kvittningsinvändningen eller genkäromålet kan inte mot kärandens bestridande tas upp vid huvudmålets forum, om inte detta sammanfaller med det i prorogationsavtalet utpekade forum.[31]

Summarisk process (betalningsföreläggande, vanlig handräckning och särskild handräckning) är ett praktiskt sätt för att åstadkomma en exekutionstitel i mål där förlikning om saken är tillåten. Kronofogdemyndigheterna handlägger mål i den summariska processen. Närmare regler finns i lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning.

Inom den summariska processen gäller andra forumbestämmelser än i rättegång. Regler om hos vilken kronofogdemyndighet ansökan om betalningsföreläggande eller handräckning skall ske finns i lagens 6 §. Kronofogdemyndigheten förelägger svaranden att yttra sig över ansökningen. Om målet gäller betalningsföreläggande eller vanlig

---

[31] Se beträffande den tid då käranden skall framställa sitt bestridande Gullnäs m.fl., Rättegångsbalken I, vid 10 kap. 18 § rättegångsbalken.

handräckning leder ett bestridande från svarandens sida till att någon exekutionstitel inte utfärdas. Sökanden kan emellertid begära att kronofogdemyndigheten skall överlämna målet till en tingsrätt. Om svaranden inte bestrider ansökningen, utfärdar kronofogdemyndigheten ett utslag. Svaranden har därefter möjlighet att ansöka om återvinning av utslaget. Även i detta fall skall kronofogdemyndigheten överlämna målet till en tingsrätt. Kronofogdemyndigheten skall överlämna målet till en tingsrätt som enligt vad handlingarna visar - underförstått enligt rättegångsbalkens forumregler - är behörig att handlägga det, se 36 och 54 §§ lagen om betalningsföreläggande och handräckning. Enligt 61 § samma lag skall den tingsrätt som får målet, om det inte av handlingarna framgår att tingsrätten är behörig att handlägga det, överlämna målet till en annan tingsrätt som kan vara behörig. Tingsrättens handläggning sker sedan enligt allmänna regler om rättegången.

Eftersom rättegångsbalkens forumregler inte gäller vid kronofogdemyndigheten inverkar ett prorogationsavtal enligt 10 kap. 16 § rättegångsbalken inte på vilken kronofogdemyndighet som skall ta upp ansökningen. En invändning från svaranden i målet hos kronofogdemyndigheten om att denna saknar behörighet att pröva ansökningen därför att ett prorogationsavtal med derogativ verkan enligt rättegångsbalkens regler gäller för tvist med anledning av rättsförhållandet saknar således relevans. En annan sak är att praxis vid tolkning av bestridanden inom den summariska processen är generös mot svaranden. Sökanden bör emellertid för att undvika risken för att målet överlämnas till fel tingsrätt redan i ansökningen till kronofogdemyndigheten lämna uppgift om prorogationsavtalet.

Mål om särskild handräckning skiljer sig från de båda andra typerna av summarisk process. I sådana mål går kronofogdemyndigheten in på en begränsad sakprövning och meddelar utslag även i de fall då svaranden bestritt ansökningen. Exempel på vad som kan förekomma i mål om särskild handräckning är förpliktande för svaranden att återlämna hyrd egendom efter hyrestidens utgång. Den som är missnöjd med utslaget kan överklaga det till tingsrätten. Det blir då tingsrätten inom vars domkrets kronofogdemyndigheten har sitt säte som prövar överklagandet (se 58 § lagen om betalningsföreläggande och handräckning samt 18 kap. 1 § utsökningsbalken). Det kan alltså bli frågan om en annan tingsrätt än den som parterna angett i ett prorogationsavtal med derogativ verkan. I regelteknisk mening föreligger inte någon konflikt mellan prorogationsavtalet och forumregleringen för särskild handräckning.

En fråga är emellertid om ett prorogationsavtal med derogativ verkan bör hindra särskild handräckning. Med prorogationsavtalet har ju parterna i rättsförhållandet gett uttryck för sin vilja att få en särskilt kvalificerad prövning till stånd. Den prövning som sker i den summariska processen skall emellertid som princip inte innefatta det bakomliggande rättsförhållandet. Följaktligen får ett utslag i mål om särskild handräckning inte heller rättskraft i frågor som rör det bakomliggande rättsförhållandet, se 65 § lagen om betalningsföreläggande och handräckning. Det finns därför inte några skäl att ta undan mål där det bakomliggande rättsförhållandet omfattas av ett prorogationsavtal från tillämpningsområdet för särskild handräckning. Tvärtom är tillgången till summarisk process värdefull för de situationer då någon egentlig tvist inte föreligger.

5.3.9 Experter och sakkunniga?

> För näringslivstvisternas del är inga förändringar påkallade när det gäller möjligheten att låta en expert på något annat än ett juridiskt område ingå i rätten eller i fråga om sakkunnigbevis.

Ett drag i skiljeförfarandet som rättegång saknar är möjligheten för parter att få sin tvist prövad av domare med särskilda insikter på det sakliga område tvisten gäller. I skiljeförfaranden inom bygg- och anläggningsväsendet förekommer tekniker som skiljemän. Även revisorer anlitas då och då som skiljemän, främst i tvister om bestämmande av inlösen enligt 14 kap. aktiebolagslagen.

En fråga är därför om en liknande möjlighet att tillföra domstol experter är önskvärd vid sidan av den förstärkning av domstolarnas juridiska kompetens som utredningen föreslår.

Rättegångsutredningen föreslog att tingsrätterna och hovrätterna skulle ges en generell möjlighet att låta en särskild ledamot med ekonomisk, teknisk eller annan särskild sakkunskap (expert) ingå i rätten. Expertens viktigaste uppgift skulle vara att hjälpa rättens övriga ledamöter att tillägna sig det av parterna framlagda processmaterialet. Experten skulle bli en "tolk" mellan parterna och rätten.[32] Förslaget fick ett blandat mottagande av remissinstanserna och avvisades av departementschefen.[33]

---

[32] Se betänkandet (SOU 1987:13) Expertmedverkan och specialisering.

[33] Se prop. 1989/90:71 s. 32–36.

Ett viktigt skäl för att inte godta förslaget var risken för att parterna kan misstänka att en expertledamot under överläggningen tillför rätten viktiga sakupplysningar som parterna inte fått tillfälle att bemöta. Det var inte önskvärt att tilltron till domstolsväsendet rubbas av sådan anledning.

Utredningen har inte funnit anledning att nu inta en annan ståndpunkt. Tvärtom har företrädare för partsintressen vid sammanträffanden med utredningen så gott som enstämmigt varit negativa till expertledamöter i domstolen.

Frågorna om att tillföra rätten kunskap på ett sakområde genom expertledamöter och att göra det genom sakkunnigbevisning hänger intimt samman. I det nyss redovisade lagstiftningsärendet kom även sakkunnigbeviset upp till diskussion. Flera remissinstanser pekade på ett behov av att öka användningen av sakkunnigbevisning. Departementschefen och sedermera även Justitieutskottet[34] sköt frågorna på framtiden med hänvisning till ett pågående rättsvetenskapligt forskningsarbete. Detta har numera avslutats.[35]

Utredningen har inte funnit några förändringar beträffande sakkunnigbeviset påkallade för näringslivstvisternas del.

---

[34] Se bet. 1989/90:JuU32 s. 6.

[35] Henrik Edelstam, Sakkunnigbeviset – en studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet, Uppsala 1991.

5.4 En snabbare och smidigare handläggning

Utredningen föreslår att rätten åläggs att i samråd med parterna upprätta en tidsplan för handläggningen. Tidsplanen avses medföra att utrymmet för anstånd minskar och att handläggningen hela tiden fortgår utan onödigt uppehåll fram till målets avgörande.

Vidare föreslås att det införs en generell preklusionsbestämmelse som innebär förbud mot att åberopa nya omständigheter och nya bevis sedan förberedelsen i målet avslutats. Preklusionsbestämmelsen förses med en ventil för part som haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset. En nyhet är att preklusionsregeln inte skall tillämpas självmant av domstol utan att motparten måste framställa invändning mot det nya materialet. Partsautonomin betonas därigenom mera än för närvarande.

Har rätten upprättat en sammanfattning som innefattar parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på bör parterna kunna hänvisa till sammanfattningen i stället för att göra en muntlig sakframställning. En huvudförhandling kan sålunda direkt börja med bevisupptagning när parterna har tillställts en skriftlig sammanfattning före huvudförhandlingen. På samma sätt bör parterna kunna hänvisa till underrättens dom vid en förhandling i överrätt.

5.4.1 Några utgångspunkter

Som en av skiljeförfarandets främsta fördelar brukar framhållas att förfarandet snabbt leder till ett slutligt avgörande. Förutom att en skiljedom inte kan överklagas på materiell grund anses detta bero på att förfarandet kan utformas med beaktande av vad som är smidigast med hänsyn till såväl aktuell tvist som parter.

Rättegångsbalken har sedan sin tillkomst varit föremål för omfattande reformarbeten. Den senaste större ändringen av underrättsprocessen genomfördes den 1 januari 1988 (se prop. 1986/87:89 om ett reformerat tingsrättsförfarande). Förfarandet för tvistemål har gjorts allt smidigare. Principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration har mjukats upp. Möjligheterna till att dela upp handläggningen och t.ex. meddela mellandom har utökats. Över huvud taget erbjuder rättegångsbalken i

dag ett mycket flexibelt system som kan anpassas med hänsyn till den aktuella tvistens omfattning och art.

Trots att rättegångsbalken sålunda ger stora möjligheter till flexibilitet i förfarandet kan handläggningen av ett tvistemål dra ut ganska långt på tiden. Problemen med tidsutdräkten är i första hand hänförliga till handläggningen i tingsrätt. Enligt utredningens undersökning Näringslivstvister i domstol (se bilaga 5) avgörs visserligen 70 procent av alla mål slutligt av tingsrätt inom sex månader och ända upp till 85 procent inom ett år (se tabell 5). I de fall målet går till avgörande i sak är procentsatserna 60 respektive 79 (se tabell 7). Dessa siffror torde dock inte vara representativa för tyngre tvistemål av den typ som förekommer i skiljeförfaranden. Antagandet bekräftas av undersökningarna. Detaljstudien vid Stockholms tingsrätt ger t.ex. vid handen att de där direkt utsorterade näringslivstvisterna tar längre tid. Genomsnittstiden för av tingsrätten materiellt prövade tvister var i denna undersökning 474 dagar. Detta kan jämföras med uppgifterna från undersökningen om skiljeförfarandet, som ger vid handen att skiljedom efter prövning i sak meddelades i genomsnitt 8–9 månader efter påkallelsen.

Det är svårt att frigöra sig från intrycket att de dispositiva tvistemålen blir styvmoderligt behandlade vid domstolarna. Flera kategorier av brottmål har enligt lag förtur med utsatta frister för handläggningen. Allmänhetens och mediernas intresse för domstolarnas arbete är oftast riktat mot brottmålen och kan verka påskyndande på dessa. Till detta kommer att brottmålen sällan kräver något förberedelsearbete utan snart kan sättas ut till huvudförhandling; en snabb avverkning av ganska enkla brottmål gör det lättare att bemästra den siffermässiga målbalansen. Allt detta samverkar till att främst de dispositiva tvistemålen tenderar att komma på efterkälken i domstolarna. Detta är olyckligt.

En given målsättning när det gäller att göra rättegång vid allmän domstol mera attraktiv för tvister som i dag löses genom skiljeförfarande är att i görligaste mån förkorta tiden från anhängiggörandet av ett tvistemål till dess att tvisten blir avgjord. Just snabbheten är nämligen ett viktigt argument för parter att välja skiljeförfarande framför allmän domstol. För att uppnå detta mål bör man söka effektivisera handläggningen av tvistemål i allmän domstol. Skall det vara möjligt att förkorta handläggningstiderna krävs självfallet att domstolarna har tillräckliga personella resurser. Utredningen förutsätter att de besparingskrav som till följd av det ansträngda statsfinansiella läget nu riktas mot domstolarna inte drivs så långt att kapaciteten i den dömande verksamheten lider nämnvärda avbräck. Resursfrågorna i allmänhet är emellertid inte utredningens sak att gå in på. Däremot bör undersökas möjligheterna att

genom regelförändringar påskynda handläggningen av tvistemål främst vid tingsrätterna.

Domstolsverket har i sin rapport 1989:8 Kortare väntetider i tingsrätterna m.m. behandlat problemet med långa handläggningstider. I rapporten pekas bl.a. på det kanske paradoxala förhållandet att en förklaring till långa handläggningstider kan ligga i att rättegångsreglerna för tvistemålsprocessen - till skillnad från reglerna för brottmålsprocessen - är mycket flexibla och därigenom mindre tydliga (se s. 39). Stöd för att denna ståndpunkt är riktig har utredningen fått vid besök på tingsrätterna i Stockholm, Göteborg och Malmö. De nuvarande flexibla handläggningsreglerna har i en inte obetydlig omfattning lett till en anpassning efter den enskilde domarens eller avdelningens arbetssätt i högre grad än till de olika målens omfattning och karaktär.

Utredningen har inte till uppgift att komma med förslag till en mera genomgripande rättegångsreform. Den fortsatta framställningen inriktas framför allt på att försöka strama upp handläggningen av dispositiva tvistemål genom tydligare regler för handläggningen.

Utredningen har i delbetänkandet SOU 1994:81 Ny lag om skiljeförfarande föreslagit att skiljemän skall få fastställa faktiska förhållanden i en skiljedom (1 § 1 st. in fine; s. 86 ff.). Det vore tänkbart att föreslå en liknande utökning av möjligheten till fastställelsetalan vid allmän domstol. Det har i delbetänkandet framhållits att en skiljedom beträffande faktiska förhållanden får rättskraft även för andra tänkbara rättstvister mellan parterna där faktafrågan är av prejudiciell betydelse. När det gäller skiljedomar sker emellertid en naturlig avgränsning genom att en skiljedom inte kan ges verkan utanför det rättsförhållande som skiljeavtalet omfattar. En sådan begränsning har inte en domstolsdom. En utökning av möjligheterna att föra fastställelsetalan liknande dem som föreslagits för skiljeförfarandets del kräver därför mycket grundliga överväganden bl.a. av rättskraftsproblematiken. Risken för att man efter en sådan undersökning ändå inte kan genomföra en reform får bedömas vara betydande. Till detta kommer att attraktionskraften hos domstolsprocessen inte mera generellt skulle öka genom en sådan reform. Utredningen har därför släppt tanken på att närmare överväga ändrade möjligheter till fastställelsetalan vid domstol.

Den fortsatta framställningen tar i första hand sikte på dispositiva tvistemål, dvs. mål där saken är sådan att förlikning därom är tillåten, och deras handläggning i tingsrätt. Frågan om det behövs ändrade regler för överklagande i syfte att snabbare nå fram till ett slutligt avgörande diskuteras i avsnitt 5.5. En större tillgång till Högsta domstolens

kompetens kan också öka attraktionskraften hos rättegången. Tankar om detta redovisas i kapitel 7.

5.4.2 Tidsplan

Enligt 42 kap. 6 § 3 st. rättegångsbalken skall rätten driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. Vidare bör rätten så snart det lämpligen kan ske höra parterna angående målets handläggning. Bestämmelsen - som grundar sig på Rättegångsutredningens betänkande SOU 1982:25-26 - fick sin nuvarande lydelse 1987.[36]

Av första meningen följer att ansvaret för målets handläggning vilar på rätten och att handläggningen skall inriktas på ett snabbt avgörande av tvisten. Andra meningen pekar på behovet av att tidsaspekten och målets handläggning dryftas med parterna under förberedelsen.

Rättegångsutredningen föreslog en uttrycklig bestämmelse om att rätten efter samråd med parterna snarast möjligt skulle upprätta en plan för målets handläggning, om det inte var obehövligt på grund av målets beskaffenhet. Departementschefen delade utredningens uppfattning om vikten av att det upprättades en tidsplan för målets handläggning, men han lät det inte komma till direkt uttryck i lagtexten.[37]

Såvitt utredningen har kunnat utröna är det inte särskilt vanligt att det upprättas en tidsplan för handläggningen av ett mål fram till huvudförhandlingen. De skäl som Rättegångsutredningen hade för att föreslå en särskild lagregel har alltjämt bärkraft (se SOU 1982:26 s. 495 ff.). För att uppnå de tids- och effektivitetsvinster som är förknippade med att det på ett tidigt stadium av målets handläggning upprättas en tidsplan bör det komma till direkt uttryck i lagtexten att en tidsplan skall upprättas om det inte av särskilda skäl är obehövligt.

Den normala ordningen i dag är att svaranden föreläggs att inkomma med skriftligt svaromål. Sedan svaromål inkommit sätts målet ut till muntlig förberedelse. Det är inte ovanligt att den muntliga förberedelsen inträffar flera månader efter att svaromålet kommit in till rätten. Redan häri ligger en tidsutdräkt som framstår som onödig.

Rätten bör i normalfallet redan när stämning utfärdas inte bara förelägga svaranden att inkomma med skriftligt svaromål, utan också samtidigt bestämma en dag för muntlig förberedelse i målet. Det bör då

---

[36] Se SFS 1987:747 och prop. 1986/87:89.

[37] Se prop. 1986/87:89 s. 85 f. och s. 193 ff.

kunna anstå till den muntliga förberedelsen med att upprätta tidsplan. Skall förberedelsen i målet vara skriftlig kan det ändå vara lämpligt att avvakta svaromålet innan någon närmare tidsplan upprättas. Inget hindrar emellertid att rätten redan när stämningsansökan inkommit tar kontakt med parterna och upprättar en tidsplan för målets handläggning. Det kan i sammanhanget anmärkas att rätten bör uppmärksamma svarandens behov av skäligt rådrum för att komma in med ett skriftligt svaromål.

Tidsplanen bör dokumenteras på något sätt. Upprättas planen vid en muntlig förberedelse bör den återspeglas i protokollet från denna. I annat fall bör den dokumenteras på annat sätt i akten. Detta torde vara erforderligt inte bara för domarens eget minne utan bl.a. också för det fall att ansvaret för målet övertas av någon annan domare.

5.4.3 Anstånd

Det förekommer ganska ofta att parter begär anstånd med att företa olika processhandlingar. En begäran om anstånd skall enligt 32 kap. 3 § rättegångsbalken bifallas om part inte fått skäligt rådrum att företa processhandlingen eller om det annars finns skäl till förlängning av den utsatta tiden. Ofta godtas en begäran om anstånd utan att några bärande skäl föreligger. Detta medför att avgörandet onödigtvis dröjer.

En upprättad tidsplan skulle kunna medföra en uppstramning och effektivisering av förberedelsen vid allmän domstol. Har rätten i samråd med parterna upprättat en tidsplan för målets handläggning bör anstånd inte medges utan att det har uppkommit något hinder som är hänförligt till målet eller det annars föreligger särskilda skäl till det. Sedan en tidsplan upprättats bör rätten sålunda vara mycket sparsam med att bevilja anstånd på begäran av ena parten och inte godta t.ex. ett allmänt påstående om tillfällig arbetsanhopning.

Man kan då fråga sig om en begäran om anstånd som framställs av parterna gemensamt bör behandlas mera välvilligt just för att parterna är överens. Av 42 kap. 6 § 3 st. rättegångsbalken följer att ansvaret för att målets handläggning fortskrider ligger på rätten. Det bör alltjämt vara rätten som har det yttersta ansvaret. Trots en upprättad plan bör rätten dock vara lyhörd för en begäran om anstånd som framställs av parterna gemensamt även om detta medför att tidsplanen måste ändras. En annan sak är att ändringar i tidsplanen kan göra att dagen för huvudförhandling i målet kommer att skjutas ganska långt på framtiden.

Detta i sig kommer säkert att ha en avhållande effekt på parternas benägenhet att begära och att gå med på anstånd.

En självklar utgångspunkt bör vara att anstånd normalt inte ges utan att motparten beretts tillfälle att yttra sig över ansökan.

Användningen av tidsplaner kommer sålunda att påverka anståndsinstitutet. Det finns inte behov av att därutöver föreslå några förändrade regler.

5.4.4 Tid för förlikningsförhandlingar

Det är inte ovanligt att parterna blir mera intresserade av att diskutera en uppgörelse när tiden för huvudförhandling närmar sig. Det förekommer då att parterna begär att huvudförhandlingen skall ställas in för att de skall ges tillfälle till förlikningsförhandlingar.

En orsak till att förlikningsförhandlingar förs på detta sena stadium av handläggningen kan vara att målet inte från början varit föremål för någon planering fram till huvudförhandlingen. Det är därför först när rätten - kanske efter det att målet varit klart för avgörande sedan länge - kallat till huvudförhandling, som förlikningsdiskussionen tagits upp av parterna och deras ombud. Även ur denna synvinkel kan en tidsplan, som medför att huvudförhandling kan hållas relativt snart efter det att förberedelsen avslutats, förväntas medföra fördelar.

Rätten bör ta stor hänsyn till parternas gemensammma uppfattning men är inte bunden att följa deras begäran att huvudförhandlingen skall ställas in. Det bör inte förekomma att rätten godtar en begäran om att ställa in en huvudförhandling på grund av att parterna i allmänt hållna ordalag "hoppas nå en förlikning" eller "skall försöka sy ihop något". För att huvudförhandlingen skall ställas in bör det krävas något godtagbart skäl till varför parterna - som trots allt haft ganska god tid på sig att göra upp tvisten - inte kan träffa förlikning inom den tid som återstår till huvudförhandlingen och sedan begära stadfästelse eller återkalla talan. Har parterna gemensamt presenterat bärande skäl för att förhandlingen skall ställas in bör rätten ställa in förhandlingen även om detta framstår som olägligt ur rättens synvinkel.

Om en begäran om inställelse av huvudförhandlingen innebär att domstolen genast utsätter målet till ny huvudförhandling vid ett visst senare tillfälle behöver inte något annat beslut träffas. I annat fall måste rätten besluta t.ex. att målet skall vila. I detta sammanhang finns det anledning att upprepa vad Justitieombudsmannen uttalade i ämbetsberättelsen 1975/76 s. 109: "Även om det av hänsyn till parterna ibland

kan vara lämpligt att låta anstånd med vidare handläggning förekomma i ordinära tvistemål när förlikningsförhandlingar pågår mellan parterna, gäller dock som huvudprincip för rättegångsförfarandet att rätten har att tillse att förekommande mål icke i onödan uppskjutes och att uppskoven ej blir längre än som oundgängligen erfordras. Ifall rätten låter målets återupptagande bli beroende av anmälan av part avhänder sig rätten i viss mån ledningen av processen. Ehuru vilandeförklaring stundom kan vara lämplig, såsom när förlikningsförhandlingarna är beroende av utgången i annan tvist eller hör samman med fråga, som är föremål för prövning i annan ordning, torde det oftast vara mera lämpligt att rätten direkt förelägger parterna viss tid, inom vilken de har att inkomma med besked rörande resultatet av sina förhandlingar. Enligt min mening borde årslånga uppskov med ett ordinärt tvistemåls handläggning sällan förekomma, om från början föreliggande hinder blott är att förlikningsförhandlingar pågår."

Förklarar rätten målet vilande måste anges när målet skall tas upp på nytt. Det bör således inte komma i fråga att förklara målet vilande "att återupptas på begäran av part" utan att det anges ett datum när handläggningen skall återupptas.[38]

Sammanfattningsvis bör rätten alltså ta stor hänsyn till parternas gemensamma uppfattning att t.ex. en huvudförhandling skall ställas in för att ge dem tid till förlikningsförhandlingar. Det yttersta ansvaret för att målets handläggning fortskrider ligger dock på rätten enligt 42 kap. 6 § 3 st. rättegångsbalken. Någon ändring härvidlag föreslås inte.

5.4.5 Rättens förliknings- och medlingsverksamhet

Förberedelsen skall bl.a. syfta till att klarlägga om det finns förutsättningar för förlikning (42 kap. 6 § 2 st. 5 p. rättegångsbalken). Rätten skall verka för att parterna i dispositiva tvistemål förliks, om det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter (42 kap. 17 § 1 st. rättegångsbalken). Om det med hänsyn till målets beskaffenhet är lämpligare att särskild medling äger rum kan rätten förelägga parterna att inställa sig till förlikningssammanträde inför en av rätten förordnad medlare (42 kap. 17 § 2 st. rättegångsbalken). De

---

[38] Se prop. 1986/87:89 s. 194 f. och JOs ämbetsberättelse 1981/82 s. 37.

angivna bestämmelserna fick sin nuvarande lydelse 1987 (se prop. 1986/87:89 om ett reformerat tingsrättsförfarande).

Förlikning

Rätten har alltså en skyldighet att verka för att parterna förliks i dispositiva tvistemål. I vilka fall och i hur stor omfattning detta bör ske diskuteras utförligt i förarbetena (se prop. 1986/87:89 s. 110 ff.). Några mer distinkta riktlinjer ges emellertid inte. Sammanfattningsvis anges att domaren i allmänhet skall ta upp frågan om förlikning med parterna men att han inte bör driva frågan om någon av parterna motsätter sig att diskutera förlikning (s. 110).

Det är viktigt att rätten undersöker om det finns förutsättningar att bilägga en tvist på frivillig väg. Det kan vara positivt för såväl parterna som för domstolens arbetsbörda och statens finanser att en tvist görs upp i stället för att kanske drivas genom flera domstolar.

I vilken omfattning som rätten skall verka för att parterna förliks är däremot näst intill omöjligt att ange på ett sätt som går att tillämpa generellt. Förlikningsverksamheten torde emellertid numera på sina håll ha drivits alltför långt. Det förekommer att parter pressas mycket hårt av domaren i syfte att tvisten skall göras upp.

När utredningen i olika sammanhang efterhört vad som kan göras för att öka domstolsalternativets attraktivitet har det inte sällan riktats kritik mot omfattningen av och intensiteten i den förlikningsverksamhet som förekommer i dispositiva tvistemål. Det har t.o.m. hävdats att parter mer eller mindre förvägras att få sin sak rättsligt prövad.

När det gäller formerna för förlikningsverksamheten framhålls i förarbetena till de nuvarande reglerna vikten av att domaren inte utsätter sig för risken att verka partisk utan att han, om förlikningsförsöken misslyckas, kan fortsätta att handlägga målet utan att anses jävig. Ett exempel på förlikningsverksamhet som framstår som olämplig är att domaren med förbigående av ombuden talar enskilt med varje part för sig. Detta gäller även om ombuden på fråga från domaren inte motsatt sig ett sådant arrangemang. Ett annat exempel på fall där man gått för långt är att domaren före en muntlig förberedelse försöker få fram uppgifter om parternas ekonomiska ställning i syfte att använda dessa vid förlikningsdiskussioner.

Ett viktigt moment när det gäller att göra domstolarna till ett attraktivare alternativ till skiljeförfarande är att parternas ståndpunkter till om de vill delta i förlikningsförhandlingar eller inte respekteras. Det

bör givetvis inte förekomma att parter mot sin uttryckliga vilja tvingas att delta i förlikningsdiskussioner. Respekten för parterna torde vara större i ett skiljeförfarande. Förlikningsverksamheten i domstolarna synes i en del fall mera syfta till att lätta på en tung arbetsbörda för domaren än att tjäna parternas bästa. Utredningen föreslår inte några särskilda regler på området, men vill ändå peka på vikten av att inte driva förlikningsverksamheten för långt.

Medling

Olika medlingsformer har under senare tid utvecklats i framför allt USA genom metoder för s.k. ADR, Alternative Dispute Resolution (se vidare avsnitt 3.3.4). Motsvarande utveckling har inte ägt rum här i landet. Det har emellertid ibland framförts tankar om att nya medlingsformer skulle kunna göra den svenska domstolsprocessen mera effektiv och tilltalande som tvistlösningsmetod.

Som tidigare nämnts finns det möjlighet till s.k. särskild medling inom ramen för rättegångsbalkens bestämmelser. För att medling skall äga rum förutsätts bl.a. att målet är lämpligt för förlikning enligt de riktlinjer som angetts i förarbetena. Vidare krävs att inte någon av parterna motsätter sig medlingsförfarandet. Några närmare regler om hur medlingen skall gå till finns inte. Parterna torde sålunda i hög grad kunna påverka om medling skall äga rum och i så fall hur medlingsförfarandet närmare skall gestalta sig. Något hinder för medlaren att t.ex. prata enskilt med varje part för sig och på grundval av vad som framkommit lägga förlikningsbud finns inte. Till skillnad från domaren skall ju medlaren inte sakpröva tvisten om förlikningsansträngningarna misslyckas.

Man kan alltså konstatera att det redan i dag finns betydande utrymme för medling under förberedelseförfarandet vid tingsrätterna. Det går dock inte att använda sig av det särskilda medlingsförfarandet om en part motsätter sig medling. Med hänsyn till att parterna själva får bära kostnaden för medlingen bör det inte heller vara möjligt att påtvinga en part ett sådant förfarande mot hans vilja. Vill man få till stånd medling i större omfattning skulle detta troligen kunna åstadkommas på frivillig väg genom att lyfta av parterna kostnaderna för medlingsförfarandet. Förslag i denna riktning har tidigare avvisats (se prop. 1986/87:89 s. 114 f.) och framstår med beaktande av det statsfinansiella läget inte heller nu som genomförbara. En utveckling mot ett ökat användande av medlingsinstitutet skulle antagligen kunna åstadkommas genom att rätten

under förberedelsen uppmärksammade parterna på möjligheten att använda sig av en särskild medlare. Någon särskild lagändring erfordras inte för detta.

Ett medlingsförfarande kan utformas på många olika sätt. Med beaktande särskilt av att medling även framdeles bör förutsätta parternas samtycke, såväl till att medling inleds som till att en viss person förordnas till medlare, finns det inte skäl att närmare reglera formerna för hur ett medlingsförfarande bör gå till. Det får i stället anses vara lämpligast att medlingsförfarande i varje enskilt fall kan ges en individuell utformning. Detta hindrar inte att det kan vara värdefullt att i olika sammanhang mera än för närvarande uppmärksamma och använda sig av medlingsinstitutet.

5.4.6 Preklusion under handläggningen i tingsrätt

Handläggningen av ett mål kan dra ut på tiden så att en uppgjord tidsplan inte håller på grund av att ena parten på ett sent stadium åberopar nya omständigheter eller bevis. Det finns endast begränsade möjligheter att i dag motverka en sådan processföring.

Om en part under huvudförhandlingen ändrar eller gör tillägg till tidigare lämnade uppgifter eller om han åberopar omständigheter eller bevis som han inte uppgett före förhandlingens början, får det nya materialet enligt 43 kap. 10 § rättegångsbalken lämnas utan avseende, om det kan antas att parten genom detta förfarande försöker förhala rättegången eller överrumpla motparten eller att parten annars handlar i otillbörligt syfte eller av grov vårdslöshet. Det torde emellertid vara mera sällan som man kan konstatera ett sådant syfte eller anse att parten varit grovt vårdslös. Visserligen finns det enligt 42 kap. 15 § rättegångsbalken möjlighet att förelägga part att slutligt bestämma sin talan och uppge de bevis han åberopar, varefter det krävs giltig ursäkt för att parten därefter skall få åberopa någon ny omständighet eller något nytt bevis. För att ett sådant föreläggande skall utfärdas krävs emellertid att det är påkallat med hänsyn till hur parten utfört sin talan tidigare under målets handläggning. Härmed avses sådana fall där det finns skäl att förmoda att en part söker fördröja ett avgörande i målet utan godtagbar anledning eller att en part inte driver processen på ett tillbörligt sätt. Inte någon av de nämnda bestämmelserna är ämnade att komma till mera generell användning för att effektivisera tvistemålsprocessen.

Parts rätt att i högre rätt åberopa nya omständigheter och bevis är begränsad i dispositiva tvistemål. För att få göra det krävs att parten gör

sannolikt att han inte kunnat åberopa omständigheten eller beviset vid lägre rätt eller att han annars haft giltig ursäkt att inte göra det (50 kap. 25 § 3 st. och 55 kap. 13 § rättegångsbalken).

Utredningen har i sitt förslag till ny lag om skiljeförfarande (SOU 1994:81) ansett att skiljemän bör ha möjlighet att förelägga parterna att inom viss tid slutligt bestämma sin talan och uppge de bevis som de vill åberopa (se s. 277 och 280). Något krav på att en part skall ha försökt obstruera handläggningen eller förfarit försumligt för att ett sådant föreläggande skall få utfärdas uppställs inte.

En mycket generös reglering av den typ som rättegångsbalken innehåller i dag ger inget starkare incitament för part att redan under förberedelsen noggrant ange sin inställning i tvisten och den bevisning som han önskar åberopa. Det vore av värde om det redan inför huvudförhandlingen vid tingsrätt fanns en mera effektiv spärr mot att part på ett sent stadium ändrar eller gör tillägg till tidigare lämnade uppgifter eller åberopar omständigheter eller bevis som han inte uppgett tidigare under förberedelsen. Det bör vara möjligt att - utan någon nämnvärd ökning av risken för rättsförluster - skärpa den nuvarande regleringen.

För den närmare utformningen av bestämmelserna bör man göra klart för sig vilka syften som regleringen eftersträvar att tillgodose. Utredningens mål är att göra rättegången mera attraktiv för parterna. Det kan därför finnas anledning att lägga stor vikt vid partsautonomin. Är parterna ense om att en ny omständighet eller något nytt bevis skall få föras in i målet bör det krävas goda skäl för att vägra dem detta. Å andra sidan kan en sådan utökning av tvisten medföra att en inledd huvudförhandling måste avbrytas. Parterna har då - särskilt när målet skall prövas av fullsutten rätt - tagit i anspråk resurser som annars kunnat frigöras till att hantera andra mål, och följaktligen har andra parter fått stå tillbaka. Det finns sålunda ett allmänt intresse som talar för en begränsning av parternas rätt att helt fritt få utöka tvisten.

Liksom för närvarande bör det vara möjligt att utfärda ett preklusionsföreläggande under förberedelsen mot en part som försöker förhala rättegången. Det finns därvid inte skäl att föreslå någon förändring av den nuvarande preklusionsbestämmelsen i 42 kap. 15 § rättegångsbalken. Därutöver bör det finnas en generell begränsning för part att åberopa nya omständigheter eller bevis sedan förberedelsen i målet avslutats. Något krav på att det skall gå att konstatera att part haft ett otillbörligt syfte eller annars varit vårdslös för att regeln skall vara tillämplig bör inte uppställas. För att regeln skall träda in bör rätten tillkännage för parterna att förberedelsen skall anses avslutad en viss dag. Regleringen

bör vidare förses med en säkerhetsventil på samma sätt som nu i 42 kap. 15 § rättegångsbalken. I realiteten innebär denna modell att det generella förbud mot att åberopa nya omständigheter och bevis som gäller vid överklagande till hovrätt och Högsta domstolen kommer att gälla redan inför huvudförhandlingen vid tingsrätten.

De angivna preklusionsreglerna är framför allt avsedda att tillvarata parts intresse av att inte motparten skall kunna förhala rättegången. Man bör därför överväga om det inte skall krävas att part protesterar mot en senare utökning av tvisten för att en preklusionsregel skall tillämpas. Vad som talar emot en sådan lösning är att parterna inte bör få utnyttja rättens begränsade resurser, till men för andra parter vid domstolen. Å andra sidan behöver ett uppskjutande av avgörandet inte medföra några större effektivitetsförluster för rätten om utökningen inte sker vid huvudförhandlingen eller alldeles dessförinnan, med en inställd förhandling som följd.

En lämplig avvägning kan vara att behålla 43 kap. 10 § i oförändrad utformning. Det allmänna intresset är betydligt tyngre när det gäller denna bestämmelse än de tidigare diskuterade preklusionsreglerna. Typiskt sett innebär nämligen en utökning av tvisten vid huvudförhandlingen större risk för att domstolseffektiviteten drabbas än en utökning som sker dessförinnan. Däremot överväger partsintresset när det gäller rätten att på ett tidigare stadium få utöka tvisten. Det bör därför i detta fall krävas att part protesterar mot en utökning av tvisten för att rätten skall gå in i någon sakprövning av om utvidgningen skall tillåtas.

De sålunda utformade bestämmelserna medför att det krävs invändning av part för att preklusionsreglerna skall tillämpas vid tingsrätten medan detta inte fordras i högre rätt. Något sådant krav på invändning bör inte heller uppställas. I högre rätt träder nämligen andra intressen in, t.ex. instansordningens princip enligt vilken överinstansen i princip inte skall pröva andra omständigheter än som underinstansen gjort.

Det bör påpekas att parts rätt att framställa nya yrkanden inte begränsas av de behandlade preklusionsreglerna. På samma sätt förhåller det sig enligt den nuvarande preklusionsbestämmelsen i 42 kap. 15 § rättegångsbalken. När denna regel infördes ansågs bestämmelsen i 13 kap. 3 § rättegångsbalken ge tillräckligt utrymme för att avvisa nya yrkanden från käranden. Däremot föreslogs ett särskilt tillägg till reglerna om förening av mål som medförde att part, sedan tiden för yttrande över ett preklusionsföreläggande gått ut, miste den ovillkorliga rätten enligt 14 kap. 3 och 5 §§ rättegångsbalken att få ett genkäromål eller en regresstalan handlagd gemensamt med huvudkäromålet; se 14

kap. 7 § 2 st. rättegångsbalken. Denna reglering har utredningen veterligen inte medfört att preklusionsbestämmelsen blivit tandlös eller annars gett upphov till svårigheter när det gäller att hantera nya yrkanden. Det är därför inte nödvändigt att nu låta preklusionen få en annan verkan och t.ex. särskilt begränsa parts rätt att framställa nya yrkanden.

Det är en annan sak att det allmänt sett bör föreligga kongruens mellan rätten att framställa nya yrkanden och rätten att åberopa relevanta omständigheter till stöd för dessa. Det framstår som obefogat att part har en relativt vidsträckt möjlighet att framställa nya yrkanden om han inte samtidigt har rätt att åberopa omständigheter till stöd för dessa. Möjligheten till framgång med ett nytt yrkande kan ju annars vara obefintlig. Redan vid en översiktlig jämförelse mellan innehållet i 13 kap. 3 § rättegångsbalken och preklusionsbestämmelsen i 42 kap. 15 § samma lag framgår att det finns en betydande diskrepans mellan rätten att ändra talan och möjligheterna att åberopa nya omständigheter till stöd för sin talan efter ett preklusionsföreläggande.

Ett annat exempel på det sagda kan tas från hovrättsprocessen. Part får i hovrätten framställa ett nytt yrkande endast med stöd av 13 kap. 3 § 1 st. 1 p. rättegångsbalken. Enligt detta lagrum får käranden på grund av omständighet, som inträffat under rättegången eller först då blivit för honom känd, kräva annan fullgörelse än den, om vilken talan väckts. Med "annan fullgörelse" har i praxis jämställts också en höjning av yrkat belopp (se rättsfallet NJA 1971 s. 317). Vidare har enligt grunderna för lagrummet godtagits att en talan om fastställelse ändrats till att avse annan fastställelse än den ursprungligen yrkade (se rättsfallet NJA 1984 s. 807). Part får alltså i dessa fall ändra ett yrkande i hovrätten på grund av en omständighet som inträffat under rättegången eller först då blivit känd för honom. Det krävs enligt lagtexten inte att omständigheten inträffat eller blivit känd för honom först efter tingsrättens dom. För att part skall kunna få framgång med sin ändring torde i de flesta fall erfordras att han också får åberopa någon ny omständighet till stöd för sin talan. Hans rätt i detta avseende regleras i 50 kap. 25 § 3 st. rättegångsbalken. Enligt detta lagrum får part åberopa en ny omständighet endast om han gör sannolikt att han inte kunnat åberopa omständigheten vid tingsrätten eller han annars haft giltig ursäkt att inte göra det. Man kan sålunda tänka sig fall där part väl får ändra ett yrkande i hovrätten medan han inte får åberopa relevanta nya omständigheter till stöd för sin talan, vilket medför att yrkandet inte kan vinna bifall. Ett uppenbart exempel utgör det fallet att en part har rätt att ändra ett yrkande i hovrätt på grund av en omständighet som inträffat

under rättegången vid tingsrätten men att han inte får åberopa nya omständigheter som han *kunnat* åberopa vid tingsrätten.

Utredningen anser att man vid en mera allmän översyn av rättegångsbalkens regler bör uppmärksamma frågan. Bestämmelsen i 13 kap. 3 § rättegångsbalken är av grundläggande betydelse t.ex. för omfattningen av ett avgörandes rättskraft. Det krävs därför omfattande och ingående överväganden i flera hänseenden innan ett förslag till ändring av denna bestämmelse kan läggas fram. En sådan ändring torde medföra behov av flera följdändringar. Ett så omfattande arbete, som i först hand syftar till att rent allmänt harmonisera reglerna i rättegångsbalken, faller utanför denna utrednings ram.

5.4.7 Sammanfattning av parternas ståndpunkter

Rätten bör enligt 42 kap. 16 § rättegångsbalken göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter innan förberedelsen avslutas. En förutsättning är dock att det skall vara till fördel för utredningen i målet. Redan därigenom att domstolen i sammanfattningen klargör hur rätten har uppfattat parternas talan gör att det knappast i något fall kan hävdas att en sammanfattning inte skulle vara till fördel för handläggningen av målet.

I praktiken används denna möjlighet att under förberedelsen sammanfatta rättens uppfattning om parternas talan mycket sällan. Detta torde framför allt bero på att det kräver en ganska stor arbetsinsats från rättens sida, utan att det alltid ger någon synbar effekt. Förliks parterna uppfattas det nog så att sammanfattningen var onödig. Detta behöver emellertid inte vara fallet. Sammanfattningen kan i stället ha bidragit till att parterna kunnat förlikas.

Däremot är det vanligt förekommande att det inför en huvudförhandling som skall ske med fullsutten rätt upprättas en sammanfattning som innehåller parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som de åberopar till stöd för sin talan. Denna sammanfattning delas ut till de domare som skall delta i avgörandet någon tid innan huvudförhandlingen skall äga rum. I förarbetena till 42 kap. 16 § rättegångsbalken anges att sammanfattningen framför allt skall omfatta yrkanden och åberopade grunder.[39] Det bör av lagstiftningen framgå att rätten även kan sända en sådan sammanfattning till parterna som i dag

---

[39] Se prop. 1986/87:89 s. 206.

upprättas framför allt för internt bruk. Denna sammanfattning torde nämligen kunna vara värdefull på flera sätt även om den upprättas sedan förberedelsen i målet har avslutats.

En sammanfattning bör kunna bidra till att effektivisera huvudförhandlingen bl.a. genom att parterna före huvudförhandlingen får klart för sig hur rätten uppfattat deras talan. Det bör vara möjligt att tillägga sammanfattningen rättslig relevans i vissa avseenden.

Sedan parterna har fått möjlighet att yttra sig över rättens sammanfattning minskar utrymmet för part att, under påstående av att han inte varit vårdslös, vid huvudförhandlingen t.ex. få åberopa nya omständigheter. Sammanfattningen bör dessutom kunna leda till vinster även i högre rätt, om avgörandet överklagas. Part torde nämligen knappast ha något utrymme för att i högre rätt åberopa nya omständigheter eller bevis under påstående att han egentligen inte har fört in något nytt material, om det nu är så att han fått del av en sammanfattning under förfarandet i tingsrätten.

Vidare bör man kunna underlåta att vid huvudförhandlingen upprepa vad som står i sammanfattningen. En huvudförhandling där parterna fått en sammanfattning bör således direkt kunna börja med bevisupptagningen. Detta förutsätter dock att part begär det. En särskild regel som uttryckligen medger detta bör införas i rättegångsbalken. Bestämmelsen bör ses som ett uttryck för att domstolen som serviceorgan låter part framställa sin sak på det sätt som han anser lämpligast utan några bestämda pekpinnar. Regeln utgör också ett incitament för rätten att göra en sammanfattning av parternas ståndpunkter. Den tveksamhet till en sådan bestämmelse som framfördes i prop. 1989/90:71 s. 76 ff. bör stå tillbaka för intresset av att göra domstolarna effektivare och attraktivare.

Slutligen bör det framhållas att en upprättad sammanfattning som motsvarar kraven på en recit enligt 17 kap. 7 § 1 st. 4 p. rättegångsbalken innebär att domskrivningen underlättas.

5.4.8 Särskilt om processen i överrätt

Vid huvudförhandling i överrätt skall parterna utveckla sin talan enligt 50 kap. 18 § 2 st. rättegångsbalken. Det bör, på samma sätt som sagts ovan beträffande mål där en sammanfattning upprättats, vara möjligt för hovrätten och Högsta domstolen att avstå från muntlig sakframställning av en talan som framgår av underrättsdomarna.

5.4.9 Bevisning

Det finns i rättegångsbalken ett principiellt förbud mot att åberopa skriftliga vittnesattester (35 kap. 14 §). Vidare föreskrivs i rättegångsbalken att bevis skall upptas vid huvudförhandlingen (35 kap. 8 §). Dock ges vissa möjligheter att uppta bevisning utom huvudförhandling (se 36 kap. 19 §, 37 kap. 3 §, 38 kap. 6 §, 39 kap. 2 § och 5 §, 40 kap. 5 § och 11 §).

Några motsvarande bestämmelser finns inte för skiljeförfarandets del. Trots att det inte råder något principiellt förbud mot att åberopa vittnesattester inom ett skiljeförfarande är det sällan förekommande. Detta torde vara en följd av att en vittnesattest inte tillmäts särskilt stort bevisvärde. Inte heller möjligheten till bevisupptagning utom vad som närmast motsvarar huvudförhandlingen vid domstol används mer än i enstaka fall.

Ändringar av de nuvarande reglerna för bevisning torde således inte böra övervägas i syfte att göra domstolsprocessen attraktivare. Inte heller av andra skäl finns det anledning att närmare överväga den gränsdragning som gäller i dag.

5.5 Ändrade regler för överklagande?

Utredningen föreslår inte några ändringar i överklagningsrätten för att göra allmän domstol attraktivare för näringslivets tvister.

5.5.1 Gällande rätt

För närvarande kan tingsrätternas domar i dispositiva tvistemål fritt överklagas till hovrätt utan krav på prövningstillstånd om tvisteföremålets värde överstiger ett basbelopp. Understiger tvisteföremålet detta värde krävs prövningstillstånd för att hovrätten skall ingå i materiell prövning av överklagandet med undantag för mål som skall handläggas av tingsrätt i särskild sammansättning (49 kap. 12 § rättegångsbalken). Till sist nämnda kategori räknas t.ex. patentmål, tryckfrihetsmål och familjemål. Prövningstillstånd får meddelas endast om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av högre rätt, anledning förekommer till ändring i det slut tingsrätten kommit till eller

det annars finns synnerliga skäl att pröva överklagandet (49 kap. 14 § rättegångsbalken).

Hovrätternas domar i dispositiva tvistemål kan komma under Högsta domstolens prövning endast om Högsta domstolen meddelar tillstånd till det (54 kap. 9 § rättegångsbalken). Sådant tillstånd kan meddelas om det är av vikt för ledningen av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen eller det finns synnerliga skäl till sådan prövning, såsom att det finns grund för resning eller att domvilla förekommit eller att målets utgång i hovrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag (54 kap. 10 § 1 st. rättegångsbalken). Ett prövningstillstånd får begränsas till att avse viss del av den dom som den fullföljda talan avser (54 kap. 11 § 1 st. rättegångsbalken). Särskilda begränsningar gäller för parts rätt att överklaga en hovrättsdom om underhåll enligt 6 kap. äktenskapsbalken och 7 kap. föräldrabalken (18 kap. 4 § äktenskapsbalken respektive 20 kap. 12 § föräldrabalken).

Parter kan genom avtal påverka fullföljdsrätten. Det finns sålunda möjlighet för dem att enligt 49 kap. 2 § 1 st. rättegångsbalken komma överens om att inte överklaga tingsrättens dom. Ett sådant avtal kan avse såväl en uppkommen tvist som en framtida tvist som kan härledas till ett visst angivet rättsförhållande. Ett avtal som ingåtts före tvistens uppkomst gäller dock inte i mål som avses i 1 kap. 3 d § 1 st. rättegångsbalken, dvs. mål där tvisteföremålets värde uppenbart inte överstiger ett halvt basbelopp. Det finns enligt 54 kap. 2 § 1 st. rättegångsbalken motsvarande möjligheter att träffa avtal om att inte överklaga hovrättens dom.

Har parterna träffat ett avtal om att inte överklaga tingsrättens dom får tingsrätten med parternas samtycke hänskjuta en viss fråga i målet direkt till Högsta domstolen (56 kap. 13 § rättegångsbalken). För att Högsta domstolen skall pröva den hänskjutna frågan krävs det att Högsta domstolen beviljar tillstånd till det (56 kap. 14 § 1 st. rättegångsbalken). Sådant tillstånd får ges endast i den mån det gäller en fråga som det är av vikt för ledningen av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar. Någon motsvarighet till denna hänskjutandemöjlighet finns inte för hovrätternas del.

5.5.2 Överväganden

Utredningen föreslår att kompetensen att handlägga näringslivstvister förstärks vid vissa domstolar (se vidare avsnitt 5.3). Parter föreslås genom avtal kunna prorogera tvister till dessa domstolar för att där vara

garanterade att få en särskilt kompetent handläggning av tvisten. Tanken är att parterna skall kunna ingå ett sådant avtal på samma sätt som ett skiljeavtal, dvs. vanligen som en bestämmelse i ett annat avtal. Det kunde övervägas att utforma denna möjlighet till prorogation så att parterna genom avtalet också avsade sig rätten att överklaga tingsrättens avgörande eller att t.ex. föreskriva att tingsrättens avgörande skulle överklagas direkt till Högsta domstolen. En annan möjlighet att förkorta tiden till ett slutligt avgörande av en dispositiv tvist är att införa ett generellt krav på prövningstillstånd till hovrätt.

Utredningens mål är att göra domstol attraktivare som alternativ till skiljeförfarande. Det är mot denna bakgrund som behovet av förändringar av fullföljdsreglerna nu skall övervägas. Ändringar som enbart syftar till att öka prejudikatbildningen diskuteras i avsnitt 7.

Den möjlighet att träffa avtal om att inte överklaga en tingsrätts dom som tidigare nämnts har såvitt utredningen kunnat utröna bara utnyttjats i något enstaka fall. Avtal om att inte överklaga en hovrätts dom torde förekomma än mera sällan om de förekommer alls. Redan härav kan man dra slutsatsen att parter i allmänhet inte anser att fördelen med att på detta sätt snabbt nå ett slutligt avgörande av en tvist överväger den nackdel som kan följa med att avgörandet inte kan överklagas på materiell grund. Det har vidare vid utredningens kontakter bl.a. med företrädare för Sveriges Advokatsamfund framkommit att det oftast ses som en fördel för domstolsvägen att man kan få till stånd materiell prövning i mer än en instans. Den kritik som riktats mot domstolarna tar inte heller i första hand sikte på att en tvist kan prövas i mer än en instans utan på att handläggningen i de olika instanserna tar för lång tid. Att koppla ett förbud att föra talan mot tingsrättens avgörande till prorogationsmöjligheten skulle sålunda inte öka attraktiviteten hos domstolsprocessen. Det framstår dessutom som obefogat med en särskild inskränkning i fullföljdsrätten för prorogerade tvister om inte samma inskränkning skall gälla i likadana tvister som väcks vid domstolen utan stöd av ett prorogationsavtal.

Instanskedjan blir kortare och det slutliga avgörandet nås snabbare om tingsrättens avgörande överklagas direkt till Högsta domstolen. En förutsättning för att detta skulle upplevas som en fördel är att rätten till materiell prövning i Högsta domstolen inte inskränker sig till prejudikatfrågor. Även om en generell rätt till materiell prövning i domstolen vore att föredra ur denna synvinkel borde part åtminstone kunna få till stånd en prövning i Högsta domstolen om det fanns anledning till ändring i tingsrättens avgörande. Att på detta sätt utöka Högsta domstolens arbetsbörda torde inte kunna komma i fråga. Dessutom skulle det krävas

betydligt snabbare handläggning av dispositiva tvistemål i domstolen än vad som är fallet i dag för att denna instanskedja skulle göra domstolsalternativet attraktivare.

De skäl som anförts emot att begränsa parternas rätt att över huvud taget överklaga ett tingsrättsavgörande har bärkraft även när det gäller tanken på att införa ett generellt krav på prövningstillstånd till hovrätt. Visserligen kan det hävdas att part kan få prövningstillstånd med nuvarande regler om det föreligger anledning till ändring i tingsrättens domslut, s.k. ändringsdispens. En part som har god grund för sitt överklagande kan därigenom räkna med att få tillstånd till prövning av målet i hovrätt. Vidare skulle kravet på prövningstillstånd kunna skydda en part som inte har så goda skäl att överklaga från att drabbas av de ytterligare kostnader som kan bli följden av ett fruktlöst överklagande. Det synes emellertid bland dem som företräder de parter som domstolsalternativet nu skall göras attraktivare för finnas en utbredd uppfattning om att en inskränkning av möjligheten till materiell prövning i mer än en instans gör domstolsalternativet mindre attraktivt. Denna uppfattning torde bottna i en oro för att hovrätterna inte skulle ge dispens i alla fall där det fanns skäl till ändring i tingsrättens domslut. Ett generellt krav på prövningstillstånd till hovrätt för näringslivstvister är därför inte ägnat att i vart fall omedelbart öka attraktionskraften hos domstolarna. Frågan om prövningstillstånd till hovrätt är för närvarande föremål för övervägande av Hovrättsprocessutredningen. Med hänsyn härtill och mot bakgrund av den uppfattning som redovisats finns det inte skäl för denna utredning att komma med några förslag om prövningstillstånd.

Utredningen har sålunda funnit att några förändringar inte bör göras i överklagningsrätten för att göra domstolsprocessen attraktivare för näringslivets tvister. Frågan om sådana ändringar bör göras för att öka prejudikatbildningen tas upp i avsnitt 7.

5.6 Genomförande och information

Inriktningen på de förslag utredningen lägger fram i detta kapitel är att göra rättegången effektivare, snabbare och mera serviceinriktad.

Resultatet beror emellertid både på den målmedvetenhet med vilken domstolarna genomför reformen och på att information om nyheterna får spridning inom företagsvärlden.

Informationsinsatserna bör i första hand bli en uppgift för Domstolsverket.

Förslagen i detta kapitel avser att göra rättegång i domstol till en mera attraktiv form för lösning av näringslivets tvister. Förslagens inriktning är att göra rättegången effektivare, snabbare och mera serviceinriktad.

I avsnitt 5.3 föreslagna åtgärder bör undanröja grunden för den tvekan näringslivets parter har till domares förmåga att förstå och hantera problem från näringslivet. Omfattande utbildningsinsatser, beaktande av kunskaper om näringslivets förhållanden vid rekrytering av domare och förbättrade möjligheter att tillföra rätten särskild juridisk sakkunskap är generella åtgärder som bör leda till en mera effektiv hantering i tingsrätter och hovrätter.

De föreslagna avdelningarna för näringslivstvister i sex tingsrätter bör leda till en kompetens hos dessa avdelningar som kan jämföras med vad inrättande av särskilda handelsdomstolar skulle ha inneburit. Denna kompetensförstärkning kan alla näringslivets parter få del av genom att ta in en särskild tvistlösningsklausul i sina kontrakt. Eftersom tingsrätterna i de tre storstadsområdena föreslås få avdelningar för näringslivstvister kommer kompetensförstärkningen många parter till del även utan en sådan tvistlösningsklausul.

Ett förväntat indirekt resultat av kompetensförstärkningen är att tingsrätternas hantering av näringslivstvisterna skall gå snabbare. Särskilda, direktverkande åtgärder för att skynda på tvistlösningen föreslås i avsnitt 5.4. Som huvudregel skall tingsrätten göra en tidsplan för målets handläggning fram till avgörandet. Obefogade anstånd eller långrotning skall inte förekomma. Övervägandena i denna del tar – liksom förslaget om preklusion under handläggningen i tingsrätt – sikte på att stärka parternas medverkan i att snabbt föra målet till ett avgörande.

Den skriftliga sammanfattning av parternas ståndpunkter som utredningen föreslår att tingsrätten som regel skall göra innebär en ökad service åt parterna men bör också leda till en snabbare handläggning, genom att parternas ståndpunkter fixeras, och till en effektivare huvudförhandling. Sammanfattningens koppling till avskaffandet av kravet att parterna vid huvudförhandlingen muntligen skall redovisa sina ståndpunkter innebär en inte oväsentlig lättnad för dem.

Frågan blir då avslutningsvis om de föreslagna åtgärderna ger tillräcklig effekt och resulterar i att domstolarna handlägger fler näringslivstvister.

I det förgångna presenterade förslag att ge domstolsprocessen en i förhållande till skiljeförfarandet starkare ställning har inte vunnit lagstiftarens anslutning. Nu föreslagna åtgärder måste betecknas som ganska återhållsamma. De fordrar likväl ett visst omtänkande och en något förändrad syn på angelägenhetsgraden i domstolarnas handläggning av dispositiva tvistemål.

Man kan inte utan vidare räkna med att förslagen, om de genomförs, leder till framgång. En förutsättning är att den pågående resursnerdragningen inom domstolsväsendet inte medför försämrad kapacitet i den dömande verksamheten. Men resultatet är också beroende på den målmedvetenhet med vilken domstolarna genomför en eventuell reform.

Det är inte nog med regeländringar och en god vilja att förverkliga dem inom domstolarna. Det saknas inte exempel på processuella reformer som i väsentlig grad har stannat på papperet.

Skall de här föreslagna åtgärderna få önskvärd effekt torde krävas en aktiv informationsspridning om nyheterna inom företagsvärlden. Denna bör i första hand bli en uppgift för Domstolsverket. Verket torde emellertid kunna räkna med medverkan från Sveriges Advokatsamfund och från organisationer av företagare och företagskonsulter. En huvudsträvan bör vara att förmå parter till ett medvetet val mellan rättegång och skiljeförfarande vid slutande av avtal och därigenom minska den slentrianmässiga användningen av skiljeklausuler.

Ingen välvillig information hjälper dock, om inte erfarenheterna hos parter och advokater ger belägg för att domstolarnas tvistlösning svarar mot kraven i fråga om snabbhet och kvalitet. Att stärka förtroendet för domstolarnas handläggning av näringslivets tvister är därför en process på ganska lång sikt, i växelverkan mellan rättsväsendets egna ansträngningar och öppen och informell information om hur dessa faller ut. Inställningen till vad som är en fördelaktig tvisthantering torde på många håll inte ändra sig i brådrasket. Verkan av en reform visar sig sannolikt först efter ett antal år.

Slutsatsen kan anges enligt följande. Rätt skött bör en reform enligt förslaget leda till en ökning av antalet näringslivstvister vid domstolarna, dels sådana som annars skulle ha handlagts i skiljeförfarande, dels sådana som inte skulle ha underkastats något judiciellt förfarande alls. Ökningen torde emellertid bli måttlig, och ett säkert resultat kan avläsas först om ett antal år. En kommande förändring skall också ses i relation till att domstolarna redan nu prövar ett betydande antal näringslivstvister, till att antalet inhemska skiljetvister f.n. är ganska begränsat och till att syftet med reformen inte är att utarma skiljeförfarandet som tvistlösningsmetod.

6 Offentlighet och sekretess

Detta kapitel behandlar frågor om offentlighet och sekretess i näringslivstvister samt i mål och ärenden med anknytning till skiljeförfarandet i domstol.

6.1 Vilken betydelse har sekretess?

Rättegångens offentliga karaktär har begränsad betydelse för parters val av tvistlösningsform. En ökad sekretess i rättegången kan visserligen få betydelse för möjligheten att öka rättegångens attraktivitet som tvistlösningsform men riskerar att motverka målet att stimulera prejudikatbildningen.

Ett klassiskt argument för att använda skiljeförfarande i stället för rättegång har varit skiljeförfarandets icke offentliga karaktär. Något förenklat säger man att "sekretess" gäller i skiljeförfarandet.

I enkätundersökningen fick de tillfrågade ange vilken vikt de fäster vid möjlighet att välja domare, snabbhet respektive sekretess som skäl för att använda skiljeförfarande i stället för rättegång. Svaren varierar naturligtvis. Men i allmänhet är sekretess den faktor som de tillfrågade anser minst viktig, många tillmäter den liten betydelse.

Även om rättegångens offentliga karaktär således i allmänhet har ganska begränsad betydelse för valet av tvistlösningsform spelar den dock en viss roll. I enkätsvaren framhåller man bl.a. intresset av att skydda "företagshemligheter". I något svar pekar man på att offentligheten i allmän domstol kan inverka negativt på ett i tvisten indraget företags anseende. Från advokathåll för man fram att det bland affärsmän är vanligt att se en tvist som ett misslyckande och något som man inte gärna vill skall få offentlighetens ljus. En arbetstagarorganisation nämner att det någon enstaka gång varit ett önskemål hos en arbetstagare att i sitt anställningsavtal få en skiljeklausul just med

hänvisning till sekretessen. Som en förklaring till varför skiljeförfarandets snabbhet har betydelse i valet av tvistlösningsform för man i några enkätsvar dock även fram vikten av att vid nya avtalstyper, t.ex. leasing, snabbt få praxis på området. Det är således närmast ett argument för offentlighet. Kommunförbundet anser för sin del att bristen på offentlighet i skiljeförfarandet är ett skäl för att undvika skiljeavtal i förhållanden där en kommun är berörd.

En av utredningens huvuduppgifter är att göra rättegången till en attraktiv tvistlösningsform för näringslivet. Det är emellertid inte något självändamål. En attraktivare rättegång är snarare ett medel främst för att förverkliga målen att förbättra rättsskyddet för svagare parter och att underlätta prejudikatbildningen.

Att öka sekretessen i rättegången skulle antagligen göra denna mera attraktiv i vissa typer av tvister och således bidra till att nå målet att förbättra rättsskyddet. Det skulle emellertid inte vara förenligt med målet att öka prejudikatbildningen, i vart fall inte med de former för att offentliggöra vägledande rättsfall som i dag står till buds.

I kapitel 5 föreslår utredningen åtskilliga åtgärder för att på annat sätt öka rättegångens attraktivitet, medan kapitel 8 tar upp åtgärder med särskild direkt inriktning på att stärka rättsskyddet. När det gäller sekretess i rättegång som är ett alternativ till skiljeförfarande är utgångspunkten därför att en starkare sekretess är motiverad bara i den mån det ytterligare kan bidra till att förstärka rättsskyddet genom att öka rättegångens attraktivitet. Mot den vinst en starkare sekretess kan innebära i fråga om rättsskyddet står den förlust sekretessen kan innebära i fråga om den prejudikatbildande effekten.

Det nu sagda tar sikte på när *rättegången* avser den egentliga tvistlösningen. Vid sidan härav medverkar domstolarna på olika sätt till att realisera skiljeavtal. Det är då frågan om att tvistlösningen enligt parternas avtal skall ske i skiljeförfarande. Domstolarna medverkar till att realisera skiljeavtal genom att beakta dem som rättegångshinder, utse skiljeman, bistå med bevisupptagning m.m. Man kan även se domstolarnas kontroll av skiljeförfarandet (klanderprocessen) som ett sådant realiserande inslag. I den här typen av förfaranden i domstol gör sig andra synpunkter i fråga om sekretess gällande än i den egentliga tvistlösningen. Man kan säga att sekretess i dessa fall närmast är ägnad att bidra till *skiljeförfarandets* attraktivitet för parter som ingår skiljeavtal i avsikt att undvika offentligheten i domstol.

Av det anförda framgår att åtgärder som påverkar offentlighet och sekretess vid domstolarna lätt kan leda till en konflikt mellan de i direktiven utstakade målen.

6.2 Sekretess i de båda tvistlösningsformerna

Vid domstolarna råder offentlighet. Sekretess kan dock gälla för uppgift om en enskilds affärs- eller driftförhållanden.

I skiljeförfarandet råder ingen offentlighet. Genom avtal är det möjligt att åstadkomma tystnadsplikt som gäller i huvudsak samma typ av uppgifter som dem för vilka sekretess kan gälla i domstol.

Det praktiska resultatet torde i allmänhet vara att en tvist inte kommer till allmänhetens kännedom när den prövas i skiljeförfarande medan motsatsen är fallet i rättegång. Skiljeförfarandets konfidentiella karaktär vilar dock på en ganska svag rättslig grund.

6.2.1 Offentligheten huvudregel i domstol

Hos domstolarna gäller som regel offentlighet, dvs. alla uppgifter som är tillgängliga i domstolen är också tillgängliga för allmänheten. Offentlighetsprincipen kan sägas vara en spegelbild av den i 2 kap. 1 § regeringsformen grundlagsskyddade informationsfriheten: friheten för varje medborgare att inhämta och mottaga upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden. Offentligheten i domstolarna har två former: handlingsoffentlighet och förhandlingsoffentlighet.

Närmare regler om *handlingsoffentligheten* finns i tryckfrihetsförordningen. De går i korthet ut på att vem som helst har rätt att ta del av handlingar som finns hos domstolarna, t.ex. domstolens register över mål eller ärenden samt inlagor från parterna och domen i ett mål. Handlingsoffentligheten begränsas av bestämmelserna i sekretesslagen (1980:100) som föreskriver sekretess för vissa typer av uppgifter. Sekretesslagen anger således i vilka fall sekretess gäller för uppgifter som finns hos en myndighet eller domstol. Sekretessen innebär att uppgifterna inte får röjas för enskilda och i princip inte heller för andra myndigheter, 1 kap. 2 § sekretesslagen. En handling som innehåller sekretessbelagda uppgifter får således inte lämnas ut. De sekretessbelagda uppgifterna får inte heller röjas på något annat sätt av någon anställd hos myndigheten eller domstolen; den anställde har tystnadsplikt.

Förhandlingsoffentligheten vid domstolarna åtnjuter grundlagsskydd enligt 2 kap. 11 § regeringsformen. Även artikel 6 i den i svensk rätt

inkorporerade[1] europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna föreskriver som princip att rättegång i bl.a. tvistemål skall vara offentlig. Även förhandlingsoffentligheten begränsas av sekretesslagen. Om det vid en förhandling förekommer uppgifter för vilka sekretess gäller, kan förhandlingen enligt närmare regler i 5 kap. 1 § rättegångsbalken hållas inom stängda dörrar.

6.2.2 Närmare om sekretessen i domstol

Sekretesslagen reglerar tämligen utförligt sekretessen i domstolarna. Som en allmän regel gäller enligt 12 kap. 1 § sekretesslagen att uppgifter som kommer från en annan myndighet där de är hemliga även är hemliga i domstolen. Det finns dessutom ett flertal bestämmelser om sekretess som direkt tar sikte på uppgifter hos en domstol. Bland dessa särskilda sekretessbestämmelser finns inga som föreskriver sekretess just i mål eller ärenden med anknytning till skiljeförfarandet. Det finns däremot regler om sekretess som är tillämpliga i alla typer av mål eller ärenden och som kan få särskild betydelse i en näringlivstvist eller i ett ärende med anknytning till skiljeförfarandet.

En sådan regel är 8 kap. 17 § sekretesslagen. Enligt denna paragraf gäller sekretess hos domstol i mål eller ärende i domstolens rättskipande eller rättsvårdande verksamhet för uppgift om myndighets eller enskilds affärs- eller driftförhållanden, om det kan antas att den som uppgiften rör lider avsevärd skada om uppgiften röjs. Bestämmelsen skall dock inte tillämpas, om annan sekretessbestämmelse till skydd för samma intresse är tillämplig på uppgiften och innebär att sekretess inte skall gälla. I fråga om uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst tjugo år. Meddelarfrihet råder, dvs. sekretessen hindrar inte att uppgifter lämnas ut för publicering i massmedia.

Den här paragrafen är tillämplig i t.ex. tvistemål mellan näringsidkare. Den kan också bli aktuell i t.ex. bevisupptagning vid allmän domstol åt en skiljenämnd. Föremål för sekretessen är uppgift om affärs- eller driftförhållanden. Med detta uttryck avses förvärv, överlåtelser, upplåtelser eller användning av egendom, tjänster eller annat, t.ex. elektricitet, gas, vatten, värme eller dylikt. Vidare hör dit affärshemlig-

---

[1] Se prop. 1993/94:117.

heter av mera allmänt slag som verksamhetsriktlinjer, marknadsundersökningar, marknadsplaneringar, kalkyler för prissättning och planer rörande reklamkampanjer samt vissa datorprogram.[2] För att sekretess skall gälla för uppgiften måste det kunna antas att den som uppgiften rör, dvs. normalt parten i målet, lider avsevärd skada om uppgiften röjs. Det innebär att uppgiften är hemlig om dess röjande kan antas få nämnvärda ekonomiska konsekvenser för näringsidkaren. Att ett företag däremot mera allmänt vill hålla en uppgift hemlig räcker inte för sekretess.

I tvister mellan företag och deras anställda kan även en annan sekretessbestämmelse bli aktuell. Enligt 9 kap. 20 § sekretesslagen gäller nämligen sekretess hos domstol i mål om tillämpningen av lagen (1982:80) om anställningsskydd för uppgift om enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider avsevärd skada eller betydande men om uppgiften röjs. Sekretessen gäller även i mål som rör en del annan arbetsrättslig lagstiftning. I fråga om uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst tjugo år. Meddelarfrihet råder.

I förhållande till 8 kap. 17 § sekretesslagen kan man säga att 9 kap. 20 § huvudsakligen tillför ett skydd för den anställde.[3]

En särställning i sekretesshänseende intar uppgifter i domstolens avgörande. Enligt 12 kap. 4 § sekretesslagen är uppgifter i avgörandet som regel offentliga. Domslutet (och uppgift om vilka som var parter) i ett tvistemål mellan två näringsidkare kan i praktiken aldrig hållas hemligt. Möjligheten att i svensk rätt åstadkomma sekretess i dessa hänseenden begränsas av bl.a. artikel 6 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Om domstolen i domen, t.ex. i domskälen, redovisar uppgifter som förekommit i målet och som tidigare hållits hemliga, kan domstolen emellertid förordna att uppgifterna även i fortsättningen skall vara föremål för sekretess. Lagstiftaren har dock avsett att domstolarna skall vara restriktiva med sådana förordnanden.

Domare och andra anställda vid domstolen som uppsåtligen eller av oaktsamhet röjer en hemlig uppgift, t.ex. genom att lämna ut en handling med hemliga uppgifter, drar på sig straffansvar enligt 20 kap. 3 § brottsbalken.[4] Domstolen kan också enligt 5 kap. 4 § rättegångs-

---

2 Se bl.a. Corell m.fl., s. 128.

3 Se Corell m.fl., s. 314.

4 Se prop. 1979/80:2 Del A, s. 402–404.

balken förbjuda dem som varit närvarande vid en förhandling inom stängda dörrar, t.ex. parterna, att avslöja de sekretessbelagda uppgifterna. Den som bryter mot ett sådant förbud kan straffas enligt 9 kap. 6 § rättegångsbalken.

När det gäller påföljder för parter och ombud som avslöjar hemliga uppgifter kan man nog säga att andra regler har större betydelse för möjligheten att hålla uppgifter från offentligheten. Dessa regler gäller oavsett vilken form för lösning av en tvist parterna anlitar. Det gäller vissa regler i lagen om skydd för företagshemligheter samt reglerna om tystnadsplikt för advokater. Dessa bestämmelser kan i skiljeförfarande ha betydelse även för skiljemännens möjligheter att röja uppgifter. Utredningen behandlar dem därför närmare i nästa avsnitt.

6.2.3 Skiljeförfarandets konfidentiella karaktär

Skiljenämnder är inte domstolar eller myndigheter i grundlagarnas mening. Offentlighetsprincipen gäller därför inte i en skiljenämnd. Med det följer emellertid inte automatiskt någon "sekretess", dvs. någon sanktionerad skyldighet för de inblandade att hemlighålla uppgifter. Sekretesslagen gäller inte heller i en skiljenämnd. Begreppet sekretess bör kanske numera reserveras för sådant förbud att röja uppgifter som gäller inom sekretesslagens område. Det kan därför vara lämpligt att i stället tala om skiljeförfarandets konfidentiella karaktär eller tystnadsplikt inom skiljeförfarandet. Det är närmast att skiljeförfarandet inte är offentligt som kan sägas ge det en sådan karaktär. Utanför den allmänna sektorn kan emellertid skyldighet att hålla uppgifter hemliga följa av andra regler, så också i skiljeförfarande. Även om det således inte är frågan om sekretess i sekretesslagens mening är det vanligt att beteckna sådan skyldighet, vanligtvis grundad på avtal, för sekretess. Man måste emellertid hålla i minnet att sanktionsformerna är annorlunda, vanligtvis är det frågan om skadestånd p.g.a. kontraktsbrott som kan bli reaktion på ett brott mot skyldigheten att hemlighålla. (För en anställd kan det bli frågan om att anställningsförhållandet bryts.)

Förhållandena på den privata sektorn är således något mera komplicerade än i det allmännas verksamhet. En kort skiss lämnas i det följande.

För en mera utförlig beskrivning hänvisas till litteraturen.[5] (I det följande berör utredningen inte anställningsförhållanden.)

Man kan säga att utgångspunkten är att tystnadsplikt kan följa av avtal. Avtalsfriheten beskärs något i lagen (1990:409) om skydd för företagshemligheter. Lagen ger dock samtidigt sanktion åt avtalsförpliktelserna.

Lagen om skydd för företagshemligheter innehåller vid sidan av vissa straffbestämmelser regler om skadeståndsskyldighet. Enligt 6 § skall den som uppsåtligen eller av oaktsamhet utnyttjar eller röjer en företagshemlighet hos en näringsidkare som han i förtroende har fått del av i samband med en affärsförbindelse med denne ersätta den skada som uppkommer genom hans förfarande. I kravet på att uppgifterna skall ha lämnats i förtroende ligger också ett krav på avtal om att inte utnyttja eller röja uppgiften. Kraven på avtal om tystnadsplikt synes inte gå längre än för avtal i allmänhet och skulle således kunna anses omfatta alltifrån uttryckliga klausuler om sekretess i skriftliga avtal till s.k. naturliga avtalsvillkor (naturale negotii).[6]

1 § innehåller en definition av begreppet företagshemlighet. Det skall till en början vara information om affärs- eller driftförhållanden i en näringsidkares rörelse. Det är således samma typ av uppgifter som 8 kap. 17 § sekretesslagen tar sikte på.[7] En andra förutsättning är att näringsidkaren håller uppgiften hemlig. Slutligen skall dess röjande vara ägnat att medföra skada för honom i konkurrenshänseende. Enligt 2 § gäller lagen endast obehöriga angrepp på företagshemligheter. I lagrummet definieras också närmare vilka angrepp som är obehöriga i lagens mening. 1–2 §§ anses vara tvingande. Avtal om tystnadsplikt som går längre kan således inte göras gällande.[8]

Reglerna om skadeståndsskyldighet i 6 § lagen om skydd för företagshemligheter förutsätter som nämnts i det föregående att parterna avtalat om att inte avslöja företagshemligheter. Avtal om tystnadsplikt rörande sådana uppgifter i näringsverksamheten som företagaren vill

---

5 Se Reinhold Fahlbeck, Företagshemligheter, konkurrensklausuler och yttrandefrihet, Stockholm 1992.

6 Se Fahlbeck, s. 226.

7 Se prop. 1987/88:155 s. 35, jämför 6 kap. 1 § sekretesslagen, Corell m.fl., s. 128, och Fahlbeck, s. 48.

8 Se SOU (1983:52) Företagshemligheter s. 348, yttr. 1988/89:KU2y s. 1–2, bet. 1989/90:LU37 s. 45, jämför Fahlbeck, s. 56.

hålla hemliga men som faller utanför 1–2 §§ torde sakna rättslig verkan.[9] I den mån ett gällande avtal om tystnadsplikt föreligger kan reglerna i 6 § typiskt sett vara tillämpliga på part i skiljeförfarandet när det gäller sådana uppgifter parten fått i samband med det avtal eller rättsförhållande som tvisten rör. Bestämmelsen tar sikte just på sådana uppgifter som lämnas i förtroende under samarbete mellan företag. Däremot lär regeln knappast grunda skadeståndsskyldighet för part i skiljeförfarande som avslöjar sin tvist med motparten.

Regler som kan ha betydelse både för skiljeman och för ombud i skiljeförfarandet är de som föreskriver tystnadsplikt för advokater. För uppgift vid allmän advokatbyrå gäller sekretess enligt 9 kap. 9 § sekretesslagen. En privatpraktiserande advokat är enligt 8 kap. 4 § rättegångsbalken skyldig att förtiga vad han får kännedom om i sin yrkesutövning när god advokatsed kräver detta. I båda fallen är tystnadsplikten sanktionerad i 20 kap. 3 § brottsbalken. Även om den författningsmässiga regleringen av tystnadsplikten skiljer sig åt mellan de båda advokatkategorierna är det knappast någon skillnad i fråga om vad som skall hållas hemligt. Brott mot tystnadsplikten bör enligt uttalanden vid lagens tillkomst i första hand beivras genom disciplinärt förfarande inom advokatsamfundet.[10]

Den nu nämnda regleringen av advokaters tystnadsplikt träffar en advokat som företräder part, oavsett om det sker före ett judiciellt förfarande eller under ett sådant och oavsett om det rör sig om ett skiljeförfarande eller en rättegång. En mera omdiskuterad fråga är om reglerna även träffar en advokat när han uppträder som skiljeman. Wiklund för som sin uppfattning fram att en advokat som fullgör uppdrag som skiljeman inte är verksam i sin egenskap av advokat.[11] Advokatsamfundet har enligt uppgift inte haft anledning att pröva frågan.

Föreskrifterna om skadeståndsskyldighet i lagen om skydd för företagshemligheter gäller som framgår av det föregående för den som trätt i affärsförbindelse med den vars hemligheter det gäller. En fråga är om dessa bestämmelser kan anses vara tillämpliga på en skiljeman på grund av skiljemannauppdraget. När det gäller den närmare innebörden i begreppet affärsförbindelse uttalade departementschefen vid lagens tillkomst: "Paragrafen hänför sig till kommersiella förhållanden. Att det

---

9 Fahlbeck, s. 229.

10 Se prop. 1979/80:2 Del A s. 397.

11 Se Holger Wiklund, God advokatsed, Stockholm 1973, s. 24–26.

skall vara fråga om en affärsförbindelse innebär i praktiken att mottagaren av företagshemligheten måste vara en näringsidkare eller någon som är anställd hos en näringsidkare. Affärsförbindelsen som sådan kan vara av vilket slag som helst. Det kan vara fråga om ett samarbete mellan två företag eller om ett förhållande mellan en näringsidkare och en utomstående konsult av något slag." Begreppet näringsidkare skulle fattas i vidsträckt bemärkelsen och inbegripa varje fysisk eller juridisk person som yrkesmässigt driver verksamhet av ekonomisk art, oavsett om verksamheten är inriktad på vinst eller inte.[12] I den juridiska litteraturen har beträffande skiljeman förts fram att civilrättsliga regler om uppdrag i princip är tillämpliga på rättsförhållandet mellan parterna och skiljemannen.[13] Det skulle kunna innebära att skadeståndssanktionen i lagen om skydd för företagshemligheter gäller även för en skiljeman som i strid med ett under förfarandet förutsatt förtroende avslöjar en parts företagshemligheter. Som angetts i det föregående är en förutsättning för detta att skyldigheten att inte avslöja uppgifterna kan anses vara avtalad.

Utredningen har inte kartlagt bruket av uttryckliga förbehåll om tystnadsplikt i anslutning till skiljeförfarande. Det lär dock vara mycket ovanligt. En förklaring kan vara att det bland skiljemän anses självklart att iaktta diskretion angående vad som förekommer under sakens behandling och särskilt under överläggningen till skiljedom.[14]

I Internationella Handelskammarens i Paris (ICC) reglemente för skiljeförfarandet finns vissa bestämmelser som kan sägas gälla sekretess. Artikel 15 föreskriver således att endast de som är engagerade i förfarandet har tillträde till sammanträde, om inte parterna eller skiljemannen bestämmer något annat. Artikel 23 föreskriver att skiljedomen endast får lämnas ut till parterna. I ICC:s reglemente för medling (conciliation) ingår en mera uttrycklig föreskrift om sekretess i artikel 6: "The confidential nature of the conciliation process shall be respected by every person who is involved in it in whatever capacity."

Stockholms handelskammares skiljedomsinstitut iakttar alltid sträng sekretess och lämnar inte ut någon information om pågående eller avslutade förfaranden - ej ens om dess existens - utan parternas medgivande. Några regler om skyldighet att iaktta sekretess för dem som deltar i förfarandet ingår dock inte i reglementet.

---

12 Se prop. 1987/88:155 s. 34 och 42.

13 Se Hassler-Cars, s. 78-79 med hänvisningar i not 2.

14 Se Hassler-Cars, s. 79.

6.2.4 Sammanfattning

Av den föregående redovisningen framgår att en parts skydd mot att motparten eller något av ombuden utanför det judiciella förfarandet avslöjar hans företagshemligheter är i princip lika starkt i de båda tvistlösningsformerna. När det gäller en part kan skydd åstadkommas för företagshemlighet som lämnats i förtroende. I fråga om ombud som är advokat följer tystnadsplikt för information som lämnats inom uppdraget att biträda parten.

Ett skydd mot att domare avslöjar hemliga uppgifter följer av sekretesslagen och brottsbalken. När det gäller skydd mot att en skiljeman avslöjar företagshemligheter är rättsläget kanske inte lika klart. För det fall skadeståndsregeln i lagen om skydd för företagshemligheter är tillämplig ger den emellertid ett starkare skydd än reglerna om sekretess i domstol, eftersom 8 kap. 17 § sekretesslagen som en förutsättning för sekretess föreskriver att risken för skada skall vara avsevärd. Å andra sidan måste den part vars företagshemligheter det gäller kunna visa att avtal om tystnadsplikt föreligger.

Den avgörande skillnaden ligger nog på ett annat plan än tystnadsplikt. Den i domstolarnas verksamhet grundläggande offentligheten har ingen motsvarighet hos skiljemännen. Man kan säga att offentligheten får den effekten att uppgifter sprids, vilket för övrigt är ett av syftena med offentlighetsprincipen. Spridningseffekten beror inte på att domare eller andra anställda vid domstolarna aktivt sprider information om mål vid domstolen utan på att den intresserade allmänheten och massmedia - ofta systematiskt - inhämtar uppgifter ur handlingarna vid domstolen.

Den avgörande skillnaden ligger nog inte heller i om tystnadsplikten är sanktionerad eller inte. Man skulle kunna säga att skiljeförfarandets konfidentiella karaktär i huvudsak vilar på de berördas samförstånd, där kanske hederskodex spelar en starkare roll än rättsliga sanktionsmekanismer. En skiljeman som bryter mot ett sådant hederskodex kan nog inte räkna med att få fler uppdrag.

Det praktiska resultatet torde i allmänhet vara att en tvist inte kommer till allmänhetens kännedom när den prövas i skiljeförfarande medan motsatsen är fallet i rättegång. Man måste emellertid hålla i minnet att skiljeförfarandets konfidentiella karaktär vilar på en ganska svag rättslig grund. En part som av någon anledning vill ge offentlighet åt tvisten är oförhindrad att göra det. Vid t.ex. klander av skiljedomen kan även domstolsoffentligheten röja tvisten.

6.3 Överväganden

Utredningen ser inte över frågor som rör avtalad tystnadsplikt.

Utredningen föreslår ett förstärkt skydd för uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden i domstolsförhör i skiljetvister.

Utredningen föreslår inte i övrigt någon begränsning av domstolsoffentligheten.

6.3.1 Några utgångspunkter

Redovisningen i avsnitt 6.2 ger vid handen att frågor om skydd för uppgifter som parterna vill hålla hemliga uppkommer på olika plan.

Till främst det privaträttsliga planet hör avtal om tystnadsplikt som generellt berör parternas och skiljemäns möjlighet att ge offentlighet åt parternas mellanhavanden. På det offentligrättsliga planet ligger frågor om sekretess i domstolarna.

Utredningen ser inte som sin uppgift att se över frågor som rör avtalad tystnadsplikt. Styrkan i den "privata sekretessen" inverkar dock på bedömningen av vilken effekt åtgärder på det offentligrättsliga planet kan få. I den mån parter inte har något skydd mot att uppgifter som de vill hålla hemliga röjs av privatpersoner utanför domstolarna kan man säga att sekretess för uppgiften när den finns hos en domstol inte är till så stor nytta. Samtidigt kan man hävda att sekretessen i det allmännas verksamhet tar sikte på att begränsa de för den rättssökande negativa verkningarna av den grundläggande offentlighet som råder inom det allmänna och som tar vid när enskilda måste utnyttja den offentliga apparaten. Ett sådant synsätt torde ligga till grund för sekretesslagen. Det framgår om inte annat av att uppgifter som i en offentlig verksamhet inte är sekretessbelagda kan vara det i en annan verksamhet.

Utredningen ser därför som sin uppgift att i första hand undersöka om åtgärder är påkallade i fråga om offentlighet och sekretess vid domstolarna och att göra en sådan undersökning fristående från hur starkt eller svagt skydd parter kan ha för sina hemligheter på det civilrättsliga planet. Vid undersökningen spelar de mera allmänna grunderna för regleringen av offentlighet och sekretess i vårt land en huvudroll. Dessa grunder kan sammanfattas enligt följande.

När man har att ta ställning till önskemål om sekretessföreskrifter till skydd för enskilda måste en avvägning göras mellan grunderna för offentlighetsprincipen och det behov av sekretess som kan ligga bakom önskemålet. Vid avvägningen måste man först fråga sig vilket offentlighetsintresse som råder inom den aktuella verksamheten, därefter undersöka om det förekommer känsliga uppgifter och om det finns någon risk för att de kan användas på ett sätt som leder till skada för den enskilde. Offentlighetsintresset gör sig olika starkt gällande i olika typer av allmän verksamhet. Det allmännas verksamhet är i vårt samhälle en angelägenhet för alla medborgare. Genom att myndigheternas åtgärder är föremål för insyn får allmänheten möjlighet att kontrollera myndigheternas handläggningsrutiner, ambition och effektivitet. Felaktigt eller olämpligt handlande kan bli föremål för kritik. Ovederhäftig och illa underbyggd kritik mot korrekt arbetande myndigheter får svårare att vinna tilltro hos en allmänhet som genom offentligheten själv har möjlighet att kontrollera sanningshalten i gjorda påståenden. Insynen förbättrar också informationsläget över huvud taget, och den för en demokrati vitala debatten om samhällets organisation, uppgifter och tillstånd kan föras med ett tillförlitligare underlag än om myndigheternas material inte stod till förfogande. De anförda synpunkterna är genom sin generella utformning utsatta för risken att i konkreta avvägningsfall sättas åsido med hänsyn till motstående sekretessintressen som har i den särskilda frågan engagerade talesmän. - Det är i första hand myndigheternas sätt att handlägga sina ärenden och att förvalta allmänna medel som bör bli föremål för insyn och debatt. Allmänt sett är insyn i särskilt hög grad påkallad i angelägenheter där myndigheter framträder såsom bärare av offentlig makt eller som organ för rättstillämpning. - Offentlighetsprincipen skall inte begränsas i andra fall än när det finns grundad anledning att befara att offentlighet skulle kunna skada något av de intressen som anges i 2 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen. Det måste alltså finnas ett behov av sekretess och detta behov måste vara påtagligt. - En första förutsättning för att föreskriva sekretess är att det förekommer uppgifter av känslig art i en viss verksamhet. Dessutom bör man emellertid kräva att känsliga uppgifter förekommer i större omfattning. Att enstaka känsliga uppgifter kan förekomma är inte tillräckligt; sekretess "för säkerhets skull" bör

undvikas. En andra förutsättning måste vara att känsliga uppgifter används på ett sätt som kan leda till skada för den enskilde.[15]

6.3.2 Generellt starkare sekretess?

Som framgår av det föregående är vad som kan bli föremål för sekretess såväl i domstol som i skiljeförfarande uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden. Den tvingande karaktären hos 1 § lagen (1990:409) om skydd för företagshemligheter för med sig att det inte heller avtalsvägen är möjligt att utvidga området för vilken information som skall hållas hemlig. Utredningen överväger - som framgår av det föregående - inte några ändringar i fråga om avtalad tystnadsplikt. Kravet i 8 kap. 17 § sekretesslagen på att skadan av ett röjande skall vara avsevärd saknar visserligen motsvarighet på det privata området. Å andra sidan begränsar kravet på avtal det praktiska värdet av möjligheten till sekretess inom det privata området. Samtidigt är dock, som utredningen framhållit, det praktiska resultatet oftast att en tvist blir offentlig när den prövas i rättegång medan motsatsen är fallet i skiljeförfarandet.

En viktig fråga är därför om en allmän förstärkning av sekretessen i domstolarna i näringslivstvister bör ske. Även om det är uteslutet att föreskriva så stark sekretess att inte ens uppgift om att parter har en tvist vid domstolen blir offentlig, är det i och för sig tänkbart att förstärka skyddet för det som företagen vill hålla hemligt. En förstärkning skulle kunna ske genom att att fler uppgifter blev föremål för sekretess enligt 8 kap. 17 § sekretesslagen under ett mindre strängt krav på skaderisk.

Diskussion om en förstärkt sekretess bör således till en början ta sikte på vilken typ av uppgifter som kan vara föremål för sekretess, *sekretessens föremål*. Man kommer då inte ifrån att lagen om skydd för företagshemligheter tillkommit efter mycket ingående överväganden om förhållandet mellan å ena sidan näringsidkarens intresse av skydd för sina hemligheter och å andra sidan flera av de grundläggande fri- och rättigheter som följer av 2 kap. regeringsformen. Som nämnts i det föregående ger lagen om skydd för företagshemligheter skydd för samma typ av uppgifter som 8 kap. 17 § sekretesslagen. Utredningen anser mot den bakgrunden inte att att någon allmän utvidgning av föremålet för

---

[15] Se bl.a. SOU 1975:22 s. 87-88, SOU 1975:102 s. 169-183, Ds JU 1977:1 bilaga 1 s. 42-60, prop. 1979/80:2 Del A s. 63 och Del B s. 135, prop. 1987/88:41 s. 12.

sekretess i domstolarna bör ske. Det är således inte aktuellt att låta domstolssekretessen i allmänhet omfatta andra typer av uppgifter än sådana som lagen om skydd för företagshemligheter tar sikte på.

En andra fråga är om sekretessen enligt 8 kap. 17 § sekretesslagen bör göras starkare genom en sänkning av kravet på skada av att uppgiften röjs, dvs. frågan om *skaderekvisitet*. Det skulle då närmast gälla att ta bort kravet att skadan skall vara avsevärd. Som angetts i det föregående gör sig emellertid insynsintresset särskilt starkt gällande i domstolarnas rättskipande verksamhet. Till detta kommer att möjligheten till sekretess såvitt framgår av enkätundersökningen för det mesta i liten omfattning påverkar parters val av tvistlösningsform. En ökad sekretess riskerar även att komma i konflikt med intresset av en ökad prejudikatbildning på förmögenhetsrättens område. Utredningen anser därför att det inte heller på denna punkt bör ske någon ändring.

6.3.3 Starkare sekretess i vissa mål och ärenden?

Inom skiljeförfarandet råder i praktiken "icke-offentlighet". Förhållandet genombryts i samband med att allmän domstol får medverka till att realisera skiljeavtalet. Det kan vara frågan om att domstol får pröva talan om klander av skiljedomen, utse skiljeman eller på något annat sätt bistå i skiljeförfarandet.

Inslaget av rättstillämpning i dessa typer av mål eller ärenden är för det mesta påtagligt och intresset av insyn gör sig således starkt gällande. I flera av de aktuella typerna av ärenden är det ganska få uppgifter part behöver lämna till domstolen. Risken för att känsliga uppgifter kommer till domstolen är således som regel begränsad. Å andra sidan kan domstolsoffentligheten återverka negativt på skiljeförfarandet som tvistlösningsform. Den konfidentiella karaktären hos skiljeförfarandet kan ju vara en faktor bland andra som gör skiljeförfarandet attraktivt. Målen eller ärendena avser emellertid - med ett undantag - fall då det för skiljeförfarandet grundläggande samförståndet mellan parterna brister. Ett sådant samförstånd är - som framgår av avsnitt 6.2.4 - den kanske starkast verkande faktorn för att hålla tvisten undan offentlighetens ljus. Brister samförståndet kan inte en förstärkning av sekretessen i domstolarna ge det skydd part eftersträvar.

Utredningen föreslår mot denna bakgrund inte någon allmän förstärkning av sekretessen i mål eller ärenden med anknytning till skiljeförfarandet. En särställning intar emellertid ärenden om bevisupptagning åt skiljenämnd.

Part i skiljeförfarande som vill att vittne eller sakkunnig skall höras eller att förhör skall hållas med part under sanningsförsäkran kan enligt 15 § 1929 års skiljemannalag vid domstol ansöka om att så skall ske vid domstolen. Parten kan också få till stånd ett editionsföreläggande. Under vissa närmare förutsättningar i lagrummet biträder domstolen genom att hålla förhöret eller meddela föreläggandet. Därvid tillämpas reglerna om bevisupptagning i rättegång utom huvudförhandling. En i stort motsvarande reglering ingår i 26 § utredningens förslag till ny lag om skiljeförfarande.[16]

Reglerna om domstolsförhör är tillämpliga också då skiljeförfarandet äger rum utom riket, se 12 § lagen (1929:147) om utländska skiljeavtal och skiljedomar samt 51 § utredningens förslag till lag om skiljeförfarande.

Allmän domstols handläggning av ärenden om bevisupptagning skiljer sig från de andra former av biträde eller "rättshjälp" åt skiljeförfarandet som förekommer i domstolarna. Det utmärkande är att uppgifter om parternas mellanhavande flyter in i domstolen i en annan omfattning än när det gäller t.ex. ärenden om utseende av skiljeman. Bevisupptagningen syftar ju till att ge skiljenämnden tillgång till bevisfakta i den tvist som skiljenämnden skall avgöra. Domstolens befattning med dessa bevisfakta inskränker sig - något tillspetsat - till att registrera och vidarebefordra dem till skiljenämnden. Däremot skall domstolen - typiskt sett - inte själv lägga uppgifterna till grund för något beslut. Det som annars bär upp intresset av insyn i domstolarnas verksamhet saknas således i stor utsträckning. Det finns därför ett större utrymme för att föreskriva sekretess för uppgifterna än vad som normalt gäller uppgift i domstol.

Det går en skiljelinje mellan editionsföreläggande och förhör när det gäller omfattningen av de uppgifter som behöver flyta in i domstolen.

När skiljenämnd ger part tillstånd att hos domstol ansöka om editionsföreläggande torde skiljenämnden kunna begära att editionsföreläggandet skall avse att lämna ut handlingen till någon annan än domstolen. t.ex. direkt till skiljenämnden.[17] Skiljenämnden kan på så sätt kraftigt

---

16 Se vidare Lars Heuman, Domstolsförhör i skiljetvister, i Svensk och Internationell Skiljedom 1987, s. 29-47; Lars Heuman, Editionsföreläggande i civilprocesser och skiljetvister, i Juridisk Tidskrift 1989/90, s. 251-260.

17 Se 38 kap. 5 § rättegångsbalken, jämför Lars Heuman, Editionsföreläggande i civilprocesser och skiljetvister, i Juridisk Tidskrift 1989/90, s. 257 vid not 123.

begränsa mängden uppgifter rörande parternas mellanhavanden som blir offentliga genom att domstolen anlitas för editionsföreläggandet. Mot denna bakgrund är det inte befogat att föreslå en starkare sekretess i ärenden som gäller editionsföreläggande.

Förhör sker vid ett domstolssammanträde som i princip är offentligt. Rätten är skyldig att dokumentera förhöret, vilket vanligtvis sker genom inspelning på band. Ofta kan det vara svårt att förutse vilka uppgifter som förhörspersonen kommer att lämna och även i vilka avseenden som en part under förhöret kan välja att låta förhörspersonen yttra sig. Det kan inte uteslutas att offentligheten avhåller parterna och skiljemännen från att ställa frågor till förhörspersonen.

Visserligen är antalet ärenden som gäller domstolsförhör i skiljeförfaranden ganska litet. Att mängden känsliga uppgifter i domstolarna därför är begränsat talar mot att föreskriva strängare sekretess. Å andra sidan kan en strängare sekretess förbättra rättssäkerheten i form av materiellt riktiga avgöranden i skiljeförfarandet genom att ge skiljenämnden ett säkrare underlag.

Utredningen föreslår mot denna bakgrund en särskild föreskrift om sekretess för uppgifter vid domstolsförhör i anslutning till skiljeförfarande.

Regleringen bör ta sikte enbart på uppgift om affärs- eller driftförhållanden. Sekretessen bör också begränsas till att avse sådana uppgifter vars röjande kan leda till skada för den enskilde.

Med hänsyn till parternas intresse av en särskilt snabb handläggning bör föreskriften utformas så att tingsrättens prövning av sekretessfrågan inte onödigtvis drar ut på tiden. Domstolens begränsade befattning med sakfrågorna i tvisten och det som förhöret skall avse gör det särskilt svårt för domstolen att inför förhöret bedöma om det kommer att röra affärs- eller driftförhållanden vilkas röjande kan leda till skada för enskild. En förutsättning för sekretess bör därför vara att part begär sådan. Har part begärt sekretess bör emellertid ett omvänt skaderekvisit gälla.

Den särskilda regleringen bör komma till uttryck i en ny paragraf i 8 kap. sekretesslagen. Ett tillägg bör även ske i 5 kap. 1 § rättegångsbalken där möjligheten att hålla förhandlingen inom stängda dörrar regleras.

7 Ökad prejudikatbildning

7.1 Nuvarande ordning

Förmögenhetsrättsliga tvistemål kan komma under Högsta domstolens prövning antingen genom att ett hovrättsavgörande överklagas till domstolen eller genom att en tingsrätt hänskjuter en fråga direkt till Högsta domstolen (se vidare avsnitt 5.5.1). Den sist nämnda möjligheten tillkom 1989 och förutsätter att parterna har träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom.[1] Det har emellertid fram till januari 1995 inte mer än i två fall förekommit att en fråga har hänskjutits från en tingsrätt direkt till Högsta domstolen.

7.2 Rättegångsutredningens tankar

Rättegångsutredningen diskuterade i sitt delbetänkande Högsta domstolen och rättsbildningen (SOU 1986:1) olika nya sätt att föra fram prejudikatfrågor till Högsta domstolen. Delbetänkandet ledde i denna del endast till en begränsad reform (se prop. 1988/89:78) som medgav att tingsrätt kunde hänskjuta en fråga direkt till Högsta domstolen om parterna hade träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom. Trots den begränsade reformen uttalade departementschefen sig positivt om flera av förslagen, men hon ansåg det vara för tidigt att skapa en ordning som skulle kunna ge Högsta domstolen ytterligare krävande arbetsuppgifter innan konsekvenserna av övriga framlagda förslag kunde överblickas.

7.2.1 Hänskjutande av prejudikatfrågor till Högsta domstolen

Rättegångsutredningen lanserade tanken på att införa regler som gjorde det möjligt för tingsrätt att under pågående handläggning hänskjuta en

---

[1] Se prop. 1988/89:78 Högsta domstolen och rättsbildningen.

prejudikatfråga till Högsta domstolen. Riksdagen anammade förslaget så till vida att man införde den tidigare nämnda möjligheten att hänskjuta en fråga från tingsrätt till Högsta domstolen, om parterna hade träffat avtal att inte överklaga tingsrättens dom.

Rättegångsutredningens idéskiss omfattade inte bara tingsrätterna utan också skiljenämnder och andra tvistlösande organ såsom t.ex. Allmänna reklamationsnämnden och olika nämnder inom försäkringsväsendet. Departementchefen uttryckte sitt gillande över förslaget även i denna del, men hon ansåg att man borde vänta och se hur de övriga förslagen som lades fram i propositionen skulle påverka arbetssituationen i Högsta domstolen och hur reformen i fråga om hänskjutande från tingsrätt skulle slå.

7.2.2 Språngrevision

Rättegångsutredningen framförde tankar om att part i vissa fall skulle kunna överklaga ett avgörande från tingsrätt direkt till Högsta domstolen. Ett sådant system skulle kräva någon form av sorteringsmekanism och endast kunna komma i fråga för vissa måltyper och då under särskilda förutsättningar. Förslaget ledde inte till lagstiftning, men departementschefen ville inte utesluta att en reform med denna inriktning skulle kunna genomföras på lite längre sikt.

7.2.3 Fristående rättsförklaringar

Rättegångutredningen skisserade en ordning enligt vilken en prejudikatfråga skulle kunna underställas Högsta domstolen för en rättsförklaring utan anknytning till en konkret tvist. Departementschefen ansåg att en sådan reform innehöll många komplicerade frågor som krävde ytterligare utredning och analys. Utredningens skiss har inte föranlett någon lagstiftning.

7.2.4 Överklaganderätt för statliga myndigheter

Rättegångsutredningen diskuterade möjligheten att ge statliga myndigheter generell rätt att överklaga domstols beslut. Tanken var att skapa prejudikat på områden där det förekommer skyddsvärda allmänna

intressen och framför allt i s.k. enpartsärenden. Diskussionen har inte lett till någon lagstiftning.

7.2.5 Ekonomiska bidrag till parterna

Även frågan om ekonomiska bidrag till parterna som medel att främja prejudikatbildningen togs upp. Rättegångsutredningen konstaterade att det för vissa situationer framstod som befogat att staten helt eller delvis svarade för parternas kostnader för processen i Högsta domstolen men var inte beredd att då förorda en reform. Departementschefen anslöt sig i likhet med de flesta remissinstanserna till Rättegångsutredningens uppfattning.

7.3 En fortsatt utveckling

7.3.1 Allmänna överväganden

En tingsrätt kan i dag hänskjuta en fråga direkt till Högsta domstolen om parterna träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom. Utredningen föreslår att denna möjlighet utökas så att kravet på att parterna skall ha träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom tas bort.

Högsta domstolens avgöranden syftar inte enbart till att slita en tvist när den uppkommit utan framför allt till att åstadkomma en enhetlig lagtolkning och rättstillämpning. I direktiven framhålls att det råder brist på prejudikat som kan styra rättsutvecklingen på centrala områden av civilrätten. Att det föreligger brist på prejudikat inom områden där sådana vore värdefulla framhålls också i en promemoria som utarbetats inom Högsta domstolen och som överlämnats till Justitiedepartementet i april 1995. Behovet av prejudikat behandlas utförligare i avsnitt 5.1.1 "Den normbildande funktionen".

En ökad prejudikatbildning kan åstadkommas genom att domstolsprocessen i allmänhet görs till ett mera slagkraftigt alternativ till skiljeförfarande för att lösa näringslivets tvister. Ett viktigt moment som kan öka domstolsprocessens attraktivitet är en bättre tillgång till Högsta domstolen när det gäller prövningen av rättsfrågor. Det är dock inte tillräckligt med en rent faktisk möjlighet till prövning av Högsta domsto-

len utan det är också viktigt att en sådan prövning kan komma till stånd relativt snabbt. Domstolarnas attraktionskraft hänger sålunda på visst sätt samman med Högsta domstolens prejudikatskapande verksamhet.

Rättegångsutredningen lämnade flera förslag om hur prejudikatbildningen skulle kunna stimuleras. Det ter sig naturligt att nu fortsätta med den försiktiga utökning av tillgången till Högsta domstolen som skedde genom antagandet av förslaget i prop. 1988/89:78 och som anknyter till rättegångsutredningens tankar.

Som tidigare nämnts har det fram till januari 1995 endast i två fall förekommit att en tingsrätt har hänskjutit en fråga direkt till Högsta domstolen. Skälen till att frågor inte hänskjutits till Högsta domstolen i större omfattning kan vara flera. Möjligheten att på detta sätt föra en fråga under Högsta domstolens prövning under handläggningen i en tingsrätt är troligen inte särskilt känd. Vidare avstår parter från möjligheten att få tvisten i dess helhet prövad i två instanser när de ingår ett avtal om att inte överklaga tingsrättens dom. Det kan finnas en obenägenhet hos parter att på förhand avstå från möjligheten att få rätts- och sakfrågor prövade i ytterligare en instans (se härom även avsnitt 5.5.2). Detta gäller inte minst som de inte kan förutse hur tingsrätten kommer att bedöma dessa frågor.

Ett naturligt steg är att nu slopa kravet på att parter skall ha träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom som förutsättning för att hänskjutande skall kunna ske. En sådan förändring är relativt lätt att genomföra inom ramen för nuvarande processordning och den bör kunna leda till att Högsta domstolen får möjlighet att pröva fler rättsfrågor bl.a. inom den centrala civilrättens områden. Vidare bör åtgärden också kunna bidra till att göra domstolsprocessen till en attraktivare tvistlösningsform för näringslivstvister.

Utredningen har tidigare (se avsnitt 5.3) föreslagit åtgärder för att öka kompetensen vid vissa tingsrätter. Ett sådant förslag är ägnat att stärka grundsatsen om att tyngdpunkten i rättskipningen skall ligga i tingsrätten. Om man till förslaget om kompetensförstärkning lägger att tingsrätten i fler fall skall kunna hänskjuta en rättsfråga direkt till Högsta domstolen understryks ytterligare denna grundsats.

Ett alternativ skulle annars vara att utveckla tankarna om språngrevision. Att införa en sådan möjlighet ställer sig emellertid betydligt besvärligare bl.a. ur juridisk teknisk synpunkt. När part utnyttjar möjligheten att överklaga från tingsrätt direkt till Högsta domstolen går han förlustig rätten till en materiell överprövning av hela tvisten i hovrätt. Mot bakgrund om vad som ovan antagits om parts benägenhet att göra ett sådant avstående kan man hysa tvivel om i hur stor utsträckning ett

språngrevisionsinstitut skulle utnyttjas av parter i allmänhet. Om man stannar för att låta tingsrätt hänskjuta en fråga direkt till Högsta domstolen utan krav på att parterna skall ha avtalat bort fullföljdsrätten finns det knappast heller något självständigt värde i att också tillåta språngrevision. Utredningen anser sålunda att frågan om att införa en möjlighet till språngrevision i vart fall får anstå tills den föreslagna reformen har utvärderats.

Som departementschefen nämnde innehåller också förslaget till fristående rättsförklaringar många komplicerade frågor som kräver ytterligare utredning och analys. Det finns inte skäl att närmare utreda dessa frågor innan resultatet av den föreslagna reformen föreligger.

Rättegångsutredningen tänkte sig en sammansmältning av skiljeförfarandet och domstolsprocessen på så sätt att skiljenämnder skulle ges möjlighet att hänskjuta en fråga till Högsta domstolen. Det framstår emellertid som tveksamt i vilken omfattning ett sådant institut skulle användas med nuvarande regler. Tvisten skulle bli offentlig i de delar som överlämnades till Högsta domstolen. Vidare har den - låt vara begränsade - erfarenhet av handläggningen av hänskjutandefrågor som för närvarande finns visat att det kan ta ganska lång tid innan Högsta domstolen avgjort en hänskjuten fråga, och just tidsaspekten tillmäts stor betydelse av parter som använder sig av skiljeförfarande.[2] En möjlighet för Allmänna reklamationsnämnden att hänskjuta frågor till Högsta domstolen skulle däremot nog komma att användas i inte obetydlig omfattning. En utvidgning av tillgången till Högsta domstolen borde övervägas i vart fall för skiljenämnder och Allmänna reklamationsnämnden, men denna utökning av Högsta domstolens arbetsbörda bör anstå tills den föreslagna reformen har utvärderats.

Av de förslag till olika nya sätt att föra fram prejudikatfrågor till Högsta domstolen som rättegångsutredningen diskuterade ter sig en överklagningsrätt för statliga myndigheter som minst angelägen. Det finns inte heller skäl att närmare överväga frågan om ekonomiska bidrag till parterna för att främja prejudikatbildningen.

Hänskjutandemöjligheten skulle kunna öppnas även för hovrätternas del. Rättegångsutredningen diskuterade frågan, men ansåg att hovrätterna i vart fall inledningsvis skulle hållas utanför en reform. Det finns inte tillräckliga skäl att låta den försiktiga utvidgning av hänskjutandemöjligheten som utredningen föreslår omfatta även hovrätterna.

---

[2] Högsta domstolen avgjorde den 5 april 1995 en fråga som hänsköts av Stockholms tingsrätt den 12 oktober 1993.

7.3.2 Några avgränsningsfrågor

Den föreslagna utökningen föreslås omfatta alla dispositiva tvistemål. Utanför bestämmelsen faller fortfarande indispositiva tvistemål och brottmål.

Den nuvarande möjligheten till hänskjutande från tingsrätt till Högsta domstolen förutsätter att parterna har träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom. Sådana avtal kan endast träffas om det rör sig om en dispositiv tvist. Man skulle i och för sig kunna tänka sig att utöka möjligheten till att avse samtliga måltyper, dvs. även indispositiva tvistemål och brottmål. En sådan utökning kräver dock ytterligare överväganden som ligger utanför denna utrednings uppdrag. Den föreslagna utökningen föreslås således begränsa sig till prejudikatfrågor i dispositiva tvister.

I övrigt bör det gälla samma regler som för närvarande (se prop. 1988/89:78 s. 67 ff. och 82 f.). Det skall sålunda krävas samtycke av parterna för att hänskjutande skall kunna komma i fråga. Det skall röra sig om en fråga vars prövning av Högsta domstolen är av vikt för ledning av rättstillämpningen, dvs. en prejudikatfråga. Frågan skall formuleras av tingsrätten i samråd med parterna. För att Högsta domstolen skall pröva frågan krävs att domstolen lämnar tillstånd till det. Tingsrättens beslut om att bifalla eller avslå en begäran om hänskjutande får inte överklagas. Slutligen skall det gälla en fråga i ett mål som efter vanlig fullföljd skulle handläggas av Högsta domstolen och inte av Arbetsdomstolen.

Det bör framhållas att det är viktigt att tingsrätten och parterna formulerar frågan med sådan omsorg att Högsta domstolen inte behöver hålla muntlig förhandling i målet eller annars närmare utreda förhållandena. Frågor som inte formuleras med tillräcklig omsorg medför att en avsevärd arbetsbörda övervältras från tingsrätten till Högsta domstolen och att det totala utrymmet för sakprövning i Högsta domstolen tas i anspråk för vad som närmast kan liknas vid ett förberedelsesammanträde vid tingsrätten. Parter löper givetvis också risken att Högsta domstolen helt enkelt inte tar upp en otydligt formulerad fråga.

7.4 Högsta domstolens prejudikatskapande verksamhet bör betonas

Det bör övervägas att införa generella regler om förbud med s.k. ventil att överklaga hovrätternas domar. En sådan reform bör inte innefatta enbart dispositiva tvistemål, utan även andra typer av mål.

Högsta domstolen ägnar i dag en stor del av sina resurser till att välja ut de relativt sett fåtaliga mål som sedan sakprövas. Under 1994 inkom omkring 5 900 mål till domstolen. Bland de under samma år sakprövade målen (237 stycken) var den genomsnittliga tiden från att målet kom in till domstolen fram till avgörandet, i brottmål 360 dagar, i tvistemål 713 dagar och i s.k. Ö-mål 312 dagar.

För att den föreslagna utökningen av tingsrätternas möjlighet att hänskjuta en fråga direkt till Högsta domstolen skall göra domstolsprocessen attraktivare är det angeläget att Högsta domstolen inom relativt kort tid kan ta ställning till den hänskjutna frågan. Man bör därför överväga om det är möjligt att skapa utrymme som medger en snabbare tillgång till Högsta domstolens kompetens. Även i övrigt skulle en sådan reform gagna prejudikatbildningen.

En stor del av förklaringen till de långa handläggningstiderna i Högsta domstolen är den tid som inte minst revisionssekreterarna tvingas lägga på den stora mängden dispensansökningar. Just frågan, om prövningstillstånd skall meddelas, tar i anspråk en stor del av domstolens totala kapacitet. Den speciella kompetens som finns i Högsta domstolen borde i stället ägnas åt prejudikatskapande verksamhet.

Rättegångsutredningen föreslog (se SOU 1986:1 s. 88 ff.) bl.a. att allmän rättshjälp skulle omfatta rättegång i Högsta domstolen endast om Högsta domstolen helt eller delvis tog upp målet till prövning. Även om dispens inte beviljades, skulle dock Högsta domstolen, om särskilda skäl förelåg, kunna bevilja den som varit biträde enligt rättshjälpslagen ersättning av allmänna medel för arbetet med själva överklagandet till Högsta domstolen. Reformen syftade till att minska antalet överklaganden till Högsta domstolen och därigenom minska domstolens arbetsbörda. Förslaget ledde inte till lagstiftning. Departementschefen ansåg att en sådan reform rent av kunde få negativa konsekvenser för prejudikatbildningen (se prop. 1988/89:78 s. 46 ff.). Det finns inte skäl att nu göra en annan bedömning.

I den tidigare nämnda promemorian, som utarbetats av en arbetsgrupp inom Högsta domstolen och som överlämnats till Justitiedepartementet

i april 1995, framförs förslag om hur Högsta domstolens roll som prejudikatinstans kan renodlas. Högsta domstolen som sådan har inte uttryckligen tagit ställning till förslagen. Dessa har emellertid tagits upp av utredningen enligt det följande.

Ett naturligt sätt att frigöra resurser i Högsta domstolen vore att gå vidare på den tidigare inslagna vägen med fullföljdsförbud med s.k. ventil genom att införa generella regler om förbud att överklaga hovrätternas domar, med rätt för hovrätterna att ge parterna tillstånd att överklaga domarna i de fall som hovrätterna bedömer att det finns rättsfrågor i målet som har intresse från prejudikatsynpunkt. En sådan reform skulle visserligen innebära ett visst merarbete för hovrätternas del men en stor arbetsbesparing för Högsta domstolen, såväl på föredragandenivå som bland ledamöterna. Det ökade utrymme som skulle skapas för prejudikatbildning kunde tas i anspråk inte bara för prövning av från tingsrätterna hänskjutna frågor utan också för prövning av mål som överklagas från hovrätt.

Generella regler om fullföljdsförbud kan komma att träffa sådana fall i vilka extraordinär dispens annars skulle ha beviljats. Part kommer emellertid att ha kvar möjligheten att angripa ett hovrättsavgörande med ett extraordinärt rättsmedel. Nuvarande möjlighet att få extraordinär dispens är något större än möjligheten att vinna ändring genom ett extraordinärt rättsmedel, men skillnaden torde i praktiken inte vara av större betydelse. Skulle skillnaden anses vara av betydelse bör den dock inte lägga hinder i vägen för en angelägen renodling av Högsta domstolens arbetsuppgifter. I stället bör bestämmelserna kunna sammanjämkas.

Ett generellt fullföljdsförbud medför risk för att den som inte på ordinär väg får överklaga hovrättens avgörande angriper detta under åberopande av ett extraordinärt rättsmedel. Därigenom skulle vinsten med ett fullföljdsförbud kunna väsentligen gå om intet. Principen om hovrätten som sista instans bör därför utsträckas till att gälla även beträffande extraordinära rättsmedel, utom när ansökan avser avgöranden i sak som har meddelats av Högsta domstolen. För att Högsta domstolen skall gå in på en sakprövning av ett hovrättsavgörande som angrips med ett extraordinärt rättsmedel bör det sålunda krävas att hovrätten prövat ansökan och att Högsta domstolen efter överklagande har meddelat prövningstillstånd.

Det har anförts andra betänkligheter av principiell natur mot regler om fullföljdsförbud med ventil, t.ex. att hovrätternas prövning av om ventil skall medges företer likheter med ett tvåinstansjäv och att hovrätten ger intryck av att rättsfrågan är "tveksam" när fullföljd medges. Dessa invändningar har bemötts av departementschefen i prop.

1988/89:78 s. 34 f. Där anförs att det är lagstiftaren och inte hovrätten som tar ansvaret för det principiella fullföljdsförbudet. Vidare sägs att hovrättens bedömning att det finns en prejudikatfråga i målet inte innebär att denna måste vara svårbedömbar eller komplicerad. Dessa uttalanden har fortfarande bärkraft.

Det ligger utanför denna utrednings ram att lämna förslag som omfattar inte bara dispositiva tvistemål utan flera typer av mål. Det framstår vidare som angeläget att frågan bedöms i sin helhet, dvs. beträffande samtliga måltyper i ett sammanhang. Något närmare utformat förslag framläggs därför inte, men frågan bör bli föremål för närmare överväganden inom Justitiedepartementet. Under detta arbete bör det också uppmärksammas om en mera generell ventil skall utformas på samma sätt som de nuvarande eller om ventilen skall göras vidare.

Skulle tanken på generella regler om fullföljdsförbud anses vara för djärv bör man överväga andra sätt att minska omloppstiderna i Högsta domstolen. I dagsläget ligger balanserna framför allt på föredragandenivå. Detta beror på att de föredragande endast tjänstgör en kortare tid vid domstolen, f.n. är medeltiden två år, och på att de är för få. En utökning av antalet föredragande är ett sätt att minska omloppstiderna. Ett annat sätt är att försöka behålla de föredragande under längre tid vid domstolen. Här ligger ett särskilt problem i de skatterättsliga avdragsregler som gäller för föredragande som veckopendlar till Stockholm och som medger avdrag för ökade levnadskostnader under högst två år. En annan begränsning finns i de regler som anger fyra år som en principiell längsta tjänstgöringstid som revisionssekreterare.

Utredningen anser att man i första hand bör överväga regler om fullföljdsförbud. Detta utesluter dock inte att föredragandesituationen ses över.

8 Förstärkt rättsskydd

8.1 Skiljeförfarandets brister

Det förekommer att parter av kostnadsskäl avstår från att hävda sin rätt. Detta händer oftare när part är bunden av ett skiljeavtal än när saken kan prövas av allmän domstol.

Skiljeförfarandet syftar till att snabbt och utan insyn utifrån avgöra en tvist. Det går inte att inom ramen för detta förfarande ge samma garantier för ett materiellt riktigt avgörande som vid en process inför allmän domstol med rätt för part att få samma fråga prövad i flera instanser. Förfarandet vid domstol vilar på grundsatserna om koncentration, omedelbarhet och muntlighet medan skiljemän är mera fria att gestalta förfarandet efter parternas önskemål och tvistens karaktär; de kan t.ex. acceptera vittnesattester. Det finns i lagstiftningen om skiljeförfarande inte krav på att tvister skall avgöras med tillämpning av lag. Det går följaktligen inte att få en skiljedom upphävd med hänvisning till att skiljemännen har tillämpat gällande rätt på ett felaktigt sätt. Inte heller oriktig bevisvärdering utgör grund för upphävande av en skiljedom. Skiljemän är för övrigt inte skyldiga att motivera sitt avgörande. Det finns över huvud taget inget krav på att det i en skiljenämnd skall ingå någon person som har juridisk utbildning eller som annars har kännedom om innehållet i gällande rätt.

Det är emellertid mera sällan som skiljeförfarandet kritiseras med hänvisning till t.ex. att tvisterna får ett materiellt oriktigt avgörande eller att rättssäkerheten annars är i fara. Skiljemän torde i allmänhet vara väl kvalificerade för sitt uppdrag. Den kritik som förekommer handlar i stället om de höga kostnader som man menar är förknippade med ett skiljeförfarande. I ett skiljeförfarande tillkommer nämligen ersättningen till skiljemännen som en extra kostnad. Denna kostnad kan uppgå till stora belopp och den omfattas inte av den allmänna rättshjälpen. Kostnaderna för skiljeförfarandet kan sålunda utgöra en tung börda för en ekonomiskt svag part. Man tänker kanske i första hand på konsumen-

ter, men samma förhållande gör sig också gällande när det gäller mindre näringsidkare. En ekonomiskt svag part som är bunden vid ett skiljeavtal kan med hänsyn till risken att drabbas av stora kostnader se sig mer eller mindre nödsakad att avstå från att göra sin rätt gällande.

Kostnadsfrågorna har behandlats närmare i avsnitt 2.6. Som framgår där drar visserligen även en rättegång vid allmän domstol kostnader för part. Utredningen har emellertid kunnat slå fast att skiljeförfarande endast undantagsvis medför lägre egentliga rättegångskostnader för parterna än en rättegång vid allmän domstol.

Även om en part anser sig ha goda chanser att vinna en tvist kan de ekonomiska påfrestningarna som tvistlösningen medför få honom att avstå från att hävda sin rätt. Utredningen har i sin enkät (se bilaga 2) bl.a. ställt frågan om det är vanligt att företag eller enskilda personer av kostnadsskäl inte finner det meningsfullt eller inte har råd att driva sina anspråk (fråga 5). Svaren varierar ganska mycket beroende på den svarandes egen erfarenhet. När det gäller frågan om det sker när part är bunden av ett skiljeavtal (fråga 5a) svarar Företagarna (Företagarnas Riksorganisation) att det är mycket vanligt. Organisationen återkommer till problematiken i remissvaret över utredningens delbetänkande och påpekar där att rättmätiga krav lämnas utan åtgärd eller att förlikning "tvångsvis" uppnås i ett tidigt skede när en tvist annars skulle omfattas av ett skiljeavtal. Enligt Köpmannaförbundet sker det ofta att part som är bunden av ett skiljeavtal avstår från att hävda sin rätt av kostnadsskäl. Även Franchisetagarna svarar obetingat ja på frågan. Man kan av dessa och andra enkätsvar dra slutsatsen att parter inte sällan av kostnadsskäl avstår från att hävda sin rätt i ett skiljeförfarande. Detta händer visserligen även när tvisten skulle ha prövats i en rättegång vid allmän domstol. Svaren ger dock vid handen att parter oftare avstår från att hävda sin rätt när de är bundna av ett skiljeavtal än när tvisten skall prövas i en rättegång vid allmän domstol.

Utredningen har i olika sammanhang sammanträffat med personer som i egenskap av ombud eller annars har stor erfarenhet av skiljeförfaranden. Det finns bland dem en utbredd uppfattning att skiljeklausuler intas i avtal där det inte är befogat med hänsyn till de särskilda kostnader som är förknippade med ett skiljeförfarande. Även via denna kanal har framkommit att det händer att parter som är bundna av ett skiljeavtal av kostnadsskäl avstår från att hävda sin rätt.

Nu kan det hävdas att man inte bara kan tala om de direkta kostnaderna för skiljeförfarandet och bortse från den ekonomiska fördel som följer med att en tvist avgörs snabbt. Skiljeförfarandet har obestridligen stora fördelar för part som snabbt vill få en tvist prövad och slutligt

avgjord. Denna tidsvinst kan göra det ekonomiskt attraktivare med skiljeförfarande än med en rättegång inför allmän domstol för många parter (se vidare avsnitt 2.4 och 2.6). Detta förhållande hjälper dock inte en part som anser sig ha ett rättmätigt krav men saknar ekonomisk förmåga att ens betala det förskott som skiljemännen begär för att inleda ett skiljeförfarande. Han riskerar att varken komma i åtnjutande av skiljeförfarandets snabbhet eller rättegångens relativt sett billigare förfarande, utan kan tvingas avstå från att hävda sin rätt. En ekonomiskt svag svarandepart kan känna sig tvingad att medge ett krav med hänsyn till att han inte anser sig ha råd att ta den kostnadsrisk som ett skiljeförfarande medför. Snabbheten i skiljeförfarandet, som kan minska de indirekta partskostnaderna, ger alltså föga tröst åt en part som inte anser sig ha råd att bära den direkta kostnaden för förfarandet.

En självklar utgångspunkt när det gäller allmänna förmögenhetsrättsliga avtal är att parter är fria att ingå avtal även om de inte alltid är välgrundade och gynnsamma för parten. När det gäller skiljeavtal gör sig emellertid särskilda grundläggande värderingar gällande. Det bör över huvud taget inte vara möjligt att avtala bort rätten till domstolsprövning utan att part ges en annan rimlig faktisk möjlighet att hävda sin rätt. Det är således inte godtagbart att part genom ett skiljeavtal skall hindras från att få sin sak prövad av allmän domstol samtidigt som han inte har råd att hävda sin rätt i ett skiljeförfarande. En annan sak är att även en domstolsprocess är förenad med så stora kostnadsrisker att parter kan känna sig tvingade att avstå från att driva sina anspråk i en rättegång och därmed förlorar sin "tillgång till rättvisa". Det faller dock utanför denna utredningens ram att komma med förslag som kan undanröja sådana ekonomiska hinder.

Det är alltså viktigt att lagstiftningen så långt möjligt garanterar part att på något sätt kunna få sin sak prövad. I avsnitt 5 och 7 diskuterar utredningen hur domstolsprocessen kan göras mera attraktiv som tvistlösningsmetod. Ett annat viktigt syfte med dessa förslag är att så att säga automatiskt komma ifrån problem från rättsskyddssynpunkt som den utbredda användningen av skiljeklausuler i nuläget kan ge upphov till. Utredningen gör emellertid den bedömningen att den ökning av rättegångens attraktionskraft som förslagen kan medföra inte är tillräcklig för att fullt ut tillfredsställa en underlägsen parts krav på rättsskydd. Andra åtgärder behövs som komplettering.

Lagstiftaren har hittills försökt tillgodose behovet av rättsskydd framför allt genom möjligheten att lämna skiljeavtal utan avseende med stöd av 36 § avtalslagen.

8.2 När anses ett skiljeavtal vara oskäligt?

Ett skiljeavtal kan såsom oskäligt lämnas utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen. Vid en sådan prövning står sig i regel skiljeklausuler i avtal mellan näringsidkare medan motsatsen gäller i avtal mellan näringsidkare och konsumenter.

Högsta domstolen har i ett flertal rättsfall prövat om en skiljeklausul skall lämnas utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen. De flesta avgörandena behandlar frågan om skiljeklausulen kan anses oskälig med hänsyn till de kostnader som är förknippade med ett skiljeförfarande. Även Arbetsdomstolen har haft att bedöma denna fråga. Den fortsatta framställningen tar i första hand sikte på domstolarnas bedömning av skiljeavtals giltighet med hänsyn till kostnadsrisken. Det finns dock några rättsfall där skiljeklausulens närmare utformning har haft betydelse för avgörande av frågan om skiljeavtalet skulle lämnas utan avseende.[1]

Huvudprincipen i Högsta domstolens rättstillämpning är att skiljeavtal som regel står sig i avtal mellan näringsidkare, åtminstone om de är att anse som jämställda, medan motsatsen gäller i förhållande till konsumenter. Skiljeklausuler som intagits i avtal om uppförande av villor till konsumenter har sålunda ansetts oskäliga och lämnats utan avseende (se NJA 1981 s. 711 och not C 57 samt NJA 1982 s. 800). Skälet för denna rättstillämpning är att den svagare parten med hänsyn till risken att åsamkas stora kostnader kan se sig mer eller mindre nödsakad att avstå från att göra sin rätt gällande i ett skiljeförfarande. Detta har också påpekats i förarbetena till 36 § avtalslagen (se SOU 1974:83 s. 187 ff. och prop. 1975/76:81 s. 146 f.). Högsta domstolen har däremot accepterat en skiljeklausul i avtal om småhusentreprenad mellan konsumenter och en näringsidkare när konsumenternas kostnadsansvar begränsats såväl mellan parterna som i förhållande till skiljemännen (NJA 1983 s. 510). Skiljeavtal har också godtagits i försäkringsavtal med part vars ställning från ekonomisk synpunkt inte i mera avsevärd grad skiljde sig från en konsuments (NJA 1984 s. 229). I sistnämnda rättsfall betonade Högsta domstolen att det i en skiljetvist kan anlitas sakkunniga skiljemän som minskar kostnaden för sakkunnigbevisning

[1] För en närmare genomgång av praxis 1980-1987 hänvisas till Lars Welamsons översikt i Svensk Juristtidning 1989 s. 637 ff.

och att en prövning vid domstol kan komma att ske i flera instanser. Med hänsyn bl.a. härtill ansågs inte kostnadsaspekten medföra att skiljeklausulen skulle lämnas utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen.

När det gäller skiljeavtal mellan näringsidkare har dessa stått sig i de flesta fall. I NJA 1987 s. 639 hade en skiljeklausul intagits i ett avtal mellan näringsidkare. Avtalet bedömdes skilja sig väsentligt från ett avtal mellan jämställda näringsidkare och ansågs i stället ha vissa likheter med ett anställningsförhållande. Den underlägsna parten bedömdes vara i behov av samma skydd som en konsument mot ett skiljeavtal med åtföljande kostnadsrisker. Skiljeklausulen lämnades därför såsom oskälig utan avseende. Giltigheten av en skiljeklausul i ett franchiseavtal prövades i NJA 1992 s. 290. Även om det i själva franchiseavtalets natur ligger att franchisetagaren i vissa avseenden intar en underlägsen ställning förelåg det enligt Högsta domstolen inte skäl att generellt lämna en skiljeklausul i ett franchiseavtal utan avseende. Domstolen påpekade dock att det i ett enskilt fall kan vara påkallat att lämna en skiljeklausul i ett franchiseavtal utan avseende, t.ex. om avtalet har likheter med ett anställningsförhållande eller då en resurssvag franchisetagare behöver samma skydd som en konsument mot kostnadsriskerna med ett skiljeavtal. I rättsfallet ansåg Högsta domstolen att det inte fanns tillräckliga skäl att frångå regeln om skiljeklausuls giltighet.

Skiljeavtal har i några fall lämnats utan avseende på grund av deras innehåll i det enskilda fallet. Det har inte ansetts godtagbart med skiljeavtal som föreskriver att skiljenämnden skall utses på ett sätt som typiskt sett missgynnar ena parten (NJA 1982 s. 853; jfr NJA 1992 s. 143). Att ena parten fritt får välja mellan rättegång vid allmän domstol och skiljeförfarande har ansetts tala för att skiljeavtalet är oskäligt (NJA 1979 s. 666).

Arbetsdomstolen har i flera avgöranden tagit ställning till skiljeklausuler som varit intagna i anställningsavtal. Utgången har i flertalet fall blivit att skiljeklausulen inte bedömts vara oskälig. I de flesta fallen har Arbetsdomstolen ansett att skälig ersättning till skiljemännen i aktuell tvist inte skulle uppgå till så betydande belopp att enbart den risk som arbetstagaren löper att helt eller delvis behöva slutligt svara för denna kostnad föranledde att tillämpningen av skiljeklausulen var att bedöma som oskäligt mot honom (se t.ex. AD 1987 nr 165 samt 1988 nr 95 och 96). Även när arbetstagaren obestritt uppgett att han saknade medel att ens betala förskott till skiljemännen - vilket i praktiken antagligen är en förutsättning för att han över huvud taget skall kunna få sin sak rättsligt prövad av skiljemän - har skiljeklausulen stått sig (se AD 1995 nr 34).

I något fall har arbetstagaren ansetts inte ha intagit en underlägsen ställning vid anställningsavtalets ingående (AD 1988 nr 181). Endast undantagsvis har en skiljeklausul i ett anställningsavtal bedömt vara oskälig (se AD 1994 nr 120).

De sålunda redovisade möjligheterna att frigöra sig från ett ingånget skiljeavtal med tillämpning av 36 § avtalslagen är, som framgår av avsnitt 8.1, inte tillräckliga för att fullt ut tillgodose en ekonomiskt svag parts rätt att kunna få sin sak rättsligt prövad. För att bättre tillgodose detta behov kunde det te sig naturligt att genast föreslå en mera allmän utvidgning av frigörandemöjligheten. I första hand bör dock närmare undersökas om problemet går att lösa på något annat, eventuellt mindre ingripande, sätt. Samtidigt är det av stort värde om reglerna för när ett skiljeavtal inte accepteras görs så klara som möjligt. Det kan för den sakens skull finnas anledning att eftersträva något fastare bestämmelser än 36 § avtalslagen.

8.3 Generella begränsningar av skiljeförfarande med hänsyn till rättsskyddsintresset

En ekonomiskt underlägsen parts behov av rättsskydd kan inte tillgodoses genom en utökning av det område inom vilket skiljeavtal inte alls godtas eller genom generella regler om förbud mot skiljeavtal innan tvist uppkommit. Utredningen föreslår dock att skiljeavtal som avser framtida tvister med visst undantag inte skall godtas mellan näringsidkare och konsumenter.

Det finns skyddsregler av i huvudsak två olika typer. Inom vissa områden kan tvister över huvud taget inte hänskjutas till avgörande av skiljemän. Tvister på dessa områden är sålunda inte skiljedomsmässiga.[2] Även om en tvist faller inom det skiljedomsmässiga området får skiljeavtal i vissa fall inte ingås förrän tvist har uppkommit. Skiljeavtal som avser framtida tvister gäller då inte.

---

[2] Begreppet skiljedomsmässighet behandlas närmare i utredningens delbetänkande Ny lag om skiljeförfarande (SOU 1994:81), s. 77 ff.

8.3.1 Icke skiljedomsmässiga tvister

Utanför det skiljedomsmässiga området faller tvister vari parterna inte kan träffa förlikning, s.k. indispositiva tvister. Vidare är enligt 1 kap. 3 § lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister vissa tvister rörande kollektivavtals giltighet eller befrielse från sådant avtal (31 § 1 och 3 st. lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet) undantagna från det skiljedomsmässiga området.

Vilka tvister som är, respektive inte är, förlikningsbara bestäms med ledning av de materiella bestämmelserna på området. Det krävs beaktansvärda tredje mans eller allmänna intressen för att tvister skall anses vara indispositiva, dvs. icke förlikningsbara. Exempel på tvister som inte är förlikningsbara är fastställande av faderskap och vårdnad om barn. Det är knappast en framkomlig väg att utöka detta område för att tillvarata en ekonomiskt underlägsen parts behov av rättsskydd. Inte heller att förbjuda skiljeavtal inom vissa områden där tvister i och för sig är förlikningsbara framstår som en möjlig lösning. Det torde nämligen inom de allra flesta områden förekomma skiljeavtal mellan starka och svaga parter.

8.3.2 Inskränkningar i rätten att träffa skiljeavtal angående framtida tvister

I 3 a § lagen (1929:145) om skiljemän finns ett allmänt förbud mot att i vissa fall träffa skiljeavtal innan tvist uppkommit.[3] Denna bestämmelse har oförändrad överförts till 6 § i utredningens förslag till ny lag om skiljeförfarande.

Förbudet i 3 a § skiljemannalagen gäller tvister mellan näringsidkare och konsumenter som kan prövas som s.k. småmål enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken. Som småmål handläggs, med visst undantag, dispositiva tvister där värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. I denna typ av mål gäller enligt 18 kap. 8 a § rättegångsbalken särskilda regler om parts rätt till ersättning för rättegångskostnader. Part har t.ex. inte rätt till ersättning för ombudsarvode i småmål. En konsument garanteras genom 3 a § skiljemannalagen tillgång till småmålsförfarandet

---

[3] Bestämmelsen infördes genom prop. 1973:87. Den har sedermera ändrats genom prop. 1976/77:110 och prop. 1979/80:9.

vid allmän domstol utan hinder av en skiljeklausul. I dessa fall behöver en konsument således inte avstå från att få sin sak prövad av kostnadsskäl. När tvist väl har uppkommit är konsumenten dock oförhindrad att ingå skiljeavtal.

Enligt 16 kap. 28 § och 21 kap. 4 § sjölagen (1994:1009) får skiljeavtal angående ansvarighet på grund av avtal om befordran av passagerare eller resgods inte träffas förrän tvist uppstått. Skiljeavtal som avser framtida tvister angående förhållanden som regleras i järnvägstrafiklagen får göras gällande endast i fråga om tvister som rör godsbefordran (2 § 2 st. järnvägstrafiklagen (1985:192)). 38 § lagen om befordran med luftfartyg (1937:73) och 9 kap. 38 § luftfartslagen (1957:297) innehåller begränsningar i rätten att träffa skiljeavtal innan tvist uppstått. 11 kap. 6 § bostadsrättslagen (1991:614) innehåller begränsningar att i stadgarna inta förbehåll som jämställs med skiljeavtal beträffande bostadsrättshavares rätt eller skyldighet att tillträda eller behålla lägenhet eller beträffande fastställande av hyresvillkor i visst fall. 8 kap. 28 § och 12 kap. 66 § jordabalken innehåller begränsningar i rätten att träffa skiljeavtal i arrende- och hyresförhållanden.

Inskränkningarna i rätten att träffa skiljeavtal angående framtida tvister är bl.a. avsedda att skydda en underlägsen part. De angivna inskränkningarna utgör ett effektivt skydd var och en inom sitt område. Sådana inskränkningar bör dock noga övervägas med beaktande av de materiella reglerna inom tillämpningsområdet.[4] Varken genom den enkätundersökning som utredningen genomfört eller på annat sätt har det framkommit underlag som visar att det beträffande vissa andra avtalstyper finns sådana starka skyddsbehov som motiverar ett förbud mot skiljeavtal avseende framtida tvister.

Ett skiljeavtal mellan ojämbördiga parter kan innehålla en föreskrift om att den starkare parten oavsett utgång i tvisten skall bära större delen av kostnaderna. Utredningen har i förslaget till ny lag om skiljeförfarande (SOU 1994:81) ansett att parter skall kunna ingå sådana avtal.[5] I den mån kostnadsfördelningen medför att även den svagare parten anser sig ha möjlighet att göra sin rätt gällande i ett skiljeförfarande finns det inte skäl att förbjuda ett sådant skiljeavtal även om det avser framtida tvister. Det torde dock inte gå att med rimlig precision utforma en generell regel om förbud mot skiljeavtal avseende framtida tvister som endast gäller skiljeavtal mellan ojämbördiga parter utan särskild be-

---

[4] Se t.ex. SOU 1987:17 Franchising, s. 175 f.

[5] Se s. 195 f.

stämmelse om kostnadsfördelningen och sådana skiljeklausuler vars kostnadsfördelning inte undanröjer den svagare partens möjlighet att göra sin rätt gällande. En annan sak är att en särskilt överenskommen kostnadsfördelning kan medföra att en skiljeklausul som annars skulle ha lämnats utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen står sig.[6]

Förbud mot skiljeavtal som avser framtida tvister är inte någon framkomlig metod att använda för att mera generellt skydda en underlägsen part i ett förmögenhetsrättsligt avtal, vilket som helst. Man kan ju knappast tänka sig ett allmänt förbud mot skiljeavtal som avser framtida tvister. Vad utredningen eftersträvar är i stället generella skyddsregler som i det enskilda fallet kan träda i funktion när en underlägsen part annars kan tvingas avstå från att få sin sak prövad.

När det gäller allmänna förmögenhetsrättsliga avtal är det egentligen endast i relationen mellan en konsument och en näringsidkare som det kan föreligga tillräckliga skäl att generellt inte godta skiljeavtal som avser framtida tvister. Som tidigare nämnts är utgångspunkten redan i dag vid tillämpning av 36 § avtalslagen att skiljeklausuler inte står sig mellan näringsidkare och konsument.

Tillämpningen kan dock sägas vara oklar på vissa områden. Kan t.ex. en skiljeklausul i ett försäkringsavtal göras gällande mot en konsument? Den nuvarande bestämmelsen i 3 a § skiljemannalagen träffar inte försäkringstvister där omtvistat belopp är högre än ett halvt basbelopp. Departementschefen uttalade i prop. 1979/80:9 om konsumentförsäkringslag, m.m., s. 96, att skiljeklausuler torde användas i fråga om icke kollektiva konsumentförsäkringar endast vid tvister om värdet av skada på byggnad. I dessa fall ansågs skiljeförfarande många gånger vara en lämplig anordning. Av det skälet förkastades tanken på ett generellt förbud mot skiljeklausuler avseende icke kollektiva konsumentförsäkringar. Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 1984 s. 229 i ett visst fall godtagit ett sådant skiljeavtal mot en näringsidkare vars ställning från ekonomisk synpunkt inte i mera avsevärd grad skiljde sig från en konsuments. Vilken bedömning som hade gjorts om parten intagit en ren konsumentställning är ovisst.

Denna osäkerhet minskar inte sedan EGs direktiv om oskäliga avtalsvillkor i konsumentförhållanden införlivats med svensk rätt (se 11–12 §§ lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden; prop 1994/95:17 s. 47 ff.). En viss skärpning av 36 § avtalslagen kan nämligen ha blivit följden av denna lagstiftning. I en bilaga till direktivet

---

[6] Jfr rättsfallet NJA 1983 s. 510.

ges en vägledande, inte uttömmande lista på villkor som *kan* anses oskäliga. I bilagan nämns bl.a. villkor som inskränker konsumentens rätt att gå till domstol. En följd av lagstiftningen anger Lagrådet - med instämmande av regeringen - vara att direktivet och bilagan måste kunna få betydelse även för tillämpningen av 36 § avtalslagen (se nämnda prop. s. 49). Det bör dock påpekas att direktivet och bilagan endast behandlar avtalsvillkor som inte varit föremål för individuell förhandling.

Försäkringsförbundet har uppgett att skiljeklausuler i konsumentförsäkringsavtal endast används beträffande tvister angående värdering av skada på byggnad, advokats arvode vid rättsskydd och ersättningsskyldighet vid båtförsäkring. Skiljeförfarande angående värdering av skada på byggnad tillämpas mycket sällan, det rör sig enligt förbundet om mindre än ett förfarande per år, och behovet av sådana skiljeklausuler uppges vara relativt litet. Enligt villkor i rättsskyddsförsäkring ges försäkringsbolaget rätt att påkalla skiljedom rörande skäligheten av en advokats arvode och kostnader. Grunden för detta förfarande kan hänföras till 33 § i stadgarna för Sveriges Advokatsamfund. Möjligheten till sådant skiljeförfarande anses vara värdefull i försäkringsbranschen. Det vid sjöförsäkring använda skiljeförfarandet följer av en bestämmelse i 17 kap. 9 § sjölagen (1994:1009) där det sägs att tvist angående en försäkringsgivares ersättningsskyldighet på grund av avtal om sjöförsäkring skall hänskjutas till utredning och avgörande genom dispasch (partikulärdispasch). Det föreligger enligt försäkringsförbundet stor okunskap om denna tvingande regel, varför man misstänker att allmän domstol prövar denna typ av ärenden i dag utan vetskap om rättegångshindret i sjölagen. Försäkringsbranschen ser ingen nytta i att behålla regeln.

Försäkringsförbundet har framhållit att även om försäkringsbranschen för närvarade inte kan se något större behov av skiljeklausuler i konsumentavtal bör man inte införa ett generellt förbud mot sådana. Detta för att inte skapa en situation som kan hämma en utveckling som sedd i ett längre perspektiv kan vara önskvärd.

Det är som tidigare nämnts från förutsebarhetssynpunkt värdefullt att så långt som möjligt klart ange när en skiljeklausul står sig respektive faller vid en rättslig prövning. Man bör därför överväga om inte en klar gräns kan dras kring konsumenter. Ett generellt förbud mot skiljeavtal avseende framtida tvister skulle inte i någon större utsträckning rubba det rättsläge som Högsta domstolen skapat när det gäller skiljeklausuler mellan en näringsidkare och en konsument. Att införa ett generellt förbud mot skiljeklausuler i konsumentförhållanden ligger också i linje

med den grundsyn som bär upp det EG-direktiv om oskäliga villkor i konsumentavtal som har införlivats med svensk rätt genom den nämnda lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden.

Frågan är om de av försäkringsbranschen använda skiljeklausulerna är av sådan betydelse att dessa bör undantas från ett generellt förbud eller om man av denna orsak bör avstå från en klar och enkel regel.

När det först gäller skiljeklausuler angående värdering av skada på byggnad så används dessa mycket sällan och behovet av denna typ av klausuler anses av branschen själv vara litet. Vidare kan man inte bortse från att förekomsten av en skiljeklausul kan göra en konsument mindre benägen att hävda sin ståndpunkt när det gäller sådan värdering. Den aktuella skiljeklausulen omfattar dessutom bara en del av en större fråga; utanför skiljeförfarandet faller t.ex. frågan om försäkringsfall föreligger. Skiljemännens avgörande kan därför komma att slita endast en begränsad del av en tvist. Det ter sig allmänt sett som opraktiskt att behöva anlita såväl skiljemän som allmän domstol för att få vad som närmast kan betraktas som *en* tvist prövad i sin helhet.

Försäkringsbolags och konsumenters rätt att enligt 33 § i stadgarna för Sveriges Advokatsamfund begära skiljedom i en tvist om en advokats arvode och kostnader träffas inte av ett förbud mot skiljeavtal som avser framtida tvister. Enligt nämnda regel är en advokat skyldig att *ingå* skiljeavtal för att lösa en sådan tvist om det inom viss tid begärs av huvudmannen eller - om denne anlitat rättsskyddsförsäkring - försäkringsbolaget. Det rör sig sålunda om ett skiljeavtal som ingås först när tvist väl uppkommit. Vidare innebär villkoret i rättsskyddsförsäkringen, att försäkringsbolaget har rätt att påkalla skiljedom rörande skäligheten av advokats arvode och kostnader, inte att ett skiljeavtal ingås mellan försäkringstagare och försäkringsgivare. Villkoret medför bara att försäkringsbolaget efter gottfinnande kan ersätta den begärda advokatkostnaden eller begära skiljedom. Villkoret torde vara bindande mellan parterna i försäkringsavtalet på så sätt att allmän domstol vid tvist mellan försäkringstagaren och försäkringsgivaren mot parts bestridande inte får överpröva vad skiljemännen fastställt om skäligheten i en skiljedom.

Det skiljeförfarande som gäller vid sjöförsäkring regleras i sjölagen och grundar sig på en bestämmelse i lag. Ett allmänt förbud mot *skiljeavtal* som avser framtida tvister träffar inte denna reglering. Det ändamålsenliga i bestämmelsen har ifrågasatts av försäkringsförbundet. Det faller dock utanför denna utredningens kompetens att i sak ta ställning till bestämmelsen i sjölagen.

Sammanfattningsvis framstår de invändningar mot ett förbud som försäkringsförbundet framfört inte ha sådan tyngd att man av denna anledning bör avstå från en klar och generell reglering. Det finns inte heller skäl att undanta försäkringsavtal i allmänhet från bestämmelsen. Skulle det i framtiden uppkomma behov av skiljeavtal angående framtida tvister i vissa konsumentförsäkringsavtal bör man då ta ställning till om sådana bör tillåtas.

Det finns inte heller, såvitt utredningen har kunnat finna, inom något annat område behov av att kunna träffa skiljeavtal med en konsument redan innan tvist uppkommit. Den risk för rättsförluster som följer av att en konsument kan känna sig tvingad att avstå från att hävda sin rätt i vissa fall när han är bunden av ett skiljeavtal bör således undanröjas genom en generell bestämmelse. Utredningen föreslår därför att den nuvarande inskränkningen i rätten att träffa skiljeavtal angående framtida tvister mellan näringsidkare och konsumenter utökas till att i princip avse samtliga tvister oavsett tvisteföremålets värde. Denna regel bör dock förses med samma undantag som i dag, dvs. regeln gäller inte för vissa kollektiva försäkringar och inte heller om annat följer av Sveriges internationella förpliktelser. Det bör påpekas att förbudet mot skiljeavtal inte träffar t.ex. försäkringar som ingås mellan sjukvårdshuvudmän och försäkringsgivare där patienter, som inte är avtalsparter, ges rätt att begära ersättning ur försäkringen och eventuella tvister enligt försäkringsvillkoren skall lösas av skiljemän. Det föreligger för övrigt ett förslag till patientskadelag där patienter vid tvist hänvisas att föra talan vid allmän domstol (se SOU 1994:75 Patientskadelag).

Man skulle kunna diskutera ytterligare förfiningar av huvudregeln och medge undantag från denna om näringsidkaren i skiljeavtalet åtar sig att svara för hela skiljenämndskostnaden oavsett utgång i tvisten. En sådan fördelning av kostnaderna undanröjer ju risken för att konsumenten skall avstå från att hävda sin rätt av kostnadsskäl. Så länge inte andra villkor kopplas till skiljeavtalet, som t.ex. att näringsidkaren ges större inflytande över skiljenämndens sammansättning än konsumenten eller att parterna redan i skiljeavtalet utpekar skiljemän på näringsidkarens förslag, kan inte någon tyngre invändning resas mot en sådan ordning.

En annan modifikation av den föreslagna huvudregeln vore att ge konsumenten - men inte näringsidkaren - rätt att påkalla skiljeförfarande. En regel som ger ena parten rätt att fritt välja mellan rättegång och skiljeförfarande måste emellertid kompletteras med en mekanism som ger motparten möjlighet att framtvinga ett val när han avser att inleda ett rättsligt förfarande.

Båda tankegångarna kan sägas ha visst fog för sig. En enkel regel har emellertid ett värde i sig. Med beaktande också av att det, såvitt utredningen kunnat finna, inte finns något praktiskt behov av att kunna träffa skiljeavtal mellan näringsidkare och konsument innan tvist uppkommit har utredningen stannat för den tidigare nämnda regeln om förbud mot skiljeavtal mellan näringsidkare och konsument innan tvist uppkommit.

I detta sammanhang bör uppmärksammas att parter själva kan komma överens om en särskild beloppsgräns för att tvister skall lösas genom skiljeförfarande i stället för av allmän domstol. Så är utgångspunkten i t.ex. AB 92 att tvister skall avgöras av skiljemän (9 kap. 1 §). Oberoende av denna bestämmelse får part vid allmän domstol anhängiggöra talan som uppenbarligen inte avser högre belopp än tio basbelopp (9 kap. 2 §).

8.4 Åtgärder inom skiljeförfarandet för att stärka rättsskyddet

Utredningen föreslår en särskild kostnadsregel som begränsar en underlägsen parts ansvar för ersättningen till skiljemännen till ett basbelopp. För att regeln skall bli tillämplig mellan näringsidkare krävs dessutom att den underlägsne parten är så ekonomiskt svag att han inte skäligen kan bära den kostnad som ett skiljeförfarande medför.

Som tidigare nämnts kan man i ett skiljeförfarande inte få riktigt samma garantier för ett materiellt riktigt avgörande som vid en process inför allmän domstol med rätt till materiell överprövning av domen. Att införa en rätt för part att på materiell grund få till stånd en överprövning av skiljedomar för att stärka rättsskyddet kan inte komma i fråga. En sådan möjlighet skulle nämligen innebära ett grundskott mot skiljeförfarandet, vars främsta fördelar är att snabbt och utan offentlig insyn nå fram till ett slutligt avgörande av en tvist.

Utredningen har i sitt förslag till ny lag om skiljeförfarande inte funnit skäl att uppställa krav på juridisk kunskap hos skiljemännen eller

att närmare reglera själva skiljeförfarandet.[7] Det finns inte skäl att nu göra en annan bedömning i dessa avseenden.

Den andra rättsskyddsaspekten, som direktiven främst har inriktat sig på, är att part inte skall behöva avstå från att få sin sak rättsligt prövad på grund av risken att drabbas av kostnader. Det finns anledning att överväga om det går att på något sätt minska kostnadsrisken för en underlägsen part inom ramen för skiljeförfarandet. Det finns i huvudsak två vägar att gå; minska kostnaderna som sådana eller låta den starkare parten svara för en större del av kostnaderna oavsett utgången i tvisten.

Såväl i en rättegång vid allmän domstol som i ett skiljeförfarande uppkommer olika former av direkta partskostnader såsom t.ex. arvode åt parternas ombud. I ett skiljeförfarande tillkommer ersättningen till skiljemännen som en extra kostnad. Denna kostnad kan som tidigare nämnts uppgå till stora belopp och den omfattas inte av den allmänna rättshjälpen. Den fortsatta framställningen fokuseras på sistnämnda kostnad, som ju framstår som den reella diskrepansen mellan de båda tvistlösningsformerna när part överväger om han skall hävda sin rätt eller avstå.

8.4.1 Minskade kostnader för skiljeförfarandet

Kostnaderna för förfarandet kan begränsas i mål där ena parten intar en underlägsen ställning genom en föreskrift om att sådana tvister alltid skall avgöras av en ensam skiljeman. Typiskt sett rör det sig om mindre tvister där tvisten som sådan kan sägas inte bära mer än en skiljeman.

Rätten för part att utse en skiljeman anses vara en viktig faktor för hans val av tvistlösningsform. Det bör krävas starka skäl för att beta part denna möjlighet genom en tvingande bestämmelse. Kan parterna inte enas om vem som skall utses till skiljeman kommer någon utomstående såsom t.ex. tingsrätten att få utse skiljemannen. Parterna kommer då inte att ha något avgörande inflytande på personvalet. I vart fall då den starkare parten har åtagit sig att stå för större delen av kostnaderna oavsett utgången i tvisten framstår det som obefogat att genom en tvingande bestämmelse föreskriva att vissa tvister ändå skall avgöras av en ensam skiljeman. En regel som skulle undanta skiljeavtal som innehåller en sådan på visst sätt sned kostnadsfördelning blir svår att utarbeta och kommer att leda till gränsdragningssvårigheter.

---

[7] Se SOU 1994:81 Ny lag om skiljeförfarande, t.ex. s. 153 f.

Om den tänkta regeln i stället gjordes dispositiv skulle en del av dessa betänkligheter undanröjas. Värdet av en rättsskyddsregel som fritt kan avtalas bort redan när skiljeavtal ingås är emellertid tveksamt. Man kan inte heller bortse från att ett avgörande som träffas av en ensam skiljeman typiskt sett innebär sämre garantier för ett materiellt riktigt slut än ett avgörande av tre skiljemän.

En annan möjlighet att minska kostnaderna är att införa en taxa för skiljemän i "småmål" eller någon form av tak för hur högt arvode som skiljemännen får betinga sig och sätta detta tak i relation t.ex. till tvisteföremålets värde. En sådan regel skulle emellertid innebära att det i vissa tvister skulle kunna bli svårt att engagera skickliga skiljemän. Vidare är det inte rimligt att skiljemännen tvingas avstå från vad som kan anses vara skälig ersättning när i vart fall ena parten har förmåga att bära ett fullt kostnadsansvar.

Utredningen föreslår således inte att man inför några särskilda regler för att minska kostnaderna för skiljeförfarande. Däremot står det parterna fritt att på olika sätt begränsa kostnaderna för skiljeförfarandet. Parterna kan enas om att en framtida eller uppkommen tvist skall avgöras av en ensam skiljeman. De kan också t.ex. i skiljeavtalet, med avvikelse från de dispositiva lagreglerna, föreskriva hur ersättningen till skiljemännen skall bestämmas. Den vanligaste formen av sådan särskild överenskommelse är att parterna hänvisar till ett skiljedomsreglemente som innehåller särskilda bestämmelser om ersättningen till skiljemännen. Det finns skiljedomsregler som ger ett institut möjlighet att bestämma att en tvist skall avgöras av en ensam skiljeman i stället för av tre skiljemän. Parterna kan också direkt hänvisa till tvistlösning enligt förenklade skiljedomsregler (se avsnitt 2.2.2).

8.4.2 Minskat kostnadsansvar för underlägsen part

Ett annat sätt att minska kostnadsrisken för en underlägsen part är att föreskriva att han oavsett utgången i tvisten inte skall kunna åläggas att svara för mer än en viss mindre del av ersättningen till skiljemännen.

När ett skiljeavtal har ingåtts mellan ojämlika parter och den underlägsne parten är så ekonomiskt svag att han inte kan ta den kostnadsrisk som ett skiljeförfarande medför får skiljeavtalet antas vara tillkommet i den starkare partens intresse. Det framstår då som rimligare att övervältra en del av kostnaderna på honom oavsett utgången i tvisten än att t.ex. inskränka parternas rätt att få tvisten prövad av tre skiljemän. Det bör övervägas om det går att formulera en sådan bestämmelse.

Vid den närmare utformningen bör man särskilt överväga när den skall vara tillämplig och hur kostnaderna skall fördelas i dessa fall.

Regeln bör vara tillämplig på skiljeförfaranden där ena parten intar en underlägsen ställning och man med fog kan anta att han inte kan ta den kostnadsrisk som ett skiljeförfarande medför. Man bör utgå från att regeln alltid skall vara tillämplig på förhållandet mellan en näringsidkare och en konsument. (Sådana skiljeförfaranden kan även med det tidigare behandlade förslaget till förbud mot skiljeavtal mellan näringsidkare och konsumenter förekomma, nämligen om skiljeavtal ingås först sedan tvist uppkommit.) Mellan näringsidkare bör bestämmelsen bli tillämplig när den underlägsne parten är en mindre näringsidkare. Däremot innebär det förhållandet i sig att ena parten är ekonomiskt starkare inte automatiskt att regeln bör bli tillämplig. Det är nämligen endast de fall då den underlägsne parten annars skulle anse sig tvingad att avstå från att göra sin rätt gällande inom ramen för ett skiljeförfarande som bestämmelsen tar sikte på. Lämpligen bör den närmare lydelsen kunna utformas med 36 § 2 st. avtalslagen som förebild.

Bestämmelsen bör endast behandla den kostnad som tillkommer i ett skiljeförfarande, nämligen ersättningen till skiljemännen. Parternas egna rättegångskostnader bör liksom vid allmän domstol kunna slutligt fördelas mellan parterna. Lämpligen kan den svagare partens kostnadsansvar begränsas till motsvarande ett basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring (f.n. 35 700 kr). Denna begränsning bör gälla såväl parterna emellan som gentemot skiljemännen. Genom att parternas egna rättegångskostnader hålls utanför regelns räckvidd kommer det även i fortsättningen att finnas ett tillräckligt incitament för den underlägsne parten att begränsa omfattningen av processen.

Den sålunda skisserade regleringen innebär att det överlämnas åt skiljemännen att fatta beslut, om de särskilda skyddsreglerna för svagare parter skall tillämpas i det enskilda fallet. Det finns ett allmänt intresse av att skydda svagare parter från att hamna i en situation där de anser sig inte ha råd att hävda sin rätt. Med hänsyn härtill och till intresset av en enhetlig rättsbildning bör skiljemännens beslut om tillämpning av regleringen kunna underställas allmän domstol för materiell överprövning. Det bör påpekas att skyddsreglerna inte är ett utflöde av skiljeavtalet och det således inte av den anledningen föreligger hinder mot en materiell överklagningsrätt.

Det kan hävdas att skiljemännen med den föreslagna regeln kan komma i beroende av den starkare parten, särskilt en skiljeman som flera gånger har utsetts som skiljeman av en viss starkare part. Farhågorna får anses överdrivna. Man bör beakta att utredningen i förslaget till ny lag

om skiljeförfarande har ansett det acceptabelt att parterna i avtal kommer överens om att ena parten skall ha ett längre gående kostnadsansvar.[8] Även utan särskild kostnadsregel torde skiljemännen i praktiken vända sig till den starkare parten för att få ut sin ersättning. Att det kan resas tvivel på en skiljemans opartiskhet om samma part gång på gång utser honom som "sin" skiljeman är ett annat problem som inte kan lösas i detta sammanhang.

En annan invändning mot regleringen kan vara att det är svårt att dra upp de närmare gränserna för tillämpningsområdet och att utländska parter blir tveksamma till att förlägga internationella skiljeförfaranden till Sverige. Denna invändning är i och för sig befogad, men samma problem gör sig i dag gällande när det gäller tillämpningen av 36 § avtalslagen. Och då skall man uppmärksamma att en tillämpning av denna bestämmelse kan leda till att hela skiljedomen blir ogiltig. Utredningen har visserligen i förslaget till ny lag om skiljeförfarande hänfört brister i skiljeavtalet till en klandergrund i stället för en ogiltighetsgrund. Detta medför att en skiljedom inte automatiskt blir utan verkan om det föreligger brister i skiljeavtalet, utan part måste angripa skiljedomen inom viss tid för att en brist skall få denna effekt. Men även med detta förslag kan en skiljedom komma att upphävas med hänvisning till att skiljeavtalet såsom oskäligt skall lämnas utan avseende enligt 36 § avtalslagen. Den föreslagna regleringen medför inte några så drastiska konsekvenser; i stället ökar förutsebarheten när det gäller frågan om ett skiljeavtal står sig vid en prövning enligt 36 § avtalslagen. De olägenheter som är förknippade med förslaget bör sålunda ses i ljuset av vad alternativet kan vara, nämligen en utvidgning av 36 § avtalslagen eller en särskild jämkningsregel för skiljeavtal (se vidare avsnitt 8.5).

Frågan är sedan om det är möjligt att undanta de rent internationella förfarandena från den särskilda kostnadsregelns tillämpningsområde. T.ex. om båda parter saknar hemvist och fast driftställe i Sverige kunde genom en uttrycklig bestämmelse i lagen om skiljeförfarande framgå att reglerna om jämkning av kostnadsersättningen inte är tillämpliga. Vid utformningen av en sådan bestämmelse måste man emellertid uppmärksamma det förbud mot diskriminering på grund av nationalitet som följer av Maastrichtfördraget (artikel 6; betecknad artikel 7 i Romfördraget) och EES-avtalet (artikel 4). En begränsning av den särskilda kostnadsregeln till att endast omfatta underlägsna parter med hemvist eller driftställe i Sverige kan tänkas strida mot det nämnda diskrimine-

---

[8] Se SOU 1994:81 s. 195; jfr rättsfallet NJA 1983 s. 510.

ringsförbudet. Behovet av ett särskilt undantag för internationella skiljeförfaranden måste därför vägas mot risken av att komma i konflikt med Sveriges internationella åtaganden. Man kan då konstatera att parter som valt att förlägga en skiljetvist till ett tredje land knappast någonsin är så ekonomiskt svaga att den särskilda kostnadsregeln kommer att aktualiseras. I realiteten handlar det således mera om en oro för regler som lägger band på partsautonomin än om ett verkligt ingrepp i avtalsfriheten för de internationella skiljeförfarandenas del. Denna oro bör lindras genom information i stället för genom undantag i lag som kan vara oförenliga med Sveriges internationella åtaganden. Något undantag från den särskilda kostnadsregeln bör därför inte göras för internationella skiljeförfaranden.

Det vore av stort värde om man med en hög grad av säkerhet kunde bedöma om den särskilda kostnadsregeln slår till i ett visst fall. Detta gäller inte minst för en ekonomiskt svag part som överväger om han skall påkalla ett skiljeförfarande eller avstå från att hävda sin rätt. Regeln måste emellertid på samma sätt som 36 § avtalslagen bygga på en helhetsbedömning som medför att den inte enbart kan bestå av några enkla och klart iakttagbara rekvisit. Däremot kan förutsebarheten ökas genom några i bestämmelsen angivna utgångspunkter för denna bedömning. Utredningen återkommer strax till detta.

Ett ytterligare moment av förutsebarhet skulle skapas om part redan innan förfarandet inleds kunde få ett bindande förhandsbesked om regelns tillämplighet. Eftersom skiljemännens beslut om den särskilda kostnadsregelns tillämplighet, som tidigare nämnts, skall kunna överprövas av domstol, tänker man då i första hand på en möjlighet att väcka någon form av fastställelsetalan vid domstol. Svårigheterna med en sådan talan är dock flera. För att denna väg skall vara praktisk borde frågan prövas i bara *en* instans. Detta gäller såväl för att det skall kunna lämnas ett relativt snabbt besked som för att processkostnaderna inte skall bli oproportionerligt höga. Det sistnämnda är viktigt inte minst med hänsyn till att avgörandets betydelse kan bli begränsad t.ex. om den underlägsne parten vinner skiljetvisten. Vidare bör frågan om regelns tillämplighet vara beroende av partens ekonomiska ställning när skiljetvisten avgörs. Det är inte rimligt att en part som vid tiden för skiljeförfarandets inledande föll inom kriterierna för regelns tillämplighet men därefter uppnått en högre ekonomisk status fortfarande skulle åtnjuta regelns beskydd. Det kan således mycket väl tänkas att en parts ekonomiska ställning förändras över tiden så att förhandsbeskedet inte längre kan läggas till grund för ett senare avgörande om regelns tillämplighet. Slutsatsen blir att man bör göra regeln så förutsebar som

möjligt med hjälp av några iakttagbara rekvisit, medan möjligheten att kunna utverka någon form av förhandsbesked får avvisas.

Det finns redan i dag olika variabler som tillämpas när det gäller att sätta gränser med hänsyn till en näringsverksamhets storlek eller omfattning. I förarbetena till bestämmelsen i rättshjälpslagen om beviljande av allmän rättshjälp åt näringsidkare anges att rättshjälp i princip inte bör beviljas en näringsidkare med en omsättning av 200 000 kr i dåvarande penningvärde (8 § 1 st. 3 p. rättshjälslagen (1972:429); se prop. 1978/79:90 s. 161 f.). Vidare anges där att näringsidkaren inte bör få ha fler än två anställda, om han vill göra anspråk på rättshjälp. I 10 kap. 3 § aktiebolagslagen (1975:1385) regleras när en auktoriserad revisor skall anlitas med användande av variablerna medeltal anställda och balansomslutning för de två senaste räkenskapsåren. I EGs fjärde bolagsdirektiv används variablerna balansomslutning, nettoomsättning och medeltal anställda som kriterier för att mäta storleken på ett bolag (se artiklarna 11 och 27 som återges i SOU 1994:17 s. 348 respektive 360). När bolaget överskridit två av de angivna gränsvärdena faller det enligt dessa artiklar in under den större kategorin.

Det bör vara möjligt att på motsvarande sätt ange vissa omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömande av om den underlägsne partens ekonomiska ställning är sådan att den särskilda kostnadsregeln är tillämplig i det enskilda fallet. Man bör lämpligen utgå från de kriterier som anges i EGs fjärde bolagsdirektiv. Eftersom det alltid skall göras en helhetsbedömning bör det inte i bestämmelsen anges några exakta gränsvärden med föreskrift att regeln inte är tillämplig om två av dessa har överskridits. Även andra omständigheter än de angivna kriterierna kan beaktas, särskilt när det framstår som tveksamt om parten omfattas av bestämmelsen eller inte. Enligt utredningens mening kan det vara en rimlig utgångspunkt för bedömningen av vilka kostnader en näringsidkare bör kunna bära att så är fallet om näringsverksamheten överskrider två av följande gränser: fem anställda, en omsättning om etthundrafemtio basbelopp och en balansomslutning om femtio basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. Som underlag bör man använda medeltalen under de två senaste räkenskapsåren.

Slutligen kan den invändningen mot regleringen resas att den kan medföra att det blir fler skiljeförfaranden. Denna slutsats är riktig i så måtto som att färre avtal kommer att kunna lämnas utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen. Men det förutsätts då att starka parter kommer att vara lika angelägna om att träffa skiljeavtal som nu, oberoende av att de kommer att få stå för större delen av ersättningen till skiljemännen. Det skulle mycket väl även kunna hävdas att starka

parter - som ju antas vara i överläge vid avtalsförhandlingarna - kommer att bli mindre benägna att ingå skiljeavtal eftersom deras kostnader för denna typ av tvistlösning kommer att öka. Oavsett hur det förhåller sig med detta är det viktigt att hålla i minnet att skälet för att införa en särskild kostnadsregel är att förhindra att svaga parter känner sig tvingade att avstå från att hävda sin rätt, inte att motverka skiljeförfaranden. Även om en bieffekt av regleringen skulle bli en mindre inverkan på frekvensen av skiljeavtal och skiljeförfaranden bör detta därför inte tillmätas någon betydelse. Detta gäller så mycket mera som denna effekt framstår som högst osäker.

Det kan lika gärna bli så att parter väljer att hänvisa till de nyligen antagna reglerna om förenklat skiljeförfarande (se avsnitt 2.2.2) eller andra liknande regler. Parter som anser att de i allt för hög grad gör avkall på rimliga garantier för ett materiellt riktigt avgörande genom ett sådant val kan i stället avtala om att tvister skall avgöras av tingsrätt utan rätt för part att överklaga avgörandet. Parterna kommer då fortfarande att i flertalet fall kunna få sin sak prövad av tre juristdomare.

Man skulle kunna hävda att den föreslagna särskilda kostnadsregeln slår för hårt mot den starkare parten. För att jämna ut förhållandet mellan parterna skulle den starkare parten kunna erbjuda sin motpart rättegång i stället för skiljeförfarande. Om den underlägsne parten trots ett sådant erbjudande vidhöll att tvisten skulle lösas i skiljeförfarande borde den särskilda kostnadsregeln inte längre vara tillämplig. En sådan utjämningsbestämmelse medför dock att regleringen kompliceras ytterligare. Den behöver förses med särskilda bestämmelser om när ett erbjudande om rättegång i stället för skiljeförfarande senast skall framställas och hur kostnaderna för ett påbörjat skiljeförfarande skall fördelas mellan parterna. Andra frågor som måste lösas gäller om ett erbjudande om rättegång skall avse alla frågor som omfattas av ett skiljeavtal eller enbart en viss specificerad fråga. Slutligen kan en parts ekonomiska ställning försämras under ett pågående skiljeförfarande så att den särskilda kostnadsregeln inte aktualiseras förrän tvisten är klar för avgörande, varvid rättegång ter sig som ett dyrare alternativ. I sistnämda fall hamnar den svagare parten i ett utpressningsliknande läge där han skulle tvingas att antingen avstå från kostnadsregeln och låta skiljemän avgöra tvisten eller gå med på motpartens erbjudande om rättegång med de ytterligare kostnader som kunde bli följden. Utredningen har stannat för att inte utveckla någon särskild bestämmelse som ger den starkare parten möjlighet att undkomma verkningarna av den särskilda kostnadsregeln genom att erbjuda motparten rättegång i stället för skiljeförfarande.

Man kan också hävda att den föreslagna regeln är alltför fyrkantig. Ett alternativ vore att inte fixera den underlägsne partens kostnadsansvar till högst ett basbelopp utan låta detta vara mera flytande och ta hänsyn inte bara till hans ekonomiska ställning utan också till bl.a. hur stort fog han hade för sin talan. En sådan bestämmelse kan synas ge ett mera nyanserat utfall. Den är emellertid betydligt svårare att tillämpa och - inte minst - att förutse tillämpningen av. En mera flexibel reglering är också ägnad att leda till tvister, inte bara om huruvida regeln över huvud taget är tillämplig, utan också om hur den skall tillämpas i det enskilda fallet. Övervägande skäl får anses tala för en mera handfast regel där den underlägsne partens maximala kostnadsansvar är fixerat.

Avslutningsvis bör det påpekas att det redan i dag förekommer skiljeavtal mellan ojämlika parter där den starkare parten har åtagit sig ett längre gående kostnadsansvar. Träffas i framtiden skiljeavtal mellan sådana parter kan de, genom att i skiljeavtalet inta en klausul som lägger ett till basbeloppet begränsat kostnadsansvar - eller lägre - på den underlägsne parten, undgå risken att behöva tvista om den särskilda kostnadsregelns tillämplighet. Detta incitament för parterna att själva reglera kostnadsansvaret är en viktig bieffekt av regeln.

8.4.3 Övergångsbestämmelser

Lagar som påverkar det materiella innehållet i avtal brukar ges verkan endast beträffande avtal som träffas efter ikraftträdandet. De särskilda kostnadsregler som utredningen föreslår får onekligen anses påverka innehållet i ett skiljeavtal. Detta talar för att ändringarna inte bör ges verkan beträffande bestående avtal.

Undantag från den nämna principen har emellertid gjorts när det gällt att införa generalklausuler mot oskäliga avtalsvillkor. Så gavs 36 § avtalslagen verkan även beträffande avtal som ingåtts före ikraftträdandet (se prop. 1975/76:81 s. 149). Vid införandet av lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden och de i samband härmed gjorda ändringarna i 36 § avtalslagen gavs reglerna om jämkning verkan även beträffande bestående avtal.

De särskilda kostnadsreglerna har tillkommit för att tillgodose vissa rättsskyddsintressen. Ett alternativ till de föreslagna reglerna är att utöka 36 § avtalslagens regler just beträffande skiljeavtal. Det handlar alltså om regler som syftar att komma till rätta med avtalsvillkor som har bedömts vara oskäliga. I enlighet med de principer som tidigare har tillämpats vid införande av generalklausuler mot oskäliga avtalsvillkor

bör de föreslagna kostnadsreglerna gälla även skiljeavtal som ingåtts före ikraftträdandet.

8.5 Frigörandemöjligheterna behöver inte ökas

Utredningen har föreslagit ett förbud mot skiljeavtal såvitt avser framtida tvister mellan näringsidkare och konsumenter samt en särskild kostnadsregel när det gäller en underlägsen parts ansvar för ersättningen till skiljemännen. Godtas dessa förslag finns det inte behov av att öka möjligheterna för part att frigöra sig från ett skiljeavtal.

Det finns i rättspraxis flera exempel på att skiljeavtal har lämnats utan avseende med tillämpning av 36 § avtalslagen med hänvisning till en underlägsen parts oförmåga att bära kostnadsrisken. Om utökningen av förbudet mot skiljeavtal i konsumentförhållanden och den särskilda kostnadsregel som utredningen har föreslagit godtas finns det inte behov av att skärpa 36 § avtalslagen eller att på annat sätt öka möjligheten för part att frigöra sig från ingångna skiljeavtal för att garantera honom att alltid kunna hävda sin rätt utan hinder av den kostnadsrisk som i dag följer med ett skiljeavtal. Det kommer i de allra flesta fall att med hög grad av säkerhet på förhand kunna konstateras om ett skiljeavtal står sig vid en rättslig prövning eller ej. Skiljeavtal som avser framtida tvister kommer inte att kunna göras gällande i konsumentrelationer. Utanför detta området kommer ett skiljeavtal – om man beaktar enbart kostnadsrisken – att stå sig vid en prövning enligt 36 § avtalslagen; i vissa fall dock med ett jämkat innehåll till följd av den särskilda kostnadsregeln.

Som tidigare nämnts kan en viss skärpning av 36 § avtalslagen ha följt genom införlivandet av det tidigare nämnda EG-direktivet om oskäliga avtalsvillkor i konsumentförhållanden (se prop. 1994/95:17). Med utredningens förslag att skiljeavtal som avser framtida tvister i princip inte skall godtas inom konsumentområdet kommer emellertid någon osäkerhet inte att råda om vad som gäller i konsumentförhållanden.

Om förslaget till särskild kostnadsregel inte skulle godtas återstår att öka möjligheten för part att frigöra sig från ett skiljeavtal. Detta kan åstadkommas t.ex. genom en skärpt oskälighetsbedömning med hänsyn till samtliga omständigheter. En möjlighet är då att införa en särskild motsvarighet till 36 § avtalslagen som bara gäller skiljeavtal. En sådan regel kan emellertid knappast göras mer förutsebar än den särskilda

kostnadsregeln. Ett annat alternativ är att införa en mera schematisk regel som förbjuder skiljeavtal som avser framtida tvister om tvisteföremålet inte uppgår till ett visst värde, t.ex. tio eller tjugo basbelopp. En sådan regel är osmidig eftersom den bara tar hänsyn till tvisteföremålets värde men den ökar å andra sidan förutsebarheten. Enligt utredningens ståndpunkt är den särskilda kostnadsregeln att föredra, varför utformningen av en ny frigöranderegel inte närmare behandlas.

Den tillämpning som 36 § avtalslagen har fått när det gäller skiljeavtal som rubbar partsbalansen vid utseende av skiljemän och när det gäller rätten för ena parten att fritt välja mellan skiljeförfarande och rättegång är välgrundad. Det finns inte skäl att föreslå någon ändring i detta avseende heller.

9 Finansiering av reformerna

I detta kapitel redovisar utredningen vilka kostnader och besparingar förslagen kan väntas leda till samt hur kostnadstäckning sker.

9.1 Vad kostar reformerna?

Utredningen uppskattar att domstolsväsendets kostnader till följd av utredningens förslag kommer att öka med 8,7 miljoner kronor om året under de närmaste åren.

Utredningen skall enligt direktiven bedöma de kostnader som förslagen kan leda till. I det följande sker därför en uppskattning av dessa.

Förslaget till förtydligande av möjligheten att villkora samtycke till avgörande med ensamdomare (se avsnitt 5.2.2) beräknas inte dra några kostnader. Däremot bör förslaget leda till att en ökad andel mål som avgörs efter huvudförhandling prövas med endast en domare i rätten och således leda till besparingar.

Av de förslag utredningen lägger fram i fråga om en allmän kompetensförstärkning (se avsnitt 5.3.3) leder de som gäller utbildning och ersättning till advokater vid adjunktion till utgiftsökningar.

När det gäller utbildningen har utredningen under hand samrått med Domstolsverkets utbildningssektion. Verket har räknat med utgångspunkt från en kurs som varar 15 dagar. Med ambitionen att utbilda 100 domare om året beräknar verket de direkta utläggen för resor, internat och själva kursen till 2,5 miljoner kronor om året.

Till de direkta utläggen kommer produktionsbortfallet under kursdagarna. Den genomsnittliga lönen för en domare i tingsrätt är för närvarande cirka 28 600 kr i månaden.[1] Det ger en lönekostnad inklusive

[1] Domstolsverkets löneregister, uppgifterna avser förhållanden 1995-01-31 och avser viktat medelvärde av löner till ordinarie och icke ordinarie domare exklusive notarier.

avgifter som per faktisk arbetsdag uppgår till cirka 2 160 kr, vilket för ett års kurser innebär 3 240 000 kr. Det verkliga produktionsbortfallet torde dock vara mindre. Enligt preliminära uppgifter från en omfattande undersökning som Statskontoret gjort i samarbete med Hovrättsprocessutredningen och Statistiska centralbyrån, SCB, ägnar en domare i hovrätt 71 procent av arbetstiden åt egentligt arbete med mål medan återstoden går åt för sådant som inte är direkt relaterat till ett visst mål, t.ex. utbildning och administrativt arbete. Dessa relationstal torde vara representativa också för fördelningen av en tingsrättsdomares arbetstid. Det betyder att den årliga kostnaden för mistat arbete med mål som utbildningen i det har fallet skulle leda till kan uppskattas till omkring 2,3 miljoner kronor.

Utredningen uppskattar således den totala årliga kostnaden för de föreslagna utbildningsinsatserna till omkring 4,8 miljoner kronor. Antalet berörda domare är drygt 600. Efter en initial utbildningsinsats, motsvarande drygt sex år, minskar utbildningsbehovet till att endast avse nyrekryterade domare.

Syftet med utbildningsinsatserna är att domare skall få lättare att handlägga tvistemål med anknytning till näringslivets förhållanden. Utbildningen bör därför leda till besparingar i form av en effektivare handläggning. Storleken av dessa besparingar är dock svår att uppskatta.

Utredningen har också förordat en höjd ersättning till advokater vid adjunktion. Förslaget får praktiskt nämnvärd betydelse endast vid huvudförhandlingar i tingsrätten med tre lagfarna ledamöter. Av uppgifterna i bilaga 5 (se tabell 8) framgår att tingsrätterna i den där undersökta gruppen av tvistemål årligen meddelar dom i sammansättningen tre lagfarna ledamöter i drygt 900 mål. Långt ifrån alla dessa mål kan antas vara sådana att adjunktion av advokat behövs för att kunskaper om ett särskilt rättsområde skall finnas i rätten. Hur många fall där adjunktion av advokat kan bli aktuell är således ovisst. Bland annat därför, men också för att utredningen lämnar frågan om ersättningens storlek till övervägande i annat sammanhang, finner utredningen nu inte erforderligt att söka uppskatta vilka kostnadseffekter en höjd ersättning till advokater kan väntas få. Det bör dock framhållas att adjunktion av en advokat frigör en domarresurs vid tingsrätten.

I avsnitt 5.3.6 föreslår utredningen en särskild kompetensförstärkning i sex tingsrätter. Utredningen lägger i avsnitt 5.3.8 fram ett förslag som även det kan förväntas leda till en ökad tillströmning av mål till dessa tingsrätter, genom prorogation. Det är dock inte troligt att en ökning i måltillströmningen inträffar förrän en tid förflutit efter att utredningens förslag har trätt i kraft. Förutsättningen är ju att reformerna såtillvida

slår igenom på marknaden att näringslivets parter avstår från skiljeklausul i sina kontrakt. Domstolarna måste emellertid ha beredskap för att ta emot de tillkommande tvisterna och behöver även på det mer praktiska planet ha möjlighet att förverkliga syftet med reformerna. Utredningen räknar därför med en omedelbar förstärkning.

Uppskattningen blir med nödvändighet schablonartad. Till detta kommer att förändringar på andra områden kan leda till att de berörda domstolarna disponerar om sina resurser eller att andra faktorer på något sätt påverkar anslagen till domstolarna. Utredningen beräknar behovet av förstärkning till en ordinarie domare i envar av Stockholms, Göteborgs och Malmö tingsrätter. I Norrköpings tingsrätt räknar utredningen med ett behov motsvarande en halv sådan anställning. I Sundsvalls och Umeå tingsrätter torde de båda chefsrådmanstjänster som den föreslagna indelningen i avdelningar föranleder kunna ske med bibehållet antal ordinarie domare vid respektive tingsrätt.

Den årliga lönekostnaden för en befattning som rådman kan beräknas till omkring 490 000 kr. De 3,5 nya anställningarna skulle således föranleda en årlig ökad lönekostnad på omkring 1 715 000 kr. Den årliga lönekostnaden för en chefsrådman är ungefär 563 000 kr. Att inrätta två sådana anställningar enligt utredningens förslag innebär således en årlig kostnadsökning på cirka 146 000 kr. Med viss avrundning skulle de ökade lönekostnaderna på domarsidan bli omkring 1 860 000 kr. I de fall då de nya domaranställningarna också innebär att antalet domare vid tingsrätten ökar, finns givetvis även behov av att öka den personal som jämte domarna deltar i målens handläggning, dvs. biträdes- och notariepersonalen. Sådan personal kostar ungefär lika mycket som domaren.[2] Det innebär att den totala kostnadsökningen blir omkring 3,6 miljoner kr.

I avsnitt 5.4 har utredningen föreslagit åtgärder för att göra handläggningen snabbare och smidigare. Åtgärder som kan få direkta kostnadseffekter är förslaget att en tidsplan som huvudregel skall upprättas i varje mål, att domstolen skall underrätta motpart om parts begäran om anstånd, att preklusion skall inträda efter särskilt meddelande om att förberedelsen avslutats samt att rätten när det är till fördel för handläggningen av målet, bör göra en skriftlig sammanfattning av parternas yrkanden m.m. Flera att dessa åtgärder kommer emellertid också att göra handläggningen i domstolen billigare. I det följande behandlar utredningen kostnadseffekterna avseende varje åtgärd för sig.

---

[2] Se Domstolsverkets bokslut för budgetåret 1993/94 bilaga 2:3 om förhållandet mellan löner för domare och annan personal i tvistemål.

När det gäller en dokumenterad tidsplan kan det visserligen - eftersom sådana för närvarande är mycket sällsynt förekommande - hävdas att förslaget innebär ett helt nytt arbetsmoment i målen. Det är emellertid snarare frågan om att för parterna redovisa den interna planering som rimligtvis måste ske i domstolen. I många fall torde dokumentation av tidsplanen även kunna ske i protokoll från sammanträde för förberedelse och således inte ens innebära någon ytterligare skriftväxling i målet. En viss extra hantering kan det trots allt bli frågan om. Tidsplanen är emellertid ett moment som ingår bland åtgärderna för att göra processen snabbare. En snabbare handläggning av målen leder till färre inläsningstillfällen och minskar även den arbetsmängd som på biträdessidan i dag måste ägnas åt att s.a.s. administrera balansen. De besparingar som på detta vis uppkommer i tingsrätternas verksamhet torde mer än väl motsvara den eventuella kostnadsökning som användningen av en dokumenterad tidsplan leder till.

Att som regel översända en ansökan om anstånd till motparten innan ansökningen bifalls (avsnitt 5.4.2) skulle med nuvarande praxis när det gäller att bevilja anstånd komma att kräva relativt betydande arbetsinsatser. Även om tekniska hjälpmedel efter hand införs i domstolarna kan man schablonartat räkna med att underrättelse, bevakning och hantering av yttrande drar uppemot 10 minuter arbetstid för ett biträde, vilket - inklusive portoutgift - innebär en kostnad runt 30 kr för hanteringen. Den av utredningen föreslagna tidsplanen innebär emellertid att utrymmet för anstånd minskar. Kostnadsökningen bör därför bli marginell.

Större ekonomisk betydelse skulle däremot förslaget om ett särskilt meddelande enligt tillägget i 42 kap. 15 § rättegångsbalken kunna få. Utredningen föreslår inte krav på delgivning av meddelandet. Det blir alltså i normalfallet frågan om två enkla försändelser till parterna. Förslaget gäller enbart dispositiva tvistemål. Småmålen oräknade rör det sig om drygt 30 000 mål om året. Det är emellertid inte frågan om någon obligatorisk åtgärd i alla sådana mål. En stor andel av målen avslutas utan någon egentlig förberedelse (se t.ex. bilaga 5 tabell 5-7). Även i andra mål kan det särskilda meddelandet framstå som omotiverat. Förslaget i denna del torde därför inte leda till några större totala kostnadsökningar. Preklusionen enligt det föreslagna tillägget i 42 kap. 15 § 1 st. rättegångsbalken bör också kunna leda till besparingar. Fixeringen av omständigheter och bevis i god tid före en utsatt huvudförhandling bör leda till en avsevärd minskning av det antal förhandlingar som måste ställas in eller flyttas på grund av att part åberopar ny omständighet eller nytt bevis. Sammanfattningsvis lär förslaget i denna del inte leda till ökade kostnader för det allmänna.

Som utredningen framhållit i avsnitt 5.4.6 har den föreslagna sammanfattningen redan i dag en motsvarighet för internt bruk i alla mål som företas till avgörande inför fullsutten rätt. Förslaget i denna del går således delvis ut på att tidigarelägga en arbetsuppgift som redan utförs i dag. Något större krav på kvalitet ställs dock än för närvarande. Sammanfattningarna kommer även att upprättas i något fler fall än för närvarande. Samtidigt bidrar sammanfattningarna emellertid till att förlikningar ingås. Sammanfattningen enligt utredningens förslag leder också till större koncentration av huvudförhandlingen med tidsbesparingar som följd. Utredningen bedömer därför att förslaget beträffande sammanfattningar inte kommer att leda till någon merkostnad.

Utredningen bedömer således att förslagen i avsnitt 5.4 inte leder till kostnadsökningar eller till enbart marginella sådana.

I avsnitt 5.6 pekar utredningen på behovet av information om reformerna till näringslivets aktörer. Informationsspridningen bör i första hand bli en uppgift för Domstolsverket. För insatser på detta område bör medel reserveras. Det är emellertid i stort en fråga om engångsinsatser. Utredningen räknar reservationsvis med en total utgift på omkring 1 miljon kronor, vilket utslaget på en femårsperiod innebär omkring 0,3 miljoner kr om året.

Förslagen i avsnitt 7.3 och 7.4 bör leda till en viss ökning av mål som tas upp av Högsta domstolen. Högsta domstolens kostnad för ett refererat avgörande är mycket svår att bedöma, eftersom den alldeles övervägande delen av kostnaderna för HD:s verksamhet avser hantering av mål som inte leder till prövning. Det är inte heller möjligt att förutse i vilken omfattning tingsrätterna kommer att hänskjuta prejudikatfrågor enligt utredningens förslag. I bedömningen av kostnaderna måste också ingå att en hänskjuten prejudikatfråga typiskt sett bör leda till att hovrättsförfarandet faller bort i tvisten. Utredningen bedömer kostnadseffekterna som marginella.

Förslagen i kapitel 8 får inga omedelbara effekter på kostnaderna för domstolsväsendet. Indirekt kan de dock leda till att mål tillförs domstolarna genom att starkare avtalsparter i framtiden avstår från skiljeklausul i avtal med svagare avtalsparter av hänsyn till risken för att få bära kostnaderna. Det är dock mycket osäkert vilka effekter det får på målantalet. En sållningsfaktor är uppgörelser före rättegång, där den svagare parten genom förslaget får en starkare förhandlingsposition. Även om antalet tvistemål vid tingsrätterna ökar finns det knappast underlag för att hävda att just dessa tvistemål skulle - i genomsnitt - skilja sig från andra tvistemål vid tingsrätterna när det gäller krav på arbetsinsats från tingsrättens sida. Enligt senaste bokslut för domstolsväsendet uppgår den genomsnittliga lönekostnaden för ett tvistemål (exklusive mål om gemensam ansökan om äktenskapsskillnad) till enbart 3 223 kr.

De beräknade kostnaderna för utbildning, ny personal vid sex tingsrätter och informationsinsatser uppgår till totalt 8,7 miljoner konor om året. I övrigt beror kostnadsbilden av vilka effekter reformen får på måltillströmningen.

9.2 Hur kan finansiering ske?

Täckning för de ökade kostnaderna kan utan avsteg från hittills tillämpade principer ske genom ett ökat avgiftsuttag från parterna.

Det är enligt direktiven rimligt att parterna i rättegången själva får bära de kostnader som den förbättrade rättegången leder till. En utgångspunkt för arbetet i denna del bör enligt direktiven vara att en reform inte skall medföra några ökade kostnader för staten.

Systemet med avgifter vid de allmänna domstolarna reformerades bl.a 1947. En mera omfattande reform av avgiftsplikten vid domstolarna och andra statsmyndigheter skedde 1964, varefter avgifter för ansökan vid domstol (ansökningsavgift) och för expedition vid domstol eller annan statsmyndighet *(expeditionsavgift)* kom att regleras i expeditionskungörelsen (1964:618). Avgiftsplikten vilade på grundsatsen att den som vänder sig till domstol och tar dess arbetskraft i anspråk också skall bidra till täckande av den kostnad som han därigenom förorsakar det allmänna.[3]

Stämpelskatteutredningen (B 1977:06) övervägde frågan om ansökningsavgifter och föreslog i betänkandet (Ds B 1980:7) Avgifter vid tingsrätt bl.a. att ekonomiska mål skulle ställas upp för avgifterna. Ekonomiska mål betyder i sammanhanget att avgifterna skulle svara mot en viss, bestämd grad av kostnadstäckning. Departementschefen anslöt sig inte till förslaget utan ansåg i stället att schablonmässigt av regeringen bestämda avgifter borde tas ut. Beträffande nivån skulle den begränsningen gälla att avgifterna inte fick överstiga självkostnaden.[4] Riksdagen[5] godtog departementschefens ståndpunkter.

Föreskrifter om avgifter vid de allmänna domstolarna finns numera i förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna och i avgiftsförordningen (1992:191).

1987 års förordning innehåller i huvudsak regler om ansökningsavgifter och avgifter för bevis i vissa mål och ärenden vid domstol. Förordningen kom till efter en utredning som Domstolsverket genomförde på regeringens uppdrag.[6] Utredningsuppdraget gick ut på att förenkla och schablonisera uttag av avgifter för kungörelser i domstolarnas mål och ärenden samt att avskaffa kvarstående rester av lösenskyldighet för domar och beslut. Enligt regeringens uppdrag (beslut den 22 november

---

[3] Se prop. 1964:75 s. 308–309, bet. 1964:BevU42 s. 35, prop. 1974:171 s. 27, bet. 1974:SkU61, prop. 1981/82:31 s. 7.

[4] Se prop. 1981/82:31 s. 10.3.

[5] Se bet. 1981/82:SkU15 s. 6.

[6] Se Domstolsverkets rapport (1985:2) Kungörelsekostnader och ansökningsavgifter m.m. i domstol.

1984) skulle de nya ansökningsavgifterna beräknas med utgångspunkt i dåvarande kostnadstäckningsgrad.

1992 års Avgiftsförordning innehåller bl.a. för statsförvaltningen i princip generella föreskrifter om avgifter för kopior m.m. som tillhandahålls efter särskild begäran. Avgiftsförordningen bygger på att domstolen skall ta ut en avgift som täcker självkostnaden för prestationen när inte kostnaden för att ta ut avgift blir oproportionerligt stor.[7]

För avgiftsuttag i tvistemål vid de allmänna domstolarna kan således följande principer sägas gälla: Ansökningsavgiften är ett bidrag till kostnaderna för domstolens handläggning av målet. Någon i egentlig mening fastställd grad av kostnadstäckning genom avgiftsuttag föreligger inte. Det hindrar inte att kostnadstäckningsgraden skall vara oförändrad när nya kostnader uppkommer. Expeditionsavgift utgår för sådant som s.a.s. ligger vid sidan av det normala i domstolens arbete med målet; part som önskar extra kopior får betala för det. Avgiften bestäms då enligt självkostnadsprincipen. En mellanform utgör kungörandeavgifter i ärenden om konkurs eller ackord. Avgiften är schabloniserad men avser att ge full kostnadstäckning. Kungörandeavgifterna skall erläggas först sedan beslut fattats om konkursen eller ackordsförhandling. Det är alltså frågan om en särskild avgift som tas ut när ärendet avancerat så långt att särskilda kostnader uppkommer. En motsvarighet inom tvistemålsrättegången skulle vara särskilda avgifter för t.ex. huvudförhandling eller överklagande.

Att höja ansökningsavgiften för att undvika att domstolsväsendets kostnader ökar är således inte någon nyhet i svensk rätt. Inte heller skulle successiva avgifter, beroende på hur långt målets handläggning fortskrider, innebära något avsteg från de principer som hittills tillämpats.

Man kan således tänka sig - som i dansk rätt - en särskild avgift när ett mål företas till huvudförhandling. Det är närmast frågan om att ställa hanteringskostnaden för avgiftsuttaget i relation till den förväntade inkomstökning en sådan avgift kan leda till. En av utredningens uppgifter är att stimulera prejudikatbildningen. En avgift som utgår när part söker få ett avgörande till stånd är inte ägnad att stimulera prejudikatbildningen.

Det är i och för sig också möjligt att - som i Norge - ta ut en särskild avgift för överklagande. En sådan avgift utgör ett bidrag till kostnaderna för överinstansens handläggning av målet. Överklagandeav-

---

[7] Se prop. 1989/90:138 s. 9-12.

gift - förr talade man om vadepenning - har dock även effekter på benägenheten att överklaga och motverkar prejudikatbildning. Samtidigt kan man hävda att en överklagandeavgift skulle bidra till att minska antalet överklaganden som inte är motiverade och således leda till att hovrätternas resurser bättre kunde utnyttjas för de mål som bäst behöver det. Detta är emellertid frågor som Hovrättsprocessutredningen för närvarande överväger.

Som framgått av det föregående går det att få täckning för merkostnader utan att frångå de principer som för närvarande gäller för parters kostnadsbidrag till domstolarna. Avgiftsuttaget bör helst inte konstrueras så att ett avgörande av saken motverkas, t.ex. genom successiva avgifter.

9.3 Avgiftshöjning för att täcka kostnaderna

Utredningen föreslår en ökning av ansökningsavgiften i ordinära tvistemål till 700 kr. Ansökningsavgiften blir med förslaget oförändrad i s.k. småmål och i familjemål.

Den föreslagna höjningen bör leda till en årlig ökning av statens inkomster som motsvarar kostnaderna för utredningens förslag.

Utredningen bör enligt direktiven i första hand överväga möjligheten till avgiftsfinansiering för näringslivstvisternas del. Utredningen skall redovisa om och på vilket sätt kostnaderna kan tas ut av parterna och fördelas mellan dem och hur en avgränsning lämpligen kan göras mot andra kategorier av mål vid domstolarna.

För närvarande måste käranden i ett tvistemål betala 350 kr i ansökningsavgift. Avgiften är densamma för alla typer av tvistemål. Den gäller även i fastighetsmål och mål vid vattendomstol. Om käranden har allmän rättshjälp är ansökningsavgiften en kostnad for rättshjälpen.

Kostnadsökningen på grund av de förslag utredningen lägger fram har i avsnitt 9.1 uppskattats till 8,7 miljoner kronor om året. En del av denna kostnad kan hänföras till åtgärder som direkt tar sikte på näringslivets tvister. Man skulle då kunna hävda att i vart fall den delen av kostnadsökningen borde bäras av parterna i näringslivstvisterna. Å andra sidan är de åtgärder utredningen föreslår för att förbättra domstolarnas möjligheter att handlägga näringslivets tvister betingade av

att dessa tvisters behov tidigare satts åt sidan. Åtgärderna syftar, som angetts i avsnitt 5.3.1, inte längre än till att domstolarna skall kunna hantera näringslivets tvister lika bra som tvister från andra delar av samhällslivet. En modell för finansiering som inte bara omfattar just näringslivstvisterna står därför knappast i strid med några övergripande rättviseprinciper.

Vid sidan av direkta utbildningsinsatser och organisatoriska åtgärder med direkt syfte på näringslivstvisterna omfattar utredningens förslag åtgärder för att förbättra hanteringen av dispositiva tvistemål i allmänhet. En del av de förslag som mera direkt tar sikte på näringslivstvisterna, t.ex. utbildningen, kan förväntas få indirekta positiva effekter även för andra målkategoriers del.

Den nuvarande ordningen med en enhetlig ansökningsavgift i mål har uppenbara fördelar, inte minst när det gäller att hålla hanteringskostnaderna i tingsrätterna på en rimlig nivå. Synpunkten talar för en generell höjning av avgiften i alla tvistemål.

Hanteringskostnaden blir emellertid inte något problem om det är möjligt att enkelt urskilja sådana typer av mål vars parter inte i första hand bör tvingas bidra till kostnaderna för reformen.

Genom successiva åtgärder har lagstiftaren velat underlätta tvistlösning som gäller mindre värden, inte minst för att tillgodose konsumenters intressen av att få anspråk mot näringsidkare rättsligt prövade. Det ter sig därför mindre befogat att låta denna kategori av mål, dvs. de s.k. småmålen, vara med och finansiera reformerna, som ju trots allt huvudsakligen beror de mer komplicerade tvisterna. Småmålen, eller FT-målen, är en kategori av mål som redan vid ankomsten till tingsrätten skiljs ut från mål om större värden enligt enkla rutiner.

Familjemålen är en annan målkategori där särskilda hänsyn gör sig gällande. I mål om äktenskapsskillnad, vårdnad m.m. är omsorgen om barns välfärd det kanske viktigaste skälet för att uppgörelser utan rättens medverkan inte godtas. De familjerättsliga målen är således i stor utsträckning indispositiva. Reformförslagen får endast marginella verkningar för indispositiva mål. Bland mål med familjerättslig anknytning ingår visserligen även en del dispositiva mål. Det gäller t.ex. mål om underhållsbidrag till barn och vissa tvister med anledning av upplösning av hushållsgemenskap eller om partnerskaps eller äktenskaps rättsverkningar. En detaljreglering skulle emellertid föra med sig betydande hanteringskostnader. Utredningen stannar därför för att generellt undanta mål enligt äktenskapsbalken, partnerskapslagen, sambolagarna, föräldrabalken och ärvdabalken.

Med detta synsätt kvarstår de ordinära dispositiva tvistemålen. Av bilaga 5 (se tabell 1) framgår att mer än 30 000 sådana mål årligen kommer in till tingsrätterna. I de fall käranden har allrnän rättshjälp blir ansökningsavgiften en kostnad för rättshjälpen. Statens inkomster påverkas då inte fullt ut av en höjd ansökningsavgift.

Av bilaga 5 (tabell 1) framgår att antalet inkomna ordinära dispositiva tvistemål under 1994 uppgick till 33 600. Av dessa hade 39 procent börjat i den summariska processen. Antalet ordinära dispositiva tvistemål i vilka ingen av parterna hade allmän rättshjälp uppgick till knappt 29 000. Förutsatt att andelen mål som börjat i den summariska processen är lika stor i de tvistemål där ingen av parterna har rättshjälp skulle en avgiftshöjning träffa omkring 18 000 mål där ingen av parterna har allmän rättshjälp. En avgiftshöjning leder vidare till verkliga inkomster i de mål där endast svaranden har allmän rättshjälp. I mål där käranden har allmän rättshjälp neutraliserar den förlorande motpartens ersättningsansvar en del av inkomstbortfallet. Förutom de i bilagan redovisade målen inkommer vidare några tusen fastighetsmål samt några hundratal arbetstvister och vattenmål varje år. Utredningen uppskattar att en höjning av avgiften kommer att leda till verkliga inkomster i omkring 25 000 mål om året. Avgiftshöjningen kan då stanna på 350 kr.

Utredningen föreslår alltså att ansökningsavgiften i mål som skall handläggas enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken eller med tillämpning av bestämmelser i äktenskapsbalken, lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem, lagen (1987:813) om homosexuella sambor, lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap, föräldrabalken eller ärvdabalken skall vara oförändrad medan ansökningsavgiften i övriga tvistemål skall vara 700 kr. Det innebär en ändring av den till förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna fogade avgiftslistan.

Den föreslagna avgiftshöjningen är enbart avsedd att täcka de kostnadsökningar som förslagen i nuläget kan förväntas leda till. Avgiftshöjningen är således inte avsedd att mera allmänt höja statens inkomster. På sikt bör utredningens förslag leda till en ökad tillströmning av mål till domstolarna. Det finns då skäl att på nytt överväga avgifternas nivå.

10 Författningskommentar

10.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

Utredningen föreslår ändringar i 5 kap. 1 §, 10 kap. 16 §, 14 kap. 7 §, 42 kap. 6, 15 och 16 §§, 43 kap. 7 och 10 §§, 50 kap. 18 § samt 56 kap. 13 § rättegångsbalken. Ändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 1996.

5 kap. 1 §

I andra stycket andra meningen har den av utredningen föreslagna nya 8 kap. 24 § sekretesslagen lagts till.

Tillägget har behandlats i avsnitt 6.3.3.

10 kap. 16 §

Andra stycket är nytt. Tillägget har behandlats i avsnitt 5.3.8.

Det nya andra stycket tar sikte på avtal varigenom parter prorogerar till en sådan avdelning för näringslivstvister som utredningen behandlat i avsnitt 5.3.6.

Första meningen i andra stycket innebär således att näringslivets parter i sina avtal kan ta in en klausul om att tvist med anledning av avtalet skall prövas av avdelning för näringslivstvister i någon av de sex tingsrätter där sådana avdelningar enligt utredningens förslag skall komma till stånd.

En förutsättning för avtal enligt andra stycket är att det gäller mål av viss beskaffenhet som enligt av regeringen utfärdade föreskrifter skall handläggas på en särskild avdelning. Utredningen har i avsnitt 5.3.6 föreslagit att regeringen meddelar sådana föreskrifter i tingsrättsinstruktionen. Föreskrifter på lägre nivå, t.ex. i en tingsrätts arbetsordning, om

speciallottning inom domstolen ger således inte någon grund för avtal av det nu avsedda slaget.

Parter som utnyttjar möjligheten till prorogation till avdelning torde med sitt avtal som regel avse att prövning skall komma till stånd vid endast den angivna domstolen. Till skillnad från vad som normalt gäller vid prorogation har i andra meningen därför tagits in en särskild regel om att avtalet skall anses innebära ensam behörighet för den angivna domstolen (prorogation med derogativ verkan). Därigenom kommer för denna typ av prorogationsavtal att gälla samma behörighetsuteslutande effekt som vid skiljeavtal.

Om någon av parterna väcker talan vid en annan tingsrätt än den som anges i avtalet beaktar tingsrätten avtalet enligt 10 kap. 18 § rättegångsbalken. Normalt krävs i sådana fall att svaranden gör invändning om avtalet första gången han skall föra talan i målet. Parterna kan således, om de är överens, bortse från avtalet och låta en i avtalet inte utpekad tingsrätt pröva tvisten. Parterna har även möjlighet att i sitt avtal göra undantag för tvister om mindre värden och även i övrigt modifiera prorogationen på samma sätt som det är möjligt att göra det beträffande en skiljeklausul.

Liksom prorogationsavtal enligt första stycket som anger viss domstol som ensam behörig kan avtal enligt andra stycket ange flera exklusivt behöriga tingsrätter med valrätt för käranden.[1]

Prorogationsavtal enligt det nya andra stycket bör utformas ungefär på samma sätt som skiljeklausuler, t.ex. "Tvist med anledning av detta avtal skall prövas av avdelning för näringslivstvister i Norrköpings tingsrätt.". Hur avtal med mindre klar utformning skall tolkas får överlämnas till rättspraxis.

En stämningsansökan skall enligt 42 kap. 2 § rättegångsbalken bl.a. innehålla uppgift om sådan omständighet som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår av vad som anförs i övrigt. Detta innebär att en kärande som vill väcka talan vid någon av de sex tingsrätterna med stöd av prorogationsavtalet, när svaranden annars inte hade kunnat sökas vid den tingsrätten, skall åberopa avtalet i stämningsansökningen. Svarandens möjlighet att göra invändning om rättens bristande behörighet utsläcks enligt reglerna i 34 kap. 2 § rättegångsbalken, vilket normalt innebär att svaranden i svaromålet måste framställa invändningen.

---

[1] Jämför Gullnäs m.fl. Rättegångsbalken I s. 10:35öx.

14 kap. 7 §

Om en part förelagts att slutligt bestämma sin talan enligt nuvarande 42 kap. 15 § rättegångsbalken och tiden för yttrande över detta föreläggande har gått ut, har parten inte längre en ovillkorlig rätt att få ett genkäromål eller en regresstalan handlagd gemensamt med huvudkäromålet. Som närmare behandlats i avsnitt 5.4.6 föreslås att det utöver den nuvarande preklusionsregeln skall införas en mera generell möjlighet att få till stånd preklusion i ett dispositivt tvistemål. Parts ovillkorliga rätt att få till stånd gemensam handläggning föreslås i båda fallen gå förlorad sedan preklusion inträtt.

För att domstolen skall pröva om part förlorat rätten att åberopa nytt material krävs i båda fallen invändning av motparten. På motsvarande sätt föreslås här att parts annars ovillkorliga rätt till gemensam handläggning inte ifrågasätts med mindre motparten gör invändning mot gemensam handläggning.

42 kap. 6 §

I tredje stycket har tillagts att rätten skall upprätta en plan för målets handläggning, om det inte är obehövligt. Tillägget har behandlats i avsnitt 5.4.2–5.4.4.

Tidsplanen skall skriftligen dokumenteras. Upprättas tidsplanen vid en muntlig förberedelse kan den lämpligen tas in i protokollet. Tidsplanen bör innefatta en fullständig planering enligt vilken målet drivs framåt mot ett avgörande av tvisten och som förhindrar att handläggningen avstannar. Givetvis skall tidsplanen innehålla dag för huvudförhandling i målet. Vidare kan en tidsplan ange när parterna senast skall komma in med slutliga bevisuppgifter eller andra kompletterande uppgifter. Tidsplanen syftar till att åstadkomma en så komprimerad handläggning som möjligt, vilket i sin tur medför att såväl partsrepresentanterna som domaren slipper att läsa in målet flera gånger. Följaktligen bör en tidsplan även bidra till minskade ombudskostnader.

En tidsplan skall inte upprättas om det är obehövligt. Enbart det förhållandet att målet är av enkel beskaffenhet bör emellertid inte leda till att man underlåter att upprätta en tidsplan och t.ex. bestämma dag för huvudförhandling vid den muntliga förberedelsen. Att ett mål är av enkel beskaffenhet innebär endast att tidsplanen är lättare att upprätta och att den kan göras mera precis.

Det förekommer fall då rätten på goda grunder kan anta att ett mål kommer att avgöras genom tredskodom. I dessa fall kan det vara obehövligt att upprätta en tidsplan innan en eventuell muntlig förberedelse hålls i målet. Utrymmet för att vid en muntlig förberedelse underlåta att upprätta en tidsplan fram till målets avgörande torde däremot vara mycket begränsad i dispositiva tvistemål.

42 kap. 15 §

Bestämmelsen är till stora delar ny. Den har behandlats i avsnitt 5.4.6.

Enligt *första stycket* kan rätten, under samma förutsättningar som gäller i dag, innan förberedelsen har avslutats utfärda ett preklusionsföreläggande mot en part. Rätten kan också meddela parterna att förberedelsen avslutas viss dag. Något krav på formell delgivning av meddelandet ställs inte upp. Effekten av ett sådant meddelande framgår av paragrafens fortsatta lydelse. Det krävs inte att part varit försumlig på något sätt för att tingsrätten skall få meddela båda parterna att förberedelsen i målet avslutas viss dag. Vill rätten däremot rikta ett föreläggande mot en part innan förberedelsen avslutas krävs det att det är påkallat med hänsyn till hur parten utfört sin talan tidigare under målets handläggning. Ett sådant föreläggande bör liksom hittills delges.

Följden av ett preklusionsföreläggande eller ett meddelande om att förberedelsen avslutas viss dag är enligt *andra stycket* att parts rätt att åberopa nya omständigheter eller bevis efter den i föreläggandet eller meddelandet angivna tiden begränsas. Rätten skall dock inte självmant ta upp frågan om part har rätt att åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis, utan det krävs invändning av motparten. Gör motparten invändning i rätt tid skall rätten pröva om part har haft giltig ursäkt för att inte åberopa omständigheten eller beviset tidigare. Denna fråga skall bedömas på samma sätt som motsvarande regel i nuvarande 42 kap. 15 § rättegångsbalken. Kravet på vad som utgör giltig ursäkt bör ställas lägre i tingsrätt än i hovrätt (jfr prop. 1988/89:95 s. 45). Har ena parten åberopat nya omständigheter sedan tingsrätten meddelat att förberedelsen avslutas viss dag utan att motparten hunnit yttra sig över dessa är det naturligt att motparten i sin tur kan få åberopa nya omständigheter och ny bevisning som föranleds därav. Rätten skall i ett preklusionsföreläggande och i ett meddelande erinra om rättsverkan av föreläggandet respektive meddelandet.

Part som motsätter sig att andra parten skall få åberopa nya omständigheter eller bevis måste enligt *tredje stycket* framställa en

invändning inom snäva tidsramar. Görs inte invändning inom den angivna tiden får den nya omständigheten eller beviset åberopas i målet.

42 kap. 16 §

Bestämmelsen innehåller några förändringar av den nuvarande lydelsen. Den har behandlats i avsnitt 5.4.7.

Det uppställs inte krav på att sammanfattningen skall göras innan förberedelsen avslutas. Ett sådant krav skulle nämligen ha medfört att sammanfattningar som upprättas framför allt för rättens interna bruk i mål som skall avgöras av fler än en domare inte omfattats av bestämmelsen. Visserligen vore det av värde om sammanfattningen gjordes innan förberedelsen avslutats. Detta utesluter emellertid inte att det är bättre för parterna att få en sammanfattning på ett senare stadium än att inte få någon sammanfattning alls.

Vidare anges i paragrafen att sammanfattningen omfattar parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på, dvs. detsamma som en dom skall innehålla enligt 17 kap. 7 § 1 st. 4 p. rättegångsbalken. Avsikten är dock inte att det skulle vara förbjudet att upprätta och översända en mindre omfattande sammanfattning. Rekvisitet att sammanfattningen skall upprättas efter hur parternas talan har uppfattats av rätten har ansetts överflödigt och fått utgå.

43 kap. 7 §

I första stycket har tillagts att part kan hänvisa till sammanfattningen i stället för att muntligen utveckla sin talan vid huvudförhandlingen. Genom hänvisningen blir de omständigheter som anges i sammanfattningen processmaterial utan att de särskilt behöver läsas upp vid huvudförhandlingen. Tillägget har behandlats i avsnitt 5.4.7.

Part behöver inte helt avstå från muntlig sakframställning utan kan t.ex. hänvisa till vissa delar av sammanfattningen eller välja att göra en mera översiktlig muntlig sakframställning.

För att hänvisning skall få ske krävs det att det inte är olämpligt. Härmed avses t.ex. att rättens ledamöter skall ha tagit del av materialet och att intresset av offentlighet tillgodoses. Finns det åhörare bör sammanfattningen finnas tillgänglig för dem.

43 kap. 10 §

Andra stycket är nytt och innehåller en erinran om att part kan ha förlorat sin rätt att åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis redan före huvudförhandlingen enligt preklusionsbestämmelsen i 42 kap. 15 §.

50 kap. 18 §

I andra stycket har tillagts att part kan hänvisa till underrättsdomen i stället för att muntligen utveckla sin talan vid huvudförhandlingen. Genom hänvisningen blir de omständigheter som anges i underrättsdomen processmaterial utan att de särskilt behöver läsas upp vid huvudförhandlingen. Tillägget har behandlats i avsnitt 5.4.8.

Liksom har sagts beträffande ändringen i 43 kap. 7 § rättegångsbalken behöver part inte helt avstå från muntlig sakframställning utan kan t.ex. hänvisa till vissa delar av domen eller välja att göra en mera översiktlig muntlig sakframställning.

För att hänvisning skall få ske krävs det att det inte är olämpligt. Härmed avses t.ex. att rättens ledamöter skall ha tagit del av materialet och att intresset av offentlighet tillgodoses. Finns det åhörare bör underrättens dom finnas tillgänglig för dem.

56 kap. 13 §

Bestämmelsen har behandlats i avsnitt 7.3.

I *första stycket* har kravet på att parterna skall ha träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom tagits bort. Eftersom denna hänvisning också innebar en begränsning till dispositiva tvister har sist nämnda villkor kommit till direkt uttryck i den nya lydelsen.

Andra stycket är nytt. Tingsrättens beslut att bifalla eller avslå en begäran om hänskjutande av en fråga till Högsta domstolen kan för närvarande inte överklagas eftersom ett sådant beslut får överklagas endast i samband med överklagande av dom eller slutligt beslut (49 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken) och parterna måste ha träffat avtal om att inte överklaga tingsrättens dom för att frågan om hänskjutande skall kunna aktualiseras. I och med att det även framdeles bör gälla förbud mot att överklaga tingsrättens beslut, trots att det inte längre skall krävas att parterna avstått från rätten att överklaga, måste en särskild bestämmelse härom införas.

10.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1995:000) om skiljeförfarande

Utredningen föreslår ändringar i 6, 37, 38, 40 och 43 §§ förslaget till lag om skiljeförfarande. Dessa ändringar är av rättsskyddskaraktär och avser att skydda underlägsna parter. För ikraftträdande föreslås samma regler gälla som vid införande av den nuvarande generelklausulen i 36 § avtalslagen, dvs. de nya reglerna skall tillämpas även på avtal som ingåtts före ikraftträdandet med undantag för det fall att ett skiljeförfarande redan har inletts. Övergångsbestämmelserna har behandlats närmare i avsnitt 8.4.3.

6 §

Förbudet mot skiljeavtal som avser framtida tvister i *första stycket* har utökats till att avse i princip alla tvister mellan näringsidkare och konsumenter. Bestämmelsen har behandlats i avsnitt 8.3.2.

Ändringen innebär att den beloppsgräns som följde av att tvisten annars skulle kunna handläggas som s.k. småmål vid domstol tas bort. Borttagandet av denna hänvisning innebär vidare att även tvister som handläggs av tingsrätt i särskild sammansättning, t.ex. i egenskap av fastighetsdomstol, faller inom det förbjudna området. Ett undantag har gjorts för tvister som hyres- och arrendenämnd kan pröva och där hyres- eller arrendenämnden i skiljeavtalet utsetts till skiljenämnd.

37 §

I 43 § har införts ett nytt andra stycke. Begränsningen i *andra stycket* av 37 § avser endast beslut i frågor som behandlas i första stycket i 43 § utan att beröra andra stycket i samma lagrum.

38 §

Tredje och fjärde styckena är nya. De har behandlats i avsnitt 8.4.2.

En underlägsen parts solidariska betalningsansvar enligt första stycket begränsas i vissa fall genom *tredje stycket* till ett basbelopp. När ett skiljeförfarande inleds framgår av 19 §.

Det bör påpekas att det för tillämpning av regeln erfordras att det råder ett ojämbördigt förhållande mellan parterna. Det är således inte tillräckligt att konstatera att ena parten i och för sig har en svag ekonomisk ställning. Det bör vara fråga om en ganska stor diskrepans mellan parterna för att regeln skall aktualiseras. Kan motparten inte anses vara dubbelt så stark i ekonomiskt hänseende bör bestämmelsen inte tillämpas. Förutom parternas ekonomiska styrka bör man även kunna väga in t.ex. deras ställning på marknaden. En liten specialiserad part kan sålunda tänkas ha en lika stark ställning på en viss marknad som en ekonomiskt starkare motpart.

Regeln är alltid tillämplig mellan en näringsidkare och en konsument. Typiskt sett svaga parter som i de flesta fall också omfattas av regeln är arbetstagare som har en skiljeklausul i anställningsavtalet, föreningsmedlemmar i en förening som har ett förbehåll i stadgarna om att tvister mellan föreningen och enskild medlem skall avgöras av skiljemän samt t.ex. små aktieägare i bolag som har förbehåll i bolagsordningen om att tvister mellan bolaget och aktieägare skall avgöras av skiljemän.

Är den underlägsne parten näringsidkare krävs dessutom att parten inte skäligen skall anses kunna bära det fulla kostnadsansvaret för att regeln skall bli tillämplig. Det är alltså inte tillräckligt med ett ojämbördigt partsförhållande för att kostnadsregeln skall tillämpas på en näringsidkare utan det är också nödvändigt att näringsidkaren är så ekonomiskt svag att han skäligen inte kan bära ett fullt solidariskt betalningsansvar. Avsikten är att regeln skall vara tillämplig även på fall som i dag faller utanför det område där ett skiljeavtal anses oskäligt enligt 36 § avtalslagen (se t.ex. NJA 1992 s. 290).

Bedömningen av om det är skäligt att låta en underlägsen näringsidkare stå för en större del av ersättningen till skiljemännen än ett basbelopp skall göras utifrån näringsidkarens ekonomiska ställning. I syfte att få några mera handfasta utgångspunkter för denna prövning har antal anställda, omsättning och balansomslutning lyfts fram i lagtexten. I begreppet anställd bör inräknas samtliga som är verksamma i rörelsen, alltså även ägaren. Bedömningen skall göras med utgångspunkt i de förhållanden som gäller när skiljeförfarandet avslutas, dvs. vid tidpunkten för beslutet. Rör det sig om ett tveksamt fall bör underlaget för bedömningen lämpligen utsträckas till att avse förhållandena under de senaste två åren. Några riktvärden som kan tjäna som utgångspunkter för bedömningen anges i den allmänna motiveringen (se avsnitt 8.4.2).

Är regeln tillämplig kan skiljemännen inte kräva större del av sin ersättning av den underlägsne parten än en summa som motsvarar ett basbelopp. De kan följaktligen inte heller begära att parten skall ställa

en större säkerhet. Har den underlägsne parten i skiljedomen inte ålagts att stå för någon del av ersättningen till skiljemännen parterna emellan är han ändock betalningsansvarig i förhållande till skiljemännen upp till ett basbelopp.

Skiljemännens beslut om ersättningen kan överklagas till tingsrätten av såväl en part som en skiljeman enligt 42 §. Av denna bestämmelse följer att även tillämpningen av förevarande stycke kan överklagas till tingsrätten på materiell grund. Oavsett om skiljemännen funnit reglerna tillämpliga eller ej kan talan föras mot deras avgörande. Vid vilken tingsrätt som talan kan väckas regleras i 44 §.

Skiljemännen kan alltid begära att få hela ersättningen av den starkare parten. Det finns därför mera sällan anledning för en skiljeman att angripa en skiljedom som begränsar ena partens solidariska betalningsansvar.

Av regleringen som begränsar en underlägsen parts betalningsansvar för ersättningen till skiljemännen följer som nämnts att partens skyldighet att ställa säkerhet inskränks i motsvarande mån. Även om skiljemännen begär högre säkerhet av part än han anser sig slutligt ha att bära kan han emellertid inte överklaga beslutet om att begära säkerhet.

Fjärde stycket klargör att det krävs yrkande av part för att skiljemännen skall tillämpa tredje stycket. Framställer part inte något yrkande inför skiljemännen kan han inte heller göra det efter överklagande till tingsrätt (jfr kommentaren till 43 § 4 st.).

40 §

I första stycket klargörs att kostnadsregeln i 38 § 3 st. inte är dispositiv. Parterna kan således inte utan vidare avtala bort bestämmelsen. Däremot kan de i ett skiljeavtal föreskriva att den underlägsne parten oavsett utgången i tvisten inte skall betala högre belopp än som anges i 38 § 3 st. De kan också överenskomma om en längre gående kostnadsbegränsning, t.ex. att den starkare parten skall stå för hela ersättningen till skiljemännen. Tillämpning av 38 § 3 st. kommer i så fall inte att kunna aktualiseras i tvisten. Det finns då inte heller något utrymme för parter eller skiljemän att överklaga skiljedomen med stöd av 42 § eller 43 § 4 st.

43 §

I paragrafen har införts tre nya stycken. Bestämmelserna har behandlats i avsnitt 8.4.2.

Andra stycket reglerar en underlägsen parts betalningsansvar för ersättningen till skiljemännen parterna emellan. Den närmare innebörden av regeln har behandlats i den allmänna motiveringen och i kommentaren till 38 §. När ett skiljeförfarande inleds framgår av 19 §.

Tredje stycket klargör att det krävs yrkande av part för att skiljemännen skall tillämpa andra stycket.

Av *fjärde stycket* följer att tillämpningen av andra stycket kan överklagas till tingsrätten på materiell grund. Detta gäller oavsett om skiljemännen har funnit regeln tillämplig eller ej. En förutsättning för att part skall kunna få framgång med en talan vid domstol är dock att part innan skiljedom meddelades begärt att skiljemännen skulle tillämpa regeln. Vid vilken tingsrätt som talan kan väckas regleras i 44 §.

Utanför bestämmelsens räckvidd faller de rena partskostnaderna såsom t.ex. ersättningen till parternas ombud. Tingsrätten kan inte med stöd av denna bestämmelse pröva om ersättningen till skiljemännen i sig är skälig. Har skiljemännen ansett att ena parten slutligt skall stå för hela ersättningen till skiljemännen kan domstolen givetvis inte heller ompröva detta beslut i och för sig och komma fram till att kostnaden borde fördelas lika mellan parterna. Har skiljemännen ålagt en underlägsen part en längre gående ersättningsskyldighet än som följer av andra stycket kan domstolen ändra skiljedomen i denna del endast till att avse ett basbelopp. Har skiljemännen förklarat att skiljemannakostnaden borde fördelas lika mellan parterna men sedan med tillämpning av andra stycket inskränkt ena partens betalningsskyldighet kan domstolen ändra domen så att parterna skall stå halva kostnaden vardera. Domstolen kan däremot alltså inte materiellt ompröva det grundläggande beslutet om hur ersättningen till skiljemännen - med bortseende från förevarande begränsningsregel - slutligt skall fördelas mellan parterna.

Menar part att skiljemännen felaktigt har ålagt honom ett längre gående kostnadsansvar än han rätteligen borde ha ålagts enligt 38 § 3 st. och 43 § 2 st. har han att överväga vem han skall rikta sin talan emot. Har hans motpart betalat hela ersättningen till skiljemännen finns det inte anledning att rikta talan mot skiljemännen utan endast mot motparten. I annat fall vill han kanske även begränsa sitt solidariska betalningsansvar med stöd av 38 § 3 st. Han måste då dessutom väcka talan mot skiljemännen.

Menar part att skiljemännen felaktigt har begränsat motpartens kostnadsansvar med tillämpning av 43 § 2 st. har han att väcka talan mot motparten för att uppnå en annan kostnadsfördelning parterna emellan av ersättningen till skiljemännen.

I första stycket anges att detta gäller endast om parterna inte har överenskommit något annat. Någon sådan inskränkning görs inte i andra–fjärde styckena. Avsikten är att parterna inte skall kunna avtala bort tillämpningen av dessa regler av rättsskyddskaraktär. En annan sak är att part förlorar rätten att göra gällande bestämmelserna om han inte framställer en begäran om tillämpning av reglerna innan skiljedom meddelas eller om han inte väcker talan mot skiljedomen inom föreskriven tid.

10.3 Förslaget till lag om ändring i sekretesslagen (1980:100)

Utredningen föreslår en ny bestämmelse i sekretesslagen om sekretess vid domstolsförhör i anslutning till ett pågående skiljeförfarande, att träda ikraft den 1 januari 1996.

8 kap. 24 §

Paragrafen är ny.

Som framgår av avsnitt 6.2 har parter som löser en tvist i skiljeförfarande goda möjligheter att hålla uppgifter om sina affärs- eller driftförhållanden hemliga trots förfarandet inför skiljenämnden. Skiljenämnder har inte någon möjlighet att hålla förhör med parter, sakkunniga eller vittnen under den stränga sanningsplikt som föreligger vid motsvarande förhör i domstol.

Enligt 15 § andra stycket 1929 års skiljemannalag liksom enligt 26 § i utredningens förslag till lag om skiljeförfarande kan part med skiljenämndens tillstånd ansöka hos domstol om muntlig bevisupptagning. Reglerna i rättegångsbalken om bevisupptagning utom huvudförhandling gäller då i tillämpliga delar. Det innebär att förhöret hålls vid ett sammanträde i tingsrätten. Sammanträdet är offentligt, om det inte enligt reglerna i 5 kap. 1 § rättegångsbalken skall hållas inom stängda

dörrar. Förhörsutsagan skall protokolleras. Protokollet bevaras i domstolens akt.

Reglerna om domstolsförhör är tillämpliga också då skiljeförfarandet äger rum utom riket, se 12 § lagen (1929:147) om utländska skiljeavtal och skiljedomar samt 51 § i utredningens förslag till lag om skiljeförfarande.

Den nya paragrafen avser att ge ett starkare skydd än 8 kap. 17 § sekretesslagen för uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden som framkommer vid domstolsförhöret. Bakgrunden till den nya bestämmelsen redovisas i avsnitt 6.3.3. Som angetts där gör sig offentlighetsintresset svagt gällande för uppgifterna.

Utredningen föreslår även ett tillägg i 5 kap. 1 § rättegångsbalken som avser möjligheten att hålla förhöret inom stängda dörrar.

Föremålet för sekretess enligt den nya paragrafen är uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden. Det är samma typ av uppgifter som avses i t.ex. 8 kap. 17 § sekretesslagen. Utredningen återkommer till förhållandet mellan de båda bestämmelserna. Sekretessen enligt den nya föreskriften omfattar sådana uppgifter som framkommer vid förhöret. Härmed avses främst förhörspersonens utsaga men även uppgifter om affärs- eller driftförhållanden som ingår i frågor till förhörspersonen. I valet av utrycket "framkommer" ligger inte något krav på att uppgifterna är korrekta (jämför motsvarande uttryck i 7 kap. 22 § sekretesslagen). Bedömning av uppgifternas bevisvärde gör skiljenämnden.

Sekretessen enligt den nya föreskriften omfattar däremot inte andra uppgifter som förekommer i domstolen vid handläggningen av ansökningen om förhöret. Behovet av sekretess är inte lika stort för t.ex. uppgifter i ansökningen. När det gäller tingsrättens beslut om tvångsmedel m.fl. beslut i anslutning till förhöret föreligger också ett stort intresse av offentlighet.

En förutsättning för sekretess är att part begär det. Part måste framställa sin begäran innan tingsrätten håller förhöret. Förhöret kommer annars att hållas vid en offentlig förhandling, varefter uppgifterna enligt 12 kap. 3 § sekretesslagen inte längre är föremål för sekretess. Om part begär sekretess - vilket även torde kunna ske genom en begäran om att förhör skall hållas inom stängda dörrar - gäller sekretess om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den som uppgiften rör lider skada. Ett omvänt skaderekvisit gäller således.

Sekretesstiden för uppgift i allmän handling är högst 20 år. Det är den tidsgräns som generellt gäller enligt 8 kap. sekretesslagen. Hur tidsberäkningen sker framgår av 1 kap. 10 § sekretesslagen.

För uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden gäller i domstol även sekretess enligt 8 kap. 17 § sekretesslagen. Förhållandet mellan den föreskriften och den nya paragrafen kan beskrivas enligt följande.

Den nya paragrafen föreskriver - under förutsättning att part begär det - en strängare sekretess än 8 kap. 17 §. En allmän princip vid tillämpning av sekretesslagen är att om en uppgift omfattas av sekretess enligt flera särskilda sekretessbestämmelser, den bestämmelse som ger den starkaste sekretessen skall tillämpas. Det innebär att för uppgifter som framkommer vid förhöret sekretess gäller enligt den föreslagna paragrafen. För sådana uppgifter som inte framkommer vid förhöret men annars förekommer i domstolens handläggning av ärendet om bevisupptagning, t.ex. i ansökningshandlingen, råder ingen överlappning mellan de båda reglerna, utan frågan om sekretess föreligger skall bedömas enbart enligt 8 kap. 17 §.

Sekretessen enligt 8 kap. 17 § sekretesslagen gäller inte om en sekretessbestämmelse till skydd för samma intresse är tillämplig på uppgiften och innebär att sekretess inte skall gälla. Sekretessen enligt den föreslagna paragrafen förutsätter att part begär sekretess; har part inte framställt någon begäran gäller inte någon sekretess för uppgiften. Det innebär att sekretess då inte heller kommer att gälla enligt 8 kap. 17 § sekretesslagen.

Förhörspersonen kan inte begära sekretess enligt den nya paragrafen. Någon praktiskt behov härav torde inte föreligga vid sidan av begränsningen i vittnesplikten för yrkeshemligheter (jämför 36 kap. 6 § rättegångsbalken).

Särskilt yttrande av Lars Heuman

Rättsskyddet

I syfte att stärka rättsskyddet för en underlägsen part har utredningen föreslagit en särskild kostnadsregel med innebörd att dennes ansvar för skiljemännens arvodesanspråk begränsas till ett basbelopp. Utredningens analys av *behovet av lagstiftningsåtgärder* bygger på att parter avstår från att hävda sin rätt med hänsyn till risken för att de måste betala kostnaderna för skiljemännens arvoden och utlägg. Utredningens förslag kommer emellertid med stor sannolikhet leda till att den underlägsnes motpart i många fall kommer att avstå från att driva berättigade krav, vilket skall visas längre fram. Inom utredningen har det framkommit att det är av yttersta vikt för småföretagare att tvister avgörs snabbt. Likviditetspåfrestningen kan bli alltför stor om inte en tvist rörande några hundratusen kronor blir avgjord inom tre till fyra månder. Mot denna bakgrund framstår domstolsalterantivet som helt otillfredsställande; överklagas ett mål av denna typ till hovrätten, vilket kan förmodas bli mycket vanligt, kan det ta två till fyra år innan tvisten är avgjord. Ombudskostnaderna för en tvåinstansprövning blir betydande. Den nya kostnadsregeln, som blir ytterligt ofördelaktig för det större företaget, kommer såsom utredningen påpekat, att leda till att skiljeklausuler kommer att försvinna ur kontrakt rörande mindre värden. För småföretag med en svag ekonomi leder inte en sådan utveckling till något väsentligen förbättrat rättsskydd. Tvistlösningen kommer att ta alldeles för lång tid och kostnaderna kommer inte att kunna minskas i tillräckligt stor omfattning. Utredningens kostnadsregel tillgodoser inte småföretagarnas krav på att kunna utverka ett exigibelt avgörande inom några månader utan att riskera att ådra sig betydande kostnader. Ett flertal internationella skiljedomsinstitut har utarbetat regler om förenklat skiljeförfarande. Sådana olika förenklade förfaranden kan fylla inte bara kravet på att tvistlösningen skall vara billigt utan också kravet på att den skall vara snabb och kunna avslutas inom några månader.

I syfte att undersöka behovet av ett förbättrat rättsskydd för svagare parter har utredningen sökt göra en *jämförelse av kostnaderna för att genomföra ett skiljeförfarande och en domstolsprocess*. Beräkningarna är osäkra och beror till stor del på om en domstolstvist överklagas.

Tvingas parterna in i ett domstolsförfarande måste man enligt min mening räkna med att icke förlikta näringslivstvister ofta kommer att överklagas, i synnerhet om den ena parten t ex den svagare, ekonomiskt sett är starkt beroende av att vinna tvisten. Han kan ha allt att vinna, men intet att förlora med tanke på det överhängande konkurshotet om han förlorar målet. Utgår man från de statistiska undersökningar som gjorts kan enligt min mening en jämförelse utfalla på följande sätt om man antar

att ombudskostnaden för en part bestäms till 1,

att kostnaderna är av samma storleksordning vad avser företagsledarnas nedlagda arbete i tvisten och företagets effektivitetsförluster på grund av tvisten,

att tvisterna skulle ha överklagats till hovrätten (här beaktas inte den stora andel av tvisterna som skulle ha förlikts vare sig de prövats av skiljenämnd eller domstol).

Kostnaderna för att sakpröva en skiljetvist skulle då bli

Käranden	Kärandens ombud	Svaranden	Svarandens ombud	Tre skiljemän	
1	1	1	1	1,5–2	summa 5,5–6

Kostnaderna för att pröva en tvist i två domstolsinstanser

Käranden TR HovR	Dennes ombud TR HovR	Svaranden TR HovR	Dennes ombud TR HovR	
1+0,6	1+0,6	1+0,6	1+0,6	summa 6,4

Kostnaderna för att pröva en skiljetvist med en skiljeman

Käranden	Kärandens ombud	Svaranden	Svarandens ombud	En skiljeman	
1	1	1	1	0,5–0,75	summa 4,5–4,75

Även om dessa siffermässiga uppskattningar måste bedömas med stor skepsis i olika avseenden visar de på möjligheten av att ett tvåinstansförfarande inför domstol kan bli dyrare än ett skiljeförfarande och att ett skiljeförfarande med en enmansnämnd är det bästa alternativet. Bortser man från partens egna kostnader och effektivitetsförluster ter sig domstolsalternativet (3,2) som något fördelaktigare än ett vanligt skiljeförfarande (3,5–4), men fortfarande är det minst kostnadskrävande att låta tvisten avgöras av en skiljeman (2,5–2,75).

Kostnadsregeln ger inte den svagare parten ett tillräckligt gott skydd i riktigt små och enkla tvister. Ett exempel kan belysa detta. Det mindre företaget påkallar skiljeförfarande och yrkar skadestånd med 100 000 kronor i anledning av ett kontrakt som avser leveranser för 2 miljoner kronor. De tre skiljemännens sammanlagda arvodeskrav uppgår till 60 000 kronor och ombudskostnaderna på vardera sidan till 40 000 kronor. Småföretagaren vinner tvisten, men motparten vägrar helt att betala någon ersättning till skiljemännen. Småföretagaren kan med stöd av regeln om det begränsade solidariska kostnadsansvaret tvingas att betala mer än hälften av arvodeskravet, nämligen 35 700 kronor, utan att han sedan lyckas få ut beloppet av motparten, t.ex. i situationer då dennes ekonomiska ställning försämrats väsentligen. Dessutom kanske den svagare parten får svårt att tvinga motparten att betala hans egna ombudskostnader som uppgick till 40 000 kronor.

Kostnadsregeln ger inte något rättsskydd i de fall tvisten rör två svaga parter, där ingen av dem har råd att betala skiljemännens arvoden. Det är tänkbart att skiljeavtalet inte kan förklaras overksamt med stöd av 36 § avtalslagen, eftersom ingen av parterna intar underlägsen ställning enligt 2 st. samma lagrum. Vill man skapa ett rättsskydd för jämställda småföretagare synes enda utvägen vara att söka upplysa dem om det olämpliga i att använda vanliga skiljeklausuler och informera dem om att förenklad prövning enligt något skiljedomsinstituts regler kan vara ett alternativ värt att överväga. Om massiva informationsinsatser bör sättas in under alla omständigheter ter sig den särskilda kostnadsregeln, som endast delvis löser rättsskyddsproblemen, inte oumbärlig. Också för de särskilda fall kostnadsregeln tar sikte på kan rättsskyddsfrågan lösas genom att parterna väljer att låta tvisterna avgöras av domstol, t.ex. av en sådan avdelning vid en tingsrätt som enligt förslaget skall handlägga näringslivstvister

Kostnadsregeln kommer att medföra *tillämpningssvårigheter* och kan ibland leda till en sådan tvist i tvisten som drar betydande kostnader i sig. Regelns tillämplighet, som är beroende av ett stort antal variabler, kommer att ge upphov till gränsdragningsproblem, men också till att tvisten tynges med utredning om de många variablernas betydelse för de båda parternas ekonomi. Vid bedömningen av frågan om en underlägsen parts ekonomiska ställning är sådan att kostnadsregeln skall tillämpas skall enligt motiven prövas om näringsverksamheten överskrider två av följande tre gränser: fem anställda, en omsättning om etthundrafemtio basbelopp och en balansomslutning om femtio basbelopp. Som underlag bör man enligt motiven använda medeltalen under de två senaste räkenskapsåren. Andra omständigheter kan enligt motiven få betydelse vid en helhetsbedömning. Enligt min mening borde företagets vinst tillmätas större betydelse. Väljer man en sådan lösning har den

emellertid den nackdelen att en part i viss mån kan styra den "reella vinstens" storlek genom bokföringsmässiga åtgärder. Även motpartens ekonomiska ställning kan kräva utredning. Enligt specialmotiveringen till 38 § bör kostnadsregeln inte tillämpas om motparten inte kan anses vara dubbelt så stark i ekonomiskt hänseende. Vid en jämförelse av parternas ekonomiska ställning bör man för båda parters vidkommande beakta de tre ovan angivna faktorerna jämte andra omständigheter som kan ha relevans. Kostnadsregelns tillämplighet kan aktualiseras på flera olika stadier av förfarandet, nämligen när skiljemännen begär säkerhet, när de begär ytterligare säkerhet och när de avgör tvisten slutligt genom skiljedom. Om ena parten är underlägsen i kostnadsregelns mening kan skiljemännen inte utkräva högre säkerhetsbelopp av honom än ett basbelopp. I den mån den begärda säkerheten överstiger två basbelopp måste således den starkare parten inbetala hela det belopp som överstiger ett basbelopp. För en svagare part kan det vara av stor vikt att skiljemännen förklarar kostnadsregeln tillämplig. Anses regeln inte tillämplig kan en underlägsen part, som påkallat skiljeförfarande men saknar förmåga att betala det begärda säkerhetsbeloppet, få finna sig i att tvisten enligt lagförslagets 5 § inte kan prövas av skiljemän. Tillämpning av kostnadsregeln i samband med prövning av frågor om säkerhetsbelopp är inte slutligt avgörande. Parternas ekonomi vid tidpunkten för tvistens avgörande blir bestämmande för om parterna skall bli solidariskt skyldiga att betala arvodena eller om en svagare parts ansvar skall begränsas till ett basbelopp. Om sålunda en påkallande svagare part fått ett besked från skiljemännen att han inte behöver inbetala större säkerhetsbelopp än ett basbelopp kan situationen komma att utveckla sig så att han tvingas betala flera hundratusen kronor i arvodesersättning till skiljemännen.

Det anförda visar att parterna kan tvingas lägga fram utredning om de ekonomiska förhållandena vid olika tillfällen. En part kan någon gång ha intresse av att fördröja förfarandet så att räkenskapsåret löper ut och nya ekonomiska förhållanden får slå igenom vid kostnadsregelns tillämpning.

Några bindade förhandsbesked kan inte ges och *förutsebarheten blir mycket låg i vissa fall.* Den svagare parten, som kan ha svårt att på förhand bilda sig en tillräckligt god bild av motpartens ekonomiska förhållanden, saknar möjlighet att säkert förutse om han i en tvist endast riskerar att betala arvodeskostnader med 35 700 kronor eller med flera hundratusen kronor. På samma sätt kan det större företaget inte säkert veta om det såsom vinnade part kan tvinga motparten att betala skiljemannaarvoden som uppgår till flera hundratusen kronor eller om dessa arvoden under alla förhållanden skall betalas slutligt i allt väsentligt av företaget.

Kostnadsregeln medför att ett något större företag kan försättas i en utpressningsliknande situation. Om ett sådant svarandeföretag redan på ett inledande stadium kan konstatera att det under alla förhållanden kommer att tvingas att betala arvodeskostnader med några hundratusen kronor finns det ingen anledning för företaget att vidhålla ett bestridande i en tvist som rör t.ex. 100 000 kronor. Det spelar ingen roll hur välgrundat bestridandet är; företaget tvingas i praktiken att betala det begärda beloppet. (Jfr SOU 1994:151 Del B s. 388 f.) Syftet med lagförslaget är att en part inte av kostnadsskäl skall hindras från att hävda sin rätt. Den föreslagna regeln kan emellertid få sådana oönskade effekteter som man velat undvika genom att upphöja regeln till lag. Det kan inte uteslutas att de arvodeskrav som i allt väsentligt skall betalas av det större företaget uppgår till så betydande belopp att företaget med framgång kan hävda att skiljeavtalet bör anses ogiltigt enligt 36 § avtalslagen bl.a. med den motiveringen att det större företaget genom kostnadsregelns tillämpning kommit att bli en underlägsen part. Det vore utomordentligt olyckligt om denna ogiltighetsgrund som regel endast kunde konstateras sedan skiljeförfarandet slutförts. Det större företaget kan sällan få skiljeavtalet ogiltigförklarat på ett inledande stadium av förfarandet innan man säkert kan överblicka arvodeskostnadernas storlek.

Kostnadsregeln komplicerar kontraktsskrivningen då avtalsparterna utgör mindre företag. Även om företagsledarna i och för sig skulle föredra att förse kontraktet med en skiljeklausul kan de inte inta klausulen i avtalet utan att ha skaffat sig ekonomisk utredning om motpartens ekonomisk ställning och utan att söka bedöma om denna kan ändras så att den särskilda kostnadsregeln blir tillämplig. Frågan måste också noga uppmärksammas vid sådana fall av singularsuccession då den kvarstående parten och förvärvaren blir bundna av ett skiljeavtal.

Kostnadsregeln kan också kritiseras utifrån grundläggande processprinciper. Skiljemannalagen liksom modellagen bygger på *grundsatsen att parterna skall behandlas lika.* (Jfr Regeringsformen 1 kap. 2 § och Europakonventionen art. 6 och principen om "equality of arms" härledd ur begreppet "fair hearing".) Denna förfarandeprincip anses tvingande och kan inte på förhand sättas ur kraft av parterna genom avtal. Det ter sig då ologisk att lagstiftaren skall kunna sätta sig över denna rättviseprincip och föreskriva en ordning som medför att den ena parten kan tvingas att betala arvodesersättning med ett belopp som vida överstiger vad den andra parten kan åläggas att utge. Regeln lagfäster en ordning som förbjuds enligt en tvingande regel i 1929 års lag. Man kan på goda grunder ifrågasätta om inte skiljemännens opartiskhet kan sättas ifråga om den svagare parten kan tvingas in i ett skiljeförfarande

där man måste godta att skiljemännen väsentligen kommer att arvoderas av motparten.

Jag anser att den föreslagna kostnadsregleringen inte bör genomföras.

Högsta domstolens prejudikatskapande verksamhet

I syfte att begränsa Högsta domstolens arbete med dispensprövningen har utredningen funnit att man i första hand bör överväga regler om fullföljdsförbud med ventil. Andra lösningsalternativ torde dock kunna ifrågakomma. Förslaget aktualiserar så många viktiga principiella frågor att man inte på det begränsade underlag som stått utredningen till buds bör förorda någon särskild lösning. Problemen är av sådan dignitet att de kräver en grundligare undersökning än som varit möjligt att genomföra i detta sammanhang.

Särskilt yttrande av Ulf Franke, Gunnar Lindgren och Göran Ramberg

Vi delar de synpunkter som framförs i Lars Heumans särskilda yttrande såväl i frågan om den särskilda kostnadsregeln för svagare part som i frågan om fullföljd av talan till Högsta domstolen. I den förstnämnda frågan vill vi ytterligare utveckla några punkter.

I likhet med Lars Heuman anser vi att de kostnadsjämförelser mellan skiljeförfarande och domstolsprocess som görs i betänkandet är bristfälliga och missvisande. Lars Heumans uppskattningar, som pekar mot att domstolsprocessen inte sällan är ett dyrare alternativ än skiljeförfarandet, framstår som mer verklighetsnära.

Ändock har inte i dessa uppskattningar, och än mindre i betänkandets jämförelser, fullt ut beaktats den nackdel som från kostnadssynpunkt och ur andra aspekter vidlåder domstolsalternativet på grund av tidsfaktorn. I själva verket torde tiden vara en av de viktigaste anledningarna till att företag i alla tider undvikit domstol till förmån för skiljeförfarande och andra privata tvistlösningsmetoder.

Tiden har både en finansiell sida och en affärsaspekt, båda med väsentliga ekonomiska konsekvenser. För ett företag kan det vara förödande att under det flertal år som en domstolsprocess ofta pågår inte få betalt för en såld vara eller utförd tjänst. Vi möter ofta företag med dessa problem.

Lika allvarligt för företaget är dock att en långdragen process kan, mer än en skiljetvist, bryta pågående affärsförbindelser och hindra nya. De flesta affärer mellan företag är av långsiktig karaktär. Många affärer baseras på långsiktiga avtal - agentavtal, återförsäljaravtal, licensavtal, serviceavtal är några exempel på sådana avtal. Men även utan sådana avtal fortsätter ofta företag under år och årtionden att göra affärer med varandra. Många gånger finns när företag första gången träder i förbindelse med varandra en önskan hos en eller båda parter om fortsatta affärer. Även enstaka affärer, exempelvis byggentreprenader, utgör ofta moment i långvariga affärsförbindelser.

Det är svårt, många gånger omöjligt, att fortsätta sådana förbindelser eller utveckla nya om parterna samtidigt är indragna i en långdragen process med varandra. Kostnaderna för förlorade affärer är naturligtvis inte möjliga att uppskatta generellt. Det kan bara konstateras att konse-

kvenserna för ett företag, särskilt ett mindre sådant med ett begränsat antal affärsförbindelser, kan vara mycket svåra och till och med äventyra företagets fortsatta existens. Detta torde vara den främsta anledningen till att parterna löser de flesta tvister och kontroverser själva och att de väljer skiljeförfarande när det inte är möjligt att nå en uppgörelse genom egna förhandlingar.

Tidsaspekten är också en viktig anledning till att den i betänkandet föreslagna kostnadsregeln inte bör föranleda lagstiftning. I den mån en sådan kostnadsregel skulle leda till att parter avstår från skiljeklausul i sina avtal riskerar den att medföra långdragna domstolsprocesser; och om parter vidhåller skiljeklausulen riskerar de en väsentligt förlängd tvistlösning och ökade kostnader i förhållande till idag genom den process i processen som kostnadsregeln kan föranleda. Som framgår av betänkandet och som också noteras av Lars Heuman kan kostnadsregeln aktualiseras flera gånger under skiljeförfarandet och även föras till domstol.

Varje gång kan ny omfattande utredning komma att krävas, eftersom ett företags ekonomiska situation aldrig är statisk. Man kan inte heller utesluta att ett företags verksamhet anpassas till kostnadsregeln.

Från principiella utgångspunkter finns också anledning att ta starkt avstånd från den inskränkning som kostnadsregeln innebär såväl i avtalsfriheten som när det gäller skiljeförfarandets självständighet i förhållande till domstolarna. Parternas avtalsfrihet beträffande kostnadsfördelningen vid skiljeförfarande, som normalt innebär att rättegångsbalkens principer följs, gäller inte längre oinskränkt och genom möjligheten att föra kostnadsregelns tillämplighet till domstolen bryts principen att materiella frågor i anslutning till skiljeförfaranden skall stanna hos skiljenämnden.

Vi anser att de problem från kostnads- och andra synpunkter som tvister kan föranleda måste angripas på ett mer flexibelt sätt än genom lagstiftning. Liksom på flera andra näringslivsområden finns anledning att på detta område dra nytta av företagens egna, självreglerande åtgärder. Detta är desto mer möjligt på tvistlösningsområdet, som det där finns en närmast total samsyn i näringslivet – bland stora och små företag och över alla branscher – om vikten av effektiva, flexibla och säkra metoder att lösa tvister.

Tvistlösning på näringslivsområdet har utvecklats under senare år, både i Sverige och internationellt.

Under samlingsbeteckningen ADR (Alternative Dispute Resolution) har olika förliknings- och medlingssystem presenterats och fått ökad användning i första hand i de anglosaxiska länderna men även i Sverige.

Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut presenterade förlikningsregler 1988 och ett arbete pågår för närvarande att ytterligare utveckla dessa.

Kontraktspraxis har även utvecklats med mer varierande tvistlösningsklausuler där ofta både domstols- och skiljeförfarandealternativ ingår med omtvistat värde som utgångspunkt. Sådana klausuler återfinns inte sällan i standardavtal.

Det kan noteras ett ökat antal skiljeklausuler som föreskriver *en* skiljeman, något som väsentligt förbilligar ett förfarande. Den utvecklingen har påskyndats av Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut som i sina regler upptar detta alternativ bland sina rekommenderade skiljeklausuler.

Särskilt för mindre, okomplicerade tvister har Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut presenterat helt nya skiljedomsregler för förenklade skiljeförfaranden. Den maximala tiden för ett slutligt avgörande enligt dessa regler är tre månader om inte särskilda skäl föreligger. Kostnaderna är låga och kan beräknas innan förfarandet inleds. Detta system har förutsättningar att få stor utbredning särskilt bland mindre och medelstora företag.

Ett annat exempel på det aktiva sökandet inom näringslivet efter förenklade och förbilligande tvistelösningsformer är "Göteborgsklausulerna om medling och skiljeförfarande" som nyligen presenterades av fem större advokatbyråer i Göteborg och som framtagits tillsammans med kommunens Näringslivssekretariat. Liksom det pågående arbetet inom Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut syftar dessa regler till att skapa förutsättningar för förenklade, snabba och billiga tvistlösningar.

Vår bedömning är att de flexibla och avnämaranpassade tvistlösningssystem som utvecklats - och kommer att fortsätta att utvecklas - bättre svarar mot näringslivets behov och önskemål än tvingande lagstiftning med osäkra och delvis skadliga verkningar. Skulle man likväl överväga lagstiftning bör en förnyad utredning göras. Det nu framlagda förslaget beträffande den särskilda kostnadsregeln för svagare part lider av så grundläggande brister att det enligt vår mening inte kan läggas till grund för lagstiftning. Även om frågan kan synas begränsad är den principiellt och praktiskt mycket betydelsefull, och konsekvenserna av en olämplig tvingande regel av detta slag i skiljemannarätten kan bli ytterst besvärande för företagens avtalsskrivning och hantering av uppkomna tvister.

Utredningens direktiv

Bilaga 1

Förmögenhetsrättsliga tvister i skiljeförfarande och rättegång

Dir. 1992:22

Beslut vid regeringssammanträde 1992-02-27

Chefen för Justitiedepartementet, statsrådet Hellsvik, anför.

Mitt förslag

Jag föreslår att en särskild utredare tillkallas för att se över skiljemannalagstiftningen, främst lagen (1929:145) om skiljemän.

Utredaren skall vidare undersöka om förekomsten av skiljeklausuler i vissa avtal på grund av de kostnader som är förenade med skiljeförfarande medför att vissa anspråk inte görs gällande eller att enskilda parter inte har ekonomiska möjligheter att göra sina anspråk gällande. Finner utredaren att så är fallet, skall han föreslå lämpliga åtgärder för att sådana anspråk skall kunna tas upp i skiljeförfarande eller av allmän domstol.

Utredaren skall också överväga om förfaranderegler na i allmän domstol när det gäller handläggningen av förmögenhetsrättsliga tvister på näringslivets område kan ändras så att rättegång i domstol blir ett mera slagkraftigt alternativ till skiljeförfarande. De frågor som bör övervägas gäller bl.a. parternas inflytande över domstolens sammansättning, snabbheten i förfarandet och sekretess.

Bakgrunden

De flesta förmögenhetsrättsliga tvister som avser näringslivsförhållanden, bl.a. affärs-, bygg- och entreprenadtvister, avgörs sedan gammalt genom skiljeförfarande. Även internationella förmögenhetsrättsliga tvister med anknytning till Sverige avgörs regelmässigt av skiljemän.

Regler om skiljeförfarande finns i lagen (1929:145) om skiljemän (Skml) och lagen (1929:147) om utländska skilje avtal och skiljedomar. Skml reglerar hur ett skiljeförfarande skall gå till enligt svensk rätt. Lagen om utländska skiljeavtal och skiljedomar reglerar bl.a. möjligheten att i Sverige verkställa en utländsk skiljedom.

En tvist skall avgöras av skiljemän om så föreskrivs i lag eller om parterna har kommit överens om att tvisten skall lösas på det sättet. I de flesta fall handlar det om att parterna i samband med en affärsuppgörelse eller liknande avtalar om att eventuella tvister med anledning av avtalet skall behandlas i skiljenämnd. I den mån parterna inte i avtalet reglerat olika processuella frågor som kan komma att aktualiseras under ett skiljeförfarande gäller reglerna i Skml.

Förmögenhetsrättsliga tvister som avser näringslivsförhållanden prövas också av allmän domstol. Domstolarna avgör emellertid ett mycket begränsat antal sådana tvister. Den privata rättskipningen genom skiljeförfarande understöds och kontrolleras dock i vissa hänseenden av domstolarna i syfte bl.a. att garantera rättssäkerheten för den enskilde. Förfarandet i allmän domstol regleras av bestämmelserna i rättegångsbalken (RB).

Skiljeförfarandet enligt Skml skiljer sig i flera viktiga hänseenden från rättegången i domstol. Några av dessa skillnader brukar anges som skäl till att enskilda näringsidkare väljer skiljeförfarande i stället för att driva en tvist i domstol.

Ett skäl som särskilt brukar framhållas är att parterna har inflytande över skiljenämndens sammansättning. Parterna kan till skiljemän utse personer som de vet är särskilt skickliga och som de har förtroende för. I de fall tvisten gäller ett specialområde, t.ex. bygg- eller entreprenadområdet, kan de utse skiljemän som är sakkunniga på just det området. Om tvisten i stället lämnas till domstol har parterna inget inflytande över domstolens sammansättning. Domstolsjuristerna anses på många håll inom näringslivet inte ha önskvärd erfarenhet av och förtrogenhet med affärsjuridiska frågor.

Ett annat skäl som anses tala till förmån för skiljeförfarande är att tvisten löses snabbt. Särskilt angeläget är detta på näringslivets område där störningar i verksamheten på grund av en tvist kan få stora ekonomiska konsekvenser. Om förlikning inte kan träffas mellan parterna, anses skiljeförfarandet ge bättre förutsättningar för ett snabbt avgörande än en rättegång vid domstol, eftersom domstolsavgörandet genom överklagande kan leda till prövning i flera instanser.

Man brukar också poängtera betydelsen av att skiljeförfarandet inte är offentligt. Parternas önskemål om sekretess grundar sig ofta på att de

inte vill att utomstående skall få insyn i deras affärsförhållanden. Det är också av betydelse för parter som står i ett varaktigt affärsförhållande till varandra att inte så att säga uppförstora tvisten; att driva tvisten till domstol uppfattas på många håll som en ovänlig handling bl.a. genom den offentlighet som domstolsförfarandet medför.

Önskemålen om effektivitet, smidighet och snabbhet i dömandet gör sig naturligtvis inte enbart gällande i fråga om skiljeförfarande. Även i domstolarna är det angeläget att tvister behandlas på ett snabbt och ändamålsenligt sätt, samtidigt som det ställs särskilda krav på den statliga domstolsorganisationen t.ex. vad gäller rättssäkerhet. Det reformarbete som har bedrivits under senare år har i hög grad syftat till att effektivisera förfarandet i domstol. Några av de reformer som har genomförts ligger nära de nyss diskuterade fördelarna med skiljeförfarande och har bl.a. tagit sikte på snabbheten i förfarandet och parternas inflytande över vilken domstol som skall pröva tvisten. Om parterna t.ex. ingår ett avtal om att inte överklaga tingsrättens avgörande (49 kap. 1 § RB), dvs. avtalar om eninstansprövning, kan önskemålet om ett snabbt slutligt avgörande av tvisten uppfyllas. Sådana avtal kan numera ingås redan innan tvist har uppstått mellan parterna. I de mål där fullföljdsförbud har avtalats har en tingsrätt också möjlighet att med stöd av nya regler i 42 kap. 17 a § och 56 kap. 15 § RB hänskjuta en prejudikatfråga till högsta domstolen för prövning. Vidare kan avtalsparter träffa överenskommelse om prorogation enligt 10 kap. 16 § RB för att på så sätt styra tvisten till en viss domstol (jfr P H Lindbloms uppsats Allmän domstol som alternativt tvistlösningsorgan i Festskrift till Per Olof Bolding, 1992).

När det gäller förmögenhetsrättsliga tvister med internationell anknytning har skiljeförfarandet kanske haft sin största fördel. En skiljedom som har meddelats i Sverige kan med stöd av 1958 års New Yorkkonvention om erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar verkställas utomlands i mycket större utsträckning än domar som har meddelats av en svensk domstol. Skiljeförfarandets försteg i detta hänseende kommer dock sannolikt att minska inom en snar framtid. Regeringen har i dag på min föredragning beslutat inhämta lagrådets yttrande över en remiss om Sveriges tillträde till 1988 års Luganokonvention om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område. Det är min förhoppning att Sverige skall kunna tillträda konventionen under hösten 1992 eller senast den 1 januari 1993. Luganokonventionen är i första hand öppen för staterna inom EG-EFTA-området. Också stater utanför EG-EFTA-kretsen kan dock under vissa förutsättningar inbjudas att ansluta sig till konventionen. Ganska stora förändringar i fråga om verkställighet utomlands av svenska

domar, liksom verkställighet i Sverige av utländska domar, kan därför komma att inträffa.

Även om skiljeförfarandet i flera avseenden har obestridliga fördelar är det också förenat med svagheter. De invändningar som brukar anföras gäller främst vad som uppfattas som brister i rättssäkerheten och de höga kostnader som är förenade med att anlita en skiljenämnd.

Flera av de principer som ligger till grund för förfarandet enligt RB har endast i ringa utsträckning kommit till uttryck i Skml. Det finns t.ex. inga garantier för att utredningen i en skiljetvist läggs fram på ett från bevisvärderingssynpunkt betryggande sätt. Inte heller finns några garantier för att skiljemännen iakttar gällande rätt; om skiljemännen i syfte att möjliggöra fortsatta goda relationer mellan parterna väljer en kompromisslösning som inte har stöd i gällande rätt, är de oförhindrade att göra det. Från mer allmänna utgångspunkter anses det vidare vara en betydande nackdel att det privata skiljeförfarandet inte leder till prejudicerande avgöranden och en enhetlig rättsutveckling.

En på senare tid alltmer uppmärksammad nackdel med skiljeförfarandet är de höga kostnaderna. Den part som förlorar tvisten riskerar att få betala inte bara sina egna och motpartens kostnader utan också kostnaderna för skiljemännen. Man kan därför räkna med att kostnaderna i en skiljetvist kan bli mer än dubbelt så höga som i en rättegång, i vart fall om domstolsprövningen stannat i första instans. För ekonomiskt svaga parter innebär skiljeförfarandet många gånger sådana kostnadsrisker att de i praktiken inte utnyttjar förfarandet för att få sina anspråk rättsligt prövade.

Reformbehovet

Den svenska lagstiftningen på skiljedomsområdet är nu drygt 60 år gammal. Vissa mindre justeringar har gjorts under åren men i huvudsak är reglerna desamma i dag som när lagstiftningen antogs år 1929. De flesta bedömare menar att skiljemannalagstiftningen på det hela taget har fungerat väl, vilket får antas hänga samman med att regleringen ger utrymme för en betydande flexibilitet vid handläggningen av olika typer av tvister. Under senare år har dock i skilda sammanhang framförts förslag om ändringar i lagstiftningen (se bl.a. Årsskrift från Stockholms Handelskammares Skiljedomsinstitut 1986 s. 6 ff. och 1988 s. 37 ff.).

Stockholms Handelskammares skiljedomsinstitut har i en framställning till Justitiedepartementet den 23 april 1990 hemställt om en översyn av skiljemannalagen. Skiljedomsinstitutet framhåller att utvecklingen på

skiljedomsområdet - inte minst på det internationella planet - ger anledning att överväga frågan om ändringar behöver göras. Många av staterna i Europa har under senare år infört ny lagstiftning på skiljedomsområdet och på andra håll har inletts omfattande lagrevisioner. I flera länder har man infört speciallagar för inter nationella handelstvister baserade på den av FN:s handelsrättskommission (UNCITRAL) utarbetade modellagen för internationella kommersiella skiljeförfaranden (modellagen). Enligt institutet är det angeläget att denna utveckling beaktas med särskild uppmärksamhet i Sverige mot bakgrund av att vårt land under de senaste två decennierna kommit att inta en förgrundsställning som forum i internationella handelstvister.

I riksdagen behandlade Justitieutskottet under våren 1991 en motion om översyn av Skml i samband med att frågor om anslag till domstolsväsendet togs upp (se bet. 1990/91 JuU16). Utskottet sade sig dela motionärernas uppfattning att en översyn av Skml är erforderlig och utgick från att en sådan skulle komma att inledas inom kort. I ett särskilt yttrande till utskottets betänkande underströks vikten av att en översyn kom till stånd inom en snar framtid.

Även jag anser att tiden nu är mogen för en översyn av Skml. Översynen bör ha den begränsade inriktning som anges i skiljedomsinstitutets framställning. Jag återkommer strax till det närmare innehållet i utredningsuppdraget.

Jag vill i det här sammanhanget också ta upp vissa rättsskyddsfrågor på skiljedomsområdet och frågan om behovet av ett mera slagkraftigt alternativ till skiljeförfarandet inom ramen för det allmänna domstolsväsendet. Frågorna har utretts tidigare i olika sammanhang utan att detta lett till lagstiftning (angående tidigare utredningsarbete se SOU 1986:1 s. 191 ff.).

Som jag tidigare nämnde avgörs näringslivets tvister regelmässigt i privata skiljeförfaranden. Detta förfarande svarar uppenbarligen i stor utsträckning mot näringslivets behov i fråga om tvistlösning. Samtidigt står det klart att det finns nackdelar med skiljeförfarandet som gör det angeläget att söka skapa bättre alternativ. Det är framför allt i två hänseenden som det finns anledning att ifrågasätta om tvistlösning genom skiljeförfarande ger helt nöjaktiga resultat.

En sådan fråga gäller rättsskyddet för ekonomiskt svaga parter eller parter vilkas rättsliga anspråk har ett mindre ekonomiskt värde. Många näringsidkare liksom vissa arbetstagare och konsumenter är hänvisade till att lösa sina tvister i skiljeförfarande. Skiljeklausuler finns intagna i de flesta affärsuppgörelser, bl.a. i olika standardavtal, bolagsordningar, föreningsstadgar m.m. liksom i en del anställ ningsavtal. Ofta förs

skiljeklausulerna in i avtalen slentrianmässigt, utan närmare eftertanke. Avtal om att en tvist skall avgöras av skiljenämnd innebär att parterna i princip är förhindrade att få saken prövad vid domstol. Samtidigt är det känt att kostnaderna för skiljeförfarandet uppgår till stora belopp. Många näringsidkare m.fl. finner det inte meningsfullt att driva sina rättsliga anspråk till avgörande i skiljeförfarande, om inte tvisteföremålets värde uppgår till flera hundra tusen kronor. Andra parter anser sig förhindrade av ekonomiska skäl att driva anspråken på grund av de höga kostnaderna.

Det har hänt att skiljeklausuler som framstått som oskäliga satts åt sidan vid domstolsprövning med stöd av allmänna ogiltighets- eller jämkningsregler (se t.ex. NJA 1979 s. 666 och 1981 s. 711). Detta har dock främst gällt sådana fall, t.ex. i konsumentförhållanden eller liknande, där den ena parten vid avtalstillfället har befunnit sig i ett underläge i fråga om kunskaper, resurser m.m. I andra fall när sådana uppenbara obalanser mellan parterna inte har förelegat har domstolarna varit mer restriktiva med att ogiltigförklara eller jämka skiljeklausuler (se t.ex. AD 1991 nr 48).

Mot denna bakgrund finns det enligt min mening skäl att undersöka i vilken utsträckning det föreligger brister i rättsskyddet för olika avtalsparter, bl.a. små och medelstora näringsidkare, som genom skiljeklausuler är hänvisade att lösa sina tvister i skiljeförfarande.

Den andra frågan gäller följderna för rättsväsendet av att så gott som alla förmögenhetsrättsliga tvister i affärsförhållanden avgörs genom skiljeförfarande. Det är enligt min mening mindre tillfredsställande att tvistlösningen på ett av de mera centrala områdena av civilrätten i huvudsak sker utanför de allmänna domstolarna. Ett avgörande i skiljenämnd är inte offentligt, vilket förhindrar inblick i rätts utvecklingen på området. Bristen på prejudikat är naturligtvis besvärande inte bara för parterna och för de skiljemän som skall avgöra en tvist utan också för näringslivet i stort. Det finns också exempel på att rättstillämpningen i vissa typer av skiljetvister är splittrad och beroende av vilken av flera rådande rättsuppfattningar de skiljemän har som skall avgöra tvisten.

Även i andra avseenden är bristen på prejudikat på förmögenhetsrättens område besvärande. Den nya svenska köplagstiftningen bygger på en FN-konvention från år 1980 om internationella köp. Inom det FN-organ som har utarbetat konventionen, UNCITRAL, har tillsatts en arbetsgrupp som har till uppgift att samla in viktigare avgöranden från de skilda konventionsstaterna, bl.a. om skadeståndspraxis. Avsikten är att ge publicitet åt dessa avgöranden i syfte att främja en enhetlig rätts-

utveckling i konventionsstaterna. Till följd av den brist på prejudikat på köprättens område som nu råder kan Sverige inte bidra till utvecklingen av den praktiska tillämpningen av konventionen.

Mot den nu angivna bakgrunden anser jag att utredningsuppdraget även bör innefatta frågan vad som kan göras för att allmän domstol skall bli ett mera slagkraftigt alternativ till privat rättskipning genom skiljeförfarande. Jag kommer i det följande att söka ange några av riktlinjerna för hur jag vill att arbetet skall bedrivas i det hänseendet.

Jag föreslår att en särskild utredare tillkallas för att utreda de frågor jag här har tagit upp.

Närmare om utredningsuppdraget

Enligt min mening kan det vara lämpligt att utredaren inleder arbetet med att göra en översyn av skiljemannalagen. En utgångspunkt för arbetet bör vara att lagstiftningen även i fortsättningen skall ge utrymme för stor flexibilitet i skiljeförfarandet. Lagen bör därför även framgent vara förhållandevis kortfattad och endast innehålla de regler som får anses nödvändiga för att tillgodose kraven på snabbhet och säkerhet. En till alla delar fullständig reglering av skiljeförfarandet bör inte eftersträvas.

När det gäller internationella förhållanden kan vissa särskilda regler behövas. Utredaren bör särskilt överväga fördelar och nackdelar med att ha separata skiljemannalagar för nationella respektive internationella förhållanden.

Under våren 1989 organiserade skiljedomsinstitutet en arbetsgrupp bestående av personer med anknytning till skiljedomsområdet. Arbetsgruppen redovisade sina synpunkter rörande en översyn av Skml i en promemoria som bifogades institutets framställning till Justitiedepartementet. Enligt vad som anges i promemorian har arbetsgruppen i sitt arbete beaktat bl.a. den av UNCITRAL utarbetade modellagen för internationella kommersiella skiljeförfaranden och reglerna för Stockholms Handelskammares skiljedomsinstitut (SCC Reglerna). Arbetsgruppen har vidare inhämtat synpunkter vid ett allmänt möte där omkring 100 jurister var närvarande. I promemorian har arbetsgruppen under 17 punkter angett ett antal frågor som bör övervägas vid en översyn. Det gäller frågor av central betydelse för skiljeförfarandet, bl.a. reglerna om ändring av talan, skiljedoms nationalitet, förskottsbetalning, genkäromål och kvittning. Promemorian bör enligt min mening överlämnas till utredaren för att tjäna som underlag i översynsarbetet.

Det bör dock stå utredaren fritt att ta upp även andra frågor såvitt gäller skiljemannalagstiftningen än de som anges i promemorian. De förslag utredaren lämnar i denna del bör lämpligen kunna redovisas i ett delbetänkande.

När det gäller rättsskyddsfrågorna och frågan om att överväga alternativ till skiljeförfarandet genom vidareutveckling av förfaranderegler-na för domstolarna vill jag till en början erinra om det tidigare utredningsarbete som har bedrivits på detta område. Senast har Domstolskommittén i sitt slutbetänkande år 1972 lagt fram ett förslag till lag om skiljedomstol (SOU 1972:22). Förslaget går i korthet ut på att tingsrätt i särskild sammansättning skall tjänstgöra som skiljedomstol i tvister som parterna efter särskild överenskommelse hänskjuter till avgörande i sådan ordning. Kommitténs förslag remissbehandlades men har inte lett till lagstiftning.

Enligt min mening är det angeläget att utredaren har fria händer att förutsättningslöst kunna pröva olika modeller för hur man skall kunna förbättra förutsättningarna för domstolarna att avgöra näringslivets tvister. Tidigare utredningsarbete på området manar dock till eftertanke så till vida att flera ändringsförslag av genomgripande karaktär som har lagts fram under åren inte lett till lagstiftning. Inte heller i dag kan det anses önskvärt med långtgående förändringar i domstolsstrukturen, t.ex. att inrätta särskilda handelsdomstolar eller särskilda avdelningar för handelstvister vid en domstol, för att tillgodose kravet på ett verkligt alternativ till skiljeförfarande. I stället bör utredarens arbete inriktas på att så långt det är möjligt finna lösningar inom ramen för den nuvarande domstolsorganisationen. Som jag nyss nämnde är det två huvudfrågor som bör tas upp i utredningsarbetet.

Till en början bör undersökas om och i vilken utsträckning kostnaderna i skiljeförfarandet i praktiken förhindrar att vissa anspråk rättsligt kan utkrävas eller om det finns hinder av annat slag, t.ex. ekonomiska, som gör att vissa personer eller företag inte kan göra sin rätt gällande. Om det förhåller sig på det sättet, bör utredaren överväga lämpliga åtgärder för att dessa anspråk skall kunna göras gällande i skiljeförfarande eller i allmän domstol.

Frågor som bör belysas av utredaren är t.ex. i vilka typer av avtalsförhållanden som det är vanligt med skiljeklausuler och hur tvister som härrör ur sådana avtalsförhållanden behandlas. Är det t.ex. vanligt att rättsförluster till följd av skiljeklausuler uppkommer för mindre företag eller enskilda personer därför att de inte finner det meningsfullt eller inte har råd att driva sina anspråk i ett skiljeförfarande (se t.ex. SOU 1987:17 s. 175 ff.)? Innebär de höga kostnaderna för skiljeförfa-

rande andra nackdelar för avtalsparterna, t.ex. att otillbörliga påtryckningar förekommer i samband med tvister för att få en part som är bunden av skiljeklausul att träffa uppgörelse?

Om utredaren finner att det finns brister i rättsskyddet som beror på förekomsten av skiljeklausuler, bör utredaren föreslå de åtgärder som kan vara lämpliga för att komma till rätta med dessa brister. Inriktningen bör här vara att söka förbättra rättsskyddet för utsatta grupper eller för vissa typer av anspråk genom förbättringar inom skiljeförfarandet eller på annat sätt. Ett alternativ som bör undersökas är om man kan vidga möjligheterna att frigöra sig från skiljeklausuler, antingen i enskilda fall när omständigheterna är sådana att en avtalspart inte kan ta tillvara sin rätt på grund av bundenheten till skiljeklausulen eller mera generellt för vissa avtalsområden eller typer av anspråk (jfr 3 a § Skml). I vissa branschvillkor för bygg- och entreprenadområdena finns redan i dag undantagsbestämmelser av sådant slag, se t.ex. AB 72, ABM 75 och IML 91.

Den andra frågan i utredningsarbetet är att överväga vilka ändringar som behöver göras i förfarandereglerna för de allmänna domstolarna för att öka domstolarnas konkurrenskraft såvitt avser näringslivets tvister. Som jag tidigare varit inne på är det i ett par hänseenden som man på näringslivshåll anser att förfarandet i domstolarna inte fullt ut ger de fördelar som man uppnår i ett privat skiljeförfarande. Det gäller parternas inflytande över domstolens sammansättning, eninstansprövningen och önskvärdheten av att parternas ekonomiska mellanhavanden inte offentliggörs. Om man vill skapa ett verkligt alternativ till skiljeförfarande inom ramen för det allmänna domstolsväsendet, är det sannolikt nödvändigt att överväga modifieringar av vissa grundprinciper för rättegångsförfarandet på dessa områden. Utredaren bör därför lämna förslag om i vilken utsträckning detta kan ske och vilka problem och överväganden som är av betydelse om lagstiftaren vill införa en sådan ordning.

Som jag tidigare framhöll är det angeläget att utredningsarbetet iförsta hand inriktas på lösningar som på ett naturligt sätt anknyter till den nuvarande rättegångsordningen. I regeringens proposition 1988/89:78 Högsta domstolen och rättsbildningen behandlas flera frågor som har samband med de frågor jag här tar upp (se t.ex. s. 61 ff.), och det är enligt min mening lämpligt att utredaren överväger om det t.ex. är möjligt att finna lösningar som knyter an till de reformförslag för att förbättra prejudikatbildningen på förmögenhetsrättens område som där diskuteras.

Det finns givetvis ett samband mellan sådana ändringar i förfarandereglerna för de allmänna domstolarna som jag här har diskuterat och sådana regler som kan behövas för att skydda enskilda avtalsparter mot skiljeklausuler som försvårar för parten att göra sin rätt gällande. Att det finns ett sådant samband betyder emellertid inte att utredaren skulle vara förhindrad att bedöma frågorna fristående från varandra. Oavsett vad utredaren kommer fram till vad gäller ett eventuellt bristande rättsskydd i vissa avtalsförhållanden, bör alltså förslag kunna läggas fram som syftar till att förbättra möjligheterna för näringslivets tvister att prövas i allmän domstol.

En viktig del av utredningsarbetet gäller finansieringen av en reform. Man kan räkna med att ett förslag som innebär förbättrade möjligheter för domstolarna att pröva näringslivets tvister kommer att leda till ökad måltillströmning till domstolarna och därmed ökade kostnader för domstolsväsendet. Det är enligt min mening rimligt att parterna i rättegången själva får bära dessa kostnader. En utgångspunkt för arbetet i denna del bör alltså vara att en reform inte skall medföra några ökade kostnader för staten.

En omläggning av ansvaret för domstolskostnader i enlighet med det nu sagda skulle innebära en nyhet i svensk rätt. Med hänsyn härtill är det angeläget att utredaren överväger de principiella synpunkter som kan läggas på en sådan ordning.

Med dessa utgångspunkter bör utredaren redovisa sin bedömning av kostnadernas omfattning, om och på vilket sätt kostnaderna kan tas ut av parterna och fördelas mellan dem och hur en avgränsning lämpligen kan göras mot andra kategorier av mål vid domstolarna.

Enligt min mening kan det vara lämpligt att i första hand överväga möjligheten till avgiftsfinansiering för denna typ av mål. Utredaren bör här ta del av vad stämpelskatteutredningen kom fram till beträffande domstolsavgifter (se Ds B 1980:7). Finner emellertid utredaren att finansieringsfrågan lämpligen bör lösas på annat sätt, bör han vara oförhindrad att lägga fram förslag om det.

Övrigt

Den särskilde utredaren bör under arbetets gång ha tillgång till sakkunniga och experter på området. Översynen av skiljemannalagstiftningen kräver emellertid erfarenhet och överväganden av annat slag än frågorna om rättsskyddet på skiljedomsområdet och om möjligheten att skapa bättre förutsättningar i allmän domstol för näringslivets tvister. Jag

menar att detta också bör återspeglas i utredningens sammansättning på så vis att vissa sakkunniga och experter tillkallas för att delta i den allmänna översynen av skiljemannalagen och andra tillkallas för att delta i det senare utredningsarbetet.

För utredaren gäller regeringens direktiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare angående utredningsförslagens inriktning (dir. 1984:05) och angående beaktande av EG-aspekter i utredningsverksamheten (dir. 1988:43).

Utredningsarbetet skall redovisas före den 1 maj 1994.

Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen bemyndigar chefen för Justitiedepartementet att tillkalla en särskild utredare - omfattad av kommittéförordningen (1976:119) - för att dels se över skiljemannalagstiftningen dels utreda vissa rättsskyddsfrågor på skiljemannaområdet och föreslå regler som skapar bättre förutsättningar för de allmänna domstolarna att pröva förmögenhetsrättsliga tvister med anknytning till näringslivet, att besluta om sakkunniga, experter, sekreterare och annat biträde åt den särskilde utredaren.

Vidare hemställer jag att regeringen beslutar att kostnaderna skall belasta andra huvudtitelns anslag Utredningar m.m.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hennes hemställan.

(Justitiedepartementet)

Enkätundersökning om skiljeförfarande och rättegång

Bilaga 2

Under våren och sommaren 1993 genomförde utredningen en enkätundersökning om skiljeförfarande och rättegång.

Enkätundersökningen skulle kartlägga bruket av skiljeklausuler. Syftet med undersökningen var också att få belyst varför man i vissa avtalsförhållanden föredrar lösning av tvister genom skiljeförfarande framför i allmän domstol. Ett tredje syfte med undersökningen var att få underlag för att bedöma skiljeavtalens effekter för en svagare parts möjlighet att komma till sin rätt.

Enkätformuläret innehöll frågor som tog sikte på bruket av skiljeavtal och varför parter använder eller undviker skiljeavtal. Frågor om effekterna av skiljeavtal ingick också i formuläret. En närmare presentation av enkätformuläret finns under 1 nedan.

Enkäten skickades till totalt 34 branschföreningar, centrala fackliga organ, myndigheter och liknande. En förteckning över dessa finns under 2 nedan.

Under 3 nedan återges i korthet hur organisationerna valde att besvara enkäten.

I betänkandets huvuddel redovisar utredningen svaren på de olika frågorna i de sammanhang där de har betydelse.

1 Formuläret

Enkätformuläret hade följande innehåll:

Skiljedomsutredningen har i uppdrag att bl.a. undersöka om förekomsten av skiljeklausuler i vissa avtal på grund av de kostnader som är förenade med skiljeförfarandet medför att vissa anspråk inte görs gällande eller att enskilda parter inte har ekonomiska möjligheter att göra sina anspråk gällande. Finner utredningen att så

är fallet, skall lämpliga åtgärder föreslås för att sådana anspråk skall kunna tas upp i skiljeförfarande eller av allmän domstol.

Utredningen skall vidare överväga om förfarandereglerna i allmän domstol när det gäller handläggningen av förmögenhetsrättsliga tvister på näringslivets område kan ändras så att rättegång i domstol blir ett mera slagkraftigt alternativ till skiljeförfarande. Bland annat skall frågor om parternas inflytande över domstolens sammansättning, snabbheten i förfarandet och behov av sekretess uppmärksammas.

Se vidare bifogade direktiv.

För närvarande är arbetet inriktat på en allmän översyn av skiljemannalagstiftningen. För att förbereda den del av arbetet som bl.a. gäller ovannämnda frågeställningar har vi bett om medverkan från er sida. Det är nämligen knappast möjligt för utredningen att direkt nå kontakt med avtalsparterna. Vi skulle därför vara tacksamma om ni på lämpligt sätt kunde undersöka och besvara följande frågor. Det står er fritt att använda den metod som ni anser lämpligast.

[- - -]

1. a) I vilka typer av avtalsförhållanden på Ert område är det vanligt med skiljeklausuler?

1. b) Av särskilt intresse är skiljeklausuler som begränsar skiljeförfarandet med hänsyn till tvisteföremålets belopp eller genom något annat undantagsvillkor. Kan Ni säga något om bakgrunden till dessa?

1. c) Varför är det vanligt med skiljeklausuler eller varför undviker ni skiljeklausuler?

2. Som skäl för att välja skiljeförfarande framför rättegång för att lösa tvister brukar anföras att parterna kan påverka skiljenämndens sammansättning, att tvisten löses snabbt och att förfarandet är hemligt. Vilken betydelse har dessa faktorer för ert val?

	Avgörande	Stor	Liten
Val av skiljeman	( )	( )	( )
Snabbhet	( )	( )	( )
Sekretess	( )	( )	( )

Utveckla gärna synpunkterna!

Har Ni fäst avseende vid någon annan faktor?

3. Är det vanligt att skiljeklausuler tas med i olika avtal av slentrian?

4. Har det hänt att ni accepterat en skiljeklausul fastän ni helst velat undvika det? Har ni omvänt misslyckats med att förhandla fram en skiljeklausul? Varför förmåddes ni acceptera motpartens ståndpunkt?

5. Är det enligt er erfarenhet vanligt att företag eller enskilda personer av kostnadsskäl inte finner det meningsfullt eller inte har råd att driva sina anspråk eller annan ståndpunkt i
a) ett skiljeförfarande?
b) en rättegång?

Om det förekommer, ange varför och i vilken omfattning. Gör det någon skillnad om vederbörande har ställning som kärande eller svarande?

6. Har det enligt er erfarenhet hänt att kostnaderna för skiljeförfarande respektive rättegång har åberopats som påtryckning i samband med tvister för att få en part att träffa uppgörelse? Om det har förekommit, i vilken utsträckning har det förekommit när tvisten skulle lösas genom

	Ofta	Sällan	Aldrig
a) skiljeförfarande?	( )	( )	( )
b) rättegång?	( )	( )	( )

7. Det är möjligt att, i stället för att inta en skiljeklausul i ett avtal, träffa avtal om att inte överklaga tingsrättens dom i en tvist som kan härledas till rättsförhållandet. Denna möjlighet tycks användas ytterst sällan. Varför?

8. Kan ni uppskatta hur stora kostnaderna för skiljemännen är, t.ex. i relation till tvisteföremålets värde eller de egna ombudskostnaderna.

9. Hur påverkas de egna ombudskostnaderna av valet av tvistlösningsform (även bortsett från att rättegång kan leda till flerinstansförfarande)?

10. a) Förliks parterna oftare beroende på om tvisten behandlas i skiljeförfarande eller rättegång?
    b) I så fall, varför?
    c) Påverkas frekvensen av att det rör sig om olika typer av tvister i respektive förfarande?

[- - -]

2 Organisationerna

Undersökningen omfattade följande organisationer.

Industriförbundet
Grossistförbundet Svensk Handel
Företagarnas Riksorganisation
Sveriges Handelsagenters Förbund
Sveriges Verkstadsindustrier
Byggentreprenörerna
Sveriges Köpmannaförbund
Svenska Handelskammarförbundet (ej svar)
Sveriges Advokatsamfund
Föreningen Auktoriserade Revisorer (FAR)
Franchisetagarna (FRO), riksorganisation för uppdragstagare
Svenska Franchiseföreningen
Sveriges Redovisningskonsulters Förbund
Konsumentverket
Allmänna Reklamationsnämnden
Landsorganisationen i Sverige
Svenska Arbetsgivareföreningen (ej svar)
Tjänstemännens Centralorganisation
SACO Sveriges Akademikers Centralorganisation
Sveriges Försäkringsförbund
Svenska Bankföreningen
Lantbrukarnas Riksförbund, LRF (ej svar)
Svenska Trävaruexportföreningen (ej svar)

Bolagsjuristernas förening (ej svar)
Bilindustriföreningen
Sveriges Speditörförbund
Sveriges Trafikbilägares Riksorganisation
Kommunförbundet
Statens Järnvägar
Statens Arbetsgivarverk
Kooperativa förbundet
Sveriges redareförening
Finansinspektionen
Finansbolagens förening
Motorbranschens Riksförbund

3 Allmänt om svaren

Några av organisationerna har bara begränsad erfarenhet av de förhållanden som enkäten avser. Andra organisationer redovisar huvudsakligen erfarenhet av tvistlösning i antingen skiljeförfarande eller allmän domstol. Vissa organisationer eller deras medlemmar kan jämföra de båda formerna för lösning av tvister.

I det följande redovisar utredningen sådana uppgifter som de tillfrågade organen lämnat beträffande sin egen verksamhet eller i övrigt utan anknytning till en viss fråga i enkätformuläret. Där organisationen inte själv besvarat enkätformuläret anges i vilken form uppgifter lämnats.

Sveriges Industriförbund (Industriförbundet) har vidarebefordrat enkäten till dels ett urval av sina medlemsföretag, dels branschföreningar som inte fått enkäten direkt från utredningen. Arton företag, bland dem flera stora börsnoterade företag, har besvarat enkäten.

Grossistförbundet Svensk Handel har skickat enkäten till sina branschföreningar för vidare befordran till medlemsföretagen samt gjort ett "direktutskick" till ett antal företag. Endast sju svar inkom. Dessa har Svensk Handel tillställt utredningen.

Företagarnas Riksorganisation (Företagarna) har låtit två anslutna branschförbund, Rörfirmornas Riksförbund och Golvbranschens Riksorganisation, ta ställning till enkäten och låtit deras svar utgöra underlag för sitt svar.

Sveriges Handelsagenters Förbund (SHF, Handelsagenterna) har cirka 700 medlemmar. Det är huvudsakligen småföretagare med 2–4 anställda. Ofta är det man och hustru som driver ett agenturföretag. Tvister som uppkommer i agenturförhållanden rör ofta belopp under 500 000 kr. I

några enstaka fall kan det tvistiga beloppet uppgå till en eller flera miljoner. Förbundets juridiske rådgivare har besvarat enkäten.

Sveriges Verkstadsindustrier (*Verkstadsindustrierna*) har grundat sitt svar på kontakter med medlemsföretagen när det gäller skiljeklausuler i avtal rörande affärsförhållanden. En särskild promemoria med synpunkter på skiljeklausuler på arbetsmarknaden har bifogats svaret.

Byggentreprenörerna har inhämtat synpunkter från bolagsjurister i ett par av medlemsföretagen.

Juridiska byrån på *Köpmannaförbundet*, som utformat svaret, arbetar självständigt och företräder mindre och medelstora detaljhandelsföretag i tvister inom hyresrätt, avtalsrätt m.m. Förbundets jurister kommer i kontakt med olika typer av avtal där skiljeklausuler varierar beroende på avtalsinnehållet.

Sveriges Advokatsamfund har sänt enkäten vidare till ett urval advokater. Urvalet har gjorts så att skilda synsätt beroende på byråstorlek, verksamhetsinriktning och lokalisering skall kunna speglas. Ett trettiotal advokater har besvarat enkäten. Samfundet har vidarebefordrat svaren till utredningen.

Sveriges Redovisningskonsulters Förbund: Förbundet är ledande branschorganisation för redovisningskonsulter. Medlemmarna betjänar cirka 100 000 småföretag inom områdena redovisning och beskattning. Förbundet har vidarebefordrat utredningens enkät till styrelseledamöterna och suppleanterna i två av föreningen ägda bolag, en servicebyrå och ett utbildningsföretag. Åtta svar har getts. Förbundet har gjort en sammanställning.

Konsumentverket får sällan kännedom om skiljeklausuler i standardavtal, skälet till det kan vara att skiljeklausuler i konsumentförhållanden är relativt ovanliga. När ett standardvillkor med skiljeklausul ifrågasätts i anmälan till verket påpekar verket för näringsidkaren att sådana villkor enligt praxis är oskäliga och det kan bli frågan om förbudsföreläggande från KO. Anmälningar om skiljeklausuler är sällsynta. Inom boendeområdet förekommer dock sådana villkor då och då.

Allmänna reklamationsnämnden: Skiljeklausuler har nästan aldrig åberopats i tvisterna vid nämnden, och det förekommer knappast skiljeklausuler i standardavtal som är avsedda att användas i konsumentförhållanden. Försäkringsvillkor brukar dock innehålla en regel om skiljeförfarande vid tvist om värdet av skada på byggnad. – Nämnden intar ibland en roll som har viss likhet med skiljenämndens. Det förekommer nämligen att näringsidkare anmodar konsumenter att låta reklamationsnämnden pröva en tvist som uppstått i ett avtalsförhållande. Samtidigt har näringsidkarens branschorganisation uttalat att med-

lemmarna och organisation kommer att följa nämndens avgörande (t.ex. Sveriges Köpmannaförbund och Motorbranschens Riksförbund). Nöjer sig konsumenten också med nämndprövningen, kan tvisten kanske anses löst genom ett kostnadsfritt skiljenämndsliknande förfarande.

Tjänstemännen Centralorganisation, TCO: På den privata sidan har i en rad kollektivavtal träffats överenskommelse om att tvister vid tolkning m.m. av avtalet i fråga skall hänskjutas till skiljenämnd. På en rad områden finns alltså inrättade permanenta skiljenämnder för tvistelösningar. Detta gäller bl.a. tvister om arbetstidsavtalets innebörd och tvister om löneavtalet. I samtliga dessa fall har parterna varit eniga om att skiljenämnd har varit att föredra framför domstol. Eventuella kostnader förenade med förfarandet bestrids av parterna på varierande sätt beroende på vilket avtal som tvisten rör. Svaren på enkäten tar inte sikte på dessa skiljeklausuler, eftersom den enskildes rätt inte påverkas.

Sveriges Akademikers Centralorganisation, SACO, har lämnat exempel på skiljeklausuler i avtal från organisationens område men i övrigt inte besvarat enkäten.

Försäkringsförbundet: Frekvensen av skiljeklausuler i försäkringsavtal varierar kraftigt beroende på vilket försäkringsområdet det är fråga om. Försäkringsbranschen håller sig även med andra former av skiljeavgöranden än det sedvanliga skiljeförfarandet. Skadeärenden kan t.ex. hänvisas till av försäkringsbranschen inrättade nämnder för tolkning av villkor eller till särskilda - av försäkringsbranschen oberoende - värderingsmän i fråga om värdering av egendom. - Försäkringsbolagen kommer i sitt dagliga arbete i kontakt med skiljedomsklausuler på flera olika sätt:

- Försäkringsavtalen med försäkringstagaren kan innehålla skiljedomsklausuler.
- Försäkringsbolag kan träda in i processer rörande försäkringstagares ansvar gentemot skadelidande, där det underliggande avtalet mellan försäkringstagen och den skadelidande föreskriver skiljemannaförfarande. Som exempel kan nämnas ansvarstvister under entreprenadkontrakt eller transportavtal. Dessa kontrakt är huvudsakligen standardavtal som tillämpas av de flesta inom respektive bransch.
- Försäkringsbolag kan komma i kontakt med skiljeklausuler i bolagets affärsjuridiska och skatterättsliga frågor. Bolagsjuridiken hos försäkringsbolag medför kontakt med skiljedomsklausuler genom köp och avtal avseende företag, värdepapper och fastigheter. Vid samarbetsavtal mellan bolag är de även vanliga. I dessa fall är snabbheten och sekretessen av avgörande betydelse, Vad gäller eninstansförfarande anses det föreligga för stor risk för "felaktigt" domslut till följd av att

det ej går att tillse att domarna har den relevanta erfarenheten av just det rättsområde som skall behandlas.

Försäkringsförbundet har i svaren på de konkreta frågorna valt att inrikta sig på tillämpning av skiljeförfarandet i försäkringsvillkor. Det bör noteras att alla försäkringsbolag inte tillämpar samma villkor. Förbundet har därför valt att redogöra för den mest utbredda typen av villkor inom respektive försäkringsområde.

Bankföreningen: Svenska Bankföreningen har inhämtat synpunkter från medlemsföretagen, som består av banker, hypoteksbolag och finansbolag. Medlemsföretagens erfarenheter av skiljeförfaranden är mycket begränsade.

Bilindustriföreningen har låtit AB Volvo besvara enkäten.

Sveriges Speditörförbund har begränsat sitt svar till att omfatta frågorna 2 och 7 i enkäten samt bifogat ett standardavtal inom området.

Sveriges Trafikbilägares Riksorganisation (Trafikbilägarna): Företagen på vägtrafikområdet, såväl person- som godstrafik, kännetecknas av utpräglad småskalighet. Antalet ett- och få-fordonsåkerier är mycket stort. I betydande utsträckning samverkar småföretagen i beställnings- och lastbilscentraler som i eget namn sluter avtal av större omfattning för de deltagande trafikföretagens räkning. Även dessa samverkansorganisationer är i regel inte större än att de generellt kan betecknas som små eller högst medelstora företag. Generellt kan också sägas att skiljeklausuler inte påfordras av småföretag utan av större kunder vid avtalstecknande. För lastbilsåkeriernas del består avtalskunderna huvudsakligen av näringslivet, offentliga affärsverk och förvaltningar, medan privatpersoner (konsumenter) är utpräglade sällankunder. Transporternas småskalighet innebär också att kostnaderna för skiljeförfarande vanligen inte står i rimlig proportion till tvisteföremålets värde. – Svenska åkeriförbundet utger Allmänna leveransbestämmelser för åkerinäringen sedan 1972. Senaste versionen, ALLÅK-86, hänvisar tvist till allmän domstol om parterna inte enas om annat. Bestämmelserna, som spritts och alltjämt sprids i stor omfattning, har enligt förbundets uppfattning medverkat till att slentrianmässigt förekommande skiljeklausuler successivt minskat avsevärt. – Den relativa småskaligheten på vägtransportområdet skall dock inte undanskymma det faktum att när skiljeklausul avtalas mellan medvetna parter så löses uppkommande tvister på sätt som parterna förutsett. Inom Svenska Taxiförbundet förekommer ett branschinternt skiljeförfarande som tillämpas mellan beställningscentral och enskild transportör/näringsidkare.

Svenska Kommunförbundet (Kommunförbundet): Kommunförbundet har besvarat enkäten med utgångspunkt från sina egna erfarenheter

(således utan att inhämta yttranden från kommunerna). Inom Byggandets Kontraktskommitté, där Kommunförbundet ingår, diskuteras för närvarande det danska voldgiftsinstitutet som en modell för tvistelösning inom entreprenadsektorn.

Statens Arbetsgivarverk (SAV) har begränsat sitt svar till enkätens fråga 1 och anfört: Allmänt gäller att tvister om kollektivavtal och andra tvister rörande förhållandet mellan staten som arbetsgivare och arbetstagare hos staten (arbetstvister) handläggs enligt lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister (LRA) Från huvudregeln finns vissa undantag i 1 kap. 2 och 3 §§ LRA, när det gäller tvister som enligt avtal skall hänskjutas till avgörande av skiljemän.

Finansinspektionen, som tagit del av Bankföreningens yttrande till utredningen, har förklarat att man inte har andra erfarenheter eller svar att redovisa än Bankföreningen.

Motorbranschens Riksförbund, MRF, har genom Bilindustriföreningen fått del av utredningens enkät och valt att besvara den direkt till utredningen.

Undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige*

Bilaga 3

Under våren 1995 lät utredningen Statistiska centralbyrån (SCB) genomföra undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige*.

Undersökningen visade att det årligen förekommer som mest 300–400 konventionella skiljeförfaranden vid sidan av arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar. En ensam skiljeman förekom i 13 procent av förfarandena. I övrigt bestod skiljenämnden med några enstaka undantag av tre skiljemän.

En femtedel av skiljeförfarandena gäller internationella avtal. Skiljedom efter prövning i sak meddelades i 55–60 procent av tvisterna. Efter 8½ månad från påkallelsen hade hälften av förfarandena avslutats, 8 månader i ett inhemskt förfarande och 11½ i ett internationellt. Med sakprövning tog det omkring 1 månad längre tid. Entreprenadtvisterna svarade för 17 procent av skiljeförfarandena. Kollektivavtalstvister och tvister om bolagsordningar i aktiebolag eller om föreningsstadgar var mycket få. Nästan 80 procent av tvisterna gällde andra typer av avtal.

Under våren 1995 lät utredningen Statistiska centralbyrån (SCB) genomföra undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige*. Undersökningen skulle främst kartlägga antalet konventionella skiljeförfaranden med undantag för arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar.

I denna bilaga beskriver utredningen:

1. Undersökningens syfte
2. Målgruppen och hur denna bestämdes
3. Hur undersökningen genomfördes
4. Undersökningens resultat
5. Ej undersökta skiljeförfaranden

Bilaga 4 innehåller SCB:s tekniska rapport från undersökningen.

1 Undersökningens syfte

Undersökningen syftade till att i första hand kartlägga antalet konventionella skiljeförfaranden i vilka parterna fäster särskild vikt vid skiljenämndens juridiska kompetens. Konventionellt är ett skiljeförfarande där grunden för förfarandet är att parterna ingått ett avtal om skiljeförfarande. Att parterna utnyttjar sin rätt att påverka skiljenämndens sammansättning så att någon betydande juridisk yrkesgrupp är representerad i nämnden är ett tecken på att de fäster särskilt vikt vid skiljenämndens juridiska kompetens. Undersökningen syftade således inte till att kartlägga omfattningen av skiljeförfaranden i vilka parterna fäst vikt vid andra egenskaper hos skiljeman än just den juridiska sakkunskapen.

För utredningsarbetet var det vidare väsentligt att få klarhet i hur många av skiljeförfarandena som inte har internationell anknytning. Bakgrunden är att det i huvudsak endast är i inhemska avtalsförhållanden som utredningsarbetet kan leda till förändringar av betydelse i frågan om parternas val av tvistlösningsform (se avsnitt 4.4 i betänkandets huvuddel).

På vissa rättsområden visade den tidigare enkätundersökningen (se bilaga 2), liksom den av Bolding m.fl. tidigare genomförda undersökningen (se huvuddelen avsnitt 2.2.3), att skiljeförfarandet har en särskild ställning. Det var därför också väsentligt att kunna skilja ut några olika grupper av skiljeförfaranden.

En viktig sådan grupp av skiljeförfaranden är de s.k. entreprenadtvisterna, dvs. tvister med anledning av avtal om uppförande eller arbete på byggnader och fast inredning. I Boldings m.fl. undersökning svarade entreprenadtvisterna för kanske hälften av de skiljeförfaranden som förekommit. I entreprenadtvisterna är det också vanligt att tvistefrågorna rör annat än rent juridiska bedömningar, t.ex. om ett arbete utförts på tekniskt korrekt sätt.

En annan viktig grupp av skiljeförfaranden är sådana som grundas på föreskrift i kollektivavtal. LO och TCO pekade i sina svar på enkätundersökningen (se bilaga 2) på skiljeklausuler i kollektivavtal, främst för prövning av intressetvister mellan organisationer. Tvistlösning i den typen av frågor faller utanför utredningsuppdraget eftersom prövningen annars sker i Arbetsdomstolen. Detsamma gäller delvis då en enskild arbetstagare blir bunden av skiljeklausul i kollektivavtal (se därom Reinhold Fahlbeck, Arbetsprocessrätt, Stockholm 1974, avsnitt 14.4.3). Ett viktigt område med kollektivavtalsgrundade skiljeklausuler där enskild uppträder som part i tvisten är kollektiva försäkringar med anledning av anställningsförhållandet. I flera fall förekommer permanenta skiljenämnder. Inom det statliga området, där

gränsen mellan avtal och föreskrift ibland är flytande på arbetsrättens område, kan skiljeförfarandena närmast bli legala skiljeförfaranden. Det gäller t.ex. skiljeförfaranden inför Skiljenämnden i vissa trygghetsfrågor som sker enligt lagen (1977:266) om statlig ersättning vid ideell skada m.m. Antalet kollektivavtalsgrundade skiljeförfaranden är av mindre intresse för utredningsuppdraget med hänsyn till dels inslaget av intresseprövning, dels att prövningen annars endast undantagsvis ankommer på allmän domstol.

En speciell grupp av skiljeförfaranden är vidare de som grundas på föreskrift i bolagsordning i aktiebolag eller föreningsstadgar. Förbehåll i bolagsordning är – till skillnad från ett enskilt avtal – sällan resultatet av ett ställningstagande i anslutning till att det bakomliggande rättsförhållandet etableras. Förbehållet kan ha tillkommit för lång tid sedan, när bolaget stiftades. Förbehåll i föreningsstadgar kan på ett särskilt sätt ses som resultat av en strävan att hålla "interna" tvister undan offentligheten.

Vid sidan av den nu nämnda grupperna visade enkätundersökningen att skiljeklausuler förekommer i avtal av mycket skiftande slag. Till skillnad från de tre tidigare angivna grupperna kan dessa skiljeavtal inte sägas ha något annat gemensamt än att parter avtalar om tvistlösning i form av skiljeförfarande. Någon särskild grupp av rättsförhållanden i vilka parterna t.ex. vill kunna tillföra det tvistlösande organet teknisk sakkunskap gick inte att urskilja på grundval av enkätundersökningens resultat. En ytterligare finindelning av de återstående konventionella skiljeförfarandena skulle enligt utredningens bedömning därför inte fylla någon uppgift och dessutom riskera att påverka svarsfrekvensen negativt så att undersökningsresultatet äventyrades. En grupp av konventionella skiljeförfaranden som utredningen dock inte ansåg nödvändig att kartlägga i undersökningen var skiljeförfaranden enligt Advokatsamfundets stadgar för prövning av arvodestvist.

Slutligen syftade undersökningen till att kartlägga hur lång tid skiljeförfarandet tar och vad det utmynnar i – faktorer som båda har stor betydelse när det gäller att bedöma parternas kostnader för tvistlösningen (se avsnitt 2.6 i betänkandets huvuddel).

2 Undersökningspopulationen

Det är väl känt att advokater, domare och professorer i rättsvetenskapliga ämnen dominerar skiljemannakåren och att det i så gott som varje förfarande där jurister är representerade i skiljenämnden ingår åtminstone någon från dessa yrkesgrupper. Vid Boldings

m.fl. undersökning framgick att även bolagsjurister, fast mindre ofta, uppträder som skiljemän. Vid sidan av dessa yrkeskategorier är antalet jurister som utanför skiljeförfarandet sysslar med tvistlösning eller juridik med anknytning till näringslivets förhållanden försumbart.

Utredningen bestämde därför undersökningspopulationen så, att – bortsett från bortfall under själva undersökningen – i praktiken alla skiljeförfaranden som påkallats under en viss period och där en jurist från någon av de nämnda yrkeskategorierna ingått i nämnden skulle nås. Landets alla advokater och biträdande jurister på advokatkontor, alla bolagsjurister, alla ordinarie domare samt alla professorer i ett rättsvetenskapligt ämne fick således ingå i undersökningen.

Undersökningen omfattade skiljeförfaranden som påkallats under åren 1992 eller 1993. Bland annat därför men också för att täcka in det inte ovanliga fallet att skiljeman avslutat sedvanlig yrkesverksamhet ingick i undersökningspopulationen även alla advokater som inte längre bedriver någon verksamhet, alla som fr.o.m. kalenderåret 1988 pensionerats från domarämbetet samt alla som pensionerats från en professur i ett rättsvetenskapligt ämne.

3 Genomförandet

Undersökningen skedde med enkäter i två steg. Detta avsnitt beskriver hur utredningen tog in uppgifter för att nå undersökningspopulationen samt de båda enkäterna.

3.1 Uppgifter om undersökningspopulationen

Utredningen införskaffade själv adressuppgifter.

Från Advokatsamfundet fick utredningen uppgifter om alla advokater och biträdande jurister vid advokatbyrå. Uppgifterna grundades på samfundets matrikel (januari 1995) och omfattade därför även advokater som inte längre bedriver någon verksamhet samt svenska advokater och biträdande jurister med tjänstgöring vid advokatkontor i utlandet. Totalt rörde det sig om 3 870 personer. I underlaget ingick dock inte 22 advokater som inte längre bedriver verksamhet och som hos samfundet undanbett sig postförsändelser med anledning av sitt medlemskap i samfundet. Sannolikheten för att det bland dessa personer skall finnas någon som verkar som skiljeman bedöms vara mycket liten.

Uppgifter om bolagsjurister fick utredningen från Bolagsjuristernas förening. Denna förening organiserar enligt egna uppgifter omkring

95 procent av landets bolagsjurister. Gruppen är ganska liten (262 organiserade). Enligt Boldings m.fl. undersökning är det sällsynt att bolagsjurister agerar som skiljemän. Undersökningens resultat borde inte påverkas i någon nämnvärd mån av att det inte var möjligt att nå alla bolagsjurister med enkäten. Undersökningen visade sedermera att betydligt färre bolagsjurister agerade som skiljemän än medlemmar i de andra grupperna.

Uppgifter om yrkesverksamma ordinarie domare fick utredningen från Domstolsverkets löneregister (januari 1995). Det rörde sig om 1 027 domare i de allmänna domstolarna, i de allmänna förvaltningsdomstolarna samt i hyres- och arrendenämnderna. Uppgifter om pensionerade sådana domare lämnade Statens löne- och pensionsverk (SPV). Uppgifterna omfattade alla som avgått från befattning som ordinarie domare med pension fr.o.m. kalenderåret 1988 (256 personer). En pensionerad domare bortföll dock p.g.a. sekretess för uppgift om adress. Urvalet av pensionärer innebar att några välkända skiljemän föll utanför. Undersökningen var emellertid upplagd så att sannolikheten för att detta skulle påverka resultatet när det gäller det totala antalet skiljeförfaranden är liten. Utredningen tog sedermera direktkontakt med de berörda för att kontrollera vilken betydelse det skulle ha fått för resultatet av undersökningen om även dessa personer fått enkäter.

Uppgifter om professorer i rättsvetenskapliga ämnen inhämtade utredningen från de universitet och högskolor där sådana befattningar finns. Även emeriti ingick (65 aktiva och 28 emeriti).

3.2 Den första enkäten

Under det första steget fick undersökningspopulationen en enkät som syftade till att i denna skilja ut vilka som verkat som skiljemän (målpopulationen). Det fanns varken kriterier för eller praktisk möjlighet att begränsa den grupp som undersökningen skulle omfatta genom någon form av statistiskt urval. Utredningen valde därför att låta alla i undersökningspopulationen få den första enkäten.

Den första enkäten skickades således till omkring 5 500 personer. Cirka 550 av dessa hade lämnat normal yrkesverksamhet.

För ett tillförlitligt undersökningsresultat var en hög svarsfrekvens nödvändig, särskilt på den första enkäten.

En viktig del av målgruppen utgör ordinarie domare. 1993 års domarutredning hade i sitt betänkande (SOU 1994:99, s. 274 ff.) tagit upp en diskussion om det lämpliga i att domare, främst i de högsta instanserna, verkar som skiljemän. Frågan kom sedermera att få

ytterligare aktualitet genom ett beslut av Tjänsteförslagsnämnden för domstolsväsendet (TFN) den 1 februari 1995. TFN, som prövar bisysslors förenlighet med domarämbetet, uttalade att det i princip var oförenligt med domarämbetet att åta sig uppdrag som partsutsedd skiljeman. Skiljemannauppdrag har rykte om sig att medföra tämligen betydande ekonomiska fördelar och man kunde uppleva undersökningen som ett inslag i den inledda debatten. Främst därför men också för att inte riskera bortfall på grund av att skiljemän skulle befara att skiljeförfaranden avslöjades, valde utredningen att genomföra enkäten anonymt. Alla enkätsvar skulle således avidentifieras av SCB.

För att väcka intresse för undersökningen, vilket normalt påverkar svarsbenägenheten positivt, verkade den av utredningens sekreterare som ansvarade för genomförandet aktivt för att få in notiser i fackpressen om undersökningen.

Drygt 85 procent av de tillfrågade besvarade den första enkäten. Störst andel svar stod domarna för (svarsfrekvens 92 procent).

Den första enkäten (enkätformuläret finns intaget i bilaga 4) upptog endast tre frågor. I den andra frågan skulle den tillfrågade ange om han eller hon deltagit i ett under 1992 eller 1993 påkallat skiljeförfarande i egenskap av skiljeman. De som besvarade frågan jakande ombads att i en tredje fråga även ange grunden för skiljeförfarandet, så att de som endast sysslat med arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar eller med legala skiljeförfaranden inte skulle få den andra enkäten. Den fortsatta undersökningen skulle nämligen inte omfatta sådana förfaranden.

Resultatet på den första enkäten framgår av bilaga 4. Flest hade erfarenhet av skiljeförfarande för arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar.

3.3 Den andra enkäten

Den andra enkäten kom att omfatta 466 personer.

De tillfrågade hade redan besvarat en enkät i frågan med kännedom om att de skulle få ytterligare en enkät. Det bör typiskt sett höja svarsfrekvensen på uppföljningsenkäten. Den andra enkäten var emellertid betydligt mera omfattande än den första. För skiljemän som haft flera uppdrag skulle den leda till en hel del arbete. Frågorna var så utformade att den tillfrågade var tvungen att gå till arkivhandlingar för att besvara dem. För att i någon mån stimulera till svar på även den andra enkäten erbjöds de tillfrågade – som kunde antas vara särskilt intresserade av skiljeförfarande – därför ett exemplar av undersökningens resultat.

Svaren på den andra enkäten flöt in ganska långsamt. Sex av de tillfrågade förklarade hos SCB att de inte ville eller hade möjlighet att besvara enkäten. Efter uppföljning med skriftliga påminnelser och – som en sista åtgärd – telefonpåminnelser inkom svar från 389 personer.

Enkätformuläret finns intaget i bilaga 4.

4 Undersökningens resultat

I detta avsnitt analyserar utredningen de uppgifter om enkätsvaren som SCB har tagit fram genom datorkörningar och redovisat i form av tabeller till utredningen.

I analysen annvänder utredningen genomgående vissa *begrepp*. En definition av dessa finns i avsnitt 4.1 I avsnitt 4.2 redovisar utredningen *svarsfrekvensen samt antalet skiljemän* som undersökningen visade. *Skiljemannakårens sammansättning* samt fördelningen av *ordförandeskap* i skiljenämnderna blir föremål för analys i avsnitt 4.3. *Antalet skiljemän i skiljenämnden* och inslaget av *skiljemän som inte ingår i undersökningspopulationen* tar avsnitt 4.4 upp. Redovisningen av de mer kvantitativt inriktade resultaten av undersökningen avslutas i avsnitt 4.5 med en uppskattning av *antalet skiljeförfaranden*.

Enkäten innehöll även frågor som mera gäller skiljetvisterna från ett kvalitativt perspektiv. Avsnitt 4.6 behandlar inslaget av *internationella skiljetvister*. Avsnitt 4.7 tar upp *hur förfarandet avslutades*. Avsnitt 4.8 ger svar på frågan *hur lång tid det tog*. Slutligen behandlar avsnitt 4.9 vilka *avtalstyper* tvisterna gällde.

4.1 Några begrepp

Några begrepp används genomgående i det följande för att underlätta förståelsen. Det är

- Beskrivning
- Ordförandebeskrivning
- Uppdrag

Varje person har i sitt svar på enkät 2 kunna lämna en eller flera *beskrivningar* av skiljeförfaranden. Varje beskrivning svarar inte mot ett skiljeförfarande. Bland de tillfrågade kan flera personer ha lämnat en beskrivning som tar sikte på samma förfarande.

En annan ställning intar emellertid de beskrivningar i vilka uppgiftslämnaren angett att han eller hon varit skiljenämndens

ordförande. Sådana s.k. *ordförandebeskrivningar* finns det rimligtvis bara en av från ett förfarande.

Den som besvarat enkäten har i varje beskrivning också kunnat lämna uppgift om de andra i samma skiljeförfarande engagerade personerna. Med utgångspunkt från dessa uppgifter kan ett antal *uppdrag* beräknas. Varje uppdrag svarar mot en (1) skiljeman i ett (1) förfarande.

Ordförandebeskrivningarna har en särskild betydelse när det gäller att uppskatta antalet skiljeförfaranden (se vidare avsnitt 4.5). När det gäller de mera kvalitativt inriktade frågorna i enkäten är det närmast relationer som är av intresse. Redovisningen i avsnitt 4.6–4.9 utgår som regel från alla beskrivningar. De framräknade relationerna har emellertid stämts av mot motsvarande uppgifter i ordförandebeskrivningarna. Någon nämnvärd skillnad gav de båda sätten att beräkna relationerna inte.

4.2 Svarsfrekvens och antal skiljemän

Enkät 2 besvarades av 389 personer (83,5 procent).

Tabell 1a upptar antalet svar som inkom på enkät 2. Svaren är fördelade mellan de fyra yrkeskategorierna.

Tabell 1a
Inkomna svar och svarsfrekvens, uppdelat på yrkeskategori.

Svar / *Yrkeskategori*	Antal	Svarsfrekvens i gruppen
Advokater	282	81,0 %
Domare	93	94,9 %
Bolagsjurister	6	100,0 %
Professorer	8	57,1 %
Totalt	389	83,5 %

Källa: SCB

Som framgår av SCB:s tekniska rapport hade ett antal personer lämnat felaktiga svar på enkät 1. Sedan dessa (73 st.) rensats bort från antalet som fick enkät 2 återstod 466 personer. När det gäller att bedöma undersökningens tillförlitlighet mätt med svarsfrekvens finns det fog för att anta att andelen felsvar på den första enkäten var i vart fall lika stor bland dem som över huvud inte besvarade enkät 2. Svarsfrekvensen på enkät 2 blir med det synsättet omkring 86 procent. Det kan t.o.m. hävdas att felsvar på enkät 1 bidrog särskilt till att svar inte

lämnades på enkät 2 och att andelen svar från dem som borde ha besvarat enkäten därför var ännu högre.

När det gäller att bedöma hur många personer som har verkat som skiljemän under den aktuella tvåårsperioden kan anmärkas att vid de påminnelser SCB gjorde för att få in svar på enkät 2 enligt uppgift två advokater och fyra domare förklarade att de visserligen varit skiljemän men inte hade möjlighet att besvara enkäten.

Inte oväntat är advokater den yrkeskategori inom vilken flest skiljemän förekommit. Advokaterna utgjorde också den största delen av undersökningspopulationen. Tabell 1b innehåller en jämförelse mellan antalet individer i de olika yrkeskategorier som ingick i undersökningspopulationen och antalet som svarade att de varit skiljemän. Tillägg har gjorts för dem som visserligen varit skiljemän men inte ville besvara enkät 2.

Tabell 1b
Skiljemän inom undersökningspopulationen, uppdelat på yrkeskategori.

Yrkeskategori	Antal i populationen[1]	Antal skiljemän	Andel i populationen som var skiljeman
Advokater	3 843	284	7,4 %
Domare	1 271	97	7,6 %
Bolagsjurister	258	6	2,3 %
Professorer	88	8	9,1 %
Totalt	5 460	389	7,1 %

[1] Undersökningspopulationens storlek har hämtats från bilaga 4 s. 2 tabellen Resultat från fas 1 och beräknats som "Brutto" med avdrag för "Övertäckning".

Av tabell 1b verkar framgå att advokater mindre ofta än professorer och domare verkar som skiljemän. Detta är emellertid inte korrekt. Som framgår av avsnitt 3.1 är de tre yrkeskategorierna avgränsade på något olika sätt. I gruppen Advokater ingår således också biträdande jurister på advokatbyråer (700 eller 18 procent av ursprungligen beräknade 3 870 individer var biträdande jurister). Sannolikheten för att de biträdande juristerna verkat som skiljemän är ganska liten. På omvänt sätt måste en reservation även göras beträffande bolagsjuristerna. Detta var den enda yrkeskategori i vilken ingick endast nu yrkesverksamma.

De som besvarade enkät 2 lämnade inte alltid svar på alla frågor om ett beskrivet förfarande. Annorlunda uttryckt lämnade de en eller flera frågor i en kolumn i enkätformuläret obesvarad men svarade på någon annan fråga i samma kolumn (beskrivning). Sådana

ofullständiga beskrivningar ingår i det redovisade resultatet. Antalet redovisade svar på en viss fråga kan därför vara mindre än det totala antalet beskrivningar. Det bortfall på enskilda frågor som detta innebär är för det mesta mycket litet och torde sakna betydelse.

4.3 Skiljemannakåren

Enkätsvaren innehöll totalt 1 136 beskrivningar. Varje sådan beskrivning svarar mot ett uppdrag som den som besvarat enkäten hade fått.

Antalet förfaranden under tvåårsperioden som skiljemannen deltagit i varierade. Mindre än hälften av dem som svarade hade deltagit i fler än två förfaranden. En del skiljemän beskrev emellertid ganska många förfaranden.

Hur antalet beskrivningar från en och samma skiljeman fördelade sig framgår av tabell 2a.

Tabell 2a
Antalet förfaranden som skiljemannen beskrivit.

Antal / *Yrkeskategori*	1–2	3–5	6-10	11–20	Totalt
Advokater	179	73	21	9	282
Domare	47	25	18	3	93
Bolagsjurister	4	2	0	0	6
Professorer	5	1	1	1	8
Totalt	235	101	40	13	389

Källa: SCB

Av tabell 2a framgår t.ex. att 179 advokaters svar innehöll 1–2 beskrivningar. Tabellen visar i vilken mån uppdragen var koncentrerade till enskilda skiljemän inom respektive yrkeskategori. Den skiljeman som beskrev flest uppdrag hade haft 15 sådana under den aktuella perioden. Hur koncentrerade uppdragen varit framgår tydligare av tabell 2b, där i stället för antal har angetts andelen inom yrkeskategorin.

Tabell 2b
Antalet förfaranden som skiljemannen beskrivit, andel inom yrkeskategori.

Yrkeskategori / *Antal*	1–2	3–5	6-10	11–20
Advokater	63,5 %	25,9 %	7,4 %	3,2 %
Domare	50,5 %	26,9 %	19,4 %	3,2 %
Bolagsjurister	66,7 %	33,3 %		
Professorer	62,5 %	12,5 %	12,5 %	12,5 %
Totalt	60,4 %	26,0 %	10,3 %	3,3 %

Störst koncentration av uppdragen inom en yrkeskategori förekom bland professorerna. Denna grupp är, liksom gruppen bolagsjurister, liten (jämför tabell 1). Man kan emellertid konstatera att koncentrationen av uppdrag bland skiljemän från domarkåren är större än bland skiljemän som är advokater eller biträdande jurister på advokatbyråer.

Detta återspeglas naturligtvis även på det genomsnittliga antalet förfaranden som skiljemän i de olika yrkeskategorierna beskrivit. En sammanställning av tabell 1 med antalet beskrivningar från respektive yrkeskategori finns i tabell 2c.

Tabell 2c
Genomsnittlig antal lämnade beskrivningar inom yrkeskategorierna.

Yrkeskategori	Svar	Beskrivningar	Beskrivningar/Svar, genomsnitt
Advokater	282	773	2,74
Domare	93	323	3,47
Bolagsjurister	6	10	1,67
Professorer	8	30	3,75
Totalt	389	1 136	2,92

Källa: SCB

I enkätformulärets fråga 1 skulle skiljemannen beträffande varje förfarande ange om han varit *skiljenämndens ordförande*. Frågan besvarades i 1 113 beskrivningar. Svaren framgår av tabell 3.

Tabell 3
Fråga 1. Var Ni ordförande i skiljenämnen? (uppdelat på yrkeskategori)

Svar på fråga 1 / *Grupp*	Ordförande	Ej ordförande	Totalt
Advokater	120	630	751
Domare	268	55	323
Bolagsjurister	1	9	10
Professorer	9	21	30
Alla	398	715	1 113

Källa: SCB

Knappt 400 beskrivningar (36 procent) avsåg således förfaranden i vilka uppgiftslämnaren angett att han eller hon varit skiljenämndens ordförande. Av tabell 3 framgår att domare som deltar i skiljeförfarande oftast gör det i egenskap av ordförande i skiljenämnden (83 procent av de totala antalet beskrivningar som domare lämnade). För advokater var det däremot ungefär lika vanligt (84 procent) att inte vara ordförande.

Utöver de uppdrag inom målpopulationen som antalet beskrivna förfaranden visar, förekom också uppdrag åt skiljemän som inte tillhörde någon av de fyra kategorierna. En närmare redogörelse för inslaget av sådana skiljemän finns i avsnitt 4.4.

4.4 Skiljenämndens sammansättning

Skiljemannen fick i frågorna 2 och 3 i enkäten lämna uppgifter om antalet skiljemän i nämnden och om vilken eller vilka kategorier de andra skiljemännen i förfarandet tillhörde. Svaren på dessa frågor speglar således skiljenämndens sammansättning.

I fråga 2 fick den tillfrågade ange hur många skiljemän som ingått i skiljenämnden. Totalt 1124 beskrivningar innehöll svar på frågan. Svaren redovisas i tabell 4.

Tabell 4
Fråga 2. Antal skiljemän i skiljenämnden.

Beskrivningar / *Antal skiljemän*	Antal
En skiljeman	65
Två skiljemän	12
Tre skiljemän	1 034
Fyra skiljemän	12
Fem skiljemän	1

Källa: SCB

Antalet beskrivningar av förfaranden med en ensam skiljeman svarar mot antalet förfaranden. Det gäller inte beskrivningar med flera skiljemän i nämnden. I fråga om t.ex. tremannanämnder kan teoretiskt sett tre olika personer ha beskrivit samma förfarande. Antalet tremannaförfaranden under tvåårsperioden kan således inte läsas ut av tabell 4. Däremot framgår av tabellen att flermannanämnder med annat än tre skiljemän är mycket ovanliga.

I fråga 3 fick man ange vilka olika yrkeskategorier de andra skiljemännen i förfarandet tillhörde. En senare gjord jämförelse mellan det antal skiljemän som i en beskrivning angetts i fråga 2 och det antal som i samma beskrivning angavs i fråga 3 visade emellertid att den som besvarat enkäten i ganska många fall inte uppfattat begränsningen i fråga 3 till att endast gälla de andra skiljemännen. Motsvarande felkälla fanns dock inte när det gäller inslaget av skiljemän från en annan yrkeskategori eller som inte tillhörde undersökningspopulationen. I tabell 5a har därför reduktion skett av antalet uppdrag inom en och samma yrkeskategori för de fall där antalet skiljemän enligt fråga 2 var lika stort som det i frågan 3 redovisade antalet.

Tabell 5a
Antal uppdrag till andra skiljemän (fråga 3).

Annan skiljeman / *Uppgiftslämnaren*	Adv.	Dom.	Bol.jur.	Prof.	Annan	Totalt
Advokat	736	454	26	60	152	1 428
Domare	308	84	8	21	96	517
Bolagsjurist	9	6	3	0	0	18
Professor	19	21	0	8	4	52
Totalt	1 072	565	37	89	252	2 015

Källa: SCB

Av beskrivningarna innehöll 199 st. fall när någon skiljeman som inte tillhörde undersökningspopulationen deltagit. Om någon person utanför undersökningspopulationen hade ingått i skiljenämnden fick den som besvarade enkäten också summariskt ange vilken typ av person det var frågan om. De lämnade uppgifterna om sådana skiljemän klassificerades i fem grupper. Några svar var emellertid så oklara att det inte gick att hänföra den beskrivna personen till någon av grupperna. Totalt innefattade beskrivningarna 252 uppdrag till skiljemän utanför undersökningspopulationen varav 230 gick att tolka. De redovisas i tabell 5b.

Tabell 5b
Uppdrag till skiljemän som inte ingick i undersökningspopulationen (komplettering till svar på fråga 3).

Typ av person	Antal	Andel
1. Utländsk advokat, bolagsjurist, domare eller juristprofessor, dvs. utlänning motsvarande de grupper som fått enkäten.	18	7,8 %
2. Annan jurist eller ämbetsman. Till denna grupp räknades jur kand, f.d. domare (ej pensionsavgång) samt ämbetsman med trolig juristbakgrund, t.ex. kansliråd och landshövding.	38	16,5 %
3. Ekonom, t.ex. revisor och bankman.	17	7,4 %
4. Ingenjör och annan tekniker. Även lantmätare fick ingå i denna grupp.	34	14,8 %
5. Annan typ av person: Direktör, lantbrukare, intresseledamot i arrendenämnd, hästexpert, läkare, facklig ombudsman och annan som inte kunnat hänföras till någon av de föregående grupperna.	123	53,5 %
Totalt	230	100,0 %

Källa: SCB

Grupperingen av skiljemän i tabell 5b är med nödvändighet schablonartad. I gruppen 5 ("Annan typ av person") kan således ingå personer som utsetts till skiljemän främst p.g.a. sina insikter i t.ex. ekonomi eller teknik. Grupperna 1 och 2 avser vidare huvudsakligen jurister. Även i grupp 5 kan ingå ett flertal sådana. Inslaget av skiljemän utan juridisk kompetens är således mindre i skiljenämnderna än vad antalet uppdrag till skiljemän utanför undersökningspopulationen i förstone kan synas tyda på.

I avsnitt 4.9 återkommer utredningen till inslaget av skiljemän utanför undersökningspopulationen beroende på det bakomliggande rättsförhållandets typ.

4.5 Antalet skiljeförfaranden

Antalet skiljeförfaranden kan med utgångspunkt i enkätsvaren beräknas på två olika sätt.

- *Ordförandemetoden* tar endast hänsyn till antalet beskrivningar där den tillfrågade varit ordförande. Med denna metod fångar man inte in de förfaranden i vilka ordföranden hämtats utanför undersökningspopulationen.
- *Uppdragsmetoden* utgår i stället från alla beskrivningar och de uppdrag som dessa beskrivningar innefattar. Metoden torde ge ett mindre bortfall.

Beräknat enligt ordförandemetoden

Som framgår av tabell 3 lämnades 398 beskrivningar där uppgiftslämnaren angett att han eller hon varit skiljenämndens ordförande.

I avsnitt 3.1 har berörts att på grund av hur urvalet av pensionerade domare gjordes några välkända skiljemän föll bort. De har vid underhandskontakter lämnat uppgifter enligt vilka de under de båda åren varit ordförande i totalt ett hundratal skiljeförfaranden som varit av den typ undersökningen omfattade. Med korrigering för detta bortfall vid framtagning av uppgifter om undersökningspopulationen skulle således antalet skiljeförfaranden under de *två* åren ha uppgått till totalt omkring 500 st.

SCB har i den tekniska rapporten (se bilaga 4) funnit att det inte finns någon anledning misstänka att eventuella bortfallseffekter i någon nämnvärd omfattning skulle ha påverkat resultatet. Utan sådan påverkan skulle en uppskattning med ordförandemetoden leda till att det *årligen* förekom endast omkring 250 konventionella skiljeförfaranden.

Troligen har personer som varit engagerade i skiljeförfarande ägnat undersökningen större intresse än personer utan erfarenhet av skiljeförfarande och därför också besvarat enkäten. Om man trots detta och SCB:s bedömning antar att bortfallet under undersökningen träffat skiljemän och icke skiljemän i lika stor omfattning kan de 250 årliga förfarandena räknas upp. Med utgångspunkt i svarsfrekvenserna (85,6 procent under fas 1 och 86 procent enligt korrigeringen i avsnitt 4.2)

skulle det totala bortfallet under de två enkätomgångarna bli omkring 26 procent och "svarsfrekvensen" således 74 procent. En uppräkning för att täcka bortfallet skulle då leda till uppskattningen 340 årliga skiljeförfaranden.

Beräknat enligt uppdragsmetoden

En beräkning enligt uppdragsmetoden utgår från uppgifterna om antalet skiljemän i skiljenämnden och vilka kategorier de andra skiljemännen tillhörde.

Tabell 6 översätter antalet beskrivningar av flermannaförfaranden till förfaranden.

Tabell 6
Antal förfaranden med flera skiljemän.

Antal skiljemän	Antal beskrivningar	Antal förfaranden
Två skiljemän	12	6,0
Tre skiljemän	1 034	344,7
Fyra skiljemän	12	3,0
Fem skiljemän	1	0,2
Totalt	1 059	353,9

Den genomsnittliga nämndstorleken i flermannaförfaranden blir med utgångspunkt från tabell 6 (1 059 / 353,9 =) 2,99. Av totalt 1 136 beskrivningar avsåg 65 st. förfaranden med en ensam skiljeman. Återstående 1 071 beskrivningar och 252 uppdrag till skiljemän utanför undersökningspopulationen, totalt 1 323 uppdrag, skulle med den genomsnittliga nämndstorleken i flermannaförfaranden motsvara 442 förfaranden. Beräknat på detta sätt rör det sig alltså om 507 förfaranden under tvåårsperioden, varav 13 procent med en ensam skiljeman. Med tillägg för de omkring 100 beskrivningar som de i anslutning till ordförandemetoden nämnda skiljemännen skulle ha lämnat om de ingått i undersökningen blir det frågan om totalt omkring 540 förfaranden under tvåårsperioden. Uppräknat på samma sätt som i ordförandemetoden för att kompensera eventuellt bortfall leder detta till 370 förfaranden om året.

Sammanfattande uppskattning

Innan hänsyn tagits till eventuellt bortfall under undersökningen leder ordförandemetoden till att det årligen förekommit omkring 250 skiljeförfaranden av det slag undersökningen omfattade. En i och för sig tveksam uppräkning för att kompensera bortfall i svarsfrekvensen leder till uppskattningen omkring 340 årliga förfaranden.

En uppskattning utifrån alla beskrivningar och nämndstorleken (uppdragsmetoden) ger ett årligt antal på omkring 270 förfaranden. Efter uppräkning för bortfall under undersökningen skulle det innebära 370 förfaranden om året.

Det är givet att inte alla skiljemän, som deltagit skiljeförfaranden under den aktuella perioden och som hör till de yrkeskategorier till vilka enkäterna sänts ut, besvarat enkäterna. Det står därför klart att antalet skiljeförfaranden överstigit 270 om året. Som framhållits i det föregående är det dock inte sannolikt att skiljemän skulle vara överrepresenterade bland dem som inte besvarat enkäterna, antagandet är snarare det motsatta. En rimlig uppskattning torde därför vara att antalet skiljeförfaranden uppgått till mellan 300 och 400 om året. Till dessa kommer förfaranden som avsett arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar (se avsnitt 5).

4.6 Svensk eller internationell tvist?

I fråga 4 fick skiljemannen med Ja eller Nej ange om någon av parterna i skiljetvisten var utlänning eller utländskt företag. 1 079 tolkningsbara svar lämnades på frågan. Av dessa var 209 st. eller 19,4 procent ja-svar. Återstoden, 870 st. eller 80,6 procent var nej-svar. Andelen internationella tvister, alltså omkring 20 procent, blev densamma i ordförandebeskrivningarna.

Av de beskrivna förfarandena avsåg således omkring 20 procent sådana tvister där någon av parterna var utlänning eller utländskt företag.

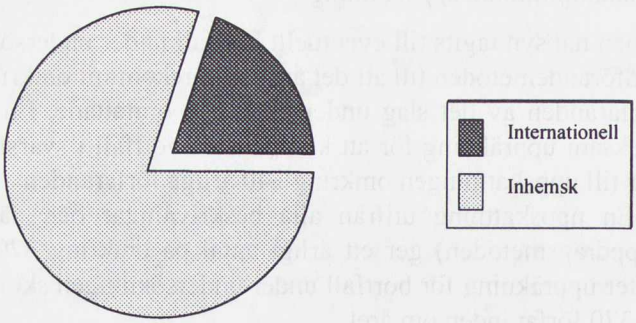

Fördelning av tvister mellan internationella och inhemska

4.7 Hur avslutades förfarandet?

Fråga 5 avsåg hur skiljeförfarandet hade avslutats. Fem svarsalternativ fanns. I 1 089 beskrivningar fanns tolkningsbara svar.

Tabell 7
Fråga 5. Förfarandets avslutande.

Sätt för avslutande / *Beskrivningar*	Antal	Andel
1. Förfarandet har inte avslutats.	33	3,0 %
2. Skiljeavtalet förföll.	33	3,0 %
3. Talan återkallades eller parterna förliktes (även om förlikningen stadfästes i skiljedom).	366	33,6 %
4. Förfarandet avslutades på annat sätt utan sakprövning (t.ex. genom avvisning).	36	3,3 %
5. Skiljedom meddelades efter prövning i sak.	621	57,0 %
Totalt	1 089	100,0 %

Källa: SCB

Av tabell 7 framgår att talan återkallades eller förlikning träffades i en tredjedel av tvisterna. Skiljedom efter prövning i sak meddelades i 55–60 procent av tvisterna.

4.8 Hur lång tid tog förfarandet?

I frågorna 6 och 7 fick skiljemannen ange år och månad då förfarandet påkallats respektive avslutats. En del svar var uppenbart felaktiga; förfaranden skulle ha påkallats efter att de avslutats. Sedan felaktiga svar tagits undan återstod 962 beskrivningar av vilka tidsåtgången kunde läsas ut.

Tabell 8 innehåller handläggningstiderna. Först anges tiderna i alla beskrivningar. De beskrivningar där skiljemannen också besvarat fråga 4 (se avsnitt 4.6) anges därefter.

Tabell 8
Tid i månader från det att skiljeförfarandet påkallades tills det avslutades.

Förfarande	Alla		Internationella		Inhemska	
Handläggningstid	Antal	%	Antal	%	Antal	%
0–3 månader	93	9,7	5	2,9	85	11,2
4–6 månader	179	18,6	20	11,8	152	20,1
7–12 månader	430	44,7	69	40,6	352	46,6
13–24 månader	234	24,3	65	38,2	154	20,4
> 24 månader	26	2,7	11	6,5	13	1,7

Källa: SCB

Tabell 8 upptar endast de avslutade förfarandena. Som framgår av tabell 7 hade 3 procent av förfarandena (påkallade senast under 1993) inte avslutats när undersökningen gjordes under våren 1995. Den verkliga tidsåtgången är således något längre än vad tabell 8 tyder på.

Från de mera omfattande underliggande tabeller som SCB tagit fram kan vidare nämnas att den tid det tog innan hälften av tvisterna avslutats var drygt 8½ månad i alla förfaranden, 11½ månad i de internationella och nästan exakt 8 månader i de inhemska. Som även framgår av tabell 8 återstod efter ett års handläggningstid 27 procent av alla tvister, 45 procent av de internationella och 22 procent av de inhemska.

En särgranskning av handläggningstiderna i *tvister som avslutats med skiljedom i saken* har även skett. Den visade att det tog drygt en månad längre tid i tvister som ledde till dom efter sakprövning än i alla tvister. Överfört på normaltiderna ovan innebär det att tiden till dom efter sakprövning var omkring 12½ månad i en internationell tvist och 9½ månad i en inhemsk tvist. När förfarandet avslutades på annat sätt än genom dom efter sakprövning gick det ungefär två månader snabbare än när dom efter sakprövning meddelades.

4.9 Vilken typ av avtal rörde tvisten?

Fråga 8 avsåg vilken typ av avtal i vilket skiljeklausulen ingick. Fyra alternativ gavs. Svaren framgår av tabell 9.

Tabell 9
Fråga 8. Vilken beskrivning av det avtal i vilket skiljeavtalet ingick passar bäst?

Typ av avtal	Antal	Andel
1. Entreprenadavtal eller konsultavtal inom bygg- eller anläggningssektorn, T.ex. AB 92, ABM 92, AFU 92 eller motsvarande äldre avtal.	189	17,0 %
2. Kollektivavtal.	25	2,3 %
3. Förbehåll i bolagsordning i aktiebolag eller i föreningsstadgar.	19	1,7 %
4. Annat avtal.	877	79,0 %
Totalt	1 110	100,0 %

Källa: SCB

Av tabell 9 framgår att 17 procent av de förfarande i vilka målpopulationen deltagit gällt entreprenadtvister. Tvister om kollektivavtal, bolagsordningar i aktiebolag eller föreningsstadgar var sällsynta. Dominerade gjorde tvister om "Annat avtal".

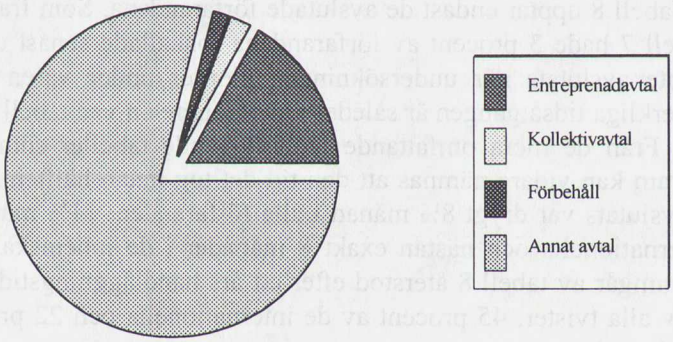

17 procent av förfarandena rörde entreprenad

Tabell 5b redovisar inslaget av skiljemän som inte ingick i undersökningspopulationen, t.ex. ingenjörer och andra tekniker. I 229 beskrivningar fanns uppgift om både avtalstyp och inslag av sådana skiljemän. Fördelningen framgår av tabell 10.

Tabell 10
Avtalstyp och uppdrag uppdrag till skiljemän utanför undersökningspopulationen (fråga 3 och 8).

Yrkeskategori / *Avtalstyp*	1	2	3	4	5	Totalt
1. Entreprenad	1	7		25	3	36
2. Kollektivavtal		1			35	36
3. Bolagsordning etc.					1	1
4. Annat avtal	16	30	17	9	84	156
Totalt	17	38	17	34	123	229

Yrkeskategorierna avser:
1. Utländsk advokat, bolagsjurist, domare eller juristprofessor, dvs. utlänning motsvarande de grupper som fått enkäten.
2. Annan jurist eller ämbetsman.
Till denna grupp räknades jur kand, f.d. domare (ej pensionsavgång) samt ämbetsman med trolig juristbakgrund, t.ex. kansliråd och landshövding.
3. Ekonom, t.ex. revisor och bankman.
4. Ingenjör och annan tekniker.
Även lantmätare fick ingå i denna grupp.
5. Annan typ av person:
Direktör, lantbrukare, intresseledamot i arrendenämnd, hästexpert, läkare, facklig ombudsman och annan som inte kunnat hänföras till någon av de föregående grupperna.

Källa: SCB

Yrkeskategorierna 1 och 2 avser huvudsakligen jurister och yrkeskategori 5 är något svårbestämbar. Sammanställningen i tabell 10 leder därför bara till två slutsatser. Den första är att inslag av tekniker förekommer främst i entreprenadtvister. Den andra är att skiljemän i större utsträckning än annars hämtas utanför undersökningspopulationen i tvister som rör kollektivavtal.

5 Ej undersökta skiljeförfaranden

Undersökningen *Skiljeförfarandet i Sverige* omfattade inte legala skiljeförfaranden. Inte heller ingick skiljeförfaranden som avsett prövning av arvode enligt Advokatsamfundets stadgar. I detta avsnitt redovisar utredningen uppgifter om en del sådana ej undersökta skiljeförfaranden.

Svaren på enkät 1 visade att flest av dem som hade erfarenhet av skiljeförfarande hade fått sådan vid *arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar*. Det var 715 personer (56 procent av dem som

besvarade frågan 3 i första enkäten) som deltagit i arvodesprövningar. Under de båda år undersökningen omfattade (1992 och 1993) slutbehandlades 173 respektive 184 ärenden om arvodesprövning. Av dessa ledde 141 respektive 154 ärenden till avgörande i sak.[1] Skiljeförfarande för arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar torde således vara den vanligaste typen av konventionellt skiljeförfarande med juridisk sakkunskap i skiljenämnden.

En annan grupp skiljeförfaranden som numerärt har stor betydelse är de som handläggs av *Skiljenämnden i vissa trygghetsfrågor*. Denna skiljenämnd inrättades i anslutning till de statliga trygghetsavtalen 1972, sedermera ersatta av avtalet den 31 januari 1986 om ersättning vid personskada. Nämnden prövar tvistefrågor som rör tillämpningen av bl.a. detta avtal och lagen (1977:266) om statlig ersättning vid ideell skada. Antalet inkomna ärenden till denna permanenta skiljenämnd var under åren 1992 och 1993 respektive 334 och 244 st.[2]

[1] Underhandsuppgifter från Sveriges Advokatsamfund.
[2] Underhandsuppgifter från skiljenämndens kansli.

STATISTISKA CENTRALBYRÅN
V/Enkätfunktionen
Michael Nilsson

Undersökning av skiljeförfarandets omfattning

Enkätfunktionen vid Statistiska centralbyrån (SCB) har på uppdrag av Skiljedomsutredningen genomfört en postenkätundersökning vars syfte har varit att undersöka skiljedomsförfaranden i Sverige under åren 1992 och 1993. Denna rapport beskriver i korthet vissa grundläggande begrepp samt de moment som SCB huvudsakligen medverkat i.

Undersökningspopulation och målpopulation

Med undersökningspopulation avses den mängd elementära enheter som man avser att undersöka. Målpopulationen avser den mängd elementära enheter som kan omfattas av de åtgärder man undersöker. Undersökningspopulationen i denna undersökning är advokater, domare, bolagsjurister och professorer med juridiskt ämne. Målpopulationen i undersökningen kan anses vara de personer som i enlighet med uppsatt definition varit skiljemän under 1992 och 1993.

Urvalsram och urvalsförfarande

Något urvalsförfarande i egentlig mening har inte varit aktuellt eftersom undersökningen har genomförts som totalundersökning. Samtliga personer med rimlig möjlighet att kunna medverka i skiljedom har ingått bland de tillfrågade. Dessa personer skulle få en första grundläggande enkät med syfte att klargöra om de de facto medverkat vid skiljedom och de fördelade sig på kategorier enligt nedan:

	Antal
Advokater	3 870
Domare	1 283
Bolagsjurister	262
Professorer	93
Totalt	5 508

Till dem som på fråga svarat att de under 1992 och 1993 varit skiljemän vid "Övriga skiljeförfaranden", dvs skiljeförfaranden som grundas på sedvanligt skiljeavtal eller på förbehåll i bolagsordning, föreningsstadgar m. m., skulle sändas ytterligare en enkät med ett antal frågor om respektive skiljeförfarande.

STATISTISKA CENTRALBYRÅN
V/Enkätfunktionen
Michael Nilsson

TEKNISK RAPPORT 2(3)
1995-07-04

Datainsamlingsmetod och -resultat

Datainsamlingen har genomförts i form av postenkäter under våren 1995; fas 1 under veckorna 7 - 10 och fas 2 under veckorna 11 - 19. I båda faserna har en påminnelse sänts ut till dem som inte svarat efter en dryg vecka från utsändning av frågeblankett. Telefonkontakt har tagits med dem som inte svarat på den skriftliga enkäten i fas 2, i de fall detta varit möjligt.

Från Skiljedomsutredningen levererades etiketter och listor över de 5 508 personer som skulle ingå undersökningen. I ett senare skede klargjordes att 29 av dessa inte tillhörde undersökningspopulationen och de utgick därför innan utsändning av enkäten i fas 1.

Resultat från fas 1

	Brutto	Bortfall	Övert.	Svar		Svar i enkät 1	
				Antal	Proc	Fr.2:1	Fr.3:3
Advokater	3 855	629	12	3 214	83,6	877	348
Domare	1 273	103	2	1 168	91,9	104	98
Bolagsjurister	262	41	4	217	84,1	7	6
Professorer	89	11	1	77	87,5	16	14
TOTALT	5 479	784	19	4 676	85,6	1 004	466

Brutto	Det slutliga "urvalet" för utsändning av enkät 1
Bortfall	Svar har inte erhållits från dessa personer
Övert.	Personer som slutat sitt arbete som jurister, som flyttat utomlands och inte arbetar på svenska advokatbyråer, som pensionerats och upphört med sin verksamhet, som avlidit eller som på annat sätt inte skall omfattas av undersökningen (övertäckning)
Fråga 2:1	Har såsom skiljeman deltagit i ett eller flera skiljeförfaranden som på kallats under år 1992 eller 1993
Fråga 3:3	Har varit skiljeman i "Övriga skiljeförfaranden...."

Ovanstående tabell är modifierad i samband med fas 2, då flera av uppgiftslämnarna, eller 73 personer, upptäckte att de lämnat felaktig upplysning på frågorna 2 och 3. De hade inte varit skiljemän under den period som frågan avsåg. Av övriga svarande uppgav 16 personer att de inte tillhörde någon av kategorierna "Advokater, domare, o.s.v" (se av bilaga 2). De har i ovanstående tabell medräknats bland de svarande i respektive ursprunglig kategori. De har i inget fall svarat att de varit skiljemän under den aktuella perioden.

För fas 2 återstod efter korrigeringar 466 personer. Av dessa har svar erhållits från 389 personer, motsvarande 83,5 procent. Detta är en i undersökningssammanhang god svarsandel, vilken kunnat vara högre eftersom ett flertal vid telefonkontakt uppgav att de på grund av deklarationsåtaganden inte hade haft eller hade tid att besvara enkäten.

STATISTISKA CENTRALBYRÅN
V/Enkätfunktionen
Michael Nilsson

Kvalitet och säkerhet

Problem med att identifiera målpopulationen har kunnat minimeras genom det sätt som undersökningen genomförts på. Eftersom undersökningen avsett samtliga skiljemän förekommer inte de reservationer för eventuella slumpfel som normalt måste göras i urvalsundersökningar. Undersökningen har utförts med stor noggrannhet och stora ansträngningar har lagts ner på att få en hög andel svarande. Svarsfrekvenserna är, som tidigare nämnts, förhållandevis höga och det finns inte någon anledning att misstänka att eventuella bortfallseffekter i någon nämnvärd omfattning skulle ha påverkat resultatet.

Ansvariga vid SCB

Vid SCB har Michael Nilsson varit produktansvarig för uppläggningen och genomförandet av undersökningen. Vivi-Anne Hård af Segerstad har ansvarat för utsändning, insamling, telefonkontakter och dataregistrering. Leif Lemon har svarat för tabellframställning. Uppdragsgivaren svarar för analys och presentation.

Bilagor

1 Frågeblankett fas 1
2 Resultat i fas 1
3 Frågeblankett fas 2

Bilaga 1

Id-nummer

SKILJEFÖRFARANDE

1 Vilken av följande yrkeskategorier tillhör eller har Ni senast tillhört ?

1 ☐ Advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå
2 ☐ Bolagsjurist
3 ☐ Domare
4 ☐ Professor i ett juridiskt ämne
5 ☐ Inget av ovanstående

2 Har Ni såsom skiljeman deltagit i ett eller flera skiljeförfaranden som påkallats under år 1992 eller 1993?

1 ☐ Ja Fortsätt med fråga 3
2 ☐ Nej Sänd in enkäten

3 I vilken eller vilka typer av skiljeförfaranden har Ni varit skiljeman?
V.g. markera alla tillämpliga alternativ

1 ☐ Arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar
2 ☐ Legalt skiljeförfarande, dvs. skiljeförfarande som grundas på en direkt lagregel som anger att tvist skall lösas genom skiljeförfarande (t. ex. inlösentvist enligt 14 kap. ABL).
3 ☐ Övriga skiljeförfaranden (skiljeförfaranden som grundas på sedvanligt skiljeavtal eller på förbehåll i bolagsordning, föreningsstadgar m. m.)

Ni som deltagit i "övriga skiljeförfaranden" (alternativ 3) kommer senare att få en kompletterande enkät från SCB. Även denna enkät är kortfattad.

Tack för hjälpen!

Var vänlig skicka in blanketten till SCB i det bifogade portofria svarskuvertet!

Bilaga 2

RESULTAT I FAS 1

SKILJEFÖRFARANDE

1 Vilken av följande yrkeskategorier tillhör eller har Ni senast tillhört ?

		Antal	%
1 ☐	Advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå	3 201	68,5
2 ☐	Bolagsjurist	211	4,5
3 ☐	Domare	1 169	25,0
4 ☐	Professor i ett juridiskt ämne	79	1,7
5 ☐	Inget av ovanstående	16	0,3
		4 676	100,0

2 Har Ni såsom skiljeman deltagit i ett eller flera skiljeförfaranden som påkallats under år 1992 eller 1993?

			Antal	%
1 ☐	Ja	Fortsätt med fråga 3	1 004	21,5
2 ☐	Nej	Sänd in enkäten	3 672	78,5
			4 676	100,0

3 I vilken eller vilka typer av skiljeförfaranden har Ni varit skiljeman?
V.g. markera alla tillämpliga alternativ

		Antal	%
1 ☐	Arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar	715	56,0
2 ☐	Legalt skiljeförfarande, dvs. skiljeförfarande som grundas på en direkt lagregel som anger att tvist skall lösas genom skiljeförfarande (t. ex. inlösentvist enligt 14 kap. ABL).	96	7,5
3 ☐	Övriga skiljeförfaranden (skiljeförfaranden som grundas på sedvanligt skiljeavtal eller på förbehåll i bolagsordning, föreningsstadgar m. m.)	466	36,5
		1 277	100,0

Ni som deltagit i "övriga skiljeförfaranden" (alternativ 3) kommer senare att få en kompletterande enkät från SCB. Även denna enkät är kortfattad.

Tack för hjälpen!

Var vänlig skicka in blanketten till SCB i det bifogade portofria svarskuvertet!

Skiljeförfarandet i Sverige – enkät 2

Bilaga 3
1(2)

Enkät 2 i undersökningen Skiljeförfarandet i Sverige omfattar skiljeförfaranden i vilka Ni varit skiljeman. Ni skall alltså inte lämna uppgifter om skiljeförfarande där Ni varit ombud.

Enkäten avser alla skiljeförfaranden som påkallats under år 1992 eller 1993. Två typer av skiljeförfaranden är dock undantagna.

- Arvodesprövning enligt Advokatsamfundets stadgar omfattas inte.
- Legala skiljeförfaranden omfattas inte heller. Med legalt skiljeförfarande avses skiljeförfarande som grundas på en direkt lagregel enligt vilken tvist skall lösas genom skiljeförfarande (t.ex. inlösentvist enligt 14 kap. ABL).

Undersökningen gäller alla övriga skiljeförfaranden (skiljeförfaranden som grundas på sedvanligt skiljeavtal eller på förbehåll i bolagsordning, föreningsstadgar m.m.).

Enkätformuläret innehåller åtta frågor om varje skiljeförfarande. Vi ber Er vänligen att besvara alla frågorna.

Var vänlig använd en svarskolumn för varje skiljeförfarande som undersökningen omfattar och i vilket Ni varit skiljeman.

Om utrymmet på blanketten inte räcker till därför att Ni deltagit i fler än 10 förfaranden, ber vi Er vänligen ringa Vivi-Anne Hård af Segerstad, telefon 019–17 67 08.

	Förfarande nr: 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 Var Ni ordförande i skiljenämnden? Ja	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nej	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2 Hur många skiljemän ingick totalt i skiljenämnden? En	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tre	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Annat antal, var god ange hur många:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
3 Om flera skiljemän ingick i skiljenämnden: Var vänlig ange hur många skiljemän ur nedan angivna kategorier som förutom Er ingick i skiljenämnden. *Om skiljemannen var pensionerad, anger Ni den yrkeskategori han tillhörde före pensioneringen.*										
Svensk advokat eller bitr. jurist på advokatbyrå:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Svensk bolagsjurist:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Svensk domare:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Svensk professor i ett juridiskt ämne:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Inget av ovanstående (var god se baksidan):	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
4 Var någon av parterna i skiljetvisten utlänning eller utländskt företag? Ja	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nej	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5 Förfarandets avslutande										
Förfarandet har inte avslutats	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skiljeavtalet förföll	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Talan återkallades eller parterna förliktes (även om förlikningen stadfästes i skiljedom)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Förfarandet avslutades på annat sätt utan sakprövning (t.ex. genom avvisning)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skiljedom meddelades efter prövning i sak	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6 När påkallades skiljeförfarandet? *Var vänlig svara med siffror.*										
År:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Månad:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
7 När avslutades skiljeförfarandet? *Var vänlig svara med siffror.*										
År:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
Månad:	___	___	___	___	___	___	___	___	___	___
8 Vilken av följande beskrivningar av det avtal i vilket skiljeklausulen ingick passar bäst?										
Entreprenadavtal eller konsultavtal inom bygg- eller anläggningssektorn, t.ex. AB 92, ABM 92, AFU 92 eller motsvarande äldre avtal	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kollektivavtal	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Förbehåll i bolagsordning i aktiebolag eller i föreningsstadgar	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Annat avtal	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tack för hjälpen! *Var vänlig skicka in blanketten till SCB i det bifogade portofria svarskuvertet!*

2

Fråga 3 – kompletterande uppgifter

Om det i något av skiljeförfarandena i skiljenämnden ingick skiljeman på vilken alternativet "inget av ovanstående" i fråga 3 var tillämpligt, ange nedan vilken eller vilka yrkeskategorier skiljeman tillhörde. (Ex: "en revisor, en civilingenjör".)

Förfarande

1 ☐ .....

2 ☐ .....

3 ☐ .....

4 ☐ .....

5 ☐ .....

6 ☐ .....

7 ☐ .....

8 ☐ .....

9 ☐ .....

10 ☐ .....

Näringslivstvister i domstol

För att få en bild av bl.a. hur många näringslivstvister domstolarna handlägger har utredningen använt olika undersökningar:

1. Specialuttag ur rättsstatistiken
2. En detaljstudie av mål vid Stockholms tingsrätt
3. En detaljstudie av mål vid Nacka och Sollentuna tingsrätter
4. En detaljstudie av mål vid Hovrätten över Skåne och Blekinge.

1 Rättsstatistiken

Tingsrätterna för särskilda register över målen. När ett nytt mål förs in i registret får det en särskild s.k. sakkod. Vidare hänförs målet till en viss typ, för tvistemålens del "T" för ordinära tvistemål och "FT" för småmål. Bland målen av typ T ingår även familjemålen. De får emellertid sakkoder som gör det möjligt att urskilja dem. Uppgifter om målets typ, nummer, inkomstdatum och sakkod rapporterar tingsrätten vidare till Domstolsverket som för in dem i ett dataregister. När tingsrätten har avgjort målet, lämnar tingsrätten ytterligare en rapport till Domstolsverket. Rapporten innehåller uppgifter om när målet slutligt avgjordes, avgörandets art, rättens sammansättning vid avgörandet, antalet parter som haft allmän rättshjälp, m.m. Domstolsverket dataregistrerar även denna rapport.

På liknande sätt som tingsrätterna rapporterar hovrätterna och Högsta domstolen inkomna och avgjorda mål.

Tabellerna i detta avsnitt bygger alla på uppgifter som Domstolsverket tagit fram åt utredningen.

1.1 Inkomna mål

Den följande redovisningen upptar antalet mål som kom in till tingsrätterna. Endast mål av typ T ingår. Indispositiva familjerättsliga mål ingår inte, inte heller arbetstvister eller hyrestvister. Målen redovisas i två grupper, beroende på sakkoden. Sakkoderna 21, 22, 23 och 26 anger att målet inletts i den summariska processen. Sakkod 39 gäller mål som

anhänggigjorts direkt vid tingsrätten genom ansökan om stämning. En samlande beteckning på målen är ordinära dispositiva tvistemål.

Tabell 1
Till tingsrätterna under åren 1990–1994 inkomna tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister.

	1990	1991	1992	1993	1994	Totalt
Inkomna, totalt	23 299	28 351	30 002	39 515	33 608	154 775
därav						
- sakkod 21, 22, 23 eller 26	6 118	8 306	11 510	19 871	14 020	59 825
- sakkod 39	17 181	20 045	18 492	19 644	19 588	94 950
Mål där ingen part haft allmän rättshjälp, antal	17 474	22 260	23 197	32 922	28 982	124 835

Källa: Domstolsverket

Tabell 1 innehåller uppgifter för landets alla tingsrätter. Antalet ordinära dispositiva tvistemål ökade som synes kraftigt under åren 1990–1994. Under 1993 finns en markant avvikelse. Den torde i huvudsak bero på övergångsproblem i samband med att ansvaret för den summariska processen överfördes till kronofogdemyndigheterna.

Under perioden väcktes talan direkt vid tingsrätten i 61 procent av målen.

I omkring 81 procent av målen hade ingen av parterna allmän rättshjälp (124 835 mål av totalt 154 775 under perioden). Juridiska personer kan inte få allmän rättshjälp. Fysiska personer kan som princip inte få allmän rättshjälp i en tvist som gäller deras näringsverksamhet. I praktiken torde därför tvist där någon av parterna har allmän rättshjälp inte vara en tvist mellan näringsidkare. Motsatsvis gäller inte att mål där ingen av parterna har allmän rättshjälp också rör tvister mellan näringsidkare. Ett praktiskt viktigt fall av tvister där privatpersoner är berörda är mål om fel i fastighet, där rättshjälp som regel inte beviljas. Allmän rättshjälp kan också vara utesluten på grund av att parternas ekonomiska förhållanden är för goda. Antalet mål där ingen av parterna hade allmän rättshjälp är således närmast det största antalet mål mellan näringsidkare som kan ha förekommit under perioden av typ T. Mål om mindre värden ingår emellertid inte i tabellen ovan.

De följande tre tabellerna redovisar motsvarande uppgifter om mål vid de tre största tingsrätterna.

Tabell 2
Till Stockholms tingsrätt under åren 1990–1994 inkomna tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister.

	1990	1991	1992	1993	1994	Totalt
Inkomna, totalt	3 580	4 007	4 455	5 840	5 516	23 398
därav						
- sakkod 21, 22, 23 eller 26	866	1 011	1 390	2 287	2 071	7 625
- sakkod 39	2 714	2 996	3 065	3 553	3 445	15 773
Inkomna mål där ingen part haft allmän rättshjälp	2 778	3 163	3 493	5 056	5 046	19 536

Källa: Domstolsverket

Tabell 3
Till Göteborgs tingsrätt under åren 1990–1994 inkomna tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister.

	1990	1991	1992	1993	1994	Totalt
Inkomna, totalt	1 661	1 996	2 148	2 914	2 605	11 324
därav						
- sakkod 21, 22, 23 eller 26	456	617	781	1 435	884	4 173
- sakkod 39	1 205	1 379	1 367	1 479	1 721	7 151
Inkomna mål där ingen part haft allmän rättshjälp	1 361	1 676	1 744	2 504	2 305	9 590

Källa: Domstolsverket

Tabell 4
Till Malmö tingsrätt under åren 1990–1994 inkomna tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister.

	1990	1991	1992	1993	1994	Totalt
Inkomna, totalt	1 135	1 335	1 302	1 807	1 494	7 073
därav						
- sakkod 21, 22, 23 eller 26	290	418	518	884	638	2 748
- sakkod 39	845	917	784	923	856	4 325
Inkomna mål där ingen part haft allmän rättshjälp	830	998	965	1 459	1 225	5 477

Källa: Domstolsverket

De tre största tingsrätterna handlade under perioden drygt en fjärdedel (27 procent) av de ordinära dispositiva tvistemålen i landet (Stockholms tingsrätt 15 procent, Göteborgs tingsrätt 7 procent och Malmö tingsrätt 5 procent). Andelen mål i dessa tingsrätter där ingen av parterna hade rättshjälp var 83 procent, något högre än riksgenomsnittet. Andelen sådana mål varierade mellan de tre största tingsrätterna (Stockholm 83 procent, Göteborg 85 procent och Malmö 77 procent).

1.2 Slutligt handlagda mål och tidsåtgång

Den tid tingsrätternas handläggning tar från det att målet anhängiggörs tills dom eller slutligt beslut meddelas framgår av de följande tre tabellerna. Tabellerna omfattar endast sådana ordinära dispositiva tvistemål där ingen part haft allmän rättshjälp. Uppgifterna är därigenom mer representativa än om även mål där part haft rättshjälp hade ingått.

Av tabell 5 framgår att omkring 50 procent av målen handlades slutligt inom tre månader. Efter sex månader var nästan 70 procent och inom ett år 85 procent av målen slutligt handlagda. Tabellen omfattar alla avgjorda mål, oavsett sättet för avslutande. I tabellerna 6 och 7 har en uppdelning gjorts beroende på hur målet avslutades.

Tabell 6 omfattar de slutligt handlagda mål där inte någon egentlig dom har meddelats. Förutom mål som avslutats genom avskrivning och andra slutliga beslut utan sakprövning, ingår således också mål som avgjorts genom tredskodom. Närmare 69 procent av målen avslutades på detta enklare sätt. Som framgår av tabellen skedde det i 74 procent av fallen inom sex månader. Inom ett år var 88 procent av målen avslutade vid tingsrätten.

Tabell 7 omfattar endast de omkring 31 procent av målen i vilka tingsrätten meddelade en vanlig dom. Handläggningen tog i dessa fall längre tid. Dom hade dock meddelats i 60 procent av målen inom ett halvår. Inom ett år var 79 procent av målen avgjorda.

Tabell 5
Av tingsrätterna under åren 1990–1994 avgjorda tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister. Tabellen omfattar endast mål där ingen part haft allmän rättshjälp.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
Totalt	16 198		20 096		21 924		29 256		29 031		116 505	
Handläggningstid[1]		%		%		%		%		%		%
0–3 månader	7 450	46,0	10 221	50,9	10 494	47,9	15 789	54,0	13 970	48,1	57 924	49,7
4–6 månader	3 024	18,7	3 738	18,6	4 497	20,5	5 681	19,4	5 975	20,6	22 915	19,7
7–12 månader	2 670	16,5	3 096	15,4	3 635	16,6	4 108	14,0	4 826	16,6	18 335	15,7
13–24 månader	1 188	7,3	1 278	6,4	1 559	7,1	1 532	5,2	1 949	6,7	7 506	6,4
>24 månader	1 856	11,5	1 763	8,8	1 739	7,9	2 146	7,3	2 311	8,0	9 815	8,4

[1] Tid från det målet anhängiggjordes tills dom, tredskodom eller slutligt beslut meddelades.

Källa: Domstolsverket

Tabell 6
Av tingsrätterna under åren 1990–1994 genom tredskodom avgjorda eller avskrivna eller överflyttade tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister. Tabellen omfattar endast mål där ingen part haft allmän rättshjälp.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
Totalt	11 518		14 703		15 351		19 651		19 358		80 581	
Handläggningstid[1]		%		%		%		%		%		%
0–3 månader	5 895	51,2	8 160	55,5	7 991	52,1	11 613	59,1	10 541	54,5	44 200	54,9
4–6 månader	2 134	18,5	2 697	18,3	3 090	20,1	3 551	18,1	3 794	19,6	15 266	18,9
7–12 månader	1 727	15,0	2 030	13,8	2 360	15,4	2 427	12,4	2 764	14,3	11 308	14,0
13–24 månader	675	5,9	738	5,0	847	5,5	823	4,2	987	5,1	4 070	5,1
>24 månader	1 087	9,4	1 078	7,3	1 063	6,9	1 237	6,3	1 272	6,6	5 737	7,1

[1] Tid från det målet anhängiggjordes tills tredskodom eller slutligt beslut meddelades.

Källa: Domstolsverket

Tabell 7
Av tingsrätterna under åren 1990–1994 genom dom (utom tredskodom) avgjorda tvistemål som handlagts i ordinär rättegång, exklusive familjemål, arbetstvister och hyrestvister. Tabellen omfattar endast mål där ingen part haft allmän rättshjälp.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
Totalt	4 680		5 393		6 573		9 605		9 673		35 924	
Handläggningstid[1]		%		%		%		%		%		%
0–3 månader	1 555	33,2	2 061	38,2	2 503	38,1	4 176	43,5	3 429	35,4	13 724	38,2
4–6 månader	900	19,2	1 041	19,3	1 407	21,4	2 130	22,2	2 181	22,5	7 659	21,3
7–12 månader	943	20,1	1 066	19,8	1 275	19,4	1 681	17,5	2 062	21,3	7 027	19,6
13–24 månader	513	11,0	540	10,0	712	10,8	709	7,4	962	9,9	3 436	9,6
>24 månader	769	16,4	685	12,7	676	10,3	909	9,5	1 039	10,7	4 078	11,4

[1] Tid från det målet anhängiggjordes tills dom (utan tredskodom) meddelades.

Källa: Domstolsverket

1.3 Rättens sammansättning

När tingsrätten avgör ett mål skall tingsrätten som huvudregel bestå av en enda domare. När mål avgörs utan huvudförhandling består tingsrätten således endast av en domare. Vid avgörande som sker efter huvudförhandling skall tingsrätten som regel bestå av tre lagfarna domare. Undantag gäller för mål av enklare beskaffenhet eller i vilka parterna samtycker till att målet avgörs av endast en domare. Se vidare avsnitt 5.2.2 i betänkandets huvuddel.

Tabell 8 redovisar de mål i vilka tingsrättens sammansättning varit en eller tre lagfarna domare. Endast avgöranden i ordinära dispositiva tvistemål där ingen av parterna hade allmän rättshjälp ingår i tabellen. Tabellen omfattar också endast egentliga domar. Tredskodomar ingår således inte.

Av tabell 8 framgår att under perioden i genomsnitt 87 procent av målen var av sådan enkel beskaffenhet att tingsrätten, i förekommande fall med parternas uttryckliga samtycke, fann sig kunna pröva målet med endast en domare i rätten. Andelen avgöranden beslutade av endast en domare har ökat under perioden. Skälet till detta kan vara att andelen enklare mål också ökat. Andra förklaringar är att reformer med inriktning på att öka andelen ensamdomaravgöranden omsider fått allt större genomslag i tingsrätterna och att möjligheten att avgöra mål utan huvudförhandling, t.ex. på handlingarna, utnyttjats i successivt ökande omfattning.

1.4 Överklagande och ändring

Av tabell 7 framgår hur lång tid det i genomsnitt tog från det att talan väcktes i tingsrätten tills tingsrätten meddelade dom. För att bedöma hur lång tid tvistlösning i rättegång tar måste även möjligheten att överklaga tingsrättens dom till hovrätt beaktas.

Tabell 9 innehåller uppgifter om hur stor andel av de meddelade domarna som överklagades till hovrätten. Liksom tabell 8 innehåller tabell 9 bara uppgifter om sådana ordinära dispositiva tvistemål i vilka ingen av parterna hade allmän rättshjälp. I tabellen redovisas överklagandefrekvensen särskilt för domar som beslutats av en respektive tre lagfarna domare.

Av tabell 9 framgår att 7 procent av domarna överklagades till hovrätt. Det föreligger en avsevärd skillnad i frekvensen överklaganden avseende domar beslutade av tre domare respektive en ensam domare. Hela 22 procent av de domar som beslutats av tre lagfarna domare

överklagades, medan motsvarande tal för avgöranden beslutade av endast en domare är 5 procent. En bidragande orsak kan vara att domar som grundas på medgivande normalt beslutas av en enda domare.

Tabell 10 innehåller en översikt över vad överklagandena ledde till. Liksom den föregående tabellen redovisas utfallet särskilt för avgörandena beroende på om tingsrättens dom beslutats av tre domare eller av en enda domare.

Ökningen från år 1993 av andelen mål som inte prövades i sak torde bero på att krav på prövningstillstånd infördes den 1 juli 1993 i mål där det överklagades värde inte överstiger ett basbelopp. Under 1994, då reformen torde ha fått full verkan, var det 34 procent av överklagandena som inte prövades i sak av hovrätten. Som vidare framgår är andelen fastställda tingsrättsdomar tämligen konstant över tiden med en högre andel (59 procent) i fråga om domar som vid tingsrätten beslutats av en enda domare än när det gäller domar som vid tingsrätten beslutats av tre lagfarna domare (50 procent).

Som framgått av tabell 9 är det en relativt begränsad andel av de genom dom i tingsrätten avgjorda ordinära dispositiva tvistemålen som går vidare till hovrätten. Den tid handläggningen tar i hovrätten får därför ganska begränsad betydelse när det gäller att bedöma hur lång tid tvistlösning i rättegång som regel tar. Tabell 11 innehåller emellertid uppgifter om i hovrätterna avgjorda tvistemåls ålder. Uppgifterna har inte tagits fram särskilt för utredningen utan härrör från Domstolsverkets bokslut. Uppgifterna omfattar således alla tvistemål, inte bara den avgränsade grupp som de tidigare tabellerna avser.

Av tabell 11, som alltså avser alla tvistemål i hovrätterna och inte bara den avgränsade grupp som de föregående tabellerna i detta avsnitt, ger vid handen att målen med åren avgörs snabbare och snabbare av hovrätterna. I vad mån detta gäller även i den mera avgränsade grupp av tvistemål som de föregående tabellerna tagit sikte på är inte känt.

Tabell 8
Fördelning av domar i de i tabell 7 redovisade målen på avgörande av ensam domare eller tre lagfarna domare.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
Totalt	4 665		5 370		6 554		9 573		9 647		35 809	
Sammansättning		%		%		%		%		%		%
- tre lagfarna domare	840	18,0	837	15,6	959	14,6	945	9,9	944	9,8	4 525	12,6
- en lagfaren domare	3 825	82,0	4 533	84,4	5 595	85,4	8 628	90,1	8 703	90,2	31 284	87,4

Källa: Domstolsverket

Tabell 9
Överklagandefrekvens i de i tabell 8 redovisade målen och rättens sammansättning.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
Sammansättning		%		%		%		%		%		%
a) Tre domare	840		837		959		945		944		4 525	
- därav överklagade	189	22,5	186	22,2	173	18,0	221	23,4	224	23,7	993	21,9
b) En domare	3 825		4 533		5 595		8 628		8 703		31 284	
- därav överklagade	190	5,0	187	4,1	265	4,7	426	4,9	502	5,8	1 570	5,0
c) Totalt	4 665		5 370		6 554		9 573		9 647		35 809	
- därav överklagade	379	8,1	373	6,9	438	6,7	647	6,8	726	7,5	2 563	7,2

Källa: Domstolsverket

Tabell 10. Hovrättens bedömning i de i tabell 9 redovisade målen[1] och tingsrättens sammansättning.

	1990		1991		1992		1993		1994		Totalt	
		%		%		%		%		%		%
a) Tre domare i tingsrätten, antal överklaganden	184		173		152		179		121		809	
- fastställt	90	48,9	96	55,5	76	50,0	86	48,0	59	48,8	407	50,3
- ändrat	46	25,0	36	20,8	35	23,0	43	24,0	15	12,4	175	21,6
- ej prövat i sak	48	26,1	41	23,7	41	27,0	50	27,9	47	38,8	227	28,1
b) En domare i tingsrätten, antal överklaganden	176		168		237		384		327		1 292	
- fastställt	110	62,5	105	62,5	147	62,0	212	55,2	183	56,0	757	58,6
- ändrat	30	17,0	33	19,6	42	17,7	61	15,9	38	11,6	204	15,8
- ej prövat i sak	36	20,5	30	17,9	48	20,3	111	28,9	106	32,4	331	25,6
c) Totalt, antalet överklaganden	360		341		389		563		448		2 101	
- fastställt	200	65,4	201	58,9	223	57,3	298	52,9	242	54,0	1 164	55,4
- ändrat	76	24,8	69	20,2	77	19,8	104	18,5	53	11,8	379	18,0
- ej prövat i sak	84	27,5	71	20,8	89	22,9	161	28,6	153	34,2	558	26,6

[1] Som framgår av en jämförelse mellan rad c) i tabellen och sista raden i tabell 9 skiljer sig antalet överklagade mål åt. I fråga om de senaste åren kan det bero på att hovrätten inte hunnit avgöra vissa av målen. Denna förklaring är dock mindre sannolik när det gäller t.ex. under år 1990 meddelade tingsrättsdomar. Avvikelsen torde snarare bero på att någon part beviljats rättshjälp i målet under hovrättens handläggning. Mål där någon part har rättshjälp ingår inte bland de undersökta målen.

Källa: Domstolsverket

Tabell 11
I hovrätterna avgjorda tvistemåls ålder under budgetåren 1990/91–1993/94

	1990/91		1991/92		1992/93		1993/94	
		%		%		%		%
Totalt antal	3 667		3 617		4 014		4 851	
0–3 månader	858	23	1 002	28	1 161	29	1 631	34
4–6 månader	706	19	810	22	898	22	1 018	21
7–12 månader	1 087	30	1 009	28	1 137	28	1 336	27
13–24 månader	814	22	625	17	663	17	674	14
>24 månader	202	6	171	5	155	4	192	4
Genomsnitts-ålder, månader	9,1		8,2		7,8		7,3	

Källa: Domstolsverket, Bilaga 1:13 till Resultatredovisning 1993/94 för domstolarna m.m.

2 Detaljstudie vid Stockholms tingsrätt

På utredningens initiativ gjorde jur. stud. Susanne Gerland under handledning av prof. Lars Heuman en undersökning av mål vid Stockholms tingsrätt.[1] Undersökningen omfattade mål som kommit in till tingsrätten under första halvåret 1991 och handlagts på *två* av tingsrättens tvistemålsavdelningar.

En första utsortering av mål skedde i tingsrättens datoriserade målregister. För målen skulle gälla samma förutsättningar beträffande sakkoder och typ som i tabell 1 ovan. Vidare ingick i den första utsorteringen endast mål där ingen av parterna haft allmän rättshjälp. Utsorteringen gav 523 mål. Dessa mål undersökte Susanne Gerland vidare och fann att 205 av målen (39 procent) rört tvister mellan näringsidkare.

Ett senare gjort uttag ur tingsrättens målregister enligt samma kriterier som utsorteringen (den som gav 523 mål) visar att det i *hela* tingsrätten under samma halvår kom in 1 834 sådana mål.

Tabell 12
Stockholms tingsrätt.
Under första halvåret 1991 inkomna T-mål, sakkod 21, 22, 23 eller 39, ingen part rättshjälp

	Alla avdelningar	Avd 2 och 3		
	Totalt	Totalt	"näringslivstvist"	andel i %
Inkomna	1 834	523	205	39,2

Till de båda avdelningarna kom det under samma period in 1 731 ordinära tvistemål. Räknat som en andel av dessa utgjorde näringslivstvisterna således omkring 12 procent.

I 59 av målen i gruppen näringslivstvister (totalt 205 st.) översteg det omtvistade värdet 200 000 kr. Susanne Gerland beaktade då endast av käranden yrkat kapitalbelopp. Upplupen yrkad ränta, kvittningsinvändningar och andra komplikationer vid tillämpning av värdegränsen för vad som är småmål lämnades av praktiska skäl åt sidan.

---

[1] Susanne Gerland, Näringslivstvister i tingsrätt – En detaljstudie av förekomst och handläggning av förmögenhetsrättsliga tvister rörande näringslivets förhållanden, genomförd på två avdelningar vid Stockholms tingsrätt, stencil Juridiska fakulteten i Stockholm vt 1994.

Det omtvistade värdet med detta förenklade beräkningssätt uppgick i de 205 näringslivstvisterna enligt följande.

Tabell 13
Omtvistat värde i de vid detaljstudien i Stockholms tingsrätt funna näringslivstvisterna

Värde (kr)	*Antal*	*Andel (%)*
okänt	3	1
< 100 000	117	57
100 000 - 200 000	26	13
200 000 - 1 000 000	34	17
1 000 000 - 4 000 000	14	7
> 4 000 000	11	5

Susanne Gerland valde att detaljstudera de mål i vilka det omtvistade värdet översteg 200 000 kr. Det rörde sig om 59 mål.

Av de detaljstuderade målen hade 80 procent anhängiggjorts genom ansökan om stämning. Fysisk person uppträdde som part bara i något enstaka fall, det gällde aktieöverlåtelse. I mer än hälften av de detaljstuderade målen var båda parterna aktiebolag. Subjektiv kumulation (mer än två parter) förekom i 5 av de 59 målen. I 61 procent av målen hade båda parterna ombud, i 37 procent enbart käranden. Endast i ett av målen saknade båda parterna ombud.

Av de 59 detaljstuderade målen avgjordes 9 genom dom (utom tredskodom). Tre av domarna grundades på medgivanden. Tredskodom meddelades i 8 av målen. 36 av målen (61 procent) avskrevs. Av de sex domar som meddelades efter materiell prövning innebar en bifall till kärandens talan. Fem av domarna överklagades.

Susanne Gerland fann inte i något av de detaljstuderade målen att rätten gjort en tidsplan för målets handläggning. Inom 200 dagar hade 48 procent av målen slutligt handlagts. Inom 400 dagar var 83 procent av målen avgjorda. De sex mål i vilka dom meddelades efter materiell prövning hade en genomsnittlig handläggningstid på 474 dagar.

Susanne Gerland undersökte även i vilken omfattning tid i målen kunde hänföras till rätten respektive parterna. Till rätten hänfördes t.ex. sådan tid som förflöt från det att stämningsansökningen var fullständig tills stämning utfärdades eller från det att komplett svaromål kommit in tills rätten kallade till muntlig förberedelse. Hon hänförde 35 procent av tidsåtgången till rätten, 60 procent till parterna och 5 procent till delgivningsproblem.

I 25 av de detaljstuderade 59 målen begärde parter anstånd vid totalt 78 tillfällen. De skäl som anfördes till stöd för begäran om anstånd var - förutom sjukdom - parts eller ombuds semester samt ombudets brist på tid, höga arbetsbelastning eller militärtjänstgöring. Alla anstånd beviljades, ibland efter att rätten hört motparten. Motparten motsatte sig inte i något fall begärt anstånd.

I 19 av målen höll tingsrätten muntlig förberedelse. Det dröjde i genomsnitt 37 dagar från närmast föregående åtgärd i målet tills kallelser utfärdades. Från utfärdandet av kallelse till sammanträdet förflöt i genomsnitt 58 dagar. I de mål som gick till huvudförhandling var motsvarande tider 72 respektive 60 dagar.

3 Detaljstudie vid Nacka och Sollentuna tingsrätter

På utredningens initiativ gjorde även jur. stud. Anna Rosenmüller under handledning av prof. Gunnar Bergholtz en undersökning vid Nacka och Sollentuna tingsrätter.[2] Också denna undersökning avsåg mål som hade kommit in under första halvåret 1991.

Anna Rosenmüller gjorde en första manuell utsortering så att mål med sakkoderna 21, 22, 23 och 39 valdes ut. Till skillnad från Susanne Gerland tog Anna Rosenmüller inte undan FT-målen. Hon valde i stället att i den framsökta gruppen studera alla de genom sakkoderna utsorterade målen. Som näringslivstvister tog hon ut alla mål mellan juridiska personer där tvisten gällde ett obligationsrättsligt avtal. Hon fann 106 mål bland 1 084 undersökta tvistemål, dvs. omkring 10 procent av målen var näringslivstvister.

Dessa 106 mål undersöka Anna Rosenmüller närmare. Den genomsnittliga värdet på tvisteföremålet uppgick, beräknat på de 103 mål där det gick att uppskatta, till omkring 113 000 kr.

Käranden hade ombud i 69 procent av målen, båda parterna i 25 procent.

Av de undersökta 106 målen ledde 18 till dom. Tredskodom meddelades i 22 av målen. I drygt 6 procent av målen förekom överklaganden. Genomsnittlig tid från anhängiggörande till målets avgörande var 194 dagar. I de 18 mål där dom meddelades var genomsnittstiden 264 dagar.

---

[2] Anna Rosenmüller, Skiljedom - en explorativ studie, stencil Juridiska fakulteten i Lund, ht 1993.

4 Detaljstudie av mål vid Hovrätten över Skåne och Blekinge

Utredningen har genomfört en detaljstudie av till hovrätten över Skåne och Blekinge under år 1992 inkomna överklagade tvistemål. Alla ordinära tvistemål mellan parter som var juridiska personer granskades. Det rörde sig om 34 mål. Syftet med undersökningen var främst att uppskatta effekterna på parternas egentliga rättegångskostnader vid överklagande till hovrätt. En redogörelse i denna del återfinns i betänkandets huvuddel, avsnitt 2.6.

Alla de undersökta målen var i och för sig skiljedomsmässiga. I något fall rörde det sig emellertid om utomobligatoriskt skadestånd, där skiljeförfarande torde vara mycket ovanligt.

Tolv av de undersökta målen ledde till dom i hovrätten. Ett mål, som lämnades utanför undersökningen av praktiska skäl, hade också det avgjorts genom dom men överklagats till Högsta domstolen. I betänkandets huvuddel avsnitt 2.6 finns en vidare redogörelse för utfallet i de aktuella målen.

Den tid under vilken målen i genomsnitt varit anhängiga *vid tingsrätten* uppgick till 462 dagar. Genomsnittet påverkas emellertid kraftigt av ett mål som i tingsrätten tog 2 013 dagar. Räknas detta bort blir den genomsnittliga handläggningstiden vid tingsrätten 412 dagar. Någon dokumenterad tidsplan tycks inte ha förelegat i något av målen vid tingsrätten.

Handläggningstiderna *i hovrätten* varierade från 20 till 619 dagar, i genomsnitt tog det 260 dagar, dvs. 8½ månad, en tid som i stort sett synes motsvara den tid som det under 1992/93 i allmänhet tog i tvistemål i hovrätt, jämför tabell 11. I de av målen där hovrättens handläggning ledde till dom var tiden också 8½ månad.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

1. Ett renodlat näringsförbud. N.
2. Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. A.
3. Grön diesel - miljö- och hälsorisker. Fi.
4. Långtidsutredningen 1995. Fi.
5. Vårdens svåra val.
   Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. S.
6. Muskövarvets framtid. Fö.
7. Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. A.
8. Pensionsrättigheter och bodelning. Ju.
9. Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. Fi.
10. Översyn av skattebrottslagen. Fi.
11. Nya konsumentregler. Ju.
12. Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för redovisning och betalning. Fi.
13. Analys av Försvarsmaktens ekonomi. Fö.
14. Ny Elmarknad + Bilagedel. N.
15. Könshandeln. S.
16. Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. S.
17. Homosexuell prostitution. S.
18. Konst i offentlig miljö. Ku.
19. Ett säkrare samhälle. Fö.
20. Utan el stannar Sverige. Fö.
21. Staden på vatten utan vatten. Fö.
22. Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. Fö.
23. Brist på elektronikkomponenter. Fö.
24. Gasmoln lamslår Uppsala. Fö.
25. Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. K.
26. Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. S.
27. Regional framtid + bilagor. C.
28. Lagen om vissa internationella sanktioner - en översyn. UD.
29. Civilt bruk av försvarets resurser - regelverken, erfarenheter, helikoptrar. Fö.
30. Alkylat och Miljöklassning av bensin. M.
31. Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. M.
32. IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. Ju.
33. Ersättning för ideell skada vid personskada. Ju.
34. Kompetens för strukturomvandling. A.
35. Avgifter inom handikappområdet. S.
36. Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. Fi.
37. Vårt dagliga blad - stöd till svensk dagspress. Ku.
38. Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. U.
39. Some reflections on Swedish Labour Market Policy. A.
    Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. A.
40. Älvsäkerhet. K.
41. Allmän behörighet för högskolestudier. U.
42. Framtidsanpassad Gotlandstrafik. K.
43. Sambandet Redovisning - Beskattning. Ju.
44. Aktiebolagets organisation. Ju.
45. Grundvattenskydd. M.
46. Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. A.
47. Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. Ju.
48. EG-anpassade körkortsregler. K.
49. Prognoser över statens inkomster och utgifter. Fi.
50. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. M.
51. Elförsörjning i ofred. N.
52. Godtrosförvärv av stöldgods? Ju.
53. Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. Fö.
54. Fastighetsbildning - en gemensam uppgift för stat och kommun. M.
55. Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. A.
56. Förmåner och sanktioner - utgifter för administration. Fi.
57. Förslag om ett internationellt flygsäkerhetsuniversitet i Norrköping-Linköping. U.
58. Kompetens och kunskapsutveckling - om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. S.
59. Ohälsoförsäkring och samhällsekonomi - olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. S.
60. Kvinnofrid. Del A+B. S.
61. Myndighetsutövning vid medborgarkontor. C.
62. Ett renat Skåne. M.
63. Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar. Fi.
64. Klimatförändringar i trafikpolitiken. K.
65. Näringslivets tvistlösning. Ju.

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Pensionsrättigheter och bodelning. [8]
Nya konsumentregler. [11]
IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. [32]
Ersättning för ideell skada vid personskada. [33]
Sambandet Redovisning - Beskattning. [43]
Aktiebolagets organisation. [44]
Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. [47]
Godtrosförvärv av stöldgods? [52]
Näringslivets tvistlösning. [65]

Utrikesdepartementet

Lagen om vissa internationella sanktioner - en översyn. [28]

Försvarsdepartementet

Muskövarvets framtid. [6]
Analys av Försvarsmaktens ekonomi. [13]
Ett säkrare samhälle. [19]
Utan el stannar Sverige. [20]
Staden på vatten utan vatten. [21]
Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. [22]
Brist på elektronikkomponenter. [23]
Gasmoln lamslår Uppsala. [24]
Civilt bruk av försvarets resurser - regelverken, erfarenheter, helikoptrar. [29]
Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. [53]

Socialdepartementet

Vårdens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. [5]
Könshandeln. [15]
Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. [16]
Homosexuell prostitution. [17]
Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. [26]
Avgifter inom handikappområdet. [35]
Kompetens och kunskapsutveckling - om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. [58]
Ohälsoförsäkring och samhällsekonomi - olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. [59]
Kvinnofrid. Del A+B. [60]

Kommunikationsdepartementet

Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. [25]
Älvsäkerhet. [40]
Framtidsanpassad Gotlandstrafik. [42]
EG-anpassade körkortsregler. [48]
Klimatförändringar i trafikpolitiken. [64]

Finansdepartementet

Grön diesel - miljö- och hälsorisker. [3]
Långtidsutredningen 1995. [4]
Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. [9]
Översyn av skattebrottslagen. [10]
Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för redovisning och betalning. [12]
Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. [36]
Prognoser över statens inkomster och utgifter. [49]
Förmåner och sanktioner - utgifter för administration. [56]
Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar. [63]

Utbildningsdepartementet

Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. [38]
Allmän behörighet för högskolestudier. [41]
Förslag om ett internationellt flygsäkerhetsuniversitet i Norrköping-Linköping. [57]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. [2]
Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. [7]
Kompetens för strukturomvandling. [34]
Some reflections on Swedish Labour Market Policy. [39]
Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. [39]
Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. [46]
Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. [55]

Kulturdepartementet

Konst i offentlig miljö. [18]
Vårt dagliga blad - Pstöd till svensk dagspress.[37]

Näringsdepartementet

Ett renodlat näringsförbud. [1]
Ny Elmarknad + Bilagedel. [14]
Elförsörjning i ofred. [51]

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Civildepartementet

Regional framtid + bilagor. [27]
Myndighetsutövning vid medborgarkontor. [61]

Miljödepartementet

Alkylat och Miljöklassning av bensin. [30]
Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. [31]
Grundvattenskydd. [45]
Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. [50]
Fastighetsbildning - en gemensam uppgift för stat och kommun. [54]
Ett renat Skåne. [62]